

T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLÂM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
İSLÂM TARİHİ BİLİM DALI

**KLÂSİK DÖNEMDE
BURSA'DA BİR SEMT: HİSAR**

(DOKTORA TEZİ)

Saadet MAYDAER

**Danışman
Prof. Dr. Osman ÇETİN**

BURSA 2008

T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, İslâm Tarihi Bilim Dalı'nda U2004113 numaralı Saadet MAYDAER'in hazırladığı "Klâsik Dönemde Bursa'da Bir Semt: Hisar" konulu Doktora tezi ile ilgili tez savunma sınavı, 19/09/ 2008 günü ~~14:00 - 15:30~~ saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin başarılı olduğuna oybirliği ile karar verilmiştir.

Üye (Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı)
Prof. Dr. Osman ÇETİN
Uludağ Üniversitesi

Üye
Prof. Dr. Hüseyin ALGÜL
Uludağ Üniversitesi

Üye
Prof. Dr. Mefail HIZLI
Uludağ Üniversitesi

Üye
Prof. Dr. Mustafa KARA
Uludağ Üniversitesi

Üye
Prof. Dr. Mehmet ŞEKER
Dokuz Eylül Üniversitesi

19/09/ 2008

ÖZET

Yazar : Saadet MAYDAER
Üniversite : Uludağ Üniversitesi
Anabilim Dalı : İslâm Tarihi ve Sanatları
Bilim Dalı : İslâm Tarihi
Tezin Niteliği : Doktora tezi
Sayfa Sayısı : XI+ 322
Mezuniyet Tarihi : / / 2008
Tez Danışmanı : Prof. Dr. Osman ÇETİN

KLÂSİK DÖNEMDE BURSA'DA BİR SEMT: HİSAR

Özet

Bu çalışmada Osmanlı Devleti'nin ilk başkenti olan Bursa'nın çekirdeği durumundaki Hisar'ın klâsik Osmanlı dönemindeki durumu ele alınmıştır. Hisar yıkıcı muharebeler olmaksızın teslim alındığından Bizanslılarca inşa edilen şekliyle Osmanlılar'a geçmiştir. Rumlar'ın boşalttığı şehre Türkler'in yerleştirilmesinin ardından öncelikle devlet erkânınca başlatılan imar faaliyetleriyle Hisar, kısa zamanda Türk-İslâm çehresi kazanmıştır. Surlarla çevrili olmanın sağladığı güven duygusunun da etkisiyle, burası kent büyüyüp genişledikten sonra bile elit kesimce tercih edilen bir yerleşim birimi olma özelliğini sürdürmüştür. Bu yüzden Hisar'ın kurulup gelişmesinde katkısı olan aileler aynı zamanda Bursa'nın tarihinde rol oynamış önemli şahıslardan meydana gelmişlerdir.

Yerleşim alanı olarak gördüğü rağbetin neticesinde ev yapacak arsa bulunması gitgide güçleştiği için, dikey yapılaşma hız kazanmaya başlamıştır. Giyim-kuşam ya da mutfak kültürü gibi unsurlar pek tabii şehrin diğer kesimlerinden kayda değer bir farklılık arz etmemiştir. Ancak okullaşma oranındaki yükseklik nedeniyle eğitim-öğretim alanında Hisar, bir parça önde görünmektedir. Bünyesinde bulunan darphane, saray gibi kamusal mekânlar da onu, diğer semtlerden ayıran unsurlardır.

Sonuç olarak denilebilir ki Hisar, Bizans ve Osmanlı kültürlerinin iç içe geçtiği, gerek sahip olduğu kurum ve kuruluşlarıyla, gerekse de sakinleriyle Bursa'nın müstesna bir semti olmuştur.

Anahtar Sözcükler

Bursa
Klâsik dönem

Hisar
Osmanlı

Semt

Mahalle

ABSTRACT

Yazar : Saadet MAYDAER
Üniversite : Uludağ Üniversitesi
Anabilim Dalı : İslâm Tarihi ve Sanatları
Bilim Dalı : İslâm Tarihi
Tezin Niteliği : Doktora tezi
Sayfa Sayısı : XI+ 322
Mezuniyet Tarihi : / / 2008
Tez Danışmanı : Prof. Dr. Osman ÇETİN

A DISTRICT IN BURSA IN THE OTTOMAN CLASSICAL PERIOD: HISAR

Abstract

This study deals with the situation of Hisar which was the core of Bursa, the first Ottoman capital, in the Ottoman classical period. Hisar was conquered by the Ottomans without any devastating battles as it had been built by Byzantines. After being left by Greeks and Turks settled, Hisar gained a Turkish-Islamic identity in a short time through the construction activities and public works initiated by statesmen. Because of the sense of security which is the result of being surrounded by ramparts, it remained a preferable district by the elite people even after the city grew and expanded. Therefore, the families that contributed to improvement of Hisar were significant people who played important roles in the history of Bursa.

Because of the fact that finding a suitable land to build a house gradually become difficult due to the great demand, the vertical housing gained speed in Hisar. Clothes or cuisine did not naturally have a significant difference from the other parts of the city. But Hisar seemed one step ahead in education because of the high rate of schooling. Containing some state buildings such as mint, palace etc. is the distinctive feature which puts Hisar forward among other districts.

As a conclusion, it may be said that Hisar became a distinguished district of Bursa, where Byzantine and Ottoman cultures were mixed, in the sense of both the institutions and buildings it had, and the inhabitants.

Key Words

Bursa
the Classical Period

Hisar
Ottoman State

District

Neighbourhood

ÖNSÖZ

Bir yerleşim birimini adeta canlı bir organizmaya dönüştüren, ona ruh veren, geçmişinden bugüne getirdiği maddî ve manevî öğeleridir. Bu, bazen kırık bir mezar taşının iç burkan hikâyesinde, bazen komşular arasında süregelen bir gelenekte, bazen de bir caminin yorgun minaresinde gizlidir. İşte geçmişin ruhunu iliklerinde hissedenden insanların, yaşadıkları yörenin bünyesindeki fizikî ve kültürel değişimlerine duyduğu amatör merakın eseri olarak başlayan yerel tarih çalışmaları, gittikçe profesyonelleşmiş ve tamamen akademik bir çehreye bürünmüştür.

Günümüzde oldukça revaçta olan kent tarihi araştırmaları, seçilen bir yörenin belli bir zaman dilimindeki tarihini, tapu tahrir defterleri, şer'iyeye sicilleri, muhasebe defterleri, fermanlar gibi çeşitli arşiv belgelerine dayanarak ortaya koymaya çalışmaktadır. Bu anlamda Bursa, yerel tarih araştırmalarında üzerinde en çok eser verilen şehirlerden biridir. Bizim araştırmamızda da üzerinde çalışmayı tercih ettiğimiz kent, "Bursa" olmuştur. Çünkü Bursa, Osmanlı Devleti'nin ilk başkenti, dolayısıyla hukukî ve idarî alandaki uygulamaların ilk örneklerinin sergilendiği model bir şehirdir. Ayrıca coğrafi konumu sebebiyle doğu-batı ticaretinin önemli bir merkezi haline gelmiştir. İstanbul başkent olduktan sonra bile önemini büyük ölçüde koruyan bu şehrin tamamını ele alıp, genel hatlarıyla işleyen pek çok çalışma zaten mevcut olduğundan, bu araştırmanın konusu şehrin tamamı değil, sadece bir semti olan "Hisar" bölgesidir. Hisar, Bursa'nın diğer semtlerinden farklılık arz etmektedir. Zira Bursa, Osmanlılar tarafından fethedildiğinde Hisar'dan ibaret bir Rum kasabası durumundaydı. Fetihden sonra Rumlardan boşalan evlere yerleşen Türklerle bir anda beşerî çehresi değişen Hisar, inşa edilen Osmanlı eserleriyle kısa sürede fizikî yönden de farklılaşmaya başladı. Böylece bir Bizans kasabasından bir Osmanlı semtine dönüşen Hisar'ın, klâsik Osmanlı dönemindeki durumunun ortaya konulması büyük önem arz etmektedir. Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan XVI. yüzyıl sonlarına kadar olan süreci kapsayan bu dönem, devletin temel felsefesinin oluştuğu, tüm kurum ve kuruluşlarıyla örgütlenmesinin gerçekleştiği, askerî, idarî, siyasî, sosyal ve ekonomik alanlarda önemli başarıların kazanıldığı bir zaman dilimidir. Hisar'ın bu zaman dilimindeki durumunun araştırılması, daha büyük ölçekli bir yerleşim birimi ele alındığında gözden kaçabilecek pek çok ayrıntının yakalanmasını sağlayarak devletin kurumsallaşma döneminin daha iyi algılanmasına katkıda bulunmuştur.

Bu araştırma, bir giriş ve üç ana bölümden meydana gelmektedir. Giriş bölümünde, tezin konusu, amacı ve araştırma yöntemi açıklandıktan sonra, birinci bölümde semtin çekirdeğini oluşturan mahalle kavramının Osmanlı toplumunda ifade ettiği anlam üzerinde

durulmuş ve ardından Hisar'ı oluşturan mahalleler tek tek anlatılmıştır. İkinci bölümde Hisar'ın fizikî yapısını oluşturan unsurlar ele alınmış, haklarında elde edilebilen en küçük bilgi kırıntıları dahi değerlendirilerek, bu yapıların kurumsal işleyişinin tarihsel süreci ortaya konmaya çalışılmıştır. Üçüncü bölümde ise semt sakinlerinin kültürel yapısı, yaşam tarzı irdelenmiş, bu bağlamda ev satış kayıtlarından yola çıkılarak dönemin evlerinin yapısı ve bu yapının kültürel arka plânı izah edilmeye gayret edilmiştir. Yine başka bir önemli veri kaynağı olan, ölen kişilerin arkalarında bıraktıkları tüm mal varlıklarını içeren tereke kayıtlarından yararlanılarak Hisar sakinlerinin sosyo-kültürel yapısının önemli göstergeleri olan giyim-kuşam ve mutfak kültürleri hakkında bilgi verilmiştir. Bir yöredeki eğitim kurumları, sakinlerinin bu kurumlara olan desteği ve halkın eğitilebilme imkânları, o yörenin entelektüel seviyesinin tespitinde önemli bir kriterdir. Bu bağlamda, Hisar'daki eğitim kurumlarının kurucuları, dağılımı ve bu kurumların semt sakinlerince ne ölçüde desteklendiklerinin araştırılması yoluna gidilmiştir. Ayrıca bu semtin tüm kurumlarıyla canlılık kazanmasında ve bu canlılığı sürdürebilmesinde rol oynayan, genellikle kendileri de nesiller boyu burada meskun olan, ileri gelen bazı ailelerin tanıtılmasıyla, semtin beşerî çehresi tamamlanmıştır.

Tüm bu ayrıntılı anlatımların yapılabilmesi, uzun ve zorlu bir arşiv tarama sürecinin sonucunda elde edilen belgelerden istifade edilerek gerçekleştirilebilmiştir. Spesifik bir konuda çalışmanın getirdiği kaynak bulma sıkıntısını başlangıçta derinden hissetmekle birlikte, kıymetli hocalarım, mesai arkadaşlarım ve ailemin desteği sayesinde bu dönem büyük ölçüde sorunsuz aşılmıştır. Şüphesiz bu çalışmadaki en büyük katkı, tez konusunun alınışından en son şeklinin verilmesine kadar kıymetli bilgi ve tecrübelerini cömertçe benimle paylaşan saygıdeğer hocam Prof. Dr. Osman Çetin'e aittir. Kendisine teşekkürü bir borç biliyorum. Onun dışında yine tezin tüm aşamalarında yanımda olan ve desteğini hiçbir zaman benden esirgemeyen çok değerli hocam Prof. Dr. Mefail Hızlı'ya, tezi baştan sona okuyarak görüşleriyle katkıda bulunan, "ağabey" olarak derinden saygı duyduğum. Dr. Ali İhsan Karataş'a, belgelerle ilgili teknik konularda yardımcı olan mesai arkadaşım Arş. Gör. İlhami Oruçoğlu'na, tarihî Bursa haritalarını temin etmemde yardımcı olan Bursa Osmangazi Belediyesi'nden Eser Çalığı'na ve Hisar'ın tarihî eserleriyle bugünkü durumunu gösteren bir haritasını tezimde kullanmam için bizzat hazırlayan Bursa Osmangazi Belediyesi Plan Proje Müdürü Aziz Elbaş'a, son olarak da bana araştırma zevki ve azmini aşılayan anne-babama bu uzun ve sıkıntılı yolculukta beni yalnız bırakmadıkları için teşekkür ediyorum.

Bursa 2008

Saadet Maydaer

İÇİNDEKİLER

ÖZET	III
ÖNSÖZ.....	V
İÇİNDEKİLER	VII
KISALTMALAR	XI

GİRİŞ

I. Tezin Konusu, Amacı ve Önemi.....	1
II. Araştırmanın Sınırları.....	5
III. Kaynaklar ve Araştırma Yöntemi	5
A. Kaynaklar	5
B. Araştırma Yöntemi	8

BİRİNCİ BÖLÜM HİSAR SEMTİ VE BÜNYESİNDEKİ MAHALLELER

I. OSMANLI KLÂSİK DÖNEMİNDE MAHALLE.....	10
A. Mahallenin Tanımı ve Özellikleri.....	10
B. Mahallenin Toplumsal ve Hukukî/İdarî Boyutu	12
1. Ortak Sorumluluk ve Zincirleme/Müteselsil Kefillik	12
2. Avarız Vergisi	16
II. HİSAR SEMTİ.....	19
A. Hisar'da Demografik Yapı	20
B. Hisar Semti'nde Yer Alan Mahalleler	27
1. Saray/Cami'ü'l-hısn/Cami-i Hisar/Cami Mahallesi.....	29
2. İmaret-i İsa Bey Mahallesi.....	30
3. Darphane/Daru'd-darb Mahallesi	31
4. Yerkapı/ Bab-ı Zemin Mahallesi	31
5. Zindankapı/Babü's-sicn Mahallesi	32
6. Alaaddin Bey Mahallesi.....	33
7. Kavaklı/Kavaklı Mescid Mahallesi.....	33
8. Şahin Lala Mahallesi	34
9. İsa Bey Fenarî/Fenarîoğlu İsa Bey Mahallesi	34
10. Yaniçoğlu/Veled-i Yaniç Mahallesi	35
11. Filboz Mahallesi	35
12. Çerağ/Çırak Bey Mahallesi.....	36
13. Nakkaş Ali Mahallesi.....	36
14. Kal'a-i Umurbey/Oruç Bey Mahallesi.....	37
15. Manastır Mahallesi	37
16. Tefsirhan/Müfessir Mahallesi	38
17. Şeyh Paşa Mahallesi	39
18. Helvaî/İbn-i Helvaî Mahallesi.....	39
19. Satı Fakih Mahallesi	40
20. Molla Güranî Mahallesi	40
21. Tahta Mescid Mahallesi.....	40

İKİNCİ BÖLÜM FİZİKİ YAPI

I. DİNİ FONKSİYONU OLAN YAPILAR	43
A. MESCİDLER	43
1. Alaaddin Bey (Paşa) Mescidi.....	46
2. Kale içindeki Orhan Mescidi	50
3. Ahi Hasan Mescidi/ Tefsirhan Mescidi	52
4. İl-Erioğlu Ahmed Bey Mescidi.....	54
5. Darphane (Nilüfer Hatun) Mescidi	54
6. Süleyman Paşa (Veled-i Helvaî) Mescidi	54
7. Kavaklı Camii	57
8. Şehadet Camii	58
9. Mevlanâ Fenarî Mescidi/ Manastır Mescidi	62
10. Koca Efendi Mescidi	64
11. Yerkapı Mescidi.....	65
12. Çerağ Bey Mescidi.....	67
13. İmaret-i İsa Bey Mescidi.....	69
14. Nakkaş Ali Mescidi	70
15. Oruç Bey Mescidi	72
16. Şeyh Paşa Mescidi	73
17. Şükrullah Hoca Mescidi.....	76
18. Veled-i Yaniç Mescidi	76
19. Satı Fakih Mescidi	78
20. İsa Bey Fenarî Mescidi	80
21. Şahin Lala Mescidi	82
22. Tahtalı Mescid/Hatibzade Mescidi	84
23. Hoca Turgut Mescidi	85
24. Güranlı/Seyyid Hüseyin Mescidi	86
25. Leys Çelebi Mescidi	89
26. Filboz Mescidi	89
27. Üftade Mescidi.....	92
28. Çınarlu Mescidi.....	94
29. Zindankapı Mescidi	95
B. KİLİSELER	97
1. Metropolit Kilisesi	99
2. Filboz Kilisesi	100
II. EĞİTİM-ÖĞRETİM KURUMLARI.....	101
A. MEDRESELER	101
1. Manastır Medresesi.....	102
2. Lala Şahin Paşa Medresesi.....	104
3. İsa Bey Fenarî Medresesi.....	108
4. İsa Bey Medresesi.....	109
5. Lutfullah Çelebi Darülhadisi.....	110
6. Leysiye Medresesi	110
7. Seyyid Hüseyin Erzincanî Darülhadisi	111
B. MEKTEPLER.....	112
1. Hacı İvaz Paşa Mektebi	113
2. Mahmud Bey Mektebi/ Kapamalı Mektep	114

3. Molla Vildan Mektebi.....	116
4. Hoca Ece Mektebi.....	117
5. Yerkapı Mektebi	119
6. Mevlana Muslihiddin el-İmam'ın Zindankapısı'nda Vakfettiği Muallimhane.....	120
7. (Kasab) Hacı Süle Mektebi.....	120
8. Leys Çelebi/ Leysi/ Leysizâde Mektebi.....	121
9. Kazzaz Hacı Muhyiddin Darüttalimi	123
10. Efdalzade Mektebi	123
11. Hacı Mehmed b. Timurtaş'ın Vakfettiği Muallimhane	124
12. Hoca Seyyid Ahmed Muallimhanesi	126
13. Kemal Bey Mektebi	127
14. Hoca (Lagar) Nasuh Mektebi.....	132
15. Kadı Alaaddin/Gökyaka Mektebi	133
16. Ahmed Bey Mektebi.....	134
17. Muhyiddin Bey Mektebi	134
18. Seyyid Hüseyin Erzincânî Mektebi	135
19. Hoca Sinan/ Manastır/ Orhan Gazi Mektebi.....	136
III. ORTAK KULLANIM ALANLARI.....	137
A. HAMAMLAR	137
1. Eski Yeni Hamam/ Orhan Hamamı	138
2. Oruç Bey Hamamı	140
3. Alaaddin Bey Hamamı.....	142
4. İbrahim Paşa Hamamı.....	143
5. Pınarbaşı Hamamı/ Alaca Hırka/ Kadı/ Zindankapı	145
B. İMARETLER	145
1. İsa Bey İmareti.....	146
2. Şeyh Paşa İmareti.....	150
C. ZAVİYELER.....	150
1. Ahi Hasan Zaviyesi.....	152
2. Nakkaş Ali Zaviyesi.....	153
3. Gülçiçek Hatun Zaviyesi	153
4. Leys Çelebi Zaviyesi	156
5. Seyyid Hüseyin Erzincanî Zaviyesi	157
D. TÜRBELER	158
1. Osman Gazi Türbesi	159
2. Orhan Gazi Türbesi.....	163
3. Oruç Bey Mezarı.....	165
4. Nakkaş Ali Hazîresi.....	166
5. Seferşah Türbesi	167
6. Üftade Türbesi	167
7. Yeşil Türbe	168
8. Kabil-i Vücut Ali Efendi Mezarı	169
E. SURLAR.....	169
Hisar'ın Kapıları:	172
IV. DEVLETE AİT YAPILAR.....	175
A. SARAY.....	175
1. Bizans Döneminde Bursa Sarayı	175
2. Osmanlı Döneminde Bursa Sarayı.....	177
3. İstanbul Başkent Olduktan Sonra Bursa Sarayı	180
4. Saray Personeli	186

B. DARPHANE.....	187
Darphane Personeli	196
C. ZINDAN	197

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM HİSAR'DA SOSYAL HAYAT

I. KÜLTÜREL YAPI.....	208
A. Konut Kültürü.....	208
B. Ev Döşemesi/Mefruşat.....	220
C. Sofra/Yeme-İçme/Mutfak Kültürü	225
D. Giyim-Kuşam Kültürü.....	241
II. EĞİTİM-ÖĞRETİM	252
A. Hisar'daki Eğitim-Öğretim Kurumları	253
1. Mektepler.....	253
2. Medreseler	260
B. Hisar'da Halka Yönelik Eğitim Faaliyetleri	262
III. HİSAR'IN GELİŞİMİNE KATKIDA BULUNAN ÜNLÜ AİLELER.....	264
A. HİSAR'IN KURULUŞUNA KATKIDA BULUNANLAR.....	265
1. İl-Erioğlu Ahmed Bey	265
2. Ahi Hasan	265
3. Alaaddin Bey	266
4. Lala Şahin Paşa.....	267
5. Mevlana Kadı Mahmud (Koca Nâib Efendi).....	268
B. HİSAR'IN GELİŞİMİNE KATKIDA BULUNANLAR	269
1. Fenarî Ailesi.....	269
2. İvaz Paşa Ailesi.....	270
3. Çerağ/Çıracak Bey	277
4. İsa Bey	278
5. Satı Fakih.....	278
6. Nakkaş Ali	278
7. Defterdar Sinan Bey.....	280
8. Leys Çelebi	282
9. Mevlana Vildan.....	282
10. Şeyh Paşa	284
11. Kara Ali Bey	285
12. Oruç Bey.....	286
13. Seyyid Hüseyin Erzincanî.....	287
SONUÇ.....	289
BİBLİYOGRAFYA	292
EKLER.....	305
EK-1 : HARİTALAR.....	306
EK-2: RESİMLER.....	309
EK-3: BELGELER	318
ÖZGEÇMİŞ.....	322

KISALTMALAR

agm.	: Adı geçen makale/madde
age.	: Adı geçen eser
agt.	: Adı geçen tez
A.MKT.MVL	: Sadaret Mektûbî Kalemî Meclis-i Vâlâ
BK.	: Bursa Kütüğü
Bkz.	: Bakınız
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
B.Ş.S.	: Bursa Şer'iyeye Sicilleri
c.	: Cilt
C. BLD.	: Cevdet Belediye
C. EV.	: Cevdet Evkaf
ev.	: Çeviren
DİA.	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
EV.HMH.	: Evkâf İhracat ve Muhasebe Defteri
EVKK	: Evkâf kuyûd-ı kadîme
haz.	: Hazırlayan
İ.A.	: İslâm Ansiklopedisi
İ.MVL.	: İrade Meclis-i Vâlâ
İŞD.	: İrade-i Şura-yı Devlet
M.E.B.	: Milli Eğitim Bakanlığı, Milli Eğitim Basımevi
neşr.	: Neşreden
s.	: Sayfa
sad.	: Sadeleştiren.
sy.	: Sayı
T.T.K.	: Türk Tarih Kurumu
TTd	: Tapu tahrir defteri
ts.	: tarihsiz.
VGMA	: Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi
yay. haz.	: yayına hazırlayan

GİRİŞ

I. Tezin Konusu, Amacı ve Önemi

Hepimiz içinde bulunduğumuz toplumun geçmişte nasıl yaşamış olduğunu merak ederiz. Son iki asır öncesine kadar bu merak, geleneksel tarih anlayışıyla, uzun bir zaman diliminde hızla değişen siyasî ve askerî olayların, ünlü aktörleriyle birlikte öne çıkarıldığı olay anlatıcılığı da diyebileceğimiz bir formda gideriliyordu. Ancak özellikle F. Braudel tarafından geliştirilen tarih anlayışıyla birlikte, değişimde etkili olması ve açıklanmasında katkıda bulunması şartıyla, geçmişte yaşanmış her şey, tarihin konusu haline gelmiştir.

Kent tarihçiliğinin akademik anlam kazanması da bu sürecin bir ürünüdür. XIX. yüzyıldan itibaren tarih kavramının içeriğinin genişletilip, pek çok alt kategoriye sahip oluşuyla birlikte yerel tarihçilik kavramı, sosyal tarih alanı içinde kendine yer bulmuştur. Yerel tarih, belli bir yerleşim biriminin geçmişte sahip olduğu fiziksel, mimarî, ekonomik, siyasal, sosyal, dinî, kültürel v.b. yönlerini içerebilmektedir. Bu konuda ülkemizdeki akademik anlamda kabul gören ilk örnekler Nejat Göyünç'ün Mardin,¹ İnalçık'ın Bursa üzerine yaptığı çalışmalar olarak sayılabilir.² Bunlardan sonra kent tarihi çalışmaları hız kazanmış ve bu alanda çok sayıda akademik araştırma yapılmıştır.³ Ancak özel olarak bir şehrin tarihini ele alan çalışmaların geçmişi şüphesiz çok daha eskilere uzanır.⁴ Osmanlı döneminde şehirlerin tarihlerine değinen seyahatnameler ve edebî bir tür haline gelmiş olan “şehrengîz”ler, yerel tarihçiliğin ilk

¹ Göyünç, Nejat, *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1969.

² İnalçık, Halil, “15. Asır Türkiye İktisadî İctimaî Tarihi Kaynakları”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, No 15/1-4 (1953-1954), ss. 51-67. (ayrıca bkz. *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, İstanbul, 1996, ss. 187-201); İnalçık, Halil, “Bursa and the Commerce of the Levant” *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, III, 2: pp. 131-47; İnalçık, Halil, “Bursa I. XV. Asır Sanayi ve Ticaret Tarihine Dair Vesikalar” *Belleten*, cilt XXIV, 1960, ss. 45-66, 224-258./ (*Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, İstanbul, 1996, ss. 202-258)

³ Kent tarihine ilişkin araştırmalar için bkz. Aksel, Bahar-Öğretmen, Filiz, *Kent Araştırmaları Bibliyografyası*, İstanbul, 2001. Ayrıca kent tarihi araştırmalarına dair ayrıntılı bilgi için bkz. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi- Türk Şehir Tarihi*, cilt 3, sy. 6, 2005.

⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Fayda, Mustafa, “İslam Dünyasında İlk Şehir Tarihleri ve İbn Şebbe'nin Medine-i Münevvere Tarihi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. XXVIII, 1986, ss. 167-180.

formları sayılabilir.⁵ Şehrengîzler arasında en fazla ön plâna çıkan, Lâmiî Çelebi'nin Bursa şehrine dair kaleme aldığı “Şehrengîz-i Bursa”⁶ olmuştur. Lâmiî'nin Bursa şehrini tarihi, coğrafi özellikleri, doğal güzellikleri ve içinde yaşayanlarıyla tasvir ettiği bu eser, başka dillere de çevrilmiş ve üzerine çok sayıda akademik araştırma yapılmıştır.⁷

Modern kent tarihçiliği alanında Bursa şehri, üzerine en çok eser verilen yerlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır.⁸ Bunun başlıca nedeni Bursa'nın en büyük ve en iyi belgelenmiş Anadolu kenti olmasıdır.⁹ Zira Bursa, Osmanlı'nın ilk başkentidir ve daha sonra ortaya çıkacak büyük şehirler için model teşkil etmiştir. Ayrıca Bursa, Orhan Bey zamanından itibaren doğu-batı ticaretinin önemli bir merkezi haline gelişiyle de dikkat çekmektedir.¹⁰ Bursa, başkentlik yaptığı dönemde kazandığı bu önemi İstanbul başkent olduktan sonra bile kaybetmemiş, gelişimi biraz yavaşlarsa bile hiçbir zaman tamamen durmamıştır.¹¹ Zaten Bursa, İstanbul'a rakip olmaktan ziyade, onun tamamlayıcısı olan bir çeşit hizmet kenti şeklinde görülmüyordu.¹² Hatta XVI. yüzyılın sonlarında, Kanuni döneminin başlarında Osmanlı Devleti'nin ikinci büyük kenti olan Halep'i geride bırakarak bu konuma yükselmiştir.¹³ Dolayısıyla Bursa, Osmanlı Devleti'ndeki müstesna yerini her zaman korumuştur.

⁵ Şehrengîzler, XVI. yüzyıl başlarında Divan Edebiyatı'na girmiş, bir şehrin güzelleri ve güzellikleri hakkında yazılmış, manzum şehir methiyeleridir. Şehrengîzlerle ilgili yapılmış çalışmalara ilişkin bkz. Tıǧlı, Fatih, “Klâsik Türk Edebiyatında Şehrengîz Çalışmaları Hakkında Bibliyografya Denemesi”, *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, vol. 2/4, 2007, ss. 763-770.

⁶ Lâmiî Çelebi, *Şehrengîz-i Bursa*, Hüdavendigar Vilayeti Matbaası, 1288.

⁷ Tıǧlı'nın, şehrengîzler hakkında yaptığı bibliyografya çalışmasında tespit ettiği 85 aserden 24'ü Lâmiî Çelebi'nin “Şehrengîz-i Bursa” adlı eseriyle ilgilidir. Bkz. Tıǧlı, agm, s. 769. Eserin Almanca tercümelere; August Pfizmaier, *Die Verherrlichung der Stadt Bursa: Eine Reihe Türkischer Gedichte von Lâmiy'y*, Wien, 1839; Joseph von Hammer Purgstall, *Geschichte der Osmanischen Dichtkunts bis auf unsere Zeit*, Petsch, 1837, c. II, s. 163-195.

⁸ Bursa araştırmaları bibliyografyası için bkz. Aksel-Öğretmen, age, s. 88-104; Yalmanoğlu, Nezaket, *Bursa Bibliyografyası*, Kültür Ofset, Ankara, 1998; Şakiroğlu, Mahmut H. , “Bursa Bibliyografyası” *Türk Kültürü*, XIV, sy. 162, Nisan 1976, ss. 45-57.

⁹ Faroqhi, Suraiya, *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*, (çev. Neyyir Kalaycıoğlu), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2004, s. 6.

¹⁰ İnalçık, Halil-Arı, Bülent, “Türk-İslam-Osmanlı Şehirciliği ve Halil İnalçık'ın Çalışmaları”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi Türk Şehir Tarihi*, cilt 3, sayı 6, 2005, ss. 27-56, s. 39.

¹¹ İnalçık, Halil, “Bursa: XV. Asır Sanayi ve Ticaret Tarihine Dair Vesikalar”, *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, İstanbul, 1996, s. 213.

¹² Faroqhi, age, s. 357.

¹³ Faroqhi age, s. 354.

Bursa üzerine İnalçık tarafından yapılan akademik çalışmalar, Özer Ergenç'le devam etmiş, Ergenç "XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa" adlı araştırmasında büyük ölçüde arşiv belgelerinden yararlanmış ve şehrin kurumsal kimliğini ön plana çıkarmıştır.¹⁴ Ondan sonra yapılan akademik nitelikli çalışmalarda da arşiv kaynakları, tahrir defterleri ve özellikle de şer'iyeye sicillerinin kaynak olarak kullanımına ağırlık verildiği görülmektedir. Bursa'nın kent tarihi üzerine yapılmış akademik tezlerden bazıları şunlardır:

-Yediyıldız, M. Asım, Şer'iyeye Sicillerine Göre Bursa'nın Sosyo-Ekonomik Yapısı (1655-1658), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 1988.

- Dörtok, Zeynep, Bursa'nın Kent Dokusu Üzerine Tarihsel Bir İnceleme (17. yy), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa, 2001.

-Düzbakar, Ömer, XVII. Yüzyıl Sonlarında Bursa'da Ekonomik ve Sosyal Hayat, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2003.

-Reyhan, Cenk, XVIII. Yüzyılda Bir Kuzey-Batı Anadolu Kenti: Bursa Örneği Şehir Toplumunun Sosyal-Ekonomik ve Kültürel Analizi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2002.

-Kaygalak, Sevilay, Kapitalistleşme Sürecinde Bir Osmanlı Anadolu Kenti: Bursa, 1840-1914, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi (Kentleşme ve Çevre Sorunları) Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2006.

Türkiye'de yapılan yüksek lisans ve doktora tezlerinin yanı sıra, yurt dışındaki üniversitelerde de Bursa üzerine yapılmış akademik araştırmalar bulunmaktadır. Örneğin Hebrew Üniversitesi'nden Haim Gerber, "Economy and Society in an Ottoman

¹⁴ Ergenç, Özer, *XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa*, Ankara, 2006. (Bu eser 1979'da doçentlik tezi olarak hazırlanmıştır. Dolayısıyla Bursa kent tarihi üzerine yapılan ilk akademik araştırmalar arasında yer almaktadır.)

City: Bursa, 1600-1700” başlıklı doktora çalışmasında, Bursa’nın XVII. Yüzyıldaki sosyal ve ekonomik durumunu arşiv kaynaklarına dayanarak ortaya koymaktadır.¹⁵ Hamburg Üniversitesi’nden Harkort’un XVI. yüzyıldaki Bursa’yı inceleyen doktora tezi de bu alanda önemli bir yere sahiptir.¹⁶

Tüm bu akademik çalışmaların yanı sıra Bursa’nın kent tarihine ışık tutan çok sayıda eser vardır. Bunlardan Heat Lowry’nin seyahatnamelerden yola çıkarak yazdığı “Seyyahların Gözüyle Bursa 1326-1923” adlı eser, Bursa’yı ziyaret edenlerin izlenimlerinden yola çıkarak canlı bir Bursa tasviri yapmaktadır.¹⁷

Bursa üzerine yapılmış olan bu araştırmaların hepsi kent tarihi açısından çok önemlidir. Ancak bir yörenin, tüm yönleriyle ayrıntılı bir şekilde ortaya konulması, tek bir çalışmanın sınırlarını aşmaktadır. Bu yüzden şehrin geçmişteki dokusunun daha iyi ortaya konulabilmesi için, en küçük idarî birim olan mahalleler bazında incelemelerin yapılması yararlı olacaktır. Zira bütüncül bir tarih yaklaşımıyla, ayrıntılardan yoksun bir biçimde ele alındığında tam anlamıyla irdelenemeyen siyasî, sosyal, dinî, ekonomik, kültürel ve etnik unsurlar, belli bir bölge ve dönemin derinliğine incelenmesiyle birlikte, gözden kaçan bağlantıların anlamlı bir şekilde kurulması yoluyla daha iyi anlaşılabilir. Bu amaçla seçilen yerleşim birimi irili ufaklı pekçok mahalleden meydana gelmiş bir semttir. Bu semt, herhangi bir semt değil, M.Ö. 377’den 74’e kadar varlığını sürdüren Bitinya Krallığı’nın en önemli şehirlerinden biri olduğu dönemde yapılan surlarıyla, Osmanlılar tarafından on yıl süren bir kuşatma sonucunda alınabilmiş bir Roma ve Bizans şehri ve Osmanlı Devleti’nin ilk başkenti olan Bursa’nın Hisar semtidir. Bu özellikleri dolayısıyla Hisar semtinin incelenmesi bizlere sadece bir Osmanlı semti ya da şehrinin pratik anlamda ne olduğunu sergilemekle kalmamış, bir Rum şehrinin nasıl Türkleştiğini, hangi unsurların ne tür değişimlere uğradığını da göstermiştir.

¹⁵ Gerber, Haim, *Economy and Society in an Ottoman City: Bursa, 1600-1700*, The Hebrew University, Jerusalem, 1988.

¹⁶ Liebe-Harkort, Klaus, *Beitrage zur sozialen und Wirtschaftlichen Lage Bursa sam Anfang des 16. Jahrhunderts*, Universität Hamburg, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Hamburg, 1970.

¹⁷ Lowry, Heath W., *Seyyahların Gözüyle Bursa 1326-1923*, (çev. Serdar Alper), Eren Yayınları, İstanbul, 2004.

II. Araştırmanın Sınırları

Tarihe dair yapılacak olan bütün çalışmalar bir zaman ve mekânla sınırlandırılmak zorundadır. Bu çalışmada zamanı, Osmanlı Devleti'nin klâsik dönemi olarak belirledik. Klâsik dönem, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan XVI. yüzyıl sonlarına kadar olan süreci ifade etmektedir.¹⁸ Bu dönem, devletin temel felsefesinin oluştuğu, tüm kurum ve kuruluşlarıyla örgütlenmesinin gerçekleştiği, askerî, idarî, siyasî, sosyal ve ekonomik alanlarda önemli başarıların kazanıldığı bir zaman dilimidir. Mekân olarak da Osmanlı Devleti'nin ilk başkenti olması hasebiyle, ilk idarî ve hukukî tatbikatın uygulama alanı durumundaki Bursa şehrinin bir semti “Hisar” seçilmiştir. Hisar, Bursa'daki diğer mahalle veya semtlerden farklılıklar arz etmektedir. Zira Bursa, Osmanlılar tarafından fethedildiğinde şehir Hisar'dan ibaretti. Dolayısıyla Hisar, meskun bir Bizans şehrinin nasıl bir Osmanlı semti haline geldiğinin göstergesi olması bakımından ayrıcalıklıdır. Ancak araştırma, konuya ilişkin kaynakların sağlayacağı verilerle sınırlı olmak durumundadır.

III. Kaynaklar ve Araştırma Yöntemi

A. Kaynaklar

Araştırmanın temel kaynağını Bursa Şer'iyeye Sicilleri oluşturmaktadır. Şer'iyeye sicilleri ya da diğer adıyla “kadı sicilleri”, Osmanlı Devleti'ndeki mahkemelerde görülen davaların kaydedildiği defterlerdir. Bu defterlerde o günkü toplumda kişiler arasındaki anlaşmazlıklar, evlenme ve boşanma kararları, miras paylaşimleri, nafaka, alım satım, ihtida kayıtları, köle azatları, tayin ve atamalar, noter tasdik belgeleri (vekalet, kefalet vs.), medrese, mektep, cami, imaret gibi kurumların tesisi, idaresi ve tamiri, vakfiyeler, vakıflara dair muhasebe, murakabe, keşif ve tamir kayıtları, vergi ve cizyelerin toplanması, mukataa¹⁹ tayin ve teftişi, narh belirleme ve benzeri belgeler yer almaktadır. Kaydedildikleri bölgedeki günlük ilişkileri ortaya koyan belgelerin yanı sıra o bölgenin merkezi yönetimle ilişkilerini gösteren merkezden gelen tahrir, tezkire, ferman, berat, buyruldu ve temessükleri de içerir. Bu defterler sahip oldukları zengin

¹⁸ İnalçık, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)*, (çev. Ruşen Sezer), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001.

¹⁹ Mukataa, devlete ait bir varidatın bir bedel karşılığında kiralanması yani geçici olarak temlik anlamında kullanılır. Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, 2004, c. II, s. 578.

belge türleriyle sosyal tarih, kültür tarihi, iktisat tarihi, hukuk tarihi, sosyoloji, sanat tarihi başta olmak üzere sosyal bilimler alanında yapılacak araştırmalar için güvenilir ve vazgeçilemez kaynaklar arasında yer almaktadır.²⁰ Ancak belli bir yöreye ait olmaları nedeniyle, özellikle yerel tarih çalışmalarının en önemli kaynağını oluştururlar.

Bursa'nın Osmanlı Devleti'nin ilk başkenti olması, buradaki mahkeme sicillerini önemli kılmaktadır. Çünkü bu durum ilk idari ve hukuki uygulamanın Bursa ve çevresinde meydana gelmiş olduğunu gösterir. Osmanlılardaki en eski defterlerin de buraya ait olması Bursa sicillerinin kıymetini bir kat daha arttırmaktadır. Sayısı 1062 olan bu defterlerin en eskileri 860-891/1455-1486 (A199/808), 860/900/1455-1494 (A1/1 nolu) ve 867-868/1462-1463 (A2/2 nolu) tarihlidir. Ankara Milli Kütüphane'de muhafaza edilen defterlerin mikrofilmlerinin bir nüshası Bursa Büyükşehir Belediyesi Şehir Kütüphanesi'nde bulunmaktadır.²¹

Hisar'daki fizikî yapının işlendiği ilk iki bölümde şer'iyeye sicillerinde yer alan tamir kayıtları, vakfiyeler, vakıf muhasebe defterleri ile buralarda çalışan personelin tevcihat kayıtları en temel kaynakları oluşturmuşlardır. Semtin sosyo-kültürel yapısının işlendiği üçüncü bölümde de mülk alım satım kayıtlarıyla, kişilerin öldüklerinde geriye bıraktıkları tüm mal varlıklarını gösteren tereke kayıtlarından büyük ölçüde istifade edilmiştir. Bunların yanı sıra kişisel husumetlerden, ailevî konulara kadar uzanan geniş bir belge yelpazesi, çalışmamızın oluşmasına katkıda bulunmuştur.

Yerel mahkemelerdeki bu kayıtların yanı sıra, Osmanlı merkezî idaresince tutulan kayıtların yer aldığı Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde de araştırma yapılarak konuyla ilgili belgeler tespit edilmiştir. Araştırmanın kapsamındaki konulara dair klâsik döneme ait fazlaca bir kayda rastlanmamıştır. Ancak klâsik dönem sonrasındaki devre ait bazı belgeler, özellikle Hisar'daki fizikî yapının ortaya konulmasında katkıda bulunmuştur.

²⁰ Şer'iyeye Sicillerinin Türk kültür tarihi bakımından önemi ve sicillerin toplu kataloğu için bkz. Akgündüz, Ahmet, *Şer'iyeye Sicilleri*, I - II, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1988.

²¹ Bursa Şer'iyeye Sicilleri ile ilgili geniş bilgi için bkz. Salih Pay, "Bursa Kadı Defterleri ve Önemi", *U.Ü.İ.F.D.*, c.10, sy. 2, s. 87-95; Ayrıca defterlerin kayıt numaralarına ve kronolojik sırasına göre ayrıntılı tasnifi için bkz. Mefail Hızlı, "Bursa Mahkeme Sicilleri Rehberi", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c.12, sy. 1, s. 367-426.

Arşiv kaynakları temel kaynak olmakla birlikte, çalışmanın ortaya çıkmasında tek başına yeterli olmamıştır. Belgelerde elde verilen veriler arasındaki bağlantıları kurmak ve bütün olarak kurgulamak için ikinci el kaynaklara, Bursa üzerine yapılmış çok sayıda çalışmaya başvurulmuştur. Bunların arasında en fazla yararlanılan eserlerin başında Kamil Kepecioğlu tarafından yine büyük ölçüde Bursa Şer'iyeye Sicilleri'ne dayanılarak hazırlanan "Bursa Kütüğü" gelmektedir. Dört ciltlik bu eser ansiklopedik mahiyette olup, Bursa araştırmacıları için temel başvuru kitabı niteliğindedir.²² Bir semt çalışması yapılması hasebiyle, Bursa'nın tarihteki mahalle adlarını sicillere dayanarak işleyen ve bu konudaki temel eserlerden biri olan Neşet Köseoğlu'nun "Tarihte Bursa Mahalleleri XV. ve XVI. Yüzyıllarda" adlı eseri yararlanılan kaynaklar arasında yer almıştır.

Araştırmanın özellikle ikinci bölümünde, Hisar'ın fizikî yapısının kurgulanmasında Ekrem Hakkı Ayverdi'nin "Osmanlı Mimarisinin İlk Devri", "Osmanlı Mimarisinde Çelebi Mehmed ve II. Sultan Murad Devri" adlı eseriyle "Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri" adlı eserlerinden büyük ölçüde yararlanılmıştır. Osmanlı dönemi mimarisini bir sanat tarihçisi gözüyle ele alan bu kapsamlı eserler, arşiv belgelerini de kaynak olarak kullanmalarıyla dikkat çekerler. Bursa sevdalısı bir araştırmacı olan Kazım Baykal'ın kaleme aldığı "Bursa ve Anıtları" adlı eser de yine fizikî yöne ağırlık veren önemli bir kaynaktır. Muhtasar olmakla birlikte, Bursa üzerine çalışan bir araştırmacının görmezden gelemeyeceği Koyunluoğlu'nun "Bursa ve İznik Tarihi" de yararlanılan eserler arasında yerini almıştır.

Bursa'da yaşayan ünlü kişilerin hayat hikâyelerini ele alan vefeyatlar ve geleneksel anlatımlarıyla kronikler araştırmanın bütününde çok faydalı olmuştur. Canlı anlatımlarıyla seyahatnameler ve seyahatnamelere dayanılarak yazılan eserler, boşlukların doldurulmasında ve arşivlerden elde edilen verilere ruh kazandırılmasında önemli görevler ifa etmişlerdir.

Hisar'daki mektep ve medreselere ilişkin yararlanılan başlıca kaynaklar Mefail Hızlı'nın şer'iyeye sicillerine dayanarak hazırladığı "Osmanlı Klâsik Döneminde Bursa

²² Kara, Mustafa, "Bursa'nın Arşivlerini Konuşturan Adam: Kamil Kepecioğlu", *Bursa Araştırmaları Dergisi*, Bursa, 2003, sy. 3, s. 23.

Medreseleri” ve “Mahkeme Sicillerine Göre Osmanlı Klâsik Döneminde İlköğretim ve Bursa Sıbyan Mektepleri” adlı eserleridir. Bursa’da Osmanlı klâsik döneminde eğitim kurumlarını tek tek inceleyen bu eserler, eğitim tarihine olan önemli katkılarının yanı sıra yerel tarihin ayrıntılarına ışık tutmaktadır.

Bursa ile ilgili eserlerle birlikte, farklı illerin tarihlerini ele alan araştırmalardan da istifade edilmiştir. Dror Ze’evi’nin “Kudüs -17. Yüzyılda Bir Osmanlı Sancağında Toplum ve Ekonomi” ve Meropi Anastassiadou’nun “Tanzimat Çağında Bir Osmanlı Şehri” bunlara örnek olarak verilebilir.

B. Araştırma Yöntemi

Araştırmada ana kaynak olarak Bursa Şer’iyye Sicilleri kullanılmıştır. Tezin konusu olarak seçilen klâsik dönemin kapsadığı yıllar olan Osmanlı Devleti’nin kuruluşundan 1600’lü yıllara kadar geçen sürenin tamamına ait şer’iyye sicilleri bulunmamaktadır. Zira en eski sicil defterinin tarihi 860-891/1455-1486’tır. Dolayısıyla Bursa şehrinin Osmanlılarca ele geçirildiği 1326-1455 tarihleri arasındaki 129 yıllık sürenin araştırılması için kroniklerden başka kaynağımız pek yok gibidir. Hisar için de aynı durum söz konusudur. Onun da bu ilk dönemlerdeki tarihi, kroniklerden yararlanılarak ortaya konmaya çalışılmıştır.

Sicillerin bulunduğu dönemlere ait verilerin elde edilmesi için, zikredilen dönemdeki Bursa Şer’iyye Sicil Defterleri taranmış, konuyla ilgili olanlar tek tek fişlenmiştir. Daha sonra bu fişler tasnif edilerek, kronikler ve ikinci derece kaynaklarda bulunan bilgiler bir araya getirilerek Hisar semtinin klâsik dönemdeki durumu ortaya konulmaya çalışılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM
HİSAR SEMTİ VE BÜNYESİNDEKİ
MAHALLELER

I. OSMANLI KLÂSİK DÖNEMİNDE MAHALLE

A. Mahallenin Tanımı ve Özellikleri

Osmanlı şehrinde mahalle, birbirini tanıyan, birbirlerinin davranışlarından bir ölçüde sorumlu, sosyal dayanışma içinde olan kişilerin oluşturduğu topluluktur.¹ Bu kişilerin toplanma yeri genellikle mahallenin merkezi sayılan mesciddir. Hatta bu nedenle Osmanlı mahallesinin bir tanımı da “aynı mescidde ibadet eden cemaatin aileleriyle birlikte yerleştikleri şehir kesimi”² şeklinde yapılmıştır. Bu, aynı zamanda mahallede dinî açıdan homojen bir yapılanma olduğu anlamını taşımaktadır. Hatta bu homojenlik sadece dinle sınırlı kalmamış, özellikle devletin kuruluş ve yayılma sürecinde aynı toplumsal, meslekî gruba veya aynı yöreye, etnik kökene ait olma şeklinde de kendini göstermiştir.³ Bu durum, mahallelerin başlangıçtaki özelliklerini asırlar boyunca koruyabilmelerine katkıda bulunmuştur.⁴

Gerçekten de Osmanlılarda özellikle dinî açıdan homojen mahallelerin oluşturulması yönünde bir eğilimin varlığı göz ardı edilemez.⁵ Osmanlı coğrafyasında aynı din mensuplarının kendi ibadethaneleri etrafında kümelenen evlerde toplanmaları devletçe teşvik edilen yaygın bir uygulamadır.⁶ Ancak bu, tüm mahallelerin benzerlikler üzerine kurulduğu anlamını taşımamaktadır. Zira yalnızca Bursa örneğinde

¹ Ergenç, Özer, age, s. 40.

² Ergenç, Özer, “Osmanlı Şehrindeki ‘Mahalle’nin İşlev ve Nitelikleri Üzerine”, *Osmanlı Araştırmaları*, sy. 4, 1984, s. 69.

³ Cerasi, M. Maurice, *Osmanlı Kenti*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1999, s. 71. Bursa’da bulunan, etnik kökenli mahalle isimleri; Araplar, Tatarlar, Eşrefiler vb., meslekî ve toplumsal aidiyete dair mahalle isimleri; Kazzazoğlu, Debbağlar, Mücellidî, Atpazarı, Sûku’s-semek (Balıkpazarı), Zağferanlık vb., aynı yöreden olmaya örnek mahalle isimleri; Sivasiler, Simavlar, Bilecik. Bursa’daki mahalle adları ve kökenlerine dair ayrıntılı bilgi için bkz. Köseoğlu, Neşet, *Tarihte Bursa Mahalleleri XV. ve XVI. Yüzyıllarda*, Bursa, 1946; Kaplanoğlu, Raif, *Bursa yer Adları Ansiklopedisi*, Bursa, 2001; Uzer, İhsan, *Bursa Mahalle ve Sokakları Rehberi*, Bursa, 1945. Ayrıca XVII. yüzyılda Bursa’daki mahalle isimlerinin veriliş nedenlerine göre ayrıntılı bir tasnifi için bkz. Yediyıldız, M. Asım, Şer’iyye Sicillerine Göre Bursa’nın Sosyo-Ekonomik Yapısı (1655-1658), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 1988, s. 9-10.

⁴ Cerasi, age, s. 71.

⁵ Abacı, Nurcan, *Bursa Şehri’nde Osmanlı Hukuku’nun Uygulanması (17. Yüzyıl)*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2001, s. 199.

⁶ Tanzimat dönemi Selanik’inde Yahudi, Hristiyan ve Müslümanlar çoğunlukla farklı mahallelerde ikâmet ediyorlardı. Yahudiler 16, hristiyanlar 12, Müslümanlar 47 mahalleye yerleşmişti. Fakat bu üç dinin mensuplarının karışık bir şekilde oturdukları mahalleler de vardı. Anastasiadou, Meropi, *Tanzimat Çağında Bir Osmanlı Şehri Selânik*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998, s. 66. XV. Yüzyıldan itibaren Filibe’de bulunan Türk ve Hristiyan Mahallelerine dair bkz. Ersoy, Neriman, XIX. Yüzyılda Filibe Şehri (1839-1876), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2003, s. 70-73.

mahallelerdeki nüfus dağılımını dinî yönü incelendiğinde farklı dinlere mensup olanların da küçümsenmeyecek oranda bir arada yaşadıkları görülmüştür.⁷ Hatta bu birlikte yaşama, gayrimüslimlerin ihtida sebeplerinden biri olan kültürel etkileşimi kolaylaştırmıştır.⁸ Fakat gerek XVII. yüzyılın sonlarında, gerekse XVIII. yüzyılda gayrimüslimlerin yaşadıkları ya da mülk alım-satımı yaptıkları mahallelerin hiçbiri Hisar'da yer almamaktadır.⁹ Buna karşılık, bu araştırmanın kapsamı olan klâsik Osmanlı döneminde Hisar'da iki kilisenin var olduğu bilinmektedir.¹⁰ Bir mahallede kilisenin bulunması, onun cemaatinin de burada bulunabileceği anlamına gelir. Tahrir defterlerine göre XV. yüzyılda, Hisar'da Alaaddin Bey Mahallesi'nde 14 gayrimüslim hane ikâmet etmektedir.¹¹ Bunların biri "bîve" yani dul kadın olarak kaydedilmiştir. Bu aileler, Bursa'da bulunan beylik taylara hizmetle görevlendirilmişlerdir. Ancak klâsik dönem tahrir defterlerinde, Hisar'daki mahallelerde kayıtlı başka gayrimüslime rastlanmamaktadır.

Osmanlı klâsik döneminde geleneksel Osmanlı şehirlerindeki mahallede dinsel farklılığın dışında dil ya da etnik köken gibi ayrılıkların hiçbir önemi yoktur.¹² Mahalle henüz sınıf ve statü farklarıyla şekillenmemiştir.¹³ Yeşil Camii'nin mimarı ve devlet adamı meşhur İvaz Paşa'nın oğlu Mahmud Çelebi'yle, Kalânîsî¹⁴ İsmail'in atiki/azadlısı el-Hac Karagöz b. Abdullah yanyana evlerde oturup, birbirine komşu olabilmişlerdir.¹⁵

⁷ Yedi yıldız, agt, s. 8; Düzbakar, Ömer, XVII. Yüzyıl Sonlarında Bursa'da Ekonomik ve Sosyal Hayat, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2003, s. 62, 64; Karataş, Ali İhsan, Mahkeme Sicillerine Göre XVIII. Yüzyılda Bursa'da Gayrimüslimler, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Bursa, 2005, s. 22-23;

⁸ İhtida sebepleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Çetin, Osman, *Sicillere Göre Bursa'da İhtida Hareketleri ve Sosyal Sonuçları (1472-1909)*, T.T.K. Basımevi, Ankara 1994, s. 58-73.

⁹ Yedi yıldız, agt, s. 8; XVII. yüzyılın sonunda Müslümanlar ve gayrimüslimler arasındaki mülk satışlarının hangi mahallelerde gerçekleştiğine dair tablo için bkz., Düzbakar, agt, s. 64. XVIII. yüzyılda 507 tereke kaydı esas alınarak oluşturulan gayrimüslimlerin Bursa'da yaşadığı 46 mahallenin isimleri için bkz. Karataş, agt, s. 23.

¹⁰ Bu konuda ayrıntılı bilgi için kiliseler bahsine bakınız.

¹¹ BOA, TTd 23, s. 29.

¹² Ortaylı, İlber, *Osmanlı Toplumunda Aile*, Pan Yayıncılık, İstanbul, 2000, s. 22.

¹³ Ortaylı, age, s. 21.

¹⁴ Kalânîsî, kalansuva denilen tepesi sivri başlığı yapan kişiye denir.

¹⁵ BŞS, A 4 7b.

Böylece mahalle, her sınıf ve bölgeden insanların, belli kurallar ve etikler çerçevesinde birlikte yaşadığı birim şeklinde tanımlanabilir.¹⁶

B. Mahallenin Toplumsal ve Hukukî/İdarî Boyutu

Mahalle, idarî, beledî ve toplumsal bir şehir kesitini oluşturmasının yanı sıra, Osmanlı sosyal hayatında bir merkez olma niteliğine sahiptir. Zira idarî bir yapının barındırdığı hukukî çerçeve, kişilerin yaşam tarzını ve davranışlarını belirlemede son derece etkindir.¹⁷ Mahalle, bütünü oluşturan parçalardan biri kadar aynı zamanda o bütünü tek başına ifade edebilecek özellikleri de haizdir. Bu nedenle mahalle, Osmanlı toplum yaşamını ve kurumsal ilişkilerini, hatta günümüz Türk toplum hayatının nasıl geliştiğini anlayabilmemizde önemli bir odağı teşkil eder.¹⁸ Bu bağlamda mahalleyi, bir microcosmos olarak değerlendirmek mümkündür.¹⁹

1. Ortak Sorumluluk ve Zincirleme/Müteselsil Kefillik

Sosyal anlamda Osmanlı-Türk Mahallesi, din ve geleneksel kültür bağlarının, dayanışmacı bir ruh anlayışı içinde bir araya getirdiği insanlar tarafından örgütlenmiş, bir gündelik yaşamı ifade etmektedir.²⁰ Bu gündelik yaşamda mahallenin diğer fertlerince kabul görme, diğer bir deyişle, mahalleli olma sadece toplumsal bir anlam ifade etmez. Aynı zamanda devletin mahalleliden beklediği hukukî bir boyutu da içerir. Zira genel güvenliğin sağlanması Osmanlı yönetiminin titizlikle üzerinde durduğu bir husustur.²¹ Şehirlerde güvenliği sağlamak için bir mahallede işlenen faili meçhul bir suçta mahallelinin ortak sorumluluğu sıkı bir iç denetimi beraberinde getirmiştir. Bunun sonucunda genel kontrolü sağlamak ve dışarıdan yabancıların girip güvenliği tehdit etmesini önlemek amacıyla mahalleler birbirinden duvarlarla ayrılmış ve geceleri kapatılan kapılar inşa edilmiştir.²² 1557'de İstanbul'dan gelen bir emirde, “.. *Mahrûse-i*

¹⁶ Ortaylı, İlber, *Tanzimattan Cumhuriyete Yerel Yönetim Geleneği*, Hil Yayınları, Ankara, 1985, s. 23.

¹⁷ Yılmaz, Fikret, “XVI. Yüzyılda Osmanlı Toplumunda Mahremiyetin Sınırlarına Dair”, *Toplum ve Bilim*, , sy. 83, 99/2000 Kış, s. 96.

¹⁸ Alada, Adalet Bayramoğlu, *Osmanlı Türk Şehrinde Mahalle*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 1989, s. 110.

¹⁹ Yılmaz, agm, s. 96.

²⁰ Alada, agt, s. 111.

²¹ Abacı, age, s. 200.

²² Yılmaz, agm, s. 96; Ergenç, agm, s. 72; Kepecioğlu, Kâmil, *Bursa Kütüğü*, I-IV, Genel No: 4519-4522, Bursa Yazma ve Basma Eserler Kütüphanesi, c. III, s. 36.

Bursa'da sâbıkan mahalle kapıları olup, ba'de zamanin harâb oldukda nice müddet hâlî kalub ehl-i fesâd ve erbâb-ı şenâ'at zuhûr edüb, envâ'-ı fesâdât vâki' olur imiş. Öyle olsa mâtekaddemden olduğu üzere yine eski yerlerine mahalle kapıları binâ olunub şehrin hıfz u hirâseti bâbında kemâ yenbegî külli ikdâm-ı ehl-i fesâdın def' u men'inde küllî ihtimâm oluna deyu fermân olunmağın..." denilerek, Bursa'da eskiden mahalle kapıları olup, zamanla harap oldukları ve kötü ahlâklı kişilerin halkın güvenliğini tehdit eder hâle geldiği bildirilmektedir. Bu nedenle eskisi gibi mahalle kapıları bina olunarak şehrin korunmasına çalışılması istenmiştir.²³ Pek tabii Hisar'ın içinde kalan mahallelerin birbirinden kapı ya da duvarlarla ayrılması söz konusu değildir. Ancak etrafı surlarla çevrili bu bölgenin giriş ve çıkışlarda kullanılan beş kapısı vardı. Bu kapılar kapatılmadığında hırsızlık gibi olaylarda artış görülüyordu. Bu nedenle yıpranan kapılar tamir ediliyor ve geceleri kapıların kapalı tutulmasına özen gösteriliyordu.²⁴ Kapılarda "bevval/kapıcı" lar nöbet tutuyorlardı.²⁵ Eğer halk bevvalların ihmâlini görürse, şikâyet edip yerine bir başkasının atanmasını istiyordu.²⁶ Halkın güvenliğinin sağlanması amacıyla bu denli sıkı tedbirler alınmasına verdiği önemde, herkesin kendini koruma güdüsünün yanı sıra etraflarında yaşanacak bir faili meçhul olaydan sorumlu tutulma ve dolayısıyla ceza ödeme endişesinin de payı vardı. Bu endişe nedeniyle kapının önünde duyulan bir gürültüye dahi kayıtsız kalınmıyordu.²⁷

Çeşitli suçlardan dolayı mahkemede yargılanan kişiler hakkında beraber yaşadığı toplumun kanaatinin sorulması, Osmanlı muhakeme usulünün gereği idi. Mahkemeye bildirilen ve yargı tarafından dikkate alınan bu kanaat, ilgili kişinin

²³ Kepecioğlu, age, c. III, s. 46. BŞS, A 67 59b.

²⁴ BŞS, B 104 74a. "... gice ile şehir-i hisar kapılarını kapıcılar kapamayıp hıfz u hirâsetinden ihmâl ve tekâsül üzerine oldukları ecilden bazı eşkıya gece ile gelip bunun ve sair ahâli-i mahallenin nice defa evlerin basıp ve emvâl ve erzaklarını gâret etmeğe kasd ettiklerin bildirip min ba'd şehir ve hisar kapıların bekleyen kapıcılar muhkem tenbih ve te'kid olunub şehir ve hisar kapıları kapayıp şehrin hıfz u hirâseti ile mukayyed olmak babında emr-i şerîfim reca etmeğın buyurdum ki hükm-i şerîfim ile vardıkda şehir ve hisar kapılarını bekleyip hizmet iden kapıcılar muhkem tenbih ve te'kid edesin şehir ve hisar kapılarını kapatıp şehrin hıfz u hirâseti ile mukayyed olalar ve bu babda ihmâl ve müsâheleden ve fukaraya ol sebeb ile zarar ve ziyân olmaktan ziyâde hazer üzere olalar şöyle bilesin 'alâmet-i şerîfe i'timâd kılasın. Tahrîran fî evâyl-i şehir-i Rebî'u'l-evvel sene 1012." A 155 197a.

²⁵ BŞS, A 8 216a; A 23 6b; A 25 208b.

²⁶ BŞS, A 58 29a.

²⁷ Thevenot, Jean, 1655-1656'da Türkiye, (çev; Nuray Yıldız), Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, 1978, s. 162.

toplumsal ve kişisel yaşamının kamu tarafından değerlendirilmesi olarak algılanabilir.²⁸ Şahin Lala Mahallesi'nde böyle bir durum yaşanmış, gece yabancı bir erkekle birlikte yakalanan Emine binti İbrahim'in nasıl biri olduğu mahalleliden sorulmuştur. Mahalle cemaati kendisi hakkında "*fâhişedir daima nâmahrem kimselerle musâhabet eder*" diyerek olumsuz yönde kanaat bildirmişlerdir.²⁹ Bu belgede zina töhmetinin araştırılmasında mahallelinin kanaatinin ne kadar önemli olduğu ortaya çıkmaktadır.

Kişinin oturduğu mahallede ahlâkî yönden nasıl tanındığı onun, mahkemede içine düştüğü karmaşık ya da şüpheli durumları netleştiren önemli bir kriterdi. Bu yüzden insanlar yeni taşındıkları bir mahallede kendilerini kabul ettirebilmek, diğer bir deyişle mahalleli olabilmek için ahlâkî normlara uygun yaşamaya özen göstermek ve komşuluk ilişkilerinde iyi tanınmak zorundaydılar. Zira çevrelerinde iyi tanındıklarında başlarına gelen beklenmedik kötü bir durumda mahallelinin hüsn-i şهادeti mahkemedeki durumlarını olumlu yönde etkileyebiliyordu. Satı Fakih Mahallesi'nden Mehlika, eşi donanmaya katılıp sefere çıktığı bir sırada evinde küçük oğlu ile kalırken, gece vakti evine giren birinin saldırısına uğramış ve gerek bu durumdan kurtulmak, gerekse olanları ispatlamak için mahallelinin desteğine ihtiyaç duymuştur. Olay şöyle cereyan etmiştir; Mehlika gece uyurken aynı mahalleden Hasan bin Ömer, evin duvarından atlayıp içeri girmiş ve Mehlika'nın boğazına sarılıp sesini çıkarırsa başını keseceği yönünde tehditler savurmuştur. Mehlika ifadesinde "*havfimden kaçub içeri evime girdim, ardımca bile girdikde karanlık olmağın ben taraf-ı âhardan çıkıp, üzerine kapıyı örtüp Müslümanlara feryâd eyledim, Müslümanlar dahi gelip, merkûmu evden çıkardılar*" diyerek durumun araştırılmasını ve Hasan'ın cezalandırılmasını istemiştir. Hasan durumu inkâr edince, Mehlika'dan iddiasına delil getirmesi beklenmiştir. Bu durumda Mehlika'nın elinde komşularının ifadelerinden başka delil bulunmamaktadır. Zira Mehlika kocası seferde olan yalnız bir kadındır ve olay gecenin bir vaktinde evinin içinde tek başınayken (oğlu henüz bebektir) meydana gelmiştir. Hasan'ı eve kendi rızasıyla almış olabileceği dahi ihtimal dahilindedir. Zira ifadesinde boğazına sarılan bir adamın elinden nasıl kurtulup da önce üzerine kapıyı kilitleyip, sonra da sokağa

²⁸ Yılmaz, agm, s. 96.

²⁹ BŞS, A 93 40a.

fırlayabildiğine ilişkin ayrıntı verilmemiştir. Hasan da Mehlika'nın delil getirebilmekte düşeceği bu sıkıntının farkında olduğu için olayı inkâr etme yolunu seçmiştir. İşte bu noktada Mehlika'nın imdadına mahallelinin hüsn-i şehadeti yetişmiştir. Mahkemeye gelen ve âdil Müslümanlar oldukları vurgulanan komşular ifadelerinde, “*mezbûre hatun mahallemizde sâkinedir kendi halinde bir müstakîme hatundur yaramazlığı yoktur nâgâh gece feryâd eyledi vardığımızda mezbûr Hasan'ı mesfûre hatunun evinden çıkardık*” diyerek, Mehlika'nın masumiyeti yönünde şahitlik etmişlerdir.³⁰

Kişinin mahalle ve mahalelliyle olan ilişkisi sadece mahkemeye şahit getirmek zorunda kalacağı hukukî bir problemini halletmekten ibaret değildir. Bir insan bir mahalleye gelip yerleşebilmek için bile o mahalleden bazılarının kendisine kefil olmalarına ihtiyaç duymaktadır. 985/1577 tarihli bir emirde, Bursa'daki imamlar mahallelerinde kefilsiz kimse oturtmamaları gerektiği konusunda uyarılmışlardır.³¹

Kefalet müessesesinin Osmanlı hukukunda önemli bir yeri vardı ve kağıt üstünde kalmıyordu. Hatta kefil bazı durumlarda kefil olduğu kişi yüzünden hapse bile girebiliyordu. Manastır Mahallesi'nden Hacı Mehmed bin Hacı Hamza, vefat eden birinin varislerine ödeyemediği 2.000 akçe yüzünden kendisine kefil olan Hacı Halil bin Mehmed'le birlikte hapse atılmıştır.³² Bu belge kefalet müessesesinin ciddiyetini göstermesi açısından mânidardır. Ancak belgenin, hapse atılan borçlu ve kefilinin, belgede geçen ifadeyle “*cemâ'at-i müslimînden*” kişilerin müflis olduklarına dair şahadetleriyle salıverilmeleri bilgisini içermesi meselenin başka bir yönüne işaret etmektedir. Öyleyse mahallelinin şahitliği, hapisten salıverilmeyi sağlayacak kadar önemlidir.

Osmanlı mahallesinde komşuluk ilişkilerinin resmî platformlara taşınması ve mahkemenin seyrini değiştirmesi sadece kişinin çevresinde ahlâkî açıdan nasıl tanındığıyla sınırlı değildir. Hisar'da Saray Mahallesi sakinlerinden Nurbeşe binti Ahmed, kendi mahallesinde kızının evine giderken yolda saldırıya uğramış ve elindeki

³⁰ BŞS, A 93 57a.

³¹ Dağlıoğlu, Hikmet Turhan, *1558-1589 Onaltıncı Asırda Bursa*, Bursa Halkevi Yayınları, 1940, s. 84.

³² BŞS, A 4 299b.

eşyaları çalınmıştır.³³ Etraftan koşup yetişen kişilere rağmen darbedilmekten kurtulamamıştır. Durum mahkemeye intikal edip, mahkemede Nurbeşe'nin darbedildiğinin şahitlerce belirlenmesi istendiğinde yine mahalleli devreye girmiştir. Nurbeşe'nin evine giden mahalle sakinleri, onun yüzünde ve omuzlarında darb izlerini gördüklerini bildirmişleridir. Ancak bu yara bere yatağa düşürecek derecede ağır bulunmamış olacak ki, mahallenin kadınları Nurbeşe'nin vücudunun erkeklerin “*muttali olması kâbil olmayan*” yerlerinde de darb izleri bulunduğunu ifade etme ihtiyacı hissetmişlerdir.³⁴ Örneklerden de anlaşılacağı üzere aynı mahallede oturmak, Osmanlı toplumunda toplumsal nezaket içindeki komşuluk ilişkilerinden çok daha fazlasını ifade ediyordu. Komşu, gerektiğinde kişinin en mahrem sırlarını kamusal alana taşıyabiliyor ya da şahidi olmayan bir olayda kişi hakkında bildirdiği kanaatiyle onun geleceğini belirleyebiliyordu.

2. Avarız Vergisi

Osmanlı şehrinde mahallenin önemli bir özelliği de temel yönetim birimi olmasıdır. Vergi yükümlüsü reaya tek tek tahrir defterlerine ve diğer vergi kayıtlarına, buldukları mahallelere göre ad ad yazılmıştır.³⁵ Söz konusu vergilerin mahalle sakinlerine dağıtımı ve tahsili ile görevli kişi ise mahalle mescidinin imamıdır.³⁶ Bu önemli görevin kendisine verilmesinden de anlaşılacağı üzere imam, mahallede devlet otoritesini temsil etmektedir. Böylece o, bir çeşit mahalle başkanı (bugünkü ifadesiyle muhtar) olup, padişah beratı ile tayin edilmektedir.³⁷ Ancak özellikle olağanüstü durumlarda imamın yanı sıra “yiğitbaşı” ve “kethüda” ünvanlı görevliler de mahallenin hizmetlerini yerine getirmek üzere atanıyorlardı.³⁸ Nitekim 963/1556'da Şeyh Paşa Mahallesi kethüdası Ali bin Musa'ydı ve mahallesinden kürekçi çıkarılmasına yönelik emr-i şerifi yerine getirmeye çalışıyordu.³⁹

³³ BŞS, A 93 63a.

³⁴ BŞS, A 93 63a, 64a.

³⁵ Ergenç, agm, s. 72.

³⁶ Ortaylı, Osmanlı Toplumunda Aile, s. 22.

³⁷ Ortaylı, age, s.22.

³⁸ Doğru, Halime, *XVIII. Yüzyıla kadar Osmanlı Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Görüntüsü*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 1995, s. 107.

³⁹ BŞS, A 65 157b.

Mahallelinin ödemekle yükümlü olduğu *tekâlif-i örfiye*, *avarız-ı divaniye* gibi vergiler, önceleri olağanüstü hallerde alınırken, zamanla sürekli alınır hâle gelmişlerdir.⁴⁰ Avarız vergisi, şehir ve köydeki reaya itibarî hanelere ayrılarak, örneğin 3 ve 5 gerçek hane avarızhanesi kabul edilerek toplandığı için her mahalle, kendi avarız akçesi fonunu oluşturmuştur.⁴¹ Önceleri daha ziyade nakdî kaynaklara dayalı ve imkânları kısıtlı olan bu fon, zamanla mahalle sakinlerinin hayır yapma amacıyla ya da gerektiği zaman kendisinden ve çocuklarından avarız akçesi istenmemesi koşuluyla menkûl veya gayr-i menkul mallarını vakfetmeleri üzerine vakfa dönüşmüştür.⁴² Başına atanan bir mütevellî idaresinde mahallenin sandığı olarak hizmet alanlarını ve imkânlarını genişletmişlerdir.⁴³ Mahalleye ait bu vakfın başına geçecek mütevellînin aynı zamanda o mahallede sakin olmasına özen gösterilmiştir.⁴⁴ Avarız vakıflarının mütevellîleri zaman zaman vakıflarının maddî imkânları elverdiği oranda gayr-i menkûl alımı yaparak vakfın geleceği için kârlı yatırımlar yapmışlardır. Örneğin “Tefsirhan Mahallesi mesâlihi” için ayrılan paraya mütevellî olan Muharrem Çelebi, Pir Ahmed bin Hamza’dan Kite kazasındaki bir gayr-i menkulü 2.000 dirheme satın alıp, 200 dirheme kiraya vererek vakfa hem mülk, hem kira geliri kazandırmıştır.⁴⁵ Şeyh Paşa Mahallesi avarız vakfı mütevellîsi Ahmed Çelebi b. Abdullah yine vakıf malıyla, Şeyh Paşa Mahallesi’nde bir gayr-i menkulü 5.500 dirhem ödeyerek vakfın taşınmazları arasına dahil etmiş ve yılda 550 dirheme kiraya vererek sürekli bir gelir temin etmiştir.⁴⁶ Ancak buradaki satış ve kira işleminin gerçek bir satış ve kira akdi olmayıp, bir tür para işletmesi olduğu da düşünülmektedir.⁴⁷ Buna göre evin satış bedeli olarak gösterilen ücret, aslında ev sahibinin vakıftan aldığı borç para, bir yıllık kira bedeli ise onun faizidir.

Avarız vakıflarının gelirleri elbette kira gelirleriyle sınırlı değildir. Onlar da tıpkı diğer vakıflar gibi bir kredi kurumu olarak çalışmış, ihtiyaç sahiplerine borç vererek

⁴⁰ Ergenç, agm, s.75.

⁴¹ Ergenç, agm., s. 75; Alada, agt, s. 130.

⁴² Ergenç, agm, s. 75.

⁴³ Alada, agt, s. 130; Ergenç, agm, s. 75.

⁴⁴ BŞS, A 116 8a.

⁴⁵ BŞS, A 116 33a.

⁴⁶ BŞS, B 16 42b.

⁴⁷ Ergenç, age, s. 173.

hem sosyal dayanışmayı sağlamış hem vakfa gelir elde etmişlerdir.⁴⁸ Mahallenin ortak harcamaları için gerekli olan para vakıftan karşılanabiliyorsa karşılanmış, vakfin imkânları yetmediğinde ise mahallede bulunan bina sayısına bölünerek avarız akçası toplanmıştır.⁴⁹ Mahalleye ait bu harcamalar, mahallenin ihtiyacı olan beledî hizmetlerin yanı sıra, devletçe temin edilmesi istenen nakdî vergiler ve hatta “kürekçi ihracı” olabilmıştır.⁵⁰

Bazen iki mahalle arasında hangi evin kendi avarızhaneleri olduğu konusunda anlaşmazlık yaşanabiliyordu. 1012/1603 yılında Hisar dahilindeki Cami-i Saray ve Sa'di/Satı Fakih mahalleleri arasında böyle bir anlaşmazlık ortaya çıkmıştı. Cami-i Saray Mahallesi sakinlerinden Nurullah bin Halil, Şah Mehmed bin Mehmed ve çok sayıda mahalleli mahkemeye müracaatta bulunarak; *“Mahallemizde vâki' bir taraftı Hüsrev Bey mülküne ve bir taraftı Nurullah Bey mülküne ve iki taraftı tarik-i âma müntehî olub Ebûbekir Çelebi evi dimekle ma'rûf işbu Mustafa nam kimesnenin taht-ı tasarrufunda olan menzil kadîmden bizim mahallemiz hane-i avârızındandı. Sa'di Fakih Mahallesi ahâlisi bî-vech dahl idüb avârızı teklîf olundukda menzil-i merkûmun sâlgunun kendüleri alırlar iken zikr olunan menzil tahrir defterinde bizim mahallemizde kayd olunmuştur”* demişlerdir. Sonuçta evin Saray Camii Mahallesi'nde kayıtlı olduğu anlaşılmiş ve Satı Fakih Mahallesi halkı, söz konusu evden avarız istememeleri gerektiği konusunda uyarılmıştır.⁵¹

Bazı durumlarda ise mahalleli maddî imkânlarının yetersizliğini gerekçe göstererek, mahallelerine ait avarızhane sayısının düşürülmesini talep edebiliyorlardı. XVII. yüzyılda Şeyh Paşa Mahallesi sakinleri payitahta müracaat ederek, kendilerinin

⁴⁸ Ergenç, agm, s. 75.

⁴⁹ Ergenç, agm, s. 75. BŞS, A 145 126b; A 155 43b.

⁵⁰ BŞS, A 65 157b. Osmanlı Devleti'nde reaya, olağanüstü durumlarda bazen nakit vergiyle, bazen de hizmetle mükellef olurdu. Seferdeki askerin ihtiyaçlarının karşılanması da bu türden bir hizmet olup, bazen esnafa yüklenirdi. Esnaf meslek grubuna göre bizzat sefere katılabileceği gibi yerine bedel olarak başka birini tutabilir veya belli bir ücret ödeyebilirdi. Ergenç, age, s. 199-202.

⁵¹ BŞS, A 155 43b.

fakir olduklarını belirtmiş ve mahallelerinin avarızhane sayısının 15’den 10’a düşürülmesini istemişlerdir.⁵²

II. HİSAR SEMTİ

Hisar, Uludağ’ın eteğinde 260 m. rakımlı, kuzeye doğru eğimli, traverten ve kalker tüfleri üzerine kurulmuş bir terastır. Bu teras dik yamaçlarıyla doğal bir kale görünümündedir.⁵³ Bu doğal korunmalı alan, özel fizikî yapısıyla oldukça erken bir dönemde dikkati çekmiştir. Bir rivayete göre MÖ. VI. asırda Prusias tarafından, diğer bir rivayete göre ise MÖ. II. Asırda Kartacalı Anibal tarafından bu bölgeye bir kale inşa edilmiştir.⁵⁴ XIX. Yüzyılda Bursa’ya gelen Charles Texier ise, surların bânîsinin İmparator Theodor Laskaris olduğuna dair bir kitabenin varlığından söz etmektedir.⁵⁵

Bursa, Osmanlılar tarafından fethedilene kadar, Bitinya, Roma ve Bizans idaresinde bir kale şehir olarak varlığını sürdürmüştür. 1326’da Orhan Gazi’nin ele geçirdiği Bursa, 1402 yılına kadar Osmanlı Devleti’nin başkentliğini yapmıştır. Böylece küçük bir Bizans kasabası olan Bursa Hisarı, bir devletin yönetim merkezi haline gelmiştir. Doğal olarak Bursa şehri de büyüüp gelişmiş, Hisar’ın içine sıkışmış küçük bir kale şehri görüntüsünden uzaklaşmıştır. Öncelikle Orhan Gazi’nin başlattığı şehrin farklı merkezleri oluşturularak genişletilmesi süreci, diğer hükümdarlarca da benimsenmiştir. Böylece şehir sultanlar tarafından inşa edilen yeni külliyelerin etrafında oluşmuş beş büyük semte ayrılmıştır.⁵⁶

1. Yıldırım: Yıldırım Külliyesi etrafında kümelenmiş bu semt, şehrin doğusunda yer alır.

⁵² BŞS, B 44 154b. Avarızhane sayısındaki düşüşler ülkenin içinde bulunduğu durum nedeniyle daha ziyade XVII. yüzyılda artmıştır. Bursa’da konuyla ilgili çok sayıda örnek için bkz. Yediyıldız, agt, s. 20, 21.

⁵³ Ergenç, age, s. 16.

⁵⁴ Cemal, A., *Bursa*, İstanbul, 1932, s. 3-4; Nazım, *Muhtasar Bursa Tarih ve Coğrafyası*, Bursa, 1937, s. 1.

⁵⁵ Texier, Charles, *Küçük Asya Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi*, (çev. Ali Suat, sad. Musa Yıldız), Ankara, 2002, c. I, s. 201.

⁵⁶ Besim Darkot, şehri dört büyük parçaya ayırarak incelemiştir. O, Hisar ve Hanlar bölgesini şehrin orta kesimini oluşturan tek bir semt olarak sınıflandırmayı tercih etmiştir. Aslında bu beş bölgeye I. Murad’ın külliyesini yaptırdığı Çekirge’yi de eklemek mümkündür. Ancak burası şehrin merkezine olan uzaklığı sebebiyle yakın zamana kadar Bursa’nın banliyösü, hatta bir köyü mesabesinde kalmıştır. Darkot, Besim, “Bursa”, İA, MEB, c. II, İstanbul, 1986, s. 806-807.

2. Yeşil: Yeşil Külliyesi etrafında yer alan bu semt de yine kentin doğu kesiminde bulunmaktadır. Burası şehrin batı kesiminden Gökdere Vadisi'yle ayrılmakta ve doğal yapısı ile onlardan biraz daha yüksekte yer almaktadır.
3. Hanlar bölgesi: Şehrin ortasında Ulucamii ve Orhan Camii etrafında yer alan ve ticarî merkezlerden oluşan bu bölge Bursa'nın ekonomik hayatının cereyan ettiği yerdir.
4. Hisar: Surların içinde kalan ve saray, darphane gibi önemli kamusal alanları bünyesinde barındıran alandır.
5. Muradiye: Kentin batısında yer alan bu semt, Muradiye Külliyesi'nin etrafında oluşmuş bir yerleşim birimidir. Hisar'dan Cilimboz Vadisi'yle ayrılır.

Bu semtlerin içinde ilk ve en eski yerleşim yeri olması hasebiyle Hisar müstesna bir yere sahiptir. Bir Bizans kasabasının nasıl bir Osmanlı semti haline geldiğinin göstergesidir. Başkent olduğu yıllarda devlet erkânının sakin olduğu gözde bir yerleşim bölgesi olma özelliğini, İstanbul başkent olduktan sonra bile tamamıyla kaybetmemiştir. Yine şehrin en saygın kişilerinin, hatta padişah ailesinin iskân edildiği bir semt olmuştur. Her ne kadar yönetim birimi olmaktan çıkmışsa da saray, daha sonraki yıllarda da Bursa'yı ziyaret eden padişahlara ve devlet adamlarına dinlenme mekânı olarak hizmet vermeyi sürdürmüştür.⁵⁷ Devletin kurucularının kabirlerinin burada oluşu da bu semtin saygınlığına ayrı bir önem katmaktadır.

A. Hisar'da Demografik Yapı

Bursa 1326'da Osmanlı idaresine geçtiğinde Hisar'da 30.000 civarında Rum yaşadığı rivayet edilmektedir.⁵⁸ Ancak XVI. yüzyılda bile Hisar'daki nüfusun 6000'e zor ulaştığı düşünülürse bu rakamın gerçeklerden hayli uzak ve abartılı olduğu anlaşılır.⁵⁹ Bursa Osmanlılarca teslim alındıktan sonra Hisar içinde yaşayan yerli ahali olan Rumlar'ın büyük bir kısmı Bursa'dan ayrılmış, kalanları Hisar'ın dışında iskân

⁵⁷ Kepecioğlu, age, c. IV, s. 120.

⁵⁸ Liebe-Harkort, Klaus, Beitrage zur sozialen und Wirtschaftlichen Lage Bursa sam Anfang des 16. Jahrhunderts, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Hamburg, 1970, 12.

⁵⁹ Ergenç de, 30.000 nüfusun abartılı olduğunu düşünmektedir. Bkz. Ergenç, age, 104. Osman Çetin, Fetihden önceki Bursa nüfusunu 10.000 civarında olduğunu tahmin etmektedir. Çetin, age, 20.

edilmişlerdir. Boşalan Hisar'a da Türkler yerleştirilmişlerdir.⁶⁰ Bu dönemde Hisar'da kaç kişinin yaşamış olduğuna dair bilginiz bulunmamaktadır.

XV. yüzyılda Bursa nüfusunun 40-50.000 civarında olduğu tahmin edilmektedir.⁶¹ Halil İnalçık'a ait olan bu tahminin dayanak noktası Bursa Şer'iyeye Sicilleri'nde yer alan 4 Şevval 890/14 Ekim 1485 tarihli bir belgedir.⁶² Bursa'dan toplanacak vergi miktarına ilişkin olan bu belgede yer alan “*nefs-i Bursa eski salgun defteri mucebince 5.000 hane tahmin olunmuştur ve nahiyeye-i Bursa 733 hanedir*” ifadelerinden yola çıkılarak yapılan bu hesaplamada hane başına düşen kişi sayısı 9 civarında düşünülmesiyle elde edilmiştir.⁶³ Ancak bu belgede verilen rakam, Bursa'nın sadece genel nüfusu hakkında bir fikir verebilmektedir. Hisar'daki nüfusun oranı hakkında herhangi bir bilgi içermekten uzaktır.

Tahrir defterleri incelenerek yapılan çalışmalar, şehrin demografik yapısı konusunda aydınlatıcı bilgiler vermektedir.⁶⁴ Bu nedenle burada farklı tarihlerde hazırlanmış tahrir defterlerinden Bursa'nın nüfusu tespit edilmeye çalışılacaktır. Bursa şehrine dair ilk tahrir defteri 892/1487 tarihlidir.⁶⁵ Ancak bu defter eksik varakları nedeniyle sağlıklı veriler elde edilmesine imkân vermemektedir. Yine de defterde yer alan toplam hane sayısı, şehrin genel nüfusunun hesaplanmasında yardımcı olmaktadır.

⁶⁰ Mehmed Neşri, *Kitab-ı Cihannüma*, (Yay: F. R. Unat-M. A. Köymen) T.T.K. Basımevi, Ankara 1987, I, s. 135; İbn Kemal, *Tevarih-i Âl-i Osman, I. Defter*, (yay. haz. Şerafeddin Turan), TTK Basımevi, Ankara, 1970, s. 189.

⁶¹ İnalçık, Halil, “XV. Asır Sanayi ve Ticaret Tarihine Dair Vesikalar”, *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, İstanbul, 1996, s. 203.

⁶² BŞS, A 4 409b.

⁶³ Osmanlı Devleti'nde bir hanenin kaç kişiden oluştuğu hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Özdeğer, hanenin 3 kişiden oluştuğunu varsaymıştır. (Özdeğer, Hüseyin, *1463-1640 Yılları Bursa Şehri Tereke Defterleri*, İstanbul, 1988, s. 37.) Ayverdi, hane başına düşen kişi sayısının 8 olabileceğini düşünmüştür. (Ayverdi, Ekrem Hakkı, *Fatih Devri Sonu İstanbul Mahalleleri*, Ankara, 1958, s. 82.) İnalçık, bu rakamı 9 olarak hesaplamıştır. (İnalçık, agm, s. 203.) Barkan, haneyi 5 üzerinden hesaplamıştır. (Barkan, Ömer Lütfi, “Tarihî Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi” *Türkiyat Mecmuası*, c. 10, İstanbul, 1951, s. 11) Ergenç, Bursa'nın XVI. yüzyıldaki nüfusunun hesaplanırken, hane sayısını 5 olarak kabul etmiştir. (Ergenç, Özer, age, s. 106.) Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Göyünç, Nejat, “Hane Deyimi Hakkında”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, sayı: 32, Mart 1979, s. 331-348.

⁶⁴ Barkan, Ömer Lütfi- Meriçli, Enver, Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterleri, TTK, Ankara, 1988, s. 1-9.

⁶⁵ BOA, TTd 23.

Buna göre 892/1487 yılında Bursa, 6.457 haneden müteşekkildir.⁶⁶ Hanedeki ortalama kişi sayısını 5 kabul edersek, şehrin nüfusu 32.285 civarındadır.

Bu defterde toplam 43 mahalle kayıtlıdır. Bunlardan 8'i Hisar'da yer almaktadır. Hisar'daki mahallelerde 411 hane bulunmaktadır. Buna göre Hisar'da yaşayanlar şehrin % 6.36'lık bir kısmını oluşturmaktadırlar. Hane sayısı beşle çarpılıp, mücerred/bekâr sayısı da eklendiğinde Hisar'daki toplam nüfus 2.066'ya ulaşmaktadır.

Tablo 1.1. 892/1487 yılı tahrirlerine göre Hisar nüfusu⁶⁷

Mahalle Adı	Hane	Mücerred	Kiracı hane	Kiracı mücerred	Toplam
Yerkapı	59	4	16		75+4
Şeyh Paşa	49	1	4		53+1
Manastır	34 (tevabi-i Mevlana Vildan 8)		8		42
Zindankapı	70	1	13		83+1
Helvaî	38	4	12		50+4
Alaaddin Bey	17 (beylik tayhizmetlileri 13 hane 1 bîve/dul kadın)				17
Nakkaş Ali	43	1	9		52+1
Şahin Lala	31		8		39
Toplam	341×5=1705	11	70		411×5+11
					2055+11=2066

Tablo 1. 1.'de de görüldüğü üzere XV. Asırda Hisar'da 397'si Müslüman hanenin yanı sıra 14 gayrimüslim hane yaşamaktadır. Beylik taylara bakmakla görevli olduğu bildirilen bu aileler, Alaaddin Bey Mahallesi'nde ikâmet etmişlerdir. İçlerinden birinin bîve yani dul kadın olduğu not düşülmüştür. Klâsik dönem tahrir defterlerinde bunların dışında Hisar'da kayıtlı gayrimüslim nüfus bulunmamaktadır. Bununla birlikte Hisar'daki iki kilisenin varlığı burada hristiyan cemaatin bulunduğu işaret etmektedir. Ayrıca şer'iyeye sicillerinde yer alan bazı belgelerden tek tük de olsa Hisar'da

⁶⁶ BOA, TTd 23, 32.

⁶⁷ Bu tablo Barkan ve Meriçli'nin Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterleri, eserindeki veriler kullanılarak hazırlanmıştır. Barkan, bu listeyi oluşturmak için BOA, 23, 44, 1050 nolu defterleri esas almıştır.

gayrimüslimlerin yaşadığı anlaşılmaktadır.⁶⁸ Ayrıca Hisar'daki kiliselerin işlevlerini sürdürebilmeleri için cemaatlerinin mutlaka Hisar içinde meskun olmaları gibi bir şart da bulunmamaktadır. Zira, Hisar'ın hemen yakınında gayrimüslim mahallelerinin bulunduğu bilinmektedir. Bu durumda pekâla, oralardaki gayrimüslim halk, fiziksel olarak kendi oturdukları yerlere oldukça yakın olan Hisar'daki kiliseleri ibadet etmek maksadıyla ziyaret etmiş olabilir.

928/1521 yılı tahrir defterlerine göre Bursa'da 146 mahalle yer almaktadır. Bunlardan 19'u Hisar içindedir. Şehirdeki toplam hane sayısı 5.859'u ev sahibi, 1.578'i kiracı olmak üzere toplam 7.437'dir.⁶⁹ Bu hanelerin 844'ü Hisar'dadır. Bu da toplam nüfusun % 14.05'ini oluşturur. Hanedeki kişi sayısı beş kabul edildiğinde nüfus 4.220 olur. Buna 255 de mücerred eklendiğinde Hisar'da nüfus 4.475'e ulaşır.

Tablo 1.2. 928/1521 yılı tahrirlerine göre Hisar nüfusu⁷⁰

Mahalle adı	Hane	Mücerred	Kiracı hane	Kiracı mücerred	Toplam
Mescid-i İsa	54	15	18	5	72+20
İmaret-i İsa bey der-kala	47	23	11	5	58+34
Kavaklı	38	12	12	1	50+13
Tefsirhan	27	11	12		39+11
Filboz	26	10	13	1	39+11
Darphane	33	14	5	5	38+19
Veled-i Yaniç	34	10	12		46+10
İsabey Fenarî	42	25	9	7	51+32
Umur Bey	21	7	10	4	31+11
Çerağ Bey	12	5	4	1	16+6
Yerkapı	61	16	34	8	95+24
Şeyh Paşa	54	16	26	1	80+17
Manastr	29	4	17	3	46+7
Zindankapı	38	11	5		43+11
Helvaî	21	11			21+11

⁶⁸ BŞS, A 20 202a; A 21 296b.

⁶⁹ Barkan, age, s. 1-9.

⁷⁰ Barkan, bu listeyi oluştururken BOA, 111, 113, 453 nolu defterleri kullanmıştır.

Alaaddin Bey	32	11	12	2	44+13
Nakkaş Ali	12	6	2	2	14+8
Şahin Lala	34	5	5		39+5
Satı Fakih	17	9	5		22+9
Toplam	632×5=3160	210	212	45	844+255
					844×5=4220+255=4475

937/1530 yılına ait Hüdavendigâr Livası mufassal tahrir defterine göre ise 147 mahalle adı kayıtlıdır.⁷¹ Bunlardan 18'i Hisar'dadır. Şehrin toplam nüfusu 6.068 hane ve 1.827 mücerredden oluşmaktadır. Şehirde 119 imam ve 114 de müezzin bulunmaktadır. Hisar'da ise 368'i ev sahibi, 167'si kiracı olmak üzere toplam 535 hane vardır. Böylece şehirdeki hanelerin % 8.81'i Hisar'da yer almaktadır. Buradaki mücerred sayısı ise toplam 206'dır.⁷² Bunun 161'i ev sahibi, 45'i kiracıdır. Buna göre Bursa'daki mücerredlerin % 11.27'si Hisar'da yaşamaktadır. İmam, müezzin sayısı ise 27'dir. Bu dönemde Hisar'ın tahminî nüfusu 3.000 kişi civarındadır.⁷³

Tablo 1.3. 937/1530 yılı tahrirlerine göre Hisar nüfusu⁷⁴

Mahalle adı	Hane	İmam	Müezzin	Mücerred	Kiracı hane	Kiracı mücerred	Toplam ⁷⁵
Mescid-i İsa	34	1	1	10	18	5	52+15+2
İmaret-i İsa Bey der-kala	34	1 (kiracı)	2	18	10	5	44+23+3
Kavaklı	24	1	1	11	12	1	36+12+2
Tefsirhan der-kala	15	1 (kiracı)	1 (kiracı)	10			15+10+2
Filikos (Filboz)	12	1		9	13	1	25+10+1
Darphane	25	2	1	9	5	5	30+14+3

⁷¹ BOA, TTd 166.

⁷² Tablo 1. 3'de bu rakam 209 olarak yer almaktadır. Bunun sebebi, sahib-i beratların (ellerindeki berat sayesinde vergiden muaf olanlar) da mücerred nüfusla birlikte değerlendirilmesidir.

⁷³ Bu rakam elde edilirken, toplam hane sayısı olan 530, 5'le çarpılıp, 206 mücerred eklenmiştir. Böylece ulaşılan rakam 2.856'dır. Buna hane mi mücerred mi oldukları bilinmeyen imam ve müezzinlerle, sahib-i beratlar da ilave edilince 2886 sayısı elde edilir. İmam ve müezzinlerin bir kısmının mücerred, bir kısmının hane sahibi olduğu düşünülürse ortalama 3.000 kişinin Hisar'da yaşadığı anlaşılır.

⁷⁴ Bu liste BOA, TTd 166 nolu defter esas alınarak oluşturulmuştur.

⁷⁵ Toplam sütununda yan yana toplanan üç farklı rakam görülmektedir. Bunlardan ilki ev sahibi ve kiracı hane sayısının, ikincisi mücerredlerin, üçüncüsü ise imam ve müezzinlerden oluşan din görevlilerinin toplam sayısını ifade etmektedir.

nam-ı diğeri Mescid-i camii							
Veled-i Yaniç	20	1	1	10	12		32+10+2
İsabey Fenarî	32	1	1 (kiracı)	18	8	7	40+25+2
Umurbey der-kala	10		1+1 (kiracı)	4	9	3	19+7+2
Çerağ Bey	8			4	4	1	12+5
Yerkapı	25	1+1 (kiracı)	1	8	33	8	58+16+3
Manastr der-kala	9		1+1 (kiracı)	1+(2 Sahib-i berat)	14	3 + (2 Muhassıl) ⁷⁶	23+8+2
Zindankapısı	31	1		11+(1 Muhassıl)	5		36+12+1
Helvaî	19		1	11			19+11+1
Alaaddin Bey	20			9	12	2	32+11
Nakkaş Ali	10			4	2	2	12+6
Şahin Lala	29			5	5		34+5
Satı Fakih	11	1		9	5		16+9+1
Toplam	368	13	14	164	167	45	535+209⁷⁷+27

981/1573 yılına ait tahrir defterlerine göre Bursa 177 mahalle ve 12.832 haneden oluşmaktadır.⁷⁸ Bu mahallelerden 18'i Hisar'da yer almaktadır. Buradaki hane sayısı ise 1.196'dır. Öyleyse Hisar, bu dönemde Bursa nüfusunun % 9.32'sini bünyesinde barındırmaktadır.

Tablo 1.4. 981/1573 yılı tahrirlerine göre Hisar nüfusu⁷⁹

Mahalle adı	Hane	Mücerred	Kiracı hane	Kiracı mücerred	Toplam
Cami-i Kal'a	58				58
İmaret-i	66				66

⁷⁶ Muhassıl, devlete ait vergileri tahsil ile mükellef memurlar hakkında kullanılan bir tabirdir. Pakalın, age, c. II, s. 569.

⁷⁷ Burada verilen 209 rakamının 206'sı mücerred, 3'ü sahib-i beratır.

⁷⁸ Barkan, age, s. 1-9.

⁷⁹ Barkan bu listeyi oluştururken Ankara Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi 67, 68, 75, 80, 580, 585 nolu defterleri kullanmıştır.

İsa Bey				
Kavaklı	64		5	69
Tefsirhan	29		1	30
Filboz	29			29
Darphane	55		18 (odaha-i çeşmeci Hasan)	73
Veled-i Yaniç	47			47
İsa Bey Fenarî	56		4	60
Umur bey der-kala	56		26 (odaha-i Mehmed Bey 6, odaha-i Oruç 6, odaha-i Düsturhan 5)	82
Yerkapı	66		1	67
Şeyh Paşa	110		7	117
Manastr	108	1	45 (odaha-i Monla Çelebi 24 hane, odaha-i Nusret 21 hane)	153+1
Zindankapı	47		7 (odaha-i Mehmed Çelebi 4 hane)	54
Helvaî	33		3	36
Alaaddin Bey	42		2	44
Nakkaş Ali	36		4	40
Şahin Lala	85		16	101
Satı Fakih	47		23	70
Toplam	1.034×5=5.170	1	162	1.196+1
				1.196×5=5.980+1=5.981

Bütün bu tablolar incelendiğinde, Hisar nüfusunun yıllara göre farklılaştığı açıkça görülmektedir. Ancak nüfusa meydana gelen bu dalgalanma gerçeği tam olarak yansıtamamaktadır. Çünkü elimizdeki ilk defter eksiktir ve bu sağlıklı bir değerlendirmeye imkân tanımamaktadır. 1521’de 4.500’e yaklaşan nüfus, 1530’da 3.000 civarına inmiş görünmektedir. Eğer rakamlar gerçeğe yakınsa nüfusta kısa sürede gözle görülür bir azalma meydana gelmiştir. Bunun sebepleri o dönemlerde sık sık vuku bulan salgın hastalıklar,⁸⁰ doğal afetler ve savaşlar olabilir. Ancak elimizde bu kısa dönemde bu şekilde büyük bir nüfus azalmasına neden olacak derecede etkili bir afetin meydana geldiğine dair bir veri bulunmamaktadır. Dolayısıyla bu rakamlara ihtiyatlı yaklaşmakta yarar vardır. 1573’de ise tıpkı Bursa’nın nüfusundaki genel artış gibi, Hisar nüfusu da neredeyse iki katına çıkmıştır.

Tablo 1. 5. Hisar nüfusunun yıllara göre değişimi

Yıl	Toplam nüfus (tahminî)	Hane	Mücerred
1487	2.066	411	11
1521	4.475	844	255
1530	3.000	530 + (30)	206
1573	5.981	1196	1

B. Hisar Semti’nde Yer Alan Mahalleler

Klâsik dönemde Hisar bünyesinde 20 civarında mahalle bulunmaktaydı. Bu mahallelerin isimlerinin hemen hepsi Osmanlı döneminde verilmişlerdi. Zira Bursa, Bizanslılardan alındığında Hisar, neredeyse tamamen boşalmıştı. Bu boşalan kente Türkler iskân edildiler. Ancak sadece mevcut yapıya yerleşmekle kalmayıp, oturdukları bu mekânı bir Türk-İslâm şehri haline getirmek için çabaladılar. Bu bağlamda

⁸⁰ Bursa bu dönemde sık sık tekrarlayan tâun/veba salgınları çok sayıda insan kaybına neden oluyordu. doğal olarak salgın dönemlerinde Bursa’ya dışarıdan göçlerde azalma meydana geliyor, böylece nüfusta ciddi oranda düşüş kaydediliyordu. 1429 yılında çıkan bir tâun salgınında çok sayıda kişi hayatını kaybetmiştir. (Kepecioğlu, age, c. IV, s. 257) 896/1491 yılına ait bir kayıta, bozahane sahipleri, tâun salgını sebebiyle bozahanelerin iş yapamaz hale geldiğini söyleyerek kazançlarının azaldığından şikayet etmişlerdir. (BŞS, A 8 221a) Bu büyük salgın iki seneye yakın devam etmiştir. Bunlardan başka 1504 ve 1551 yıllarında da büyük tâun salgınları büyük can kayıplarına sebep olmuştur. (Kepecioğlu, age, c. IV. S. 257) Ancak 1521 ile 1530 arasında böyle büyük bir salgın olduğuna dair bir bilgimiz bulunmamaktadır.

mahallelerin oluşumunda ilk unsur genellikle inşa edilen bir mescid olmuştur. Devlet erkânından veya halktan bir hayırsever, önce bir mescid yaptırmıştır. Bu mescidin etrafındaki mevcut evler zamanla yeterli gelmeyince yenileri inşa edilmiş ve böylece bir mahalle meydana gelmiştir. Bu mahalleler, adlarını çoğunlukla o mahallede yer alan mescidin bânisinden veya bu mescidin kendisinden almışlardır. Bu durum sadece Hisar bölgesine mahsus değildir. Osmanlı coğrafyasında mahalle isimlerinin şahıs adlarını almasına oldukça sık rastlanır.⁸¹ Şahıs ve mescidlerin dışında, özelliği olan bir mekân, mesela darphane, manastır da bulunduğu mahalleye ismini verebilmiştir. Bunların yanı sıra Hisar'ın kapıları da mahalle adı olarak kullanılmışlardır. Ancak Hisar'ın beş kapısından sadece ikisinin mahalleye ad olması da ilginçtir.

Tablo 2.1. Hisar'daki Mahalle İsimlerinin Verildiği Kaynağa Göre Dağılımı

Şahıs adı	Mescid/imaret adı	Mekân adı	Diğer
Alaaddin Bey	Cami-i Hisar	Manastır	Filboz
Şahin Lala	Kavaklı Mescid	Darphane	
İsa Bey Fenarî	Tefsirhan	Yerkapı	
Yaniçoğlu	Tahta Mescid/Hatibzade	Zindankapı	
Çerağ Bey	İmaret-i İsa Bey		
Nakkaş Ali			
Umurbey/Oruç Bey			
Şeyh Paşa			
Satı Fakih			
Molla Güranî			

⁸¹ Alada tarafından yapılan çalışmada yer alan Osmanlı Devleti'nin genelinde kullanılan mahalle isimlerinin kaynaklarına göre tasnifini gösteren tablodan elde edilen oranlarla, Hisar bölgesinin oranları birbirine oldukça yakındır. Buna göre isim ve anlamları tespit edilen 1033 mahallenin % 56.5'i kişi, % 31'i yapı, % 6.1'i sanat veya iktisadî faaliyet, % 3.6'sı doğal özellikler, % 2.4'ü oradaki halkın daha önce yerleşik oldukları yer adı, % 0.4'ü ise eskiden kalma adlarla anılmaktadırlar. Alada, agt., s. 98.

Helvacıoğlu			
-------------	--	--	--

Tablo 2.1.'de görüldüğü üzere Hisar'daki mahallelerin 11'i ünlü bir şahsın, 5'i kurulmasında rol oynayan mescidin ve 4'ü bünyesindeki ayırt edici bir mekânın adını almıştır. Bir tanesinin ise kaynağı belirlenememiştir. Bunlar yüzde oranlarıyla birlikte şu şekilde tablolaştırılabilir:

Tablo 2.2. Mahalle isimlerinin kaynağına göre kullanılma oranları

Mahalle Adının Kaynağı	Adet	Oran
Şahıs ismi	11	% 52.38
Mescid/İmaret adı	5	% 23.80
Mekân	4	% 19.04
Diğer	1	% 4.76
Toplam	21	% 100

Tablo 2.2. den de anlaşılacağı üzere Hisar'daki mahallelerin % 76.18'i içinde bulunan mescidin veya bânisinin adını almışlardır. Bir mekânın adını alan mahalle oranı % 19.04'tür. Bunların dışında bir nedenle isimlendirilen mahalleler ise % 4.76'lık bir orana sahiptir.

1. Saray/Cami'ü'l-hısn/Cami-i Hisar/Cami Mahallesi

Bu mahalle, Şehadet Camii'nin bulunduğu, Saray-ı Âmire'nin civarındaki mahallenin adıdır. Belgelerde daha ziyade "Saray Mahallesi" adıyla anılırdı.⁸² Darüssaade'nin bir kısmı ve fırın-ı sultanî bu mahallede bulunuyordu.⁸³ Sarayın çok yakınında bulunan Şehadet Camii, "Kal'a Camii/Hisar Camii,⁸⁴ Saray Camii⁸⁵ gibi çeşitli isimlere sahipti. Dolayısıyla bulunduğu mahalle de aynı adlarla anılabiliyordu. Böylece aynı mahalle için Cami-i Hisar/Hisar Camii Mahallesi,⁸⁶ Cami Mahallesi,⁸⁷

⁸² BŞS, A 19 37b, 303a; A 153 20a, A 4 208a; A 14 302a; A 66 113b.

⁸³ BŞS, A 153 20a.

⁸⁴ BŞS, A 60 209b

⁸⁵ BŞS, B 25 21a

⁸⁶ BŞS, A 167 9b; A 1 82b

⁸⁷ BŞS, A 5 103b; A 14 302a.

Cami-i Hısn,⁸⁸ Kal‘a-i Şerif,⁸⁹ Saray Mahallesi adları kullanılıyordu. Mahallenin adına sicillerde rastlanan en eski tarih, 868/1463’dür.⁹⁰ Bundan sonra XV. ve XVI. yüzyıl boyunca “Saray Mahallesi” adı kullanılmaya devam etmiştir.⁹¹ 892/1487 ve 928/1521 yıllarına ait tahrirlerde yer almayan mahalle, 981/1573 yılı tahrirlerinde “Cami-i Kal‘a” adıyla kaydedilmiştir ve 58 haneden oluşmaktadır.⁹²

Bursa’da Saray Mahallesi’nin yanı sıra “Sarayoğlu/İbn-i Saray/Veled-i saray/Sarayzade” adında başka bir mahalle daha vardır. Bazı kaynaklarda isminde geçen “saray” kelimesinden dolayı bu iki mahalle aynı yer zannedilip birbirine karıştırılmıştır.⁹³ Ancak Saray Mahallesi kale içinde yer alırken, diğeri surun dışında bugünkü Çatalfırın civarındaydı.

2. İmaret-i İsa Bey Mahallesi

Çelebi Mehmed dönemi vezirlerinden Bayezid Paşa’nın oğlu İsa Bey, 846/ 1442 tarihli vakfiyesinde yer aldığı üzere Hisar’ın güneybatısında bir imaret, medrese ve mescid inşa ettirmiştir.⁹⁴ İmaret önce inşa edildiği için, gerek mescidinin gerekse mahallenin adı “İmaret-i İsa Bey” olarak şöhret bulmuştur.⁹⁵ Hem sicillerde hem de tahrir defterlerinde İmaret-i İsa Bey Mahallesi’nin yanı sıra, “İsa Bey”⁹⁶, “Mescid-i İsa”⁹⁷, “Mescid-i İsa Bey”⁹⁸ mahalleleri de yer almaktadır. 892/1487 tahrirlerinde yer almayan mahalle, 928/1521 yılı tahrirlerinde “Mescid-i İsa” ve “İmaret-i İsa Bey der-Kal‘a” adları altında kaydedilmiştir.⁹⁹ Niçin aynı mahalle için iki farklı isim altında kayıt yapıldığı anlaşılamamıştır. Her iki mahallenin nüfusları toplandığında hane sayısı 130’a ulaşmaktadır. Mücerred nüfus toplamı ise 54’tür. 937/1530 yılında yine aynı

⁸⁸ BŞS, A 100 228b; A 5 283a.

⁸⁹ BŞS, A 40 34b.

⁹⁰ BŞS, A 1 82b.

⁹¹ BŞS, A 2 57a; A 199 295a, 262b, 263a; A 4 341a, 380a, 435b, 436a, 46a, 175a; A 8 112a, 80b, 108a; A 12 93a, 93a; A 121 32a; A 167 66b; A 47 9b; A 5 119a; B131 66a; A 91 42b

⁹² Bkz. Tablo 1.4. Barkan, s. 1-9.

⁹³ Köseoğlu, age, s. 55.

⁹⁴ BOA, Vakfiyeler, 19/9.

⁹⁵ BŞS, A 137 251b, A 23 12b; A 40 39a; B 26 56b; B 61 61b, 62a, A 25 56a; A 30 445b

⁹⁶ BŞS, A 199 260b, 232a, 233a; A 2 7a; A 12 16a, 130a; A 167 48b; A 121 39a; A 93 20b; B 7 71b; A 4 396b; A 47 16a; BOA, TTd 166 4.

⁹⁷ BOA, TTd 166 1; Barkan, age, s. 1-9.

⁹⁸ BŞS, A 199 11a.

⁹⁹ Bkz. Tablo 1.2. Barkan, age, s. 1-9.

şekilde mahalle için farklı iki başlık kullanılmıştır. Bu defterde hane sayısı toplamı 96, mücerred nüfus 38 olarak kaydedilmiştir. Ayrıca mahallede 5 imam-müezzin yaşamaktadır.¹⁰⁰ 981/1573 yılında ise mahallenin nüfusunda ciddi bir azalma söz konusudur. Bu dönemdeki tahrir defterlerine göre “İmaret-i İsa Bey” adıyla kaydedilen mahallede 66 hane bulunmaktadır.¹⁰¹ Ancak daha önceki tahrirlerde yer alan “Mescid-i İsa Mahallesi”ne ait veriler dikkate alınmazsa “İmaret-i İsa Bey Mahallesi”nin nüfusunda küçük bir miktar artıştan bile söz edilebilir.

3. Darphane/Daru’d-darb Mahallesi

Hisar’da Saltanat Kapı ve kale duvarının yakınında bir darphane binası bulunuyordu.¹⁰² Osmanlı devletinin ilk resmî darphanesi olan bu binanın civarı da “Darphane Mahallesi”¹⁰³ veya “Daru’d-darb Mahallesi”¹⁰⁴ adıyla anılıyordu. Mahalleye ait en erken tarihli tahrir defteri 928/1521 yılına aittir. Burada mahallenin nüfusu 38 hane ve 11 mücerredten oluşmaktadır. 937/1530 yılı tahrir defterine göre ise mahallede 30 hane, 14 mücerred ve 3 de imam-müezzin bulunmaktaydı. 981/1573 yılında mahalle nüfusunda çok büyük bir artış kaydedilmiş ve hane sayısı 73’e çıkmıştır.¹⁰⁵

4. Yerkapı/ Bab-ı Zemin Mahallesi

Hisar’ın giriş ve çıkışlarda kullanılan beş kapısı vardı. Bunlardan biri olan Yerkapı, Darü’l-kurranın güneybatısında yer alan hazîreye bitişik durumdaydı. Burada Timurtaş Paşa’nın babası ve Osman Gazi’nin arkadaşlarından Aykut Alp’in oğlu Kara Ali tarafından bir mescid yaptırılmıştır. Yerkapı veya Kara Ali Mescidi¹⁰⁶ olarak bilinen bu mescidin etrafındaki mahalle de “Yerkapı”¹⁰⁷ veya onun Arapçası olan “Bab-ı Zemin”¹⁰⁸ adıyla anılıyordu. 892/1487 yılı tahrir defterlerinde ismi geçen az sayıdaki mahalleden biri olan Yerkapı Mahallesi’nde 75 hane, 4 mücerred nüfus kayıtlıdır. 928/1521 yılında bu mahallede 95 hane 24 mücerred yaşıyordu. 937/1530 yılında hane

¹⁰⁰ Bkz. Tablo 1.3. BOA, TTd 166.

¹⁰¹ Bkz. Tablo 1.4. Barkan, age, s. 1-9.

¹⁰² BŞS, A 145, 27a.

¹⁰³ BŞS, B 113 54a; A 8 168b

¹⁰⁴ BŞS, A 5 303a; A 59 13b

¹⁰⁵ Bkz. Tablo 1.2, 1.3, 1.4.

¹⁰⁶ BOA, C. BLD. 61/3043.

¹⁰⁷ BŞS, A 45 13b; A 8 362a; A 34 60b

¹⁰⁸ BŞS, A 153 38b, 39a

sayısı 58, mücerred nüfus 16 idi. Ayrıca 3 din görevlisi mahallede meskundu. 981/1573’de ise mahallenin nüfusu 67 hane olarak kaydedilmiştir.¹⁰⁹ Bu durumda mahallenin nüfusunun XV. yüzyılda, XVI. yüzyılın sonlarından daha yoğun olduğu anlaşılmaktadır.

5. Zindankapı/Babü’s-sicn Mahallesi

Hisar’ın güneybatı ucunda mahkumların cezalarını çekmek üzere kapatıldıkları bir zindan bulunuyordu.¹¹⁰ Bu zindana izafeten de kalenin burada bulunan kapısına “Zindankapısı” deniliyordu.¹¹¹ Bu kapı, Hisar’dan Uludağ eteklerine açılıyordu. Fazla işlek olmayan tâlî bir kapı durumundaydı.¹¹² Zindanın ve ondan adını alan bu kapının etrafındaki mahallenin adı da “Zindankapı Mahallesi”¹¹³ veya Arapça şekliyle “Babü’s-sicn Mahallesi”¹¹⁴ ve “Bab-ı zindan”¹¹⁵ olarak anılıyordu. Zindankapı Mahallesi’nde 892/1487’de 83 hane, 1 mücerred nüfus yaşıyordu.¹¹⁶ 928/1521 yılında bu oran neredeyse yarıyarıya azaldı ve 43 hane ile 11 mücerreden ibaret hâle geldi.¹¹⁷ 937/1530 yılında hane sayısı 36’ya inerken mücerred nüfus aynı kaldı. Mahallede bir de evli ya da bekâr olduğu belirtilmeyen ve vergiden muaf olan bir imam ve bir muhassıl yaşıyordu.¹¹⁸ 981/1573’de hane sayısı 47’ye çıkmış ve Mehmed Çelebi odaları olarak bilinen 7 odada yaşayanlarla birlikte hane sayısı toplam 54 olarak kaydedilmiştir.¹¹⁹ Zindankapı Mahallesi’de, Hisar’ın diğer bir kapısının civarında yer alan Yerkapı Mahallesi’yle aynı kaderi paylaşmıştır. Onun da nüfusu, XVI. asırda azalmıştır.

¹⁰⁹ Bkz. Tablo 1.1, 1.2, 1.3, 1.4.

¹¹⁰ BŞS, A 25 72b; A 44 42b; A 81 201b; Kepecioğlu, age, c. IV, s. 410.

¹¹¹ BŞS, A 35 563b.

¹¹² Texier, age, c. I, s. 201.

¹¹³ BŞS, A 35 74b, 565a; A 25 212b; A 69 66a; A 3 28a; A 97 15a.

¹¹⁴ BŞS, A 19 405a, 49a; A 191 33b; A 4 202b, 216b, 145a, 33a, 400b, 397b; A 8 223b, 411b.

¹¹⁵ BŞS, A 47 41b.

¹¹⁶ Bkz. Tablo 1.1.

¹¹⁷ Bkz. Tablo 1.2.

¹¹⁸ Bkz. Tablo 1.3.

¹¹⁹ Bkz. Tablo 1.4.

6. Alaaddin Bey Mahallesi

Osman Gazi'nin oğlu Alaaddin Bey, Bursa'nın fethinden hemen sonra 726/1326'da¹²⁰ kale içinde bir mescid yaptırmıştır.¹²¹ Hisar'da inşa edilen bu ilk caminin etrafında oluşan mahallenin adı da "Alaaddin Bey" olarak şöhret bulmuştur.¹²² Mahallenin adı "Alaaddin"¹²³, "Alaaddin Bey Mescidi Mahallesi"¹²⁴, "Sultan Alaaddin"¹²⁵, "Alaaddincik Mahallesi"¹²⁶ gibi farklı şekillerde de ifade edilmiştir. 892/1487 yılında mahallede 17 Müslüman hane yaşıyordu. Ayrıca beylik taylara hizmet etmekle görevli 14 zimmî aile de bu mahalleye yerleştirilmişti.¹²⁷ 928/1521'de mahallenin nüfusunda artış meydana gelmiş ve hane sayısı 44'e çıkmıştır. Ayrıca 13 mücerred, mahallede yaşamaya başlamıştır.¹²⁸ 937/1530'de 32 hane, 11 mücerred olarak kaydedilen mahalle nüfusu, 981/1573 tarihinde 42 hane ve 2 mücerredden ibarettir.¹²⁹ Bu mahalle nüfus açısından oldukça istikrarlı bir seyir izlemiş görünmektedir.

7. Kavaklı/Kavaklı Mescid Mahallesi

I. Murad devrinin önde gelen kadılarından olan ve Germiyanoglu'nun kızını babasının evinden alıp, Yıldırım Bayezid'e gelin olarak getirmekle görevlendirilen Koca Naib (öl.774/1372), kalenin doğuya bakan yamacında bir mescid yaptırmıştır.¹³⁰ Önündeki çınar ağacı¹³¹ nedeniyle bu mescide "Kavaklı Mescid" denilmiştir. Bu mescidin bulunduğu mahalle de "Kavaklı"¹³² ve "Kavaklı Mescid"¹³³ gibi adlarla

¹²⁰ Baykal, camideki kitabenin tarihinin 736/1335 yılına ait olduğunu iddia etmektedir. Baykal, Kazım, *Bursa ve Anıtları*, Bursa, 1950, s. 66. Koyunluoğlu ve Ayverdi ise onun kitabeyi silik olduğu için yanlış okuduğunu düşünmektedir. Koyunluoğlu, Memduh Turgut, *İznik ve Bursa Tarihi*, Bursa, 1935, s. 181; Ayverdi, Ekrem Hakkı, *İstanbul Mimari Çağının Menşei Osmanlı Mimarisinin İlk Devri 630-805 (1230-1402)*, Baha Matbaası, İstanbul, 1966, c. I, s. 50. Ayrıntılı bilgi için bkz. Alaaddin Bey Mescidi bahsi.

¹²¹ Neşrî, age, s. 148.

¹²² BŞS, A 4 326b, 125a; A 8 422a, 373b, 328b, 310a; A 19 293b.

¹²³ BŞS, A 65 78a.

¹²⁴ BŞS, A 58 35b.

¹²⁵ BŞS, B 14 45b.

¹²⁶ BŞS, B 14 46a; A 23 23a.

¹²⁷ Bkz. Tablo 1.1. ve BOA, TTd 23, 29.

¹²⁸ Bkz. Tablo 1.2.

¹²⁹ Bkz. Tablo 1.3 ve 1.4.

¹³⁰ Ayverdi, age, c. I, s. 264.

¹³¹ O devirde çınarlara kavak denildiği rivayet edilmektedir.

¹³² BŞS, A 58 61b; A 10 45b; A 97 467b; A 19 39b.

anılmıştır. Mahallenin adına rastlanan en eski belgeler 885/1480, 890/1485 yıllarına aittir.¹³⁴ 928/1521 tarihinde mahallede kiracı ve ev sahibi toplam 50 hane ve 13 mücerred yaşamaktaydı. 937/1530 yılında ise mahalle nüfusunda ufak miktarda bir azalma yaşanmış ve 36 hane, 12 mücerred ve 2 din görevlisinden mürekkep hâle gelmiştir.¹³⁵ Fakat bu oran hızla yükselmiş ve 981/1573’de hane sayısı 69’a ulaşırken, mücerred yaşayan kalmamıştır.¹³⁶

8. Şahin Lala Mahallesi

I. Murad’ın lalası Rumeli Beylerbeyi Lala Şahin Paşa, bir medrese ve bir mescid inşa ettirmişti. Saltanat Kapı’ya yakın olan bu medrese ve mescidin civarındaki bölgeye “Şahin Lala Mahallesi” adı veriliyordu.¹³⁷ Mahallenin adının geçtiği en eski belge, 884/1479 tarihlidir.¹³⁸ 892/1487’de mahallede yaşayan hane sayısı toplam 39’dur.¹³⁹ Bunun 8’i kiracı, 31’i ise ev sahibidir.¹⁴⁰ 928/1521’de toplam hane sayısında bir değişiklik olmamıştır. Ancak ev sahibi sayısı 34’e çıkmış, kiracı sayısı ise 5’e inmiştir. Bunlara ayrıca 5 de mücerred nüfus ilave olunmuştur.¹⁴¹ 937/1530 yılında ise mahallede yaşayan kiracı hane ve mücerred sayısı aynı kalırken, ev sahibi hane sayısı 29’a inmiştir.¹⁴² 981/1573 yılında ise hane sayısı 101’e ulaşmıştır. Bunların 85’i ev sahibi, 16’sı kiracıdır.¹⁴³

9. İsa Bey Fenarî/Fenarîoğlu İsa Bey Mahallesi

Molla Fenarî diye tanınan Mevlana Şemseddin Mehmed Efendi’nin erkek kardeşi olan İsa Bey Fenarî, “Kaplıca Kapı’da” bir mescid yaptırmıştı.¹⁴⁴ Vakfiyesi 833/1430 tarihli olduğuna göre mescidi bu tarihten önce inşa ettirmiş olmalıdır.

¹³³ BŞS, A 19 36a, 141b, 6b, 295a; A 8 225b, 248b.

¹³⁴ BŞS, A 3 403a; A 4 424b.

¹³⁵ Bkz. Tablo 1.3.

¹³⁶ Bkz. Tablo 1.4.

¹³⁷ BŞS, A 47 35a, A 116 18b; A 19 36b; A 4 214a, 42a; a 20 309a; A 5 284a; A 153 2a.

¹³⁸ BŞS, A 3 88a.

¹³⁹ Bkz. Tablo 1.1.

¹⁴⁰ Barkan, 1-9. BOA, TTD. 23’de bu sayı 23’ü ev sahibi 8’i kiracı olmak üzere 31’dir.

¹⁴¹ Bkz. Tablo 1.2. Barkan, 1-9. BOA, TTD 166 s. 4’e göre ev sahibi hane sayısı 29, kiracı hane 5 ve mücerred sayısı 5’den ibarettir.

¹⁴² Bkz. Tablo 1.3.

¹⁴³ Bkz. Tablo 1.4.

¹⁴⁴ BOA, Vakfiyeler 19/6.

Dolayısıyla bu mescidin etrafında kümelenen mahallenin tarihi de mescidin yapılış tarihine kadar uzanmaktadır. Mahalle “Fenarî”¹⁴⁵, “İsa Bey Fenarî”¹⁴⁶, “İsa Bey Fenarî Mescidi”¹⁴⁷, “Fenarîoğlu İsa Bey”¹⁴⁸ ve İbn-i Fenarî”¹⁴⁹ gibi adlarla anılmıştır. 928/1521’de mahallede 51 hane, 32 mücerred yaşıyordu. 937/1530’da mahallenin nüfusu 40 hane, 25 mücerred ve 2 din görevlisinden mürekkepti. 981/1573 yılında ise hane sayısı 60’a yükselmiş ve mücerred yaşayan kalmamıştır.¹⁵⁰

10. Yaniçoğlu/Veled-i Yaniç Mahallesi

Kavaklı Mahallesi yakınında Veled-i Yaniç/Yaniçoğlu gibi adlarla anılan bir mescid bulunmaktadır. Bu mescidin bânisi Hacı Mahmud b. Yaniç’tir.¹⁵¹ Mescidin etrafındaki mahalle de kendisiyle aynı adla tanınmıştır. Kadı sicillerinde mahalle için “Veled-i Yaniç”¹⁵², “Yaniçoğlu”¹⁵³ ve “İbn-i Yaniç”¹⁵⁴ gibi adlar kullanılmıştır. 928/1521 yılında mahallenin nüfusu 46 hane ve 10 mücerredten ibarettir. 937/1530 ‘da bu oranda bir miktar azalma meydana gelmiş ve hane sayısı 32’ye düşmüş, mücerred sayısı aynı kalmıştır. 981/1573 tarihinde ise mahallenin nüfusu 47 haneye yükselmiştir.¹⁵⁵

11. Filboz Mahallesi

Hisar’ın güneybatısında Zindankapısı yakınında bulunan Filboz Mescidi civarına, Filboz Mahallesi adı verilmiştir.¹⁵⁶ Mahallede 928/1521’de 39 hane, 11 mücerred yaşıyordu. 937/1530 yılında mahallede meskun olanların sayısı azalmış ve

¹⁴⁵ BŞS, A 2 200b.

¹⁴⁶ BŞS, A 58 46a; A 199 234a; A 12 167b; A 4 128a, 398b; A 8 131b; A 44 73a; A 47 115b; A 5 103b; A 19 207a.

¹⁴⁷ BŞS, A A 19 153a

¹⁴⁸ BŞS, A 2 7b; A 4 151a.

¹⁴⁹ BŞS, A 4 366b; A 8 182b.

¹⁵⁰ Bkz. Tablo 1.2, 1.3, 1.4.

¹⁵¹ BŞS, A 3 30a.

¹⁵² BŞS, A 103 42a.

¹⁵³ BŞS, A 101 238b; A 4 25a, 206a, 209a.

¹⁵⁴ BŞS, A 8 271a; A 4 406a, 254a; A 3 81a; A 6 136a.

¹⁵⁵ Bkz. Tablo 1.2, 1.3, 1.4.

¹⁵⁶ BŞS, A 8 22b, 80a, 249b; A 6 124a; A 121 59a; A 19 182a.

nüfus 25 hane, 10 mücerred ve 1 din görevlisinden ibaret kalmıştır. 981/1573’de ise mahalle 29 haneden oluşmaktadır.¹⁵⁷

12. Çerağ/Çırak Bey Mahallesi

Veled-i Yaniç ve Kavaklı Mahalleleri yakınında Çerağ/Çırak Bey Mescidi etrafında yer alan mahalle, mescidle aynı adla anılmaktaydı.¹⁵⁸ Mescide ve dolayısıyla mahalleye bu adın verilmesinin nedeni, mescidin bânisinin adının Şerafeddin el-Hac Şeyh Çerağ Bey b. Ahi Beyazıd olmasıdır.¹⁵⁹ Bu kişi aynı zamanda Yeşil Camii’nin mimârı Hacı İvaz Paşa’nın kardeşidir.¹⁶⁰ Mahalle 928/1521 yılı tahririne göre 16 hane ile 6 mücerredten ibarettir. 937/1530’da bu sayıda küçük bir miktar azalma meydana gelmiş ve mahallenin nüfusu 12 hane ile 5 mücerredten oluşmuştur.¹⁶¹ Mahallenin adı 981/1573 yılı tahrirlerinde geçmemektedir. Bunun nedeni nüfusunun daha da azalması ve böylece başka bir mahallenin adı altında kaydedilmesi olabilir.

13. Nakkaş Ali Mahallesi

Mahalleye adını veren kişi, Yeşil Camii’nin nakışlarını yapan Nakkaş Ali’dir. O, kendi adına Satı Caddesi’nde bir mescid yaptırmıştır.¹⁶² Bu mescidin bulunduğu mahalle de “Nakkaş Ali” ismiyle anılmıştır.¹⁶³ 892/1487’de mahallede 52 hane ve 1 mücerred yaşamışken,¹⁶⁴ 928/1521’de bu sayıda ciddi bir azalma meydana gelmiş ve hane sayısı 14’e inmiş, mücerred sayısı 8 olmuştur. 937/1530’da ise mahallenin nüfusu

¹⁵⁷ Bkz. Tablo 1.2, 1.3, 1.4.

¹⁵⁸ BŞS, A 3 414a; A 4 233b; A 6 42b; A 67 410a; A 11 74a.

¹⁵⁹ Köseoğlu, Mahalleye bu adın verilmesinin nedeni, Çırakbey oğlu Yusuf ve Haliloğlu Mevlana Çırak Bey’in bu mahallede oturmaları olduğunu ifade etmektedir. (Köseoğlu, age, s. 15.) Ancak bunun gerçekte hiçbir ilgisi yoktur. Köseoğlu’nun bu konuda kaynak olarak gösterdiği BŞS, A 1 38a’da yer alan belgede geçen “Çırakbey”ler, Şevval 897/Ağustos 1492’de Nalbandzade/Nalbandoğlu Mahallesi’nde vefat eden Hoca Yahşi Han bin Şaban’ın miras paylaşımında hazır bulunan kimselerdir. (BŞS, A 1 38a) Halbuki Çırak Bey, 832/1429 yılında vefat etmiştir. (Hoca Sadeddin Efendi, Tacü’t-Tevarih, (haz. İsmet Parmaksızoğlu), Kültür Bak. Yay., 1992, c. II, s. 174; Neşrî, age, c. II, s. 609) Bu durumda ortada sadece basit bir isim benzerliğinden kaynaklanan bir yanlış anlaşılma söz konusudur.

¹⁶⁰ Kepecioğlu, age, c. I, s. 340.

¹⁶¹ Bkz. Tablo 1.2 ve 1.4.

¹⁶² Belig, İsmail, Güldeste-i Riyaz-ı İrfan ve Vefeyat-ı Dânişverân-ı Nâdiredân, Hüdavendigâr Matbaası, 1287, s. 177.

¹⁶³ BŞS, A 4 193a, 344b; A 6 115b; A 19 166b.

¹⁶⁴ Barkan, age, s. 1-9. BOA, TTd 23’ s. 31’e göre ev sahibi hane sayısı 33, kiracı sayısı 9’dur. Mahallede bir de mücerred yaşamaktadır.

12 hane ve 6 mücerreden ibarettir. 981/1573 yılında nüfusta bir miktar artış kaydedilmiş ve hane sayısı 40'a çıkmıştır.¹⁶⁵

14. Kal'a-i Umurbey/Oruç Bey Mahallesi

Umur Bey ve Oruç Bey, Kara Timurtaş Paşa'nın oğullarıdır.¹⁶⁶ Oruç Bey'in Hisar'da bir mescid ve bir hamam inşa ettirdiği bilinmektedir.¹⁶⁷ Hatta kabri de Hisar içindedir. Buna rağmen Oruç Bey'in inşa ettirdiği mescidin ve onun bulunduğu mahallenin neden kardeşi Umur Bey'in adıyla anıldığı anlaşılamamıştır.¹⁶⁸ Üstelik Bursa'da Umurbey adını taşıyan başka bir mahalle daha vardır.¹⁶⁹ Oruç Bey'in yaptırdığı mescid ve hamamın bulunduğu Hisar içindeki Umurbey Mahallesi'ni diğerinden ayırt etmek için mahalleye "Kal'a-i Umurbey"¹⁷⁰ denir veya sadece "Umurbey" ismi kullanılır. Fakat yanına "dahil-i hısn"¹⁷¹, "dahil-i kal'a"¹⁷² "der kal'a"¹⁷³ gibi ifadeler eklenirdi. 928/1521'de Umurbey Mahallesi'nin nüfusu 31 hane ve 11 mücerreden oluşuyordu. 937/1530'da bu oranda azalma meydana gelmiş, hane sayısı 19'a, mücerred sayısı ise 7'ye inmiştir. Aynı yılda mahallede 2 de din görevlisi yaşamaktadır. 981/1573 yılında ise hane sayısında oldukça yüksek bir artış meydana gelmiş ve 82'yi bulmuştur.¹⁷⁴

15. Manastır Mahallesi

Osman Gazi ve Orhan Gazi'nin türbelerinin yer aldığı bölgede, Bizans döneminden kalma bir manastır bulunuyordu.¹⁷⁵ Bu nedenle bu bölgeye Manastır Mahallesi deniliyordu.¹⁷⁶ Manastır Mahallesi'ne ait en eski kayıtlar 867/1463

¹⁶⁵ Bkz. Tablo 1.1, 1.2, 1.3, 1.4.

¹⁶⁶ Neşri, age, c. II, s. 559; Hoca Sadeddin, age, c. II, s. 125.

¹⁶⁷ Bkz. Oruç Bey Hamamı bahsi.

¹⁶⁸ Ergenç, Özer, age, s. 50.

¹⁶⁹ Kaplanoğlu, age, s. 232. Köseoğlu'nda bu mahallenin adı "Omurbey" olarak geçmektedir. Köseoğlu, age, s. 52.

¹⁷⁰ BŞS, A 47 41a, 101b.

¹⁷¹ BŞS, A 4 44b; A 8 336b, 351b, 377b.

¹⁷² BŞS, A 103 44a.

¹⁷³ BŞS, A 22 51b

¹⁷⁴ Bkz. Tablo 1.2, 1.3, 1.4.

¹⁷⁵ Ayrıntılı bilgi için, Osman Gazi Türbesi, Orhan Gazi Türbesi ve Manastır Medresesi bahislerine bakınız.

¹⁷⁶ BŞS, A 4 68a.

tarihlerinden başlamaktadır.¹⁷⁷ Bu tarihten sonra sicillerde karşımıza sık sık çıkan bir mahalle adı olmayı sürdürmüştür.¹⁷⁸ 892/1487 tarihli tahrirlere göre mahallede 42 hane yaşamaktadır.¹⁷⁹ 928/1521’de de mahallenin nüfusunda fazla bir değişiklik olmamış, hane sayısı 46’ya çıkmış ve nüfusa 7 mücerred ilave olunmuştur. 937/1530 yılında ise mahallede ev sahibi hane sayısı 9, kiracı hane sayısı 14’tür. Ayrıca 2 sahib-i berat, 2 müezzin, 2 muhassıl ve 4 mücerred mevcuttur. Dolayısıyla mahallenin nüfusunda küçük bir miktar gerileme olduğu söylenebilir. 981/1573’de nüfusta ciddi bir artış meydana gelmiş ve ev sahibi hane sayısı 108’e yükselmiştir. Ayrıca 45 kiracı hane ile 1 mücerred de mahalle sakinleri arasındaki yerlerini almışlardır.¹⁸⁰

16. Tefsirhan/Müfessir Mahallesi

Bursa’nın teslim alınışı esnasında kale burcuna çıkıp ilk ezanı okuduğu rivayet edilen Ahi Hasan¹⁸¹, saraya yakın bir yerde bir mescid yaptırmıştır. Bu mescidin yer aldığı mahalle “Tefsirhan”¹⁸², “Tefsirhan Hoca”¹⁸³, “el-Hac Paşa”¹⁸⁴, “el-Hac Paşa el-Müfessir”¹⁸⁵, “Hacı Paşa el-Müfessir”¹⁸⁶, “el-Hac İvaz el-Müfessir”¹⁸⁷, “el-Hac İvaz el-Müfessir Mescidi”¹⁸⁸ gibi adlarla anılmıştır. Mahallenin adı 884/1479 yılından itibaren sicillerde geçmeye başlamıştır.¹⁸⁹ 928/1521 tahrirlerine göre mahallede 39 hane 11 mücerred yaşamaktadır. 937/1530 yılında ise nüfusta azalma kaydedilmiş ve mahalle, 15 hane, 1 imam, 1 müezzin ve 10 mücerredten oluşmuştur. 981/1573 yılında ise hane sayısı tekrar yükselerek 30’a ulaşmıştır.¹⁹⁰

¹⁷⁷ BŞS, A 1 54a.

¹⁷⁸ BŞS, A 8 169a; A 4 207b, 200b; A 6 64b; A 103 41a; A 67 426a; A 116 55a; A 145 25a.

¹⁷⁹ Barkan, age, s. 1-9. BOA, TTd 23’e göre mahallede 19 ev sahibi hane, 8 kiracı hane yaşamaktadır.

¹⁸⁰ Bkz. Tablo 1.1, 1.2, 1.3, 1.4.

¹⁸¹ Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi I*, Ankara, 1982, s. 117-119; Kepecioğlu, age, c. II, s. 195; Neşrî, age, c. I, s. 131, 135, Aşıkpaşaoğlu, *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, (haz. Nihal Atsız), Ankara, 1985, s. 37.

¹⁸² BŞS, A 8 188b; A 19 108a, 125a, 119b; A 199 300b; A 145 169a; A 34 182a.

¹⁸³ BŞS, A 199 224b.

¹⁸⁴ BŞS, A 4 436a; 471a.

¹⁸⁵ BŞS, A 4 430a; A 8 216a.

¹⁸⁶ BŞS, A 11 226a.

¹⁸⁷ BŞS, A 199 241a.

¹⁸⁸ BŞS, A 8 216b.

¹⁸⁹ BŞS, A 3 81a.

¹⁹⁰ Bkz. Tablo 1.2, 1.3, 1.4.

17. Şeyh Paşa Mahallesi

Şeyh Paşa b. Şehabeddin b. Bayezid, Hisar'da Nakkaş Ali Mahallesi'nin batısı, Satı Fakih Mahallesi'nin doğusunda bir mescid yaptırmıştır.¹⁹¹ Daha sonra bu mescidin bulunduğu mahalleye onun adı verilmiştir.¹⁹² Tüccar olan Şeyh Paşa'nın kendisi ve ailesi de bu mahallede yaşamıştır.¹⁹³ Mahallenin adına 883/1478 tarihinden itibaren kadı sicillerinde rastlanmaktadır.¹⁹⁴ Tahrir defterlerine göre 892/1487'de mahallede 53 hane 1 mücerred yaşamaktaydı. Hanelerin 49'u ev sahibi, 4'ü kiracıydı.¹⁹⁵ 928/1521'de ev sahibi hane sayısı 54'e, kiracı hane sayısı ise 26'ya yükseldi. Böylece mahallede toplam 80 hane ve 17 mücerred yaşamaya başladı. 937/1530 tahrirlerinde yer almayan mahalle, 981/1573'de 117 haneden oluşmaktaydı.¹⁹⁶

18. Helvaî/İbn-i Helvaî Mahallesi

Orhan Gazi'nin oğlu Süleyman Paşa kal'a içinde Kaplıca Kapısı civarında bir mescid yaptırmıştır.¹⁹⁷ Bu mescidin bulunduğu mahalleye "Helvaî" adı verilmiştir.¹⁹⁸ Mahalle, kadı sicillerinde "Helvaî"¹⁹⁹, "Mescid-i Helvaî"²⁰⁰, İbn-i Helvaî²⁰¹, "Veled-i Helvaî"²⁰² gibi adlarla anılmaktadır. 892/1487 tahrirlerine göre mahallede 50 hane 4 mücerred yaşıyordu. 928/1521'de ise mahallenin nüfusu azalmış ve hane sayısı 21'e inmiş, mücerred sayısı ise 11'e çıkmıştır. 937/1530 yılında mahallede 19 hane, 11 mücerred ve 1 müezzin yaşamaktadır. 981/1573'de hane sayısı 36'ya yükselmiş, mücerred nüfus kalmamıştır.²⁰³

¹⁹¹ Kepecioğlu, age, c. IV, s. 235.

¹⁹² BŞS, A 6 102b; A 5 132a; A 19 2b, 36b, 71b; A 103 23a; A 67 429b.

¹⁹³ BŞS, A 8 415a.

¹⁹⁴ BŞS, A 3 47b.

¹⁹⁵ Barkan, age, s. 1-9. BOA, TTd 23 s 21'e göre 52 ev sahibi hane, 4 de kiracı hane bu mahallede sakindi.

¹⁹⁶ Bkz. Tablo, 1.2, 1.4.

¹⁹⁷ Neşri, age, s. 185

¹⁹⁸ Hoca Sadeddin, age, s. 98; Belig Efendi, age, s. 19. Bu ismin neden verildiğine ilişkin Süleyman Paşa (Veled-i Helvaî) Mescidi bahsinde ayrıntılı bilgi verilecektir.

¹⁹⁹ BŞS, A 8 45a; A 19 392a; A 4 209b, 398b, 435a; A 145 115a; A 27 400a.

²⁰⁰ BŞS, A 4 51b; A 30 375a.

²⁰¹ BŞS, A 27 400a; A 17 7b.

²⁰² BŞS, B 14 30a.

²⁰³ Bkz. Tablo 1.1, 1.2, 1.3, 1.4.

19. Satı Fakih Mahallesi

Bayram Bey'in oğlu olan Satı Fakih, Orhan Hamamı'nın karşısında bir mescid inşa ettirmiştir.²⁰⁴ Bu mescidin bulunduğu mahalle de "Satı Fakih" adıyla anılmıştır.²⁰⁵ 928/1521'de mahallede 22 hane, 9 mücerred meskundü. 937/1530'da ise 16 hane, 9 mücerred ve 1 imam mahalle sakinlerini oluşturuyordu. 981/1573'de nüfusta artış kaydedildi ve hane sayısı 70'e yükseldi.²⁰⁶

20. Molla Güranî Mahallesi

Molla Güranî diye tanınan Şemseddin Ahmed, Bursa'da 862-885/1458-1480 tarihleri arasında kadılık yapmıştır. Daha sonra şeyhülislâm olarak atanıp, İstanbul'a gitmiştir.²⁰⁷ Hisar'da bir bahçesi vardı ve bu bahçenin bulunduğu mahalle "Molla Güranî" veya "Güranî" adıyla anılıyordu.²⁰⁸ Daha sonra aslen Erzincanlı olan Seyyid Hüseyin, 994/1586 tarihinde burada bir mescid, mektep ve medrese inşa ettirmiştir.²⁰⁹ Bundan sonra bu mescidin bulunduğu mahalleye, "Erzincanî"²¹⁰ de denilmeye başlanmıştır. XV. ve XVI. yüzyıldaki tahrirlerde mahallenin adına rastlanmamıştır.

21. Tahta Mescid Mahallesi

Bursa'da iki tane Tahta/Tahtalı Mescid vardır. Bunlardan biri Sivasiler Mahallesi'nde, diğeri ise Hisar'da Zindankapı yakınındadır.²¹¹ Zindankapı'daki mescidin ne zaman ve kim tarafından yaptırıldığı belirlenememiştir.²¹² Mescidin diğeri adı da "Hatibzade" idi.²¹³ Bursa Şer'iyeye Sicilleri'nde "Tahta Mescid Mahallesi"ne dair çok sayıda kayıt mevcuttur.²¹⁴ Ancak bunların hiçbirinde mahallenin kale içinde olduğunu belirten herhangi bir ifade bulunmamaktadır. Dolayısıyla bu belgelerde adı

²⁰⁴ Ayverdi, Ekrem Hakkı, *Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri 885-886 (1451-1481)*, Baha Matbaası, İstanbul, 1973, c. III, s. 103; Baykal, age, s. 62.

²⁰⁵ Kepecioğlu, age, c. IV, s. 127. BŞS, A 6 146b; A 116 54b; A 155 45a; A 47 5a, 9b.

²⁰⁶ Bkz. Tablo 1.2, 1.3, 1.4.

²⁰⁷ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, (yay haz. Nuri Akbayar), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1996, c. V, s. 1576.

²⁰⁸ BŞS, A 137 97b; 91b; A 153 21a; B 87 8a.

²⁰⁹ BŞS, A 137 91b.

²¹⁰ BŞS, B 56 70b.

²¹¹ Köseoğlu, sadece diğeri adı "Sivasiler" olan Tahta Mescid Mahallesi'nden söz etmektedir. Köseoğlu, age, s. 63.

²¹² Baykal, age, s. 66.

²¹³ BŞS, A 58 15a.

²¹⁴ BŞS, A 4 347a, 229a, 187a, 56b, 432b, 231a; A 8 186a, 100b.

geçen mahallenin Hisar'da mı yoksa Temenyeri civarında mı olduğu anlaşılamamaktadır. Ergenç, Tahta Mescid Mahallesi'nin, Hisar dışında olmasının akla daha uygun olduğunu bildirmektedir.²¹⁵Bununla birlikte, mescidin diğer adı olan "Hatibzade Mahallesi"nin Hisar'da bulunduğu dair belge bulunmaktadır.²¹⁶

Klâsik dönemde Hisar'da var olduğu bilinen bu 21 mahallenin yanı sıra sicillerde kale içinde olduğu belirtilen birkaç mahalle adı daha geçmektedir. Bunlar; Kurşunlu²¹⁷, Mevlana Ayas²¹⁸ ve Hoca Bayezid mahalleleridir.²¹⁹ Ancak bu mahallelerin Hisar'da bulduklarına ilişkin başka bir bilgi ya da belge şimdilik bulunmamaktadır. Bu durumda ya bunlar sehven kale içinde yazılmışlardır, ya da kale içindeki bazı mahallelerin farklı adlarıdır. Nitekim "Hoca Bayezid" Şeyh Paşa'nın dedesinin adıdır. Dolayısıyla o, Şeyh Paşa Mahallesi yerine kullanılmış olabilir.

Klâsik dönemde 20 civarında mahallenin bir araya gelmesinden oluşan Hisar semti, bugün bünyesinde sadece dört mahalleyi barındırmaktadır. Bunlar; Osmangazi, Alaaddin, Kavaklı ve Molla Gürani'dir. Eski mahalleler ise, bu dört mahallenin içinde çoğunlukla sokak veya mescid adı olarak yaşamaya devam etmektedir. (Ek-1 Harita 1-5)

²¹⁵ Ergenç, age, s. 49.

²¹⁶ BŞS, B 47 75a.

²¹⁷ BŞS, A 163 52a

²¹⁸ BŞS, A 11 222b.

²¹⁹ BŞS, A 19 104b.

İKİNCİ BÖLÜM
FİZİKÎ YAPI

FİZİKÎ YAPI

Giriş bölümünde yirmi civarındaki mahallesi tek tek ele alınan Hisar Semti, bundan sonra daha yakın planda değerlendirilmeye çalışılacaktır. Bunun için hem fizikî hem kültürel muhtevanın bilinmesine ihtiyaç bulunmaktadır. Zira bir yerleşim birimi, sınırları belirlenmiş, mahalleleri oluşmuş, evleri yan yana sıralanmış basit bir toprak parçasından ibaret değildir. Köy, kasaba, mahalle veya semt adı verilen her yerleşim birimi, insanların dayanışma içinde bir arada buldukları, kendilerince belirledikleri bir hayat tarzını sürdürdükleri, canlı ve hareketli bir organizma gibidir. Bu sosyal organizmaya hayatîyet ve biçim veren, ona kendine has özellikler kazandıran birtakım etkin mekanizmaların bulunması gerekir. Yollar, mabetler, hanlar, hamamlar, imaretler v.b., bu mekanizmaların maddî ve fizikî öğeleridir. Bu maddî ve fizikî öğeleri ortaya çıkaran düşünce ve inançlar, bunların işleyişi için oluşturulan usûl ve kaideler işin manevî-kültürel unsurlarıdır ki bir yerleşim birimine asıl ruh ve hayatîyet kazandıran öğeler işte bunlardır. Bu düşünceden hareketle, birinci bölümde bünyesindeki mahalleler tek tek tanıtılmış olan Hisar semtinin, ikinci bölümde oluşmasına zemin hazırlayan maddî-fizikî yapı üzerinde ayrıntılı bir biçimde durulacak, üçüncü bölümde ise kültürel ve manevî unsurlar ele alınacaktır.

I. DİNÎ FONKSİYONU OLAN YAPILAR

A. MESCİDLER

Cami ve mescid, Müslümanların hayatında çok önemli bir yere sahip olan iki kavramdır. Kelime anlamı toplayan, derleyen olan cami, içinde Cuma namazı kılınan, hutbe okunan ibadet yeridir.¹ Arapça'da secde edilecek, namaz kılınacak yer anlamında kullanılan mescid tâbiri ise Türklerde daha ziyade mahalle aralarındaki küçük camileri ifade etmektedir.² Türk-İslâm şehir geleneğinde cami ya da mescidler mahallenin merkezini oluşturan birimlerdir. Başta konutlar olmak üzere mahalleyi oluşturan bütün

¹ Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara, 1996, s. 124; Şemseddin Sami, *Kâmus-ı Türkî*, İstanbul, 1996, s. 465.

² Pakalın, age, c. II, s. 488.

diğer sosyal, kültürel, dini ve ekonomik yapı veya alanlar cami ve mescidlerin etrafında yer alır. Bütün yollar ve sokaklar camide kesişir.³ Bunda mahalle halkının günde beş defa namaz kılmak için mescide gelmesinin büyük payı vardı. Zira bu durum ibadet mekânlarının konutlara yakın bulunmasını gerekli kılmaktadır.

Klâsik dönemde mescidler yalnızca birer ibadet mekânı değildi. İbadetin yanı sıra çok sayıda sosyal işlevi yerine getiren kurumlar olma özelliğini taşıyorlardı. Zira mahalle halkının büyük bir bölümü her gün mescidde ibadet gayesiyle bir araya gelme imkânı buluyordu. Böylece sosyal anlamda insanlar birbirleriyle tanışıp kaynaşıyorlar, birbirlerinin ve mahallenin problemlerini öğrenip çözüm üretmeye çalışıyorlardı. Ayrıca imamlar, halk nazarında saygın kişilerdi ve günümüz muhtarları gibi başta eğitim olmak üzere mahallenin ve mahallelinin diğer bütün sorunlarıyla yakından ilgilenirlerdi. Mesela imamlar tarafından Hisar'da bazı mescidlerde halka açık eğitim programları veriliyordu.⁴ Bazılarında her akşam toplanılıp kitap okunuyordu.⁵ Böylece mescidler birer eğitim ve kültür yuvasına dönüştürülmüşlerdi.

Osmanlı Devleti'nde cami ve mescidler dinî ve sosyal işlevlerinin yanı sıra, mahallelinin yönetimle olan ilişkilerini de sağlıyordu. Hükûmet, her türlü emir ve isteklerini her mahallede bulunan cami ve mescid görevlileri vasıtasıyla halka aynı anda bildirebiliyordu.⁶

Bursa'nın ilk mescidleri fethin hemen ardından devlet erkânı tarafından yaptırıldı. Ancak zamanla, Hisar'da yerleşen insan sayısı artınca bizzat halk tarafından mescidler inşa edilmeye ve bunlara önemli miktarlarda bağışta bulunmaya başlandı. Bu arada halk, daha ziyade kendi mahallesinde bulunan mescidin giderleri için maddî imkânları ölçüsünde vakıflar kurdu. Böylece mahalle mescidleri bizzat o mahallenin sakinleri tarafından uzun yıllar yaşatılıyor, bakım ve tamiri yapılıyor, imam, müezzin ve hizmetli kadrolarının ücretlerinin ödenmesine çalışılıyordu.

³ Bayartan, Mehmed, "Osmanlı Şehrinde Bir İdarî Birim: Mahalle", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü Coğrafya Dergisi*, İstanbul, 2005, sayı 13, s. 99.

⁴ BŞS, A 137 91b.

⁵ BŞS, A 34 60b.

⁶ Alada, agt, s. 124.

Hisar’da klâsik Osmanlı döneminde 29 adet mescid vardı. Bu mescidlerin , % 62.06’lık gibi büyük bir kısmı yaptırınının, % 17.24’ü ise yakınında bulunan bir binanın adıyla anılıyordu. Bu bina Bizans döneminden kalma bir manastır veya Hisar’ın kapılarından biri olabiliyordu. Hatta Kavaklı Mescidi’nde olduğu gibi, bazı mescidler ise önlerinde bulunan bir ağaçla anılabiliyordu. Bununla birlikte adının kaynağı bilinmeyen mescidler de vardı.

Tablo 3. 1 Kaynağına göre Hisar’daki mescid adları

Bânisinin ismini alan mescidler % 62.06	Yakınında bulunan bir yapının ismini alan mescidler %17.24	Diğer %20.68
Aladdin Bey	Darphane	Kavaklı
Orhan	Manastır	Şehadet
Ahi Hasan	Yerkapı	Tahtalı/Hatibzade
İl-Erioğlu Ahmed Bey	İmaret-i İsa Bey	Filboz
Koca Efendi	Zindankapı	Veled-i Helvaî
Çerağ Bey		Çınarlı
Nakkaş Ali		
Oruç Bey		
Şeyh Paşa		
Şükrullah Hoca		
Veled-i Yaniç		
Satı Fakih		
İsa Bey Fenarî		
Şahin Lala		
Hoca Turgut		
Seyyid Hüseyin Erzincani		

Leys Çelebi		
Üftade		

Tablo’da da görüldüğü üzere Hisar’da toplam 29 mescid vardır. Bu mescidlerle ilgili şer’iyye sicillerinde vakfiyeler, vakıf muhasebeleri, tamir ve tevcihat/görevlendirme kayıtlarından oluşan belgeler yer almaktadır. Araştırmada bu verilerden hareketle mahallelerin merkezi konumundaki mescidlerin klâsik dönemde nasıl bir yapılanma içinde oldukları kurgulanmaya çalışılmıştır.

1. Alaaddin Bey (Paşa) Mescidi

Osman Gazi’nin oğlu Alaaddin Bey tarafından yaptırılan bu cami, Hisar’da inşa edilen ilk camilerden biridir. Kaynaklardan Alaaddin Bey’in Bursa’da biri Hisar içinde, diğeri Kükürtlü civarında olmak üzere iki mescidle bir zaviye yaptırdığı anlaşılmaktadır.⁷ Konuyla ilgili olarak Aşıkpaşazâde “*Alaaddin dahi Kükürtlü’de tekye yaptı Bursa Kaplıcası’na girecek yerde bir mescid yaptı, yanında sâkin oldu*”⁸ derken, Neşrî aynı konuyu; “*Alaaddin Paşa dahi Bursa’da Kükürtlü’de bir tekye yaptı ve Kaplıca kapusun girdik yerde kal’a içinde bir mescid ve kapudan yukarı dahi bir mescid yapup yanında evler yapup kendü dahi anda sâkin oldu. Ta bu zamana dek onun evladından vardır.*”⁹ şeklinde ifade etmektedir. “Kaplıca kapısından girince” şeklinde bildirilen mescidin yerini Ayverdi, Yıldız Kahve girişi üzerindeki dik yokuşun başında olarak tahmin etmektedir.¹⁰ Belgelerden varlığını bilmemize rağmen, Bursa ile ilgili eserlerin çoğunda Kükürtlü’de bulunan mescidin adına rastlanmamaktadır. 4 Şevval 917/13 Aralık 1512 tarihli bir tevcihat kaydında “*Sultan ‘Alaaddin tâbe serâhûnun Kükürtlüce nam hamam-ı ilâhî kurbünde olan mescidinde ...*”¹¹ şeklinde yer alan ifade, Kükürtlü’de Alaaddin Bey’in bir mescid yaptırdığını açık bir biçimde göstermektedir. Rebiulevvel 958/Mart-Nisan 1551 tarihli başka bir tevcihat/görevlendirme kaydında da “*Kükürtlü’de merhûm Alaaddin Bey Mescidi’nde ...*” günde iki akçe ücret karşılığında

⁷ Ayverdi, age, c. I, s. 50.

⁸ Aşıkpaşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osman Âşıkpaşazâde Tarihi*, (neşr. Âli Bey), Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1332, s. 37.

⁹ Neşrî, age, c. I, s. 149.

¹⁰ Ayverdi, age, I, s. 56.

¹¹ BŞS, A 20/23, 309a.

müezzinlik yapan Ahmed'in görevinden kendi isteğiyle ayrılıp, yerine başkasının atandığı bildirilmektedir. Yine aynı tarihte aynı mescidde günde üç akçe ücretle imamlik yapan Şuca adlı kişinin vefat ettiğini gösteren başka bir belge daha bulunmaktadır.¹² Alaaddin Bey Evkâfi'nin gelir ve giderlerini gösteren 1006-1007/1597-1598 tarihli muhasebe defterinde de Alaaddin Bey'in biri kale içinde diğeri Kükürtlü'de olmak üzere iki ayrı mescidinin bulunduğu açıkça ifade edilmektedir.¹³ Bütün bunlardan Alaaddin Bey'in Kükürtlü'de inşa ettirdiği mescidin, XVI. yüzyılın sonlarında kullanıma açık bir şekilde varlığını sürdürdüğü anlaşılmaktadır.

Alaaddin Bey'in Hisar'ın yukarısında yaptırdığı diğer mescidin inşa tarihi Koyunluoğlu¹⁴ ve Ayverdi'ye göre¹⁵ 726/1326'dır. Kazım Baykal bu tarihin 736/1335 olduğunu söylemekteyse de,¹⁶ Ayverdi, söz konusu kitabenin silik olması nedeniyle Baykal'ın tarihi yanlış okuduğunu ifade etmektedir.¹⁷ Gabriel de Kazım Baykal'dan 736/1335 tarihini almıştır.¹⁸ Ayverdi caminin kapısının üzerinde siyah kağıda yaldızlı ve celî sülüsle yazılmış 1306/1890 tarihli levhada "Sultan Alaaddin ibni Sultan Gazi Osman Han Cami-i Şerîfi" ve satır uçlarında ince kalemle "726/1326 bina-yı evvel 1278/ 1861 bina-yı sâni" yazılı olduğunu bildirmektedir.¹⁹ Ayrıca Bursa Kadı Sicilleri'nde Alaaddin Bey'in vakıflarına ait vakfiyenin²⁰ düzenlenme tarihinin 733/1332 oluşu da mescidin inşa tarihinin 736/1335'dan evvel olduğunu göstermektedir.²¹ Buna göre Alaaddin Bey Çatal Burgaz ve Fodra²² köylerini önce imamlara,²³ sonra fakir ve miskinlere vakfetmiştir. Ömer Lütfi Barkan'ın, 1049 numaralı Bursa Evkâf Defteri'nden naklettiği Alaaddin Bey'in vakıflarına dair belge,

¹² BŞS, A 58, 28a.

¹³ BOA, EV. HMM.d., s. 38.

¹⁴ Koyunluoğlu, age, s. 181.

¹⁵ Ayverdi, age, c. I, s. 50.

¹⁶ Baykal, age, s. 66.

¹⁷ Ayverdi, age, c. I, s. 50.

¹⁸ Gabriel, Albert, *Une Capitale Brousse Bursa*, Paris, 1958, s. 49.

¹⁹ Ayverdi, age, c. I, s. 50.

²⁰ Ayverdi'nin 122 nolu defteri kaynak olarak gösterdiği bu vakfiyeye ulaşmamız mümkün olmadı. Ahmed Refik de Alaaddin Bey'in vakfiyesinin 733/1332 tarihli olduğunu söylemektedir. Ahmed refik, *Bizans Karşısında Türkler*, İstanbul, 1927, s. 192.

²¹ Ayverdi, age, c. I, s. 50.

²² Alaaddin Bey, Fodra Köyü'nü Orhan Gazi'den vakıflarına gelir sağlamak üzere istemiştir. Neşri, age, s. 149.

²³ Hisar içindeki ve Kükürtlü'deki mescidlerinde görev yapan imamlar kastedilmektedir.

bize Alaaddin Bey'in vakıflarının yıllar içinde uğradığı değişimleri de göstermektedir.²⁴ Buna göre tevliyet²⁵ vâkıfın isteği doğrultusunda kendi nesli tarafından sürdürülmüş gözükmektedir. Alaaddin Bey'in oğlu Hızır Bey'den olma torunu Mehmed Çelebi tarafından yürütülen tevliyet işi sırasıyla Mehmed Çelebi'nin oğlu İbrahim Çelebi, Mehmed Çelebi'nin kızkardeşi Beşe Hatun, İbrahim Çelebi'nin kızı Ayşe Hatun ve torunu Tacî Hatun tarafından yürütülmüştür. Ancak gerek Beşe Hatun, gerekse onun erkek kardeşinin torunu olan Ayşe Hatun tevliyet işini eşlerine vekalet vermek suretiyle yürütmüşlerdir.²⁶ 14 Receb 898/1 Mayıs 1493 tarihli bir belgede müteveli Beşe Hatun'un vekili ve eşi olan Hacı Mustafa b. Mukbil ile 28 müd²⁷ buğday ve 28 müd alef verdiğini iddia ettiği kethüda arasındaki anlaşmazlık dile getirilmektedir. Kethüda İnebey b. Aslıcan yedi yıl boyunca aldığı toplam gallenin 16 müd buğday 26 müd aleften ibaret olduğunu söyleyerek devletin tazmin talebini reddetmektedir.²⁸ İnebey, Alaaddin Bey'in evkâfından olan Yörükili Karyesi'nin kethüdasıdır. Burası Kite'ye bağlıdır. Alaaddin Bey'in evkâfından olan köylerin büyük bir kısmı Kite kazasına bağlı köylerden oluşmaktadır. Misebolu, Fodra, Davut Çelebi ve Demirciler köyleri de vakfin Kite'ye bağlı diğer köyleridir. Yalnızca Karaağaç Köyü Yarhisar'a tâbidir.²⁹

Vakfiyede belirtilen ücretler başlangıçta huffaz, imam ve câbîye³⁰ verilecek toplam 20 müd buğday, 5 müd arpa, 10 müd alef ve iki müd burçaktan ibaret iken, zamanla vakfin gelirleri artmış ve buna paralel olarak ödenen ücretler de fazlalaşmıştır. Buna göre imama 12 müd galle, müezzine 6 müd galle, câbîye 20 müd galle, üç müd pirinç ve günde bir akçe, on adet hafızın her birine 6'şar müd galle, türbedara 6 müd galle, kâtibe 6 müd galle, Hamar Beşe nam hatuna 6 müd galle, 2 müd pirinç, kadı naibi

²⁴ Barkan, Ömer Lütfi, "Kolonizatör Türk Dervişleri", *Vakıflar Dergisi*, Ankara, 1942, c. II, s. 352, 353.

²⁵ Tevliyet, vakıf işlerine bakma vazifesidir. Devellioğlu, age, s. 1103; Pakalın, age, c. III, s. 484.

²⁶ BŞS, A 8 385b, A 19 112a.

²⁷ Müd, hububat ölçülerinden biridir. Resmî müd, her biri 4'er şinikten meydana gelen 20 kileye denirdi. Müdün miktarı her bölgede farklı şekilde kabul ediliyordu. Standard müd buğdayda 513,12 kg, arpada 445 kg. civarındaydı. Bursa müdü çoğunlukla 112,5 litre olarak kabul görmeye birlikte, 2,5 kile olduğu da ivayet edilmektedir. Taşkın, Ünal, Osmanlı Devleti'nde Kullanılan Ölçü ve Tartı Birimleri, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Elazığ, 2005, s. 91.

²⁸ BŞS, A 8 385b.

²⁹ BOA, EV. HMH.D., 38.

³⁰ Câbî, vakfin muhasebe işlerine bakan kimse, tahsildardır. Pakalın, age, c. I, s. 253.

Muslihuddin'e bir müd buğday, nâzır Mevlana Halil'e günde dört akçe, medresede müderrislik yapan kişiye³¹ günde on akçe verilmeye başlanmıştır.³²

Burada dikkat çeken husus bir türbedarın varlığıdır. Bilindiği üzere Alaaddin Bey'in kabri, babası sultan Osman Gazi'nin yanındadır. Kendisi için ayrıca bir türbe inşa edilmemiştir. Peki o halde arşiv belgelerinde “Alaaddin Bey Türbesi” adıyla geçen türbe neresidir?³³ Aslında Bursa'da “Alaaddin Bey Türbesi” adıyla bilinen bir türbe bulunmaktadır. Ancak bu Alaaddin Bey, II. Murad'ın oğludur. 1442'de Amasya valisi iken vefat edince Muradiye Külliyesi'nde babası II. Murad'ın türbesinin hemen bitişiğine defnedilmiştir.³⁴ Dolayısıyla onun, Osman Gazi'nin oğlu Alaaddin Bey'le bir ilgisi bulunmamaktadır. Bu durumda Alaaddin Bey Evkâfı'ndan “Alaaddin Bey Türbesi” için ödendiği bildirilen ücretlerden, Alaaddin Bey'in Osman Gazi'nin yanındaki kabrine yapılan tahsisat anlaşılmalıdır.

Eskisi vefat ettiği için yeni bir cüzhana tevcih edilecek cüzhanlık görevi dolayısıyla düzenlenen bir belgede ise, önce “*Mahruse-i Bursa'da merhûm ve mağfûrun leh Sultan Alaaddin Türbe-i Şerîfi'nde*” yazılmış, fakat sonra “*türbe-i şerîf*” kelimesinin üstü çizilerek yanına “*mescidinde*” ifadesi eklenmiştir.³⁵ Alaaddin Bey Türbesi'ne yapılan görevlendirmeler XVIII. yüzyılda da aynı şekilde devam etmiştir. Yalnız artık günde bir cüz Kur'ân-ı Kerim yerine bir En'am Sûresi okunmaya başlanmış ve okuyan kişinin karşılığında aldığı ücrette de bazı değişiklikler olmuştur. En'am-han olan kişi, günde 6 akçe ücret ve senede 3 müd buğday almaya başlamıştır.³⁶

Alaaddin Bey Mescidi'ne, kurucusunun dışında da vakıfta bulunanlar olmuştur. 887/1482 yılında Kılıç Bey b. Hızır Bey, çiftliğini Alaaddin Bey Mescidi'ne vakfetmiştir.³⁷

³¹ Alaaddin Bey tarafından kurulmuş bir medrese bulunmamaktadır. Ancak Alaaddin Bey'in evkâfından, kardeşi Orhan Bey'in kurduğu Manastır Medresesi'ne tahsisat ayrılmıştır. Dolayısıyla buradaki müderris, Manastır Medresesi müderrisi olmalıdır.

³² BOA, C.EV. 224/11175.

³³ BŞS, A 58 6b, 37b, 77b; BOA, C.EV., 160/7973.

³⁴ Baykal, age, s. 40.

³⁵ BŞS, A 58 10a.

³⁶ BOA, Cevdet Evkâf, 160/7973.

³⁷ BŞS, A 4 142a.

XVI. yüzyılın son çeyreğinde Alaaddin Bey'in yaptırdığı her iki mescid tamire muhtaç bir hâle gelmiştir. 26 Receb 981/ 21 Kasım 1573 tarihli diğer bir belgede Alaaddin Bey'in Bursa Hisarı içinde ve Kükürtlü Mahallesi'nde bina ettiği mescidlerin cemaatleri mahkemeye müracaat ederek, her iki mescidin de acilen tamire ihtiyaçları olduğunu haber verdikleri kaydedilmiştir.³⁸ Yapılan inceleme sonucunda Kükürtlü'deki mescid için 6000 akçe, Hisar'daki mescidin tamiri içinse 4000 akçe ödenmesi kararlaştırılmıştır.

Günümüzde mescid, cemaate açık bir şekilde varlığını sürdürmektedir. (Ek-2 Resim 1 ve 2)

2. Kale içindeki Orhan Mescidi

Orhan Gazi'nin Bursa'yı fethettikten sonra kale içinde bir mescid yaptırdığı düşünülmektedir. Ancak bu mescidin varlığı ve nerede olduğu hakkında bir görüş birliği bulunmamaktadır. Evliya Çelebi bu mescidin iç kalede olduğunu bildirip, “*tülen ve arzan yüz on ayak câmi'dir ve bir tabakalı minaresi vardır*” şeklinde tarif etmektedir.³⁹ Ahmed Refik, caminin inşasına 736'da başlanıp, 738'de bitirildiğini belirtmekte ve kitabesini vermektedir.⁴⁰ Kitabede mescidin bânisinin Orhan Gazi olduğu ve 738/1337 yılında inşa edildiği bildirilmektedir. Caminin kitabesi Şehadet Camii'nin yan kapısında olduğu için, Şehadet Camii'nin Orhan Gazi tarafından inşa edildiğini zannedenler olmuştur.⁴¹ Ancak Şehadet Camii'ni yaptıran I. Murad'dır.⁴² Koyunluoğlu ise kitabenin, kale dışındaki Orhan Camii'ne ait olduğunu, Karamanlılar tarafından tahrip edilince, Orhan Camii'ne ait kitabenin kaybolduğunu, dolayısıyla kitabe bulunduktan sonra Şehadet Camii'ne konulmuş olabileceğini bildirir.⁴³ Ayverdi buna şiddetle karşı çıkar ve 450 sene evvel kaldırılan bir taşın yıkılıp yeniden yapılan bir camide ne aradığını sorar ve camiinin yerinin Bey Sarayı'na doğru giderken batıda veya kuzeyde, bugün içinde

³⁸ BŞS, A 101/118, 240a.

³⁹ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi Topkapı Sarayı Bağdat 304 Yazmasının Transkripsiyonu-Dizini*, (haz. Zekeriya Kurşun, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı), 2. Kitap, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1999, s. 10.

⁴⁰ Ahmed Refik, age, s. 142, 143.

⁴¹ Ayverdi, age, c. I, s. 58.

⁴² EVKK, Bursa Esas 1/1 defter, 2259-2277'den naklen Ayverdi, age, c. I, s. 58.

⁴³ Koyunluoğlu, age, s. 163

saat kulesi bulunan parkta olabileceğini söyler.⁴⁴ Gabriel, kaleye ait planında Orhan Mescidi'ni bugünkü saat kulesinin olduğu yerde göstermiştir.⁴⁵ Çünkü o, burasını manastırdan bozma bir cami olarak kabul etmektedir.⁴⁶ Aslında fethin ilk yıllarında manastırdan bozma bir caminin kullanıldığı İbni Batuta tarafından da doğrulanmaktadır.⁴⁷ Ancak söz konusu cami Batuta'nın seyahatinden 5 yıl sonra inşa edilmiştir. Bu caminin inşasıyla da Manastır'dan bozma cami fonksiyonunu yitirmiş ve Orhan Gazi için türbe vazifesi görmeye başlamıştır.⁴⁸ Bursa'ya dair diğer seyahatnamelerde yer alan ifadeler de bu doğrultudadır. XVII. yüzyılda Bursa'yı ziyaret eden Evliya Çelebi, Orhan Gazi'nin kale içindeki Orhan Camii'nde medfun olduğunu ifade ederken,⁴⁹ ondan yaklaşık bir yüzyıl sonra Richard Pococke açık bir şekilde Orhan Gazi'nin yattığı yerin kiliseden camiye çevrilmiş bir yer olduğunu yazmıştır.⁵⁰ 3 Cemaziyelevvel 1193/19 Mayıs 1779'da Bursa'ya gelen Dominique Sestini de Orhan Camii'ni ayrıntılı bir biçimde anlatmaktadır. Buna göre cami;

“Bu döşemesi harikulâde bir mozaik ile bezenmiş üç nefli bir rum kilisesi idi. İç duvarları cilâlı mermer levhalar ile kaplanmıştı. Mimarisi bir nev'i hayli sade grek gotiğidir. Apsis kısmında ve sunağın gerisinde yarım dairevî şekilde sıralanan beş dizi kademe görülür. Umumî bir inanışa göre bu Rum kilisesini camiye çevirten ve onu Türk zevkine uygun şekilde yeniden yaptıran Orhan'dır. Kendisi de karısı ve çocuklarıyla oraya gömülmüştür.”⁵¹

Kadı sicillerinde Orhan Camii'ne dair çok sayıda belge bulunmakla birlikte, kesin yer tayini yapılmadıkça bunun kalenin içindeki mi, yoksa dışındaki Orhan Camii mi olduğu belirlenememektedir. Ayverdi'nin kale içinde bir Orhan Camii bulunduğuna dair delil olarak kullandığı tamir kaydında, caminin Hisar içinde bulunduğuna dair bir

⁴⁴ Ayverdi, age, c. I, s. 58.

⁴⁵ Gabriel, age, s. 25

⁴⁶ Gabriel, age, s. 44.

⁴⁷ İbn Battûta, Ebû Abdullah Muhammed, *İbn Battûta Seyahatnamesi*, (çev. A. Sait Aykut), c. I, İstanbul, 2004, s. 430.

⁴⁸ Ayverdi, age, c. I, s. 58.

⁴⁹ Evliya Çelebi, age, s. 10.

⁵⁰ Eyice, Semavi, “Bursa'da Osman ve Orhan Gazi Türbeleri”, *Vakıflar Dergisi*, 1962/63, sy. 5, s. 133. (R. Pococke, *Voyages en Orient*, Paris, 1772, V, 299, 300)' den alıntı

⁵¹ Eyice, agm, s. 133. (D. Sestini, *Voyage dans la Grèce Asiatique a la Peninsule de Cyzique a Brusse et a Nicée*, Londres Paris, 1789, 101-105.)'den alıntı.

ifadeye rastlanmamıştır.⁵² Dolayısıyla siciller bu hususun belirlenmesinde yardımcı olamamaktadırlar. 1862 Suphi Bey haritasında da bu caminin var olduğuna dair herhangi bir belirti bulunmamaktadır. Ancak Bursa'daki pek çok büyük yapının 1855 depreminde yıkıldığı ya da büyük hasar gördüğü de unutulmamalıdır.

Semavi Eyice Osman ve Orhan Gazi Türbelerine dair araştırmasında, Orhan Gazi Camii'nin, türbelerin yer aldığı Bizans'tan kalma yapı kompleksinin merkezindeki esas kilise olduğu sonucuna varmıştır. Ona göre bu cami Orhan türbesinin bitişiğinde bulunuyordu. Ancak Eyice, en sağlam bilgiye ulaşma yolunun burada gerçekleştirilecek bir arkeolojik kazı olduğunu da belirtir.⁵³

3. Ahi Hasan Mescidi/ Tefsirhan Mescidi

Mescidin bânîsi, Neşrî'de geçen şekliyle Bursa'nın alınışında kaleye ilk çıkan kişi olan Ahi Hasan'dır.⁵⁴ Bu şahıs, Şeyh Edebalî'nin kardeşi Ahi Şemseddin'in oğlu,⁵⁵ dolayısıyla aynı zamanda Malhatun'un amcasının oğludur.⁵⁶ Bursa Hisarı'nda Bey Sarayı yakınında bir mescid inşa ettirmiştir.⁵⁷ Neşrî, Ahi Hasan'ın zaviyesinin Bursa kalesinde İl-Erioğlu Ahmed Bey'in yaptırdığı mescidin yanında olduğunu kaydetmektedir.⁵⁸

Mescid ve bulunduğu mahallenin adı el-Hac Paşa,⁵⁹ el-Hac Paşa el-Müfessir,⁶⁰ el-Hac İvaz el-Müfessir⁶¹ ve Tefsirhan⁶² gibi adlarla anılmıştır. Söz konusu mescid için özellikle yer aldığı mahallenin halkı tarafından çeşitli vakıflarda bulunulmuştur. 28 Zilhicce 890/5 Ocak 1486 tarihinde Sitti binti el-Hac Nasuh, el-Hac Paşa

⁵² Belgede cami ve medreseyle ilgili ifade şöyledir: "Nezaret-i 'aliyyelerinde asûde evkâfdan mahrûse-i Bursa'da vâki' merhûm Orhan Gazi tâbe serâhu evkâfından mahmiye-i mezbûrede kâin câmi'-i şerîf ve şadırvan ve 'imâret sakfı ve derûn-ı hisarda ahşabdan mebnî nâkıs medrese-i münîfenin ..." BŞS, B 76 81a.

⁵³ Eyice, agm, s. 146-147.

⁵⁴ Neşrî, age, c. I, s.135, Aşıkpaşaoğlu, age, s. 37.

⁵⁵ Neşrî, age, c. I, s. 131.

⁵⁶ Ahmed Refik, age, s 143.

⁵⁷ Aşıkpaşazade, Âlî neşri, s. 36.

⁵⁸ Neşrî, age, c. I, s. 135.

⁵⁹ BŞS, A 4 471a.

⁶⁰ BŞS, A 8 230a.

⁶¹ BŞS, A 8 216b.

⁶² BŞS, A 19 125a.

Mahallesi'ndeki evini mescidin müezzine vakfetmiştir.⁶³ 897/1492 tarihinde söz konusu mescidin imamına bağışlanmış olan bir evin, vakıf için daha faydalı olacağı düşüncesiyle başka bir evle değiş-tokuş edildiği görülmektedir.⁶⁴ 909/1503 yılına ait bir belgede ise bu mescidin vakfına ait, aynı mahallede bir gayr-i menkul kiraya verilmiştir.⁶⁵ Bu belgede mescidin adı "Tefsirhan" olarak geçmektedir. Tefsirhan Mescidi Vakfı'nın mütevellisi, Tefsirhan Mescidi'nin imamı Mevlânâ Abdullah b. Mustafa'dır. Kiraya verilen yerin ayda on dirhem gelir getirdiği düşünülürse, basit küçük bir bekâr odası olması ihtimali hayli yüksektir. Muhtemelen bu yapı da, aynı mahallede oturan bir hayırsever tarafından vakfa bağışlanmıştır. Nitekim aynı yıl içinde Hace Selçuk binti Aslıhan Fakih, Tefsirhan Mahallesi'nde bulunan bir evi öncelikle kendisine ve kızkardeşine, sonra da Tefsirhan Mescidi müezzine vakfetmiştir.⁶⁶ Hace Selçuk, bu evi vakfettiği tarihten sadece beş gün önce satın almıştır.⁶⁷ Demek ki evi satın almaktaki tek amacı onu vakfetmektir. Başka bir hayırsever olan el-Hac Muhyidin Muhammed'in, 919/1513'de düzenlediği vakfiyesinde bağışladığı 520 eşrefi altının gelirinin sarfedilmesini istediği yerler arasında Tefsirhan Mescidi de bulunmaktadır. Buna göre mescidin aydınlatılmasını sağlayan kandillerin yağı ve yakılma ücreti karşılanacaktır. Mescidin hasırını için yapılacak masrafları da bu vakıf üstlenecektir. Ayrıca imam ve müezzine her gün birer cüz Kur'ân okumaları karşılığında 40'ar dirhem verilmesini istemiştir.⁶⁸

Ayverdi, çatılı küçük bir bina halindeki mescidin Sürmeli Mescid veya Tefsirhan Mescidi şeklinde adlandırılıp, 1950'li yıllara kadar namaza açık olduğunu bildirmektedir.⁶⁹ Bugün binanın aslına dair bir kalıntı bulunmamaktadır. Kazım Baykal yerinin San'at Enstitüsü'nün (bugün Tophane Endüstri Meslek Lisesi) pavyonlarının arkasında olduğunu belirtir.⁷⁰

⁶³ BŞS, A 4 471a.

⁶⁴ BŞS, A 8 230a.

⁶⁵ BŞS, A 19 52a.

⁶⁶ BŞS, A 19 125a.

⁶⁷ BŞS, A 19 119a.

⁶⁸ BŞS, A 24 17a.

⁶⁹ Ayverdi, I, 49.

⁷⁰ Baykal, age, s. 68.

4. İl-Erioğlu Ahmed Bey Mescidi

Bu mescidin varlığını bize sadece Neşri'nin bir nüshası⁷¹ bildirmektedir. Buna göre Orhan Bey'in yakın arkadaşlarından İl-Eri Hoca denilen bir kişi, Bursa'nın fethine de katılmıştı. Bu kişinin Hacı Ahmed adındaki oğlu, Bey Sarayı'nın hemen yakınında bir mescid yaptırdı. Neşri'ye göre Bursa kalesinde bina edilen ilk mescid budur. Bu mescidle ilgili sicillerde ve diğer kaynaklarda bilgi bulunamamıştır. Ayverdi bu durumun binanın harap olmasından kaynaklanmış olabileceğini ileri sürmektedir.⁷² Binanın yerini de Ahi Hasan Zaviyesi'ne yakın olduğunun bildirilmesine dayanarak, Sarayın (bugünkü Orduevi) karşısından geçen pazar yolu civarında olabileceğini söylemektedir.

5. Darphane (Nilüfer Hatun) Mescidi

Orhan Gazi'nin eşi Nilüfer Hatun tarafından yaptırılan bu mescid,⁷³ Saltanat Kapı yakınındadır. Darphane binasının yakınında olduğu için, "Darphane Mescidi" adıyla da anılmıştır. 910/1505 yılında El-Hac Turasi b. Sungur, Manastır Mahallesi'nde bulunan, manastır duvarına komşu olan, bir beyt ve muhavvatadan oluşan evini Darphane Mescidi'nin siracının dühnüne (kandilinin yağına) ve bu siracın yakılmasına vakfettiğini belirtmektedir.⁷⁴ 942/1535 yılına ait bir vakfiyede ise, bu mescidin imam ve müezzine bir ekmek fırını bağışlandığı görülmektedir.⁷⁵ 1181/1767 yılında teferruatlı bir tamir gören mescide,⁷⁶ 1204/1790 yılında müezzin ve kayyım tayini yapılmıştır.⁷⁷ Bu belge, o tarihte mescidin cemaate açık olduğunu göstermektedir. Günümüzde mescidin yerinde bir Kur'ân Kursu binası bulunmaktadır.(Ek-2 Resim 17)

6. Süleyman Paşa (Veled-i Helvaî) Mescidi

Orhan Gazi'nin eşi Nilüfer Hatun'dan olan oğlu Süleyman Paşa tarafından yaptırılmıştır. Süleyman Paşa'nın yaptırdığı bu mescid için Hoca Sadeddin şöyle der;

⁷¹ Faik Reşit Unat- Mehmed Köymen tarafından yayına hazırlanan nüshası olup, bu çalışmada kullanılmıştır.

⁷² Ayverdi, age, c. I, s. 57.

⁷³ Hoca Sadeddin Efendi, age, s.36.

⁷⁴ BŞS, A 19 337b.

⁷⁵ BŞS, A 59 13b.

⁷⁶ Ayverdi, age, c. I, s. 90.

⁷⁷ BOA, C.EV. 55/2718.

“Bursa’da bulunan Helvaî Mahallesi’ndeki mescid, kutluluğa yol alan bu şehzadenin hayır işlerinden sadece bir tanesidir.”⁷⁸ Neşrî ise “.. ve bu Süleyman Paşa’dır ki Bursa’da kal’a içinde Kaplıca Kapısı’na yakın bir yerde mescid ve Bolayır’da bir imaret yaptırmışdır. Sâhibu’l-hayr ve’l-hasenâtdı.”⁷⁹ demektedir. Güldeste adlı eserde de bu mescidin Bursa Hisarı’nda Helvaî Mahallesi’nde bulunduğu ve Süleyman Paşa’nın eserlerinden biri olduğu bildirilmektedir.⁸⁰

Süleyman Paşa 760/1359’da bir av sırasında kaza sonucu hayatını kaybetmiş ve Bolayır’da şehzade konağı yanında yaptırdığı mescide bitişik arsaya defnedilmiştir.⁸¹ Oğlunu çok seven Orhan Gazi’nin, ölüm haberinden sonra hastalandığı rivayet edilir.⁸² İki ay sonra da vefat etmiştir.⁸³ Kâtip Çelebi Cihannümâ’da Süleyman Çelebi’nin eserleri arasında “Bursa Kal’a içinde Kaplıca etrafında bir câmi’”⁸⁴ bulunduğunu zikreder. Kazım Baykal bu mescid için, “unutulmuş mescid” ifadesini kullanmaktadır. Vakıflara ait Atik Muhasebe defterinde⁸⁵ bu mescidin Süleyman Paşa tarafından yapıldığının kayıtlı olduğu belirtilmiştir.⁸⁶

Mescidin yapıldığı mahallenin adı Fatih devrinden beri Helvacıoğlu olarak bilinir. Süleyman Paşa Mescidi’nin adı da zamanla unutulmuş mescid, Helvâî ya da Helvacıoğlu adıyla anılır olmuştur.⁸⁷ Mescid 963/ 1556 tarihli bir tevcihat kaydında, Helvâî Mescidi,⁸⁸ 995/1587 tarihli bir vakfiyede ise Veled-i Helvâî⁸⁹ şeklinde kayıt altına alınmıştır. Bu adın verilmesiyle ilgili çeşitli rivayetler bulunmaktadır. Bunlardan birine göre, Ulucami inşaatı sırasında işçilere, bu mescidde helva pişirilip gönderilmesi nedeniyle mescidin adı Helvacıoğlu şeklini almıştır.⁹⁰ Ancak bu rivayet pek mantıklı

⁷⁸ Hoca Sadeddin, age, s. 98.

⁷⁹ Neşrî, age, c. I, s. 185

⁸⁰ Belîğ, age, s. 19.

⁸¹ Hoca Sadeddin Efendi, age, s. 98.

⁸² Ahmed Refik, age, s. 195.

⁸³ Neşrî, age, s. 187.

⁸⁴ Kâtip Çelebi, Cihannümâ, İstanbul, 1145, s. 682.

⁸⁵ Bu defter yanarak yok olmuştur.

⁸⁶ Baykal, age, s. 67, dipnot 5 (Vakıflarda atik muhasebe defteri, 1261, s.2)

⁸⁷ Baykal, age, s. 68.

⁸⁸ BŞS, A 58 74b.

⁸⁹ BŞS, A 145, 47b.

⁹⁰ Çalığışu, Eser, “Süleyman Paşa Mescidi ve Şeyh Şami Çeşmesi” *Bursa Araştırmaları Kent Tarihi ve Kültürü Dergisi*, sy. 13, 2006, s. 62.

gözükmemektedir. Zira Ulucami'nin inşaatına 796/1394'de başlanmış ve 802/1399 yılında bitirilmiştir. Elimizde bulunan 904/1498 tarihli bir vakfiyede ise, “İbn-i Helvaî Mahallesi”nde bulunan bir evin gelirinin, aynı mahallede bulunan Süleyman Bey⁹¹ Mescidi imamına günde bir cüz okuması karşılığında bağışlandığı görülmektedir.⁹² Eğer Ulucami inşaatında bir ad değişimi söz konusu olsaydı yüz iki yıl sonra mahalle adı için “Helvacıoğlu” kullanılırken, burada bulunan mescid için “Süleyman Bey” ismi kullanılmazdı.

Helvacıoğlu adının verilmesiyle ilgili diğer bir rivayet ise mescidin, Fatih devrinde bakıma muhtac hâle geldiği ve bunun üzerine babası helvacılık yapan bir kişi tarafından tamir ettirilmesi sonucu mescide “Helvacıoğlu Mescidi” denilmeye başlanıp, “Süleyman Paşa” adının unutulduğudur.⁹³ Yukarıda sözünü ettiğimiz vakfiye bu rivayete de şüpheyle bakmamız gerektiğine işaret etmektedir. Görüldüğü üzere mescidin adı Süleyman Bey olarak kullanılmaya devam ederken de, mahallenin adı Helvacıoğlu'dur. Öyleyse Helvacıoğlu, mescidden daha evvel mahalleye ad olmuştur. Ancak 929/1523 tarihli başka bir vakfiyede hem mahalle, hem de mescid için “Helvâî” adı kullanılmış, hatta mahalle için “Mescid-i Helvâî Mahallesi” denilmiştir.⁹⁴ Belki de bir süre mescid, her iki adla anılmaya devam ettikten sonra Süleyman Bey adı zamanla unutuldu. Neşri'de mescidin yapıldığı mahalle adı verilmezken, Tacü't-tevarih'de “Helvaî Mahallesi”ndeki mescid...” şeklinde verilmesi, kitapların yazılış tarihleri göz önüne alındığında “Helvacıoğlu” nun sonradan konulmuş bir isim oluşu yönündeki düşüncüyü desteklemekle birlikte, bizi kesin bir yargıya götürememektedir.⁹⁵ Caminin günümüze mihrab duvarı ile kalın, kesme kefeke taş-tuğla ile yapılmış tek bir duvarı ayakta kalabilmiştir. Önünde tarihi bir çeşme vardır. Şeyh Şâmî çeşmesi olarak bilinen

⁹¹ Bey ve paşa kelimelerinin kullanımıyla ilgili Ahmet Refik şu açıklamada bulunmaktadır: “Vezaret rütbesini haiz olanlara denildiği tarihlerde mukayyedir. Halbuki Orhan Bey'in kardeşi Alaaddin Bey'le oğlu Süleyman Beyi bütün vakfiyelerde “Bey” diye zikrolunmuştur. Bunlara paşa tabirinin bilâhare müerrihler tarafından verildiği anlaşılıyor, Alaaddin Bey'in 733 tarihli vakfiyesinde “Alaaddin Bey” diye mestur olduğu gibi, Süleyman Bey'in vakfiyesinde de nâmı “*Seyyidü'l-guzât ve'l-mücâhidin mu'inü'l-İslam ve'l-müslimîn Süleyman b. Orhan halledallâhü mülkehü*” tarzında zikr edilmiştir.” Ahmet Refik, age, s. 192.

⁹² BŞS, A 17 7b.

⁹³ Baykal, age, s. 67,68.

⁹⁴ BŞS, A 30 375a.

⁹⁵ Hoca Sadeddin Efendi, age, s. 98; Neşri, age, c. I, s. 185.

bu çeşmede ebced hesabıyla 1282/1865 tarihli bir kitabe yer almaktadır. Ancak çeşmenin daha eski tarihlerde yapıldığı düşünülmektedir.⁹⁶ Baykal, mescidin Osmanlı'nın son devirlerine kadar mamur olduğunu belirtmektedir.⁹⁷

7. Kavaklı Camii

I. Murad devrinin önde gelen kadılarından olan Koca Naib (öl.774/1372) tarafından yaptırılmıştır. Kalenin doğuya bakan yamacı üzerinde yer alır. Caminin önünde Geyikli Baba tarafından dikildiğine inanılan, içi boş bir çınar bulunur.⁹⁸ “Şeyhulislâm-ı esbak Koca Mahmud Efendi” adıyla da anılan bu caminin, vakfiyesinin tarihi 759/1358 olarak verilmektedir.⁹⁹ Hisar kapısı içinde iki dükkân vakfı vardır. 965/1558’de yanmış ise de kirasına mahsûben tekrar yaptırılmıştır.¹⁰⁰ Bânisinden sonra da mescid için vakıfta bulunanlar olmuştur. Örneğin 896/1491 tarihli bir borç senedinden, Kavaklı Mescid mesalihi¹⁰¹ için kurulmuş bir vakfın varlığını öğreniyoruz. 10.000 dirhem gibi hatırı sayılır bir meblağı bir yıl vadeli borç olarak veren vakfın mütevellîsi el-Hac Mehmed b. Ahmed (babası mismârî)dir.¹⁰²

Bunların dışında bu mescide yapılan vakıfların daha çok mescidin imamına, vâkıflarının ruhlarına Kur’ân-ı Kerim’den cüz okuması karşılığında ücret ödenmesi şeklinde olduğunu görüyoruz.¹⁰³ İmam ve müezzine cüz okumaları karşılığında ödenen ücret genellikle günde bir dirhemdir. Mescidin imamı, imamet vazifesi karşılığında günde iki dirhem ücret almaktadır.¹⁰⁴ Ancak imamın aldığı ücret bununla sınırlı değildir. 20 Zilhicce 962/6 Ekim 1555 tarihli bir belgede Kavaklı Mescid’de imam olan kişi için günde birer cüz okuması karşılığında kendisine birer dirhem ödeyecek olan

⁹⁶ Baykal, age, s. 68, Ayverdi, age, c. I, s. 90.

⁹⁷ Baykal, age, s. 67.

⁹⁸ Bu çınar, Texier’in ifade ettiğine göre 1804 yılında yanmıştır. Ancak Ayverdi, çınarın yanmış olmasının yok olması anlamına gelmediğini, yeniden yeşermiş olabileceğini belirtir. Ayverdi, age, c. I, s. 264. Bugün çınar içi boş bir durumda bulunmaktadır.

⁹⁹ Baykal, age, s. 58, 2 nolu dipnot. Mecdi Mehmed Efendi, *Şakaik-i Nu'mâniyy ve Zeyleri Hadaiku's-Şekâik*, (neşre haz. Abdülkadir Özcan), I-V, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1989, c. I, s. 37.

¹⁰⁰ Kepecioğlu, age, c. III, s. 69.

¹⁰¹ Mesâlih-i mescid; eskiden mescidin işlevlerini yerine getirebilmesi için imam, müezzin, kayyım tâyini ile mescidin aydınlatılması ve döşenmesi için gereken malların satın alınması vb. işler. Bkz. Devellioğlu, age, s. 624.

¹⁰² BŞS, A 8 186a.

¹⁰³ BŞS, A 11 54b, A 5 303a , A 30 324a , A25 170b, A 53 33b, A 53 34a, A 36 99a., A 65 109b, A 58 71b.

¹⁰⁴ BŞS, A 58 33b, 61b.

vakıflar şu şekilde sıralanmaktadır: Hacı Sinan Vakfı, Turbeşe Vakfı, Dursun Bey kızı Fatma Hatun Vakfı, Ekinci kızı Ayşe Vakfı, Kethüda Mehmed Çelebi b. Dedebalı Vakfı, Receb Çelebi Vakfı.¹⁰⁵ Böylece bu mescide imam olacak kişinin günlük kazancı 8 akçeyi bulmaktadır. Fakat mescidde cüz tilavet edilmesini isteyenlerin bazıları bu işi imam ya da müezzinin dışındaki kişilere tevcih etmişlerdir. Zira yukarıdaki belgede imam olarak ismi yazılan kişi Mevlana Muhyiddin iken, belgenin düzenlenişinden sadece 5 ay öncesine ait bir görevlendirme belgesinde Kavaklı Mescid’de Salı ve Perşembe olmak üzere haftada iki defa, günlük bir akçe karşılığında Şeyh Edebali ruhu için cüz okuyan Mevlana Alaaddin’in öldüğü ve yerine cüzhan olarak Mahmud b. Resul’ün atandığı yazılmaktadır.¹⁰⁶ Aynı Alaaddin yaklaşık iki ay önce hastalandığı için, Turbeşe Hatun ruhu için okuduğu bir cüz’ü kendi isteğiyle Mahmud b. Resul adlı kişiye devretmiştir.¹⁰⁷ Turbeşe ismi, imamın ruhuna cüz okuması şart koşulan kişiler arasında da geçmektedir. Bu durumda belki biri imama biri de başka bir cüzhana olmak üzere iki ayrı cüz okunması aynı kişi tarafından istenmiş gibi gözükmektedir.

Cami tek kubbeli, üstü kurşun örtülü, duvarları kesme kefeke-tuğla işçiliğinin güzel bir örneğidir. Ufak bir tamir gören duvarları dışında orijinalini büyük ölçüde muhafaza etmektedir. Ahşap olan minaresi 1308/1890 yılında kârgir olarak yaptırılıp, bugünkü haline getirilmiştir.¹⁰⁸ (Ek-2 Resim 3)

8. Şehadet Camii

Neşrî, Biga’nın fethi ve Sırsındığı zaferlerinden sonraki yıllarda I. Murad’ın “... kendüye Bursa Hisarı’nda sarayda kapu dibinde bir cami yaptı..” ğını dile getirmektedir.¹⁰⁹ 767/1365 yılında yaptırıldığı düşünülen camiye “Şehadet” isminin verilmesiyle ilgili iki farklı rivayet vardır. Bunlardan birincisine göre I. Murad bu caminin açılışını yaptıktan sonra Kosava Muharebesi’ne gitmiş ve orada şehit olmuştur. Padişahın şehadetine atfen de bu camiye “Şehadet Camii” adı verilmiştir. İkinci rivayete göre ise, I. Murad cemaatle namaza devam etmediği için Bursa kadısı tarafından

¹⁰⁵ BŞS, A 58 61b.

¹⁰⁶ BŞS, A 65 109b.

¹⁰⁷ BŞS, A 58 71b.

¹⁰⁸ Ayverdi, age, c. I, s. 265; Baykal, age, s. 57.

¹⁰⁹ Neşrî, age, c. I, s. 202.

şahitliği kabul edilmemiş, bunun üzerine I. Murad sarayın hemen karşısında olan bu camiye yaptırdı, cemaate devam sözü vermiştir.¹¹⁰ Camiye “şehadet” isminin yanı sıra “hısn”¹¹¹, “kal‘a”¹¹², “hisar”¹¹³ “saray”¹¹⁴ gibi adlar da verilmiştir. Caminin 9 kubbesi olduğu yönünde iddialar varsa da¹¹⁵, Ayverdi buna kesinlikle karşı çıkar ve teknik açıdan isbatına çalışır.¹¹⁶ Ayverdi’ye göre cami, kible yönünde ardarda iki kubbe ile mekânı yanlara doğru genişleten ikişerli tonozdan meydana gelmiştir. Kubbenin bindiği ayaklar ile orta nefes kuzey ve güneyden bakan duvarlar orijinaldir. Kible duvarını destekleyen destek duvarları XVII-XVIII. asırdan kalmış olmalıdır. Girişteki son cemaat yeri revak kısmı bugün mevcut değildir. Ayrıca Şehadet Camii’nin çok direkli ve kubbeli bir ulu cami örneği olduğunu, caminin inşaatının kusursuza yakın denecek bir doğruluğa sahip olduğunu söyler. Fakat kiblede 49 derecelik bir hata bulunduğunu da belirtir. Kible güneyden batıya doğru 20 derecedir. Halbuki tam tersine doğuya doğru 29 derece olması gerekiyordu.¹¹⁷

Cami, Muharrem 1023/Şubat 1614’de 13.221 akçe ile tamir edilmiştir.¹¹⁸ Sarfedilen meblağın 10.726 akçesi kubbesindeki kurşunların değişimi için harcanmıştır. Cami, depremde yıkılmasına yakın bir zamanda 1260/1844 yılında büyük bir tamir daha görmüştür.¹¹⁹ Bu kayıttan caminin uzun bir süredir tamir görmediği için oldukça yıprandığı da anlaşılmaktadır. Ancak bu tamir, camiye depremde tahrip olmaktan koruyamamıştır. Cami, 1855 depreminde çok büyük zarar görmüştür.

Caminin şark duvarında yer alan kitabenin, Orhan Gazi tarafından Hisar içinde yaptırılan mescide ait olduğunu düşünenler olmuştur.¹²⁰ 26 Muharrem 962/21 Aralık

¹¹⁰ Taşköprülüzade, İsamüddin Ebu’l-hayr Ahmed Efendi, *eş-Şakaiku’n-Numaniye fi Ulemai’d-Devleti’l-Osmaniye*, (Neşreden: Ahmed Subhi Furat), İstanbul Edebiyat Fakültesi Yayınları, no: 3353, İstanbul, 1985, s. 25; Ayverdi, age, c. I, s. 267.

¹¹¹ BŞS, A 66 113b.

¹¹² BŞS, A 48 159a, 162b; A 14 302a; A 60 209b.

¹¹³ BŞS, A 19 237b; A 145 105b; A 58 48a; A 20 372a.

¹¹⁴ BŞS, A 155 43a; B 25 21a.

¹¹⁵ Kepecioğlu, age, c. IV, s. 221; Baykal, age, s. 55, 56.

¹¹⁶ Ayverdi, age, c. I, s. 267 v.d. Ayverdi, caminin restitüsyon ve rölövesini de yapmıştır. Bkz., Ayverdi, c. I, s. 272, 273.

¹¹⁷ Ayverdi, age, c. I, s. 274.

¹¹⁸ BŞS, B 29, 53b.

¹¹⁹ Ayverdi, age, c. I, s. 269.

¹²⁰ Ayverdi, age, c. I, s. 267. Ayrıntılı bilgi için bkz. “Kale içindeki Orhan Mescidi bahsi”.

1554 tarihli bir belgede, Hisar Camii'nde Hoca Cafer adlı kişinin 10 farklı kimseye günde birer akçe karşılığında okumaları için birer cüz tayin ettiğini, nâzır ve mütevellî için birer akçe vazife verdiğini, nâzır olan Ahmed adlı kişinin Yasin Suresi'ni okuması karşılığında da ayrıca bir akçe daha almasını istediği yazılıdır.¹²¹ Yalnızca bir kişinin cami içinde okunmasını istediği cüzlerin bu kadar çok oluşu, cüz sandığının açılıp kapanmasının dahi bir vazife addedilmesine yol açmıştır. Hatta Hisar Camii kayyımı olan Hasan b. Ali, Filboz Mahallesi'nden Mustafa adlı bir kişinin, aynı mahallede bulunan evini, camide bulunan “eczâ-ı şerif sandığını” açıp kapaması karşılığında kendisine vakfettiğini iddia etmiş, ancak aynı kişinin kızı bu duruma itiraz ettiğinden delil getirmesi istenmiştir.¹²² Demek ki camilerde cüzlerin okunması bir çeşit tören havasında geçiyor, bir görevli cüzlerin toplandığı sandığı her gün açıp, okumaları için cüzhanlara dağıtıyor, okumaları bitince de geri koyup sandığı kilitliyordu. Bu, hem cüz okuyanların vazifelerini aksatıp aksatmadıklarının tespitini sağlıyor, hem de henüz matbaanın keşfedilmediği bu dönemde elle istinsah edilen maddê değeri haiz Kur'ân-ı Kerimlerin kilit altında tutularak korunmasına yardımcı oluyordu.

Şehadet Camii'nde görev yapan bir imam günde 10 akçe ücret almıştır.¹²³ Bunun dışında Yenişehir haslarından¹²⁴ yılda 12 müd buğday cerresi bulunmaktadır. Bu konuda bizi aydınlatan 16 Cemaziyelevvel 910/25 Ekim 1504 tarihli belgeye göre caminin imamı olan Mevlânâ Muslihuddin Çelebi b. Sinaneddin, mahkeme huzuruna gelerek; “*Yenişehir haslarından ta'yîn olunan senevî 12 müd buğday ki 905 yılı için sâbikan emin olan Hacı Sinan b. Abdullah'a tahvildir alunmayub sonra hükmi-şerîf îrâd idüb mezbûr haslara ba'dehu emîn olan Şücâ'dan alub kabz ettim ve sitte yılı için verilecek galleyi bi't-tamam mûmâ ileyh Sinan Çelebi tahvilinden bunun elinden alub*

¹²¹ BŞS, A 58 48a.

¹²² BŞS, A 145 105b

¹²³ BŞS, A 48 162b, 159a.

¹²⁴ Yenişehir hasları sarayın buğday ihtiyacının önemli bir kısmını karşılamaktaydı. Geliri yüksek olduğu için bazı hassa harc emînlerinin göreve gelirken bu mukataadan daha çok pay alabilmeye yönelik isteklerine rastlamak dahi mümkündü. Bu bağlamda sarayın hemen karşısında yer alan ve bir padişah tarafından yaptırılmış olan Şehadet/Hisar Camii'ne de bir pay ayrılmış olması akla yatkın görünmektedir. Bilgin, Arif, *Osmanlı Taşrasında Bir Maliye Kurumu Bursa Hassa Harç Eminliği*, İstanbul, 2006, s. 117.

kabz ittim” demiştir.¹²⁵ Camide görev yapan iki müezzin bulunmaktaydı.¹²⁶ Müezzinlerden her biri için günde 2 akçe ücret ödenmekteydi. Müezzinlerin de tıpkı imam gibi Yenişehir haslarından payı bulunmakta, her biri için yılda 3 müd buğday cerre ayrılmaktaydı.¹²⁷ Caminin hatib kadrosu da bulunmaktaydı. Hatibin Hüdavendigâr Evkâfî’ndan aldığı ücret günde 3 akçe idi.¹²⁸ Bu camiye kuruluşundan sonra da çeşitli vakıflar yapılmıştır. Şevval 902/Haziran 1497 yılında caminin bulunduğu Saray Mahallesi’nde ikâmet eden tüccar Hoca Muslihuddin adlı kişi, vakfettiği 14.000 dirhem gelirinden, Kal’a Camii’nin siracının dühnüne¹²⁹ ve siracı yakmakla görevli olan kayyıma 10 dirhem ayrılmasını istemiştir.¹³⁰ 904/1498 yılında yine Saray Mahallesi’nde sakin olan Mevlânâ Mehmed, aynı mahallede bulunan evini vakfetmiş ve gelirinden Kal’a Camii imamının, ruhuna cüz okumasını istemiş, ayrıca tevliyet ve nezaretin de kendi neslinden kimse bulunamazsa caminin imamı tarafından yürütülmesini şart koşturmuştur.¹³¹ 957/1550 yılındaki bir başka vakfiye ise diğerlerinden biraz farklılık arz etmektedir. Bu vakfiyede caminin imamının yerine getirmesi istenilen görev cüz okuması değil de, her yıl Rebiulevvel ayında¹³² “Muhammediye” adlı kitabı okumasıdır. Üstelik bunun karşılığında 200 dirhem gibi iyi de bir ücret alacaktır.¹³³ Cemaziyelahir 966/Mart 1559’da hallacılık yapan el-hac İsmail b. Abdullah, Saray Mahallesi’ndeki evlerinden birini Hısn Camii müezzinine bağışlamıştır. Karşılığında fazlaca da bir istekte bulunmamış, her gün sabah namazından sonra ruhuna bir Yasin Suresi okumasını ve Cuma günleri dua etmesini talep etmiştir.¹³⁴ Vâkif İsmail, oldukça ince düşünceli biri gibi gözükmektedir. Zira vakfettiği evin zamanla yıpranacağını ve farklı kişiler tarafından kullanılan vakıf bir ev olduğu için kimsenin tamirine yanaşmayacağını tahmin ederek, söz konusu evin ihtiyaçlarını karşılamak üzere aynı

¹²⁵ BŞS, A 19 237b. XVIII. yüzyılın sonlarında camide görev yapan imam sayısı artmış, buna paralel olarak da imamın aldığı yıllık cerre miktarı yarıya düşürülmüştür. Böylece imam günde 10 akçe ücret ve yılda 6 müd buğday almaya başlamıştır. BOA, C.EV. 32/1570.

¹²⁶ BŞS, A 48 159a, 162b.

¹²⁷ BŞS, A 35 551b, 560b.

¹²⁸ BŞS, A 48 159a, 162b.

¹²⁹ Sirac-ı dühn, kandil yağı demektir.

¹³⁰ BŞS, A 14 302a.

¹³¹ BŞS, A 16 77b.

¹³² Rebiulevvel ayı, Hz. Peygamber’in doğduğu aydır. Bu ayın 12. günü dünyaya gelen Peygamberimizi anmak amacıyla böyle bir istekte bulunulmuş olmalıdır.

¹³³ BŞS, A 60 209b.

¹³⁴ BŞS, A 66 113b.

mahalledeki diğer evini, müezzine vakfettiği evin yararına vakfetmiştir. Böylece Hallac İsmail'in bu cami müezzini için vakfettiği bu ev, uzun yıllar ayakta kalabilmiştir. 1017/1608 yılında söz konusu evin bir duvarının yıkılması üzerine, o esnada müezzin olan Piri Çelebi, evin tamiri için keşf yapılmasını istemiştir. Yapılan incelemede evin duvarının bir bölümünün yıkıldığı ve tamiri için 1.000 akçenin gerekli olduğu belirlenmiştir.¹³⁵ Böylece evin vakfedilişinin ardından 49 yıl geçmesine rağmen hala aynı amaca hizmet etmek üzere kullanıldığı ve yapılacak esaslı tamir sayesinde daha uzun yıllar hizmet vermeye devam edeceği anlaşılmaktadır.

Bu camiinin çalışanlarına vakfedilenler arasında Arabayatağı'nda bir meyve bahçesi de yer almaktadır. 1015/1606 yılında bu meyve bahçesi caminin imamı tarafından 3 yıllığına 5000 akçeye kiraya verilmiştir.¹³⁶ (Ek-2 Resim 3 ve 42)

9. Mevlanâ Fenarî Mescidi/ Manastır Mescidi

Mevlana Şemseddin Mehmed el-Fenarî tarafından yaptırılmıştır. Vakfiyesi 833/1430 tarihli olduğuna göre mescid de buna yakın bir zamanda inşa edilmiş olmalıdır. Mevlana Şemseddin, Bursa'da biri Manastır Mahallesi'nde, diğerleri de Sûku'd-debbagîn/Debbağlar Çarşısı ve Pınarbaşı'ndaki kabrinin yakınında olmak üzere üç mescid inşa ettirmiştir. Pınarbaşı'ndaki mescidin yanında bir de medrese yaptırmıştır.¹³⁷ Bu mescidlerin masraflarını karşılamak üzere, Bursa yakınındaki Kızık Köyü'nde bulunan üç arsa ile buraya bitişik bir bahçeyi, Naibiye Köyü'nde büyük bir bağı, Bursa'nın kenarında Hamza Bahçesi diye bilinen bir yeri vakfetmiştir. Ayrıca medresenin civarında bir bahçe ile Bursa'nın kenarında yer alan başka bir bahçeyi yine bu mescidin yararına bağışlamıştır. Bunların yanı sıra vakfettikleri arasında ikisi Gökdere'de bir diğeri de Şehreküstü Zaviyesi'nde olmak üzere üç değirmen ile 22 adet dükkân da yer almaktadır. Bu dükkânlardan 9'u Hüdavendigâr Hamamı karşısında, 9'u Doğangözü Ribatı civarında, 4'ü ise Sûku'd-debbagîn/Debbağlar Çarşısı'nda yaptırdığı mescidin hemen altında bulunuyordu. Şemseddin Fenarî'nin hanımı Fahrünnisa da

¹³⁵ BŞS, B 26 25b.

¹³⁶ BŞS, B 25 21a.

¹³⁷ BOA, Vakfiyeler 19/6.

eşinin mescidlerine gelir olmak üzere iki bahçe bağışlamıştır. Bunlardan ilki Hacı İlyas Mahallesi'nde, ikincisi ise Şehreküstü Mahallesi'ndedir.

Manastır Mahallesi'ndeki mescidde görev yapacak olan imam ve müezzinin alacakları ücret vakfiyede belirlenmiştir. Buna göre imam günde 2 dirhem, müezzin ise 1 dirhem ücret elde edecektir.¹³⁸ Kepecioğlu bu mescidin yerinin, Osman ve Orhan Gazilerin türbelerinin karşısında bulunduğunu bildirmektedir.¹³⁹

Sicillerde mescidin daha çok “Mevlana Fenârî” ismiyle anıldığı söylenebilir. Bu mescid için özellikle azatlı köleler olmak üzere çok sayıda kişi, mülkünü vakfetmiştir. Rebiulevvel 906/Ekim 1500 tarihli bir vakfiyede, merhûm Mevlana Ali Çelebi el-Fenârî'nin azadlısı Hurşid b. Abdullah, 11.000 dirhem nakit paranın ve Manastır Mahallesi'ndeki evinin gelirinden Mevlânâ Fenârî Mescidi'ne bağışta bulunmuştur. Mescide bağışta bulunan kişinin de Fenârî ailesinin bir ferdinin, Ali Çelebi el-Fenârî'nin, azadlısı oluşu vâkıfın daha önce köle olarak birlikte yaşadığı bu aileye bir çeşit vefa borcunun göstergesi olabilir. Zira Hurşid, azadlı bir köle için hatırı sayılır bir nakid paraya ve kale içinde güzel bir eve sahiptir. Herhalde bu malvarlığını elde etmesinde eski efendilerinin de payı bulunmuştur. Tevliyet için önce kendisini, kendisinin ölümünden sonra yine bir Fenârî ailesi mensubunun Mevlana Hasan Çelebi el-Fenârî'nin azadlısı el-Hac İsmail b. Abdullah'ı uygun görmüştür.¹⁴⁰ 928/1522 yılında aynı mescid için düzenlenen bir başka vakfiyede, vâkıf yine Fenârî ailesinin azadlılarından biri, Hoca Sinan b. Abdullah'dır. Hoca Sinan, 906/1500 yılındaki vâkıfın eski efendisi olan Ali Çelebi el-Fenârî'nin oğlu Mevlânâ Fahreddin Mehmed Çelebi'nin atiki yani azad ettiği kölesidir. Vakfettiği miktar 36.000 dirhem gibi oldukça yüksek bir meblağdır. İsminin başında bulunan “hoca” lakabı onun ticaret yaptığını göstermektedir. O da Fenârî ailesinin diğer azadlı köleleri gibi bu aile tarafından desteklenmiş olmalıdır. Farklı yerlere vakıfta bulunan Hoca Sinan, vakfettiği yerler arasında “Manastır

¹³⁸ BOA, Vakfiyeler 19/6.

¹³⁹ Kepecioğlu, age, c. III, s. 197.

¹⁴⁰ BŞS, A 18 87b.

Mahallesi'ndeki Mevlânâ Fenârî Mescidi'ni" de unutmuyarak eski sahiplerine karşı bir çeşit vefâkârlık göstermiş olabilir.¹⁴¹

1205/1790 yılına ait bir vakıf muhasebe defterinde Manastır Mahallesi avarız vakfının giderleri arasında "Mescid-i Fenârî"nin müezzine ödenen ücret ile, mescidin mum ihtiyacı ve küçük çaplı bir tamir masrafının da yer aldığı görülmektedir.¹⁴² Öyleyse mescid bu dönemde hâlâ faal durumdaydı. Kepecioğlu, mescidin harap olduğu için 1927 yılında evkâf dairesi tarafından eve çevrilip, kiraya verildiğini bildirir.¹⁴³

10. Koca Efendi Mescidi

Asıl adı Mahmud olan Koca Naib Efendi, Çandarlı Halil yerine on yıl kadar Bursa kadılığı yapmış, daha sonra da kazaskerlik vazifesine getirilmiştir. 773/1372'de vefat etmiş ve Pınarbaşı'ndaki Mevlevihane yakınlarına defnedilmiştir.¹⁴⁴ Koca Efendi'nin Kavaklı Mescidi'ni ve Koca Naib Camiini yaptırdığı bilinmektedir.¹⁴⁵ Ancak kadı sicillerinde Manastır Mahallesi'nde de bir Koca Efendi Mescidi'nden bahs olunmaktadır. 896/1491 yılına ait bir vakfiyede Tuti binti Abdullah, Manastır Mahallesi'ndeki evini, akrabalarından sonra aynı mahallede olduğu belirtilen Koca Efendi Mescidi imamına her gün ruhuna bir cüz okunması şartıyla bağışlamaktadır.¹⁴⁶ 14 Cemaziyelahir 897/13 Nisan 1492 tarihli vakfiyesinde Muid Mevlana Hayreddin b. Süleyman, bağışladığı 1.000 efrenc florinin gelirinden Manastır Mahallesi'ndeki Koca Efendi Mescidi'nde her gün ikindi namazından sonra iki cüz Kur'ân okutulmasını istemiştir.¹⁴⁷ 1006/1597 yılına ait daha büyük ölçekli bir vakfiyede de yine Manastır Mahallesi'ndeki Koca Efendi Mescidi karşımıza çıkmaktadır. Darphane Mahallesi'nde vefat eden Emine binti Hüseyin, Koca Efendi Mescidi imam ve müezzininin Darphane Mescidi imam ve müezziniyle birlikte Darphane Mescidi'nde birer cüz Kur'ân okumalarını istemektedir. Ayrıca yılda 50 dirhem Koca Efendi Mescidi'nin

¹⁴¹ BŞS, A 30 259b.

¹⁴² BŞS, B 240 34a.

¹⁴³ Kepecioğlu, age, c. III, s. 197. Ayverdi bu tarihi 1928 olarak verir. Bkz. Ayverdi, age, c. I, s. 399.

¹⁴⁴ Belig, age, s. 275; Baldırzade Selîsî Şeyh Mehmed, Ravza-i Evliya, (haz. Mefail Hızlı, Murat Yurtsever), Bursa, 2000, s. 216; Mecdi, age, c. I, s. 37; Kepecioğlu, age, c. III, s. 170.

¹⁴⁵ Ayverdi, age, c. I, s. 264, 265.

¹⁴⁶ BŞS, A 8 22a.

¹⁴⁷ BŞS, A 8 366b.

kandillerinin yakılması için ayrılmasını şart koşmaktadır.¹⁴⁸ Bu şahsın vakfiyesinde Koca Efendi mescidinin yanı sıra Darphane mescidine de yer verilmesi, bu iki mescidin birbirlerine yakın olduklarına işaret etmektedir. Zaten Koca Efendi Mescidi'ne ait vakfiyelerden birinde mescidin yerinin Manastır civarında olduğu açık bir biçimde dile getirilmiştir.¹⁴⁹

Ayverdi'nin Hoca Efendi Mescidi şeklinde adlandırdığı mescid acaba Koca Efendi Mescid olabilir mi? Eğer öyleyse ona göre Mevlânâ Fenârî Mescidi ile Hoca Efendi mescidi aynı mesciddir.¹⁵⁰ Ancak Mevlânâ Fenârî Mescidi'nin bânisinin Mevlânâ Şemseddin Fenârî olduğu bilinmektedir. Zaten mescidin bu adla anılması da bunu ortaya koymaktadır. Oysa Koca Naib de mescidler ve vakıflar yaptıran ünlü bir zattır. Aynı mescidin iki farklı büyük insanın adıyla anılması pek mümkün görünmemektedir. Muhtemelen bu iki mescid aynı mahallede oldukları için birbirine karıştırılmıştır. Herhalde her ikisi de farklı mescidler olmalıdır.

11. Yerkapı Mescidi

Yerkapı'da küçük minareli, moloz taşından yapılmış, çatılı basit bir mesciddir.¹⁵¹ Kara Ali Mescidi adıyla da anılır.¹⁵² Timurtaş Paşa'nın babası olan Kara Ali, Osman Gazi'nin arkadaşlarından Aykut Alp'in oğludur. Orhan Gazi zamanında Hereke ve civarlarını fethetmiştir. Kepecioğlu, mescidin yanında bulunan mezarın Kara Ali'ye ait olduğunun zannedilmekle beraber, bunun ispatlanamadığını söyler.¹⁵³ Kazım Baykal burada bulunan bir mezar taşındaki ismin Muslihuddin b. Musa ve üzerindeki tarihin de 969/1561 olduğunu bildirir.¹⁵⁴

25 Safer 889 / 24 Mart 1484 tarihli bir vakfiyede Yerkapı Mahallesi'nde bulunan bir evin, Yerkapı Mescidi giderlerini karşılamak üzere vakfedildiği görülmektedir.¹⁵⁵ Bu

¹⁴⁸ BŞS, A 153, 24a.

¹⁴⁹ BŞS, A 8 366b.

¹⁵⁰ Ayverdi, age, c. I, s. 399.

¹⁵¹ Ayverdi, age, c. I, s. 274; Baykal, age, s. 58.

¹⁵² BOA, C. BLD. 61/3043.

¹⁵³ Şemseddin Sami, *Kâmûsu'l-A'lâm*, I-VI, Mihran Matbaası, İstanbul, 1306/1889, c. V, s. 3639; Kepecioğlu, age, c. I, s. 125.

¹⁵⁴ Baykal, age, s. 24.

¹⁵⁵ BŞS, A 4 48b.

mescid için yapılan başka vakıflar da bulunmaktadır.¹⁵⁶ Bu vakıflar arasında en kapsamlı ve ilgi çekici olanı Yerkapı Mektebi'nin bânîsi Hoca Ece'nin hanımı Ayşe Hatun'un 914/1508 tarihli vakfidir. Ayşe Hatun Yerkapı Mahallesi'nde bulunan evlerinden birini bu mescidde her gün yatsı namazından sonra Muhammediye okunması için vakfetmiştir. Okunmasını istediği vaktin yatsıdan sonra, yani gün ışığından yararlanmanın mümkün olmadığı bir vakit olarak tayin edilişi, okuma işinin gerçekleştirilmesi için gerekli olan aydınlatmanın da düşünülmesi sonucunu doğurmuştur. Buna göre söz konusu evin gelirinden kandil yakılması için yılda 30 dirhem harcanması istenmiş, kandil yakılması işiyle kayyım görevlendirilmiş ve ona da bu işlemin karşılığında 10 dirhem verilmesi şart koşulmuştur. Muhammediye okumakla görevlendirilen imam için ise yılda 60 dirhem ücret ödenmesi öngörülmüştür.¹⁵⁷ Başka bir belge ise dolaylı yoldan bize, bu mescidin vakıfları arasında Çakır Ağa Hamamı karşısındaki Çıra Pazarı'nda bir dükkânın da yer aldığını bildirmektedir.¹⁵⁸ Yine Yerkapı Mescidi'ne vakfedilen yerler arasında Yerkapı Mahallesi'nde aylık 2 dirhem mukataası olan bir arsa da bulunmaktadır.¹⁵⁹

Yerkapı Mescidi Vakfı'nın, mülkiyetinde bulunan odalar için ödediği mukataa ücreti 967-968/1560-1561 yıllarında toplam 15 akçedir. Buna karşılık odalar ve dükkânlardan 967/1560 yılında 220, 968/1561 yılında ise 284 akçe kira geliri elde edilmiştir. Mescide vakfedilmiş olan Sûk-ı Serracîn/Serraclar Çarşısı'ndaki dükkânların kira geliri ise yılda 1.560 akçedir.¹⁶⁰

967/1560 yılı muhasebe kayıtlarına göre Yerkapı Mescidi ve Yerkapı Mahallesi çeşmesinin tamirine dair vakfin anaparası 32.299 akçedir.¹⁶¹ Vazifelilere ödenen toplam ücret 2.040 akçedir. İmama 550, müezzine 650, müteveliye 360, câbiye 360 ve çeşmeciye 120 akçe ödenmiştir. Vazifeliler arasında en yüksek ücreti alanın müezzin olduğu hemen fark edilmektedir. Buna karşılık ikinci en yüksek ücretli imam, müezzinden 100 akçe daha az gelir elde etmektedir. Halbuki hemen tüm mescidlerde

¹⁵⁶ BŞS, A 7 48b; A 8 362a, A 5 442b. A 34 60b, A 23 32b; A 14 208a

¹⁵⁷ BŞS, A 34 60b.

¹⁵⁸ BŞS, A 20 103b.

¹⁵⁹ BŞS, A 19 415a.

¹⁶⁰ BŞS, A 82 15a; A 69 51b.

¹⁶¹ BŞS, A 69 51b.

imamın aldığı ücret müezzininkinden fazladır.¹⁶² Bu mescidde niçin böyle bir durumun meydana geldiğine dair bir bilgimiz şimdilik bulunmamaktadır. Mescidin aydınlatılması için harcanan meblağ 60 akçedir. Söz konusu yıl içinde yapılan tamirler arasında doğrudan mescidle ilgili bir tamir kaydı bulunmamaktadır. Çeşme yolunun tamiri için 125 akçe, dervişlere ait olduğu bildirilen vakfa ait odaların tamiri için 81 akçe, dükkânların tamiri için ise 2.174 akçe para harcanmıştır.

Bir sonraki yılın muhasebe kayıtlarını incelediğimizde gelirlere bir miktar artış olduğu gözümüze çarpar.¹⁶³ Vakfa 2.000 akçelik bir kaynak ilave edilmiştir. Anaparannın %10 kârla işletilmesi sonucu elde edilen gelir 3.229 akçeye yükselmiştir. Odalardan alınan kirada meydana gelen 64 akçelik artış, bir yıl önce geçirdikleri tamir nedeniyle değerlerinin artmasından kaynaklanmaktadır. Vakfa ait gayr-i menkûllerin tamirine bu yıl da devam edilmiştir. Dükkânların tamirine 127 akçe, su yolunun tamirine ise 535 akçe sarfedilmiştir. Görevlilerin ücretlerinde müteveli dışında kayda değer bir değişiklik görülmemektedir. Mütevellinin daha önce bir akçe olan günlük ücreti, Zilhicce ayından itibaren iki akçeye yükseltilmiştir. Sonuçta anapara 33.499 akçe olarak hesaplanmıştır.

Yerkapı Mescidi'nin bânisi Kara Ali Bey'in evkâfı arasında Bursa'ya bağlı Dürdane Köyü'ndeki bağlar da bulunmaktadır. XIX. yüzyılda buradaki bağlar ve hizmetçileri yazmakla görevli bir kişiye vakıftan günde 5 akçe ücret tayin edilmiştir. Aynı dönemde evkâfin mütevellisi için ödenen ücretse günde 6 akçedir.¹⁶⁴ (Ek-2 Resim 5)

12. Çerağ Bey Mescidi

Çerağ Bey Mahallesi'nin bu biricik mescidini Yeşil Camii'nin mimârı Hacı İvaz Paşa'nın kardeşi Şerafeddin el-Hac Şeyh Çerağ Bey b. Ahi Beyazıd yaptırmıştır. Çerağ ya da Çırak Bey olarak tanınmakta olan bu kişi, Bursa'da büyük veba salgınının

¹⁶² Örneğin Şehadet Camii'nde imam günde 10 akçe ücret alırken, müezzin 2 akçe ile yetinmek zorunda bırakılmıştır. Bkz. Şehadet Camii bahsi.

¹⁶³ BŞS, A 82 15a.

¹⁶⁴ BOA, C. BLD. 61/3043.

görüldüğü 832/1429'da vefat etmiştir.¹⁶⁵ Yapıldığı tarih kesin olarak bilinmemektedir. Ancak Çırak Bey'in ölüm tarihi 832/1429'dan önce olmalıdır. Bu mescide ilişkin en eski tarihli belgede, Çerağ Bey Mescidi evkâfına mütevellî olan Mevlânâ Bayezid Çelebi b. Muhyiddin Çelebi, vakfın câbîsi olan Ahmed b. Şahin'in elinden Zilhicce 886/Ocak 1482'den, Zilhicce 888/Aralık 1483'e kadar olan süreye ait vakfın mahsülünden 2.000 akçeyi alıp, kabzettiğini bildirmektedir.¹⁶⁶ Câbînin zimmetinde 511 akçe daha bulunmaktadır. Yani vakfın 21 aylık geliri 2.511 akçedir.

Bu mescidin sahibi bulunduğu vakıflar arasında Çerağ Bey Mahallesi'nde Şirin binti Abdullah'a ait bir ev,¹⁶⁷ Sûk-ı Attarîn'de (attarlar çarşısı) bir attar dükkânı,¹⁶⁸ Kazzazhane'de bir dükkân¹⁶⁹ da yer alır. Çerağ Bey Mescidi'nde 897/1492 yılında ayda 15 akçe ücretle Salı ve Perşembe günleri Kur'ân-ı Kerîm okunuyordu.¹⁷⁰ Aradan 61 yıl geçtikten sonra 958/1551 yılına gelindiğinde ise günde yarım akçeye bir cüz okunduğunu görüyoruz.¹⁷¹

Burası, kesme-kefeke tuğla ile yapılmış, çatılı, kitablesiz, minbersiz basit bir mesciddir.¹⁷² 1088/1677 yılında mescidin harem dairesinin duvarları, mescid içinde yer alan hücrelerin/odaların yıpranan kısımları, çatısıyla birlikte 2.910 akçeye tamir edilmiştir.¹⁷³ XVIII. yüzyıl sonlarında mescide günde iki akçe ücretle müezzin atanmasından, bu dönemde ibadete açık olarak varlığını sürdürdüğü anlaşılmaktadır.¹⁷⁴ Mescid, günümüzde de hizmet vermeye devam etmektedir. (Ek-2 Resim 6)

¹⁶⁵ Hoca Sadeddin, age, c. II, s. 174; Kepecioğlu, age, c. I, s. 340. Mescidin avlusundaki mezarda yeni bir Osmanlı nesih yazısıyla Çerağ Bey'e ait olduğunu bildiren dört satırlık bir yazı bulunmaktadır. Baykal, age, s. 61.

¹⁶⁶ BŞS, A 4 36a.

¹⁶⁷ BŞS, A 5, 24b.

¹⁶⁸ BŞS, A 8 180b.

¹⁶⁹ BŞS, A 116 74b, A 65 20b.

¹⁷⁰ BŞS, A 8 358a.

¹⁷¹ BŞS, A 58 36b.

¹⁷² Baykal, age, s. 61; Ayverdi, *Ekrem Hakkı, Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri 806-855 (1403-1451)*, Baha Matbaası, İstanbul, 1972, c. II, s. 281.

¹⁷³ BŞS, B 140 52b.

¹⁷⁴ BOA, C. EV. 589/29737; 252/12734.

13. İmaret-i İsa Bey Mescidi

Çelebi Mehmed dönemi vezirlerinden Bayezid Paşa'nın oğlu İsa Bey tarafından yaptırılmıştır. Vakfiyesi 1 Şaban 846/5 Aralık 1442 tarihlidir.¹⁷⁵ Ancak mescide ait olan bu vakfiye, İsa Bey'in imaret ve medresesine ait olan evasıt-ı Receb 846/29 Kasım 1442 tarihli esas vakfiyesine ek olarak sonradan yazılmıştır. Bunun nedeni mescidin imareten daha sonra inşa edilmiş olmasıdır. Bu yüzden mescidin adı da imarete nisbetle "İmaret-i İsa Bey" olarak bilinir. İlave olan kısımda, ortalama 914 müd hububat veren bir mezranın, ayrıca iki farklı arazinin daha bu mescid için vakfedilmiş olduğu yazılıdır.¹⁷⁶ Daha önce imaret için tayin olunan imam ve müezzinin, mescidde de görev yapması istenmektedir. Önceden imam için belirlenen ücret olan günde 3 dirhem ile yılda 4 müd buğdaya ilaveten 3 dirhem, müezzin için ise günde 2 dirhem ile 3 müd buğdaya ek olarak 1 dirhem daha verilmesi istenmiştir. Ancak bunun karşılığında imam ve müezzinliğin yanı sıra öğrencilere ders de okutacaklar, yani muallimlik vazifesini de icra edeceklerdir. Bunların dışında, vakfiyede kayyım ve hasıra yarımşar, kandile de bir dirhem ayrılması öngörülmüştür. Esas vakfiyede belirtilen gelirler bu mescid için de harcanacak ve Gökdere'deki bir kasab dükkânının geliri de bunlara ilave edilecektir.¹⁷⁷ Her ne kadar vâkıf, imaretin imam ve müezzini ile mescidinkinin aynı olmasını şart koşmuş ise de, zaman içinde buralarda görev yapan kişilerin farklılaştığı düşünülmektedir. Zira belgelerde, "İsa Bey İmaretinde müezzin olan"¹⁷⁸ ve "İsa Bey Mescidinde müezzin olan"¹⁷⁹ ifadeleri geçmektedir. Ayrıca imaretin müezzininin aldığı ücret, ilerleyen yıllarda vakfiyede belirtilen ücretten daha az gözükmektedir.¹⁸⁰ Bu da vazifenin iki ayrı kişi tarafından yürütüldüğüne işaret etmektedir.

Bu mescid için yapılan başka vakıflar da olmuştur. Bunlardan biri, 890/1485 yılında Bülbül binti Abdullah'ın İsa Bey Mescidi imam ve müezzinine günde bir buçuk

¹⁷⁵ BOA, Vakfiyeler, 19/9.

¹⁷⁶ BOA, Vakfiyeler, 19/9. Bu vakfiyenin bir sureti ve tercümesi için bkz. Bilge, Mustafa, *İlk Osmanlı Medreseleri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1984, s. 257-273.

¹⁷⁷ Ayverdi, age, c. II, s. 296.

¹⁷⁸ BŞS, A 58 24b.

¹⁷⁹ BŞS, A 19 294b.

¹⁸⁰ BŞS, A 58 24b.

cüz¹⁸¹ Kur'ân-ı Kerim okumaları karşılığında vakfettiği 10.000 dirhemdir.¹⁸² 19 Safer 921/ 4 Nisan 1515'de Selver binti Abdullah, vakfettiği 5000 dirhem in %10 kârla işletilmesinden elde edilecek gelirden günde bir dirhem in İsa Bey Mescidi imamına cüz okuması karşılığında verilmesini istemiştir.¹⁸³ Görüldüğü üzere bu mescid için halk tarafından yapılan vakıf sayısı diğer mescidlere nazaran hayli zayıf kalmaktadır. Vâkıflar genellikle oturdukları mahallelerin mescidlerine vakıfta bulunmayı adet haline getirmiş oldukları halde, bu mahallede oturan fakat İsa Bey Mescidi ya da İmaretî yerine başka yerlere vakıfta bulunan kişi sayısı oldukça fazladır.¹⁸⁴ Bunların büyük bir kısmı vakıfta bulunmak için Medine-i Münevvere fukarasını tercih etmişlerdir. Bu durum, mahallelinin zihninde bu mescid için yeterince maddî kaynak bulunduğuna dair bir kanaatin yerleşmiş olduğunu göstermektedir. Bu nedenle mahalleli sahip olduğu mal varlığını ihtiyacı olmayan bir yere akıtmak istememiş olabilir.

Mescid, günümüzde Bursa Devlet Hastahanesi'nin hemen altına ibadete açık bir şekilde varlığını sürdürmektedir. (Ek-2 Resim 7)

14. Nakkaş Ali Mescidi

Satı Caddesi'nde bugün boş bir arsa halinde bulunan bu mescidin bânîsi Yeşil Camii'nin nakışlarını yapan Nakkaş Ali'dir. Mescid "Nakkaş Ali" isminin yanı sıra daha sonraki yüzyıllarda "Baba Nakkaş Ali" adıyla da anılmıştır.¹⁸⁵ 1271/1855 depreminde tamamen yıkılıp, basit bir tarzda yeniden yapıldığı iddia olunmaktadır.¹⁸⁶ Kazım Baykal 1950 yılında henüz var olan mescidi, moloz taşla yapılmış, dört duvar, üstü ahşap ve kiremit, minaresiz, minbersiz, kitabesiz olarak tasvir etmektedir.¹⁸⁷ 1965'ten sonra mescid binası tamamen harabe halini alıp arsaya dönüşmüştür.¹⁸⁸ Halim Baki Kunter tarafından temizletilip, kabirleri ortaya çıkartılmış olan mescidin

¹⁸¹ Bir cüz imam tarafından, yarım cüz müezzin tarafından okunacak şekilde şart koşulmuştur.

¹⁸² BŞS, A 4 397a.

¹⁸³ BŞS, A 24 403a.

¹⁸⁴ BŞS, A 36 357a, A 42 251b, A 60 15a., A 30 445b, A 34 218b, A 23 61b., A 23 373a, A 35 531b, A 20 21a, A 18 98a, 289b, A 16 33b.

¹⁸⁵ BOA, C.EV. 329/16709.

¹⁸⁶ Ayverdi, age, c. II, s. 327.

¹⁸⁷ Baykal, age, s. 63.

¹⁸⁸ Yıldızalp, Erhan, *Kale İçi Şehir Hisar*, (Yayınlanmamış Notlar), Erhan Yıldızalp Kütüphanesi, Bursa, 2003, s. 27.

hazîresindeki mezar taşları, bugün yine bakımsız bir haldedir. Buradaki kabirlerden Halim Bey tarafından fotoğrafı çekilip, okunuşları yayınlanmış olan altı adet mezar taşı şunlardır: Osman Çelebi b. Nakkaş Ali (907/1501), Şeyh Lâmiî b. Osman (938/1531), Ahmed Çelebi b. Lâmiî (992/1584),¹⁸⁹ Mahmud Çavuş b. Ahmed Efendi b. Lâmiî, Osman Bey b. Mahmud Çavuş (1038/1628), Hafsa Hatun binti Osman Çelebi.¹⁹⁰ Ancak Nakkaş Ali'nin kendisine ait mezar taşına ait bir belirti bulunmamıştır. Kunter, üzerinde Farsça bir kitabe¹⁹¹ bulunan kırık bir mezar taşının ona ait olabileceğini düşünmüştür. Fakat bunların dışında Kepecioğlu'nun tesbit ettiği bu hazîrede yatan başkaları da vardır: Lâmiî Çelebi'nin oğlu Lem'î¹⁹² ile Lâmiî Çelebi'nin Nefahat'inde pek çok kerametini anlattığı Göynüklü Rüstem Halife bunlardandır.¹⁹³ Rüstem Halife Bursa'da Zeynî Hacı Halife'den ders aldıktan sonra, Nakkaş Ali Mahallesi'nde öğrenci okutmaya başlamıştı. 911/1505 yılında vefat etti. Hülâsatü'l-Vefeyat'ta Lâmiî Çelebi yakınında gömülü olduğu bildirilmektedir.¹⁹⁴

Görüldüğü üzere burada daha çok Nakkaş Ali ailesinin ya da ailenin hürmet ettiği kimselerin mezarları bulunmaktadır. Bu kişilerin ruhlarına Nakkaş Ali Mescidi'nde Kur'ân-ı Kerim okutulduğu tevcihat kayıtlarından anlaşılmaktadır. Buna göre II. Mehmed dönemi Defterdarı Osman Çelebi b. Nakkaş Ali'nin ruhuna günde bir akçe karşılığında bir cüz,¹⁹⁵ Nakkaş Ali'nin Osman Çelebi'den olma torunu “Şehrengîzi Bursa” yazarı meşhur şair ve ilim adamı Lâmiî Çelebi ruhuna yine günde bir akçe ile bir cüz,¹⁹⁶ Lâmiî'nin kızkardeşi, ulemadan Eflâtunzade Mevlânâ Muhyiddin oğlu Mevlânâ Mehmed Şah Çelebi'nin karısı Hafsa Hatun ruhu için yine bir akçe ile bir cüz¹⁹⁷ okutulmuştur.

¹⁸⁹ Kunter, mezar taşları için biri dışında ölüm tarihi zikretmezken, Kazım Baykal buradaki mezar taşlarının tarihlerini de vermektedir. Kunter'in verdiği tek tarih olan Ahmed Çelebi b. Lâmiî'ye ait 992 tarihinin yerine o, 1010 yılını ölüm tarihi olarak göstermektedir. Bkz. Baykal, age, s. 63.

¹⁹⁰ Kunter Halim Baki, “Kitabelerimiz I”, *Vakıflar Dergisi*, sy. 2, 1942, s. 441-443.

¹⁹¹ “İster yüz ister yüz bin kalsan da ehemmiyeti yoktur. Çünkü dünyada kimse payidar kalamaz.” Kunter, agm, s. 443

¹⁹² Kepecioğlu, age, c. III, s. 150.

¹⁹³ Kepecioğlu, age, c. IV, s. 88.

¹⁹⁴ Gazzizade Abdüllatif, *Hülâsatü'l-Vefeyat*, Bursa Yazma ve Eski Basma Eserler Kütüphanesi, Genel no: 2162, vr. 14a. Kepecioğlu, ölüm tarihini 1511 olarak vermektedir. Kepecioğlu, age, c. IV, s. 88.

¹⁹⁵ BŞS, A 58 11b.

¹⁹⁶ BŞS, A 58 10b.

¹⁹⁷ BŞS, A 58 19b.

1008/1599'da Basmacı Mehmed Efendi, burada imamlık yaparken vefat etmiş ve Pınarbaşı'ndaki Kalenderhane civarına defnedilmiştir.¹⁹⁸ 1111/1699 yılında mescide günde 2 akçe ücretle imam tayini yapılmıştır.¹⁹⁹ Nakkaş Ali Mescidi 1205/1790 yılında 10 para 26.5 kuruşa tamir edilmiştir.²⁰⁰

15. Oruç Bey Mescidi

Ayverdi'nin kale içinde Kale Sokak'ta diye yerini tarif ettiği mescid hakkında fazla bir bilimiz bulunmamaktadır. Kepecioğlu'nun da sadece varlığını haber verdiği bu mescidin, kurucusu Kara Demirtaş Paşa'nın oğlu Oruç Bey'dir.²⁰¹ Mescid, tıpkı bulunduğu mahalle gibi Oruç Bey'in yanı sıra, "Kal'a-i Umurbey" adıyla da anılmaktaydı.²⁰²

Oruç Bey'in Hisar'da bu mescidin yanı sıra bir hamam inşa ettirdiği bilinmektedir.²⁰³ Bunların dışında Bursa, Kütahya ve Geyve'de de vakıfları bulunmaktadır.²⁰⁴ Kepecioğlu, Balıkesir'deki evkâfından da söz etmektedir.²⁰⁵

Mescide vakıfta bulunan tek kişi Oruç Bey değildir. 923/1517'de Kal'a-i Umurbey Mahallesi sakinlerinden Mustafa bin Ahmed, vakfettiği 4.000 dirhem gelirinden Kal'a-i Umurbey Mahallesi Mescidi'nin imamına Hz. Peygamber (SAV)'in ruhuna her gün bir cüz Kur'ân-ı Kerim okuması şartıyla günde bir dirhem ödenmesini istemişti. Ayrıca yılda 100 dirhem mescidin kandil yağına ve 40 dirhem de bu kandillerin yakılmasına harcanacaktı.²⁰⁶ Yine aynı mahalleden Hacı Hüseyin, mescide imam olanların oturması için odalar inşa etmiştir. Ayrıca 1.000 akçeyi %10 kârla işletilmek üzere bağışlamıştır. Elde edilen gelirin mescidin aydınlatılmasına ve vakfettiği odaların tamirine sarfedilmesini istemiştir.²⁰⁷

¹⁹⁸ Bakırcı Mehmed Raşid, *Zübdetü'l-Vekâyi der Belde-i Celile-i Bursa*, Millet Kütüphanesi Ali Emiri , Kayıt no: 89, s. 294.

¹⁹⁹ BOA, C.EV. 329/16709.

²⁰⁰ BŞS, B 240 24a.

²⁰¹ Kepecioğlu, age, c. IV, s. 33.

²⁰² BŞS, A 21 116a; A 53 293b.

²⁰³ Oruç Bey Hamamı bahsine bakınız.

²⁰⁴ BOA, C.EV. 214/10677; 136/6771; 38/1897.

²⁰⁵ Kepecioğlu, age, c. IV, s. 33.

²⁰⁶ BŞS, A 21 116a.

²⁰⁷ BŞS, A 53 293b.

Ayverdi'nin Şemseddin Ulusoy'dan naklettiğine göre, Oruç Bey'in Hisar'daki mescidi, 1322 Muharrem/Nisan 1904'de Dobniçeli Feyzullah Efendi tarafından ihya edilmiştir. Ufak, tahta minareli ve çatılı bir yapıdır.²⁰⁸ Kazım Baykal, Kale Sokak no: 9 şeklinde adresini vermektedir.²⁰⁹

16. Şeyh Paşa Mescidi

Şeyh Paşa b. Şehabeddin tarafından 842/1438'de yaptırılmıştır. Diğer bir adı "Dibekli"dir. Bu adın mescidin önünde dibek taşının bulunması nedeniyle verildiği zannedilmektedir. Şeyh Paşa, bu mescid için; Bursa'da bir değirmen, Çömlekçi Kârhânesi, 2 dükkân, 1 ev, Bursa Balık Pazarı'nda 11 dükkân, Tuz Hisarı Memlahası, Armudlu tarlası, bostan, Kal'a'da 4 ev, Hasan Paşa Medresesi civarında 3 ev ve fırın bağışlamış, ayrıca Gökdere'deki 3 araziyi kabrinde 10 hafızın Kur'ân okuması için vakfetmiştir.²¹⁰ Mescidin giderleri bu gelirlerden karşılanacaktır. İmam için 3 ve müezzin için 2 dirhem ayrılacak, mescidin hasırını için ise 1.5 dirhem ödenecektir. Mütevelli onda bir alacak ve tevliyet önce oğullarına, sonra kızlarına verilecektir. Bu vakfiye evahir-i Rebiulahir 831/Şubat 1428 tarihlidir. Oysa mescidin kitabesinde yapılış tarihi Şevval 842/Mart 1439'dur.²¹¹ Arada on bir yıllık bir fark bulunmaktadır. Ayverdi, buna benzer bir durumun, Yıldırım Bayezid'de de görüldüğünü zikreder.²¹² Öyleyse vakfiyelerin mescidler inşa edilmeden düzenlendikleri de olabiliyordu. Mescid ve vakıflarının geçirdiği tamirlere göz atacak olursak; 29 Rebiulahir 910/ 9 Ekim 1504'de harap olan 7 oda, 11 dükkân ve mescidin bilirkişi heyetince belirlenen 11.200 akçe karşılığında neccar Sufi Mahmud tarafından tamir edilmiştir.²¹³ 8 Muharrem 962/3 Aralık 1554'de ise Şeyh Paşa Vakfı'nın mütevellisi Abdullah b. Hüseyin, Şeyh Paşa Mescidi'nin zemini ve kubbesinin tamire ihtiyacı bulunduğunu bildirmektedir. Yapılan inceleme sonucunda 2.850 akçe tamir bedeli olarak belirlenmiş, tamir edilmediği

²⁰⁸ Ayverdi, age, c. II, s. 330.

²⁰⁹ Baykal, age, s. 64.

²¹⁰ (VGMA, Ev. K.K. 607 nolu defter, Mücedded Anadolu 21; 212.)'den naklen Ayverdi, age, c. II, s. 335.

²¹¹ Koyunluoğlu, age, s. 168, Baykal, age, s. 179.

²¹² Ayverdi, age, c. II, s. 337.

²¹³ BŞS, A 19 223a.

takdirde tamamen harap olacağı söylenmiştir.²¹⁴ Mescidin minaresinin korkuluğu 969/1561 yılında 18 altın ödenerek tamir ettirilmiştir.²¹⁵

1090/1679'da ise mescidin ve kurşunlarının 41.800 akçeye esaslı bir tamirden geçirildiğini görüyoruz.²¹⁶ Bu tamiri anlatan belgede, eskiyen kurşunların yerine kiremit döşendiği ifade edilmektedir. Dolayısıyla mescid, önceden kurşunla kaplı iken sonradan eskiyen kurşunların yerine maliyeti düşürmek amacıyla kiremit döşenmiştir.²¹⁷

Mescid için bânisinin dışında da pek çok vakıf yapıldığı görülmektedir. 890/1485 yılında el-Hac Mustafa b. el-Hac Seydi Ali, işletilmek üzere vakfettiği 1.000 dirhem gelirinden yılda 30 dirhem bu mescidin kandilinin yağına, 5 dirhem de kandilin yakılmasına harcanmasını istemiştir.²¹⁸ 902/1496 yılında Gülbeste? binti Abdullah Şeyh Paşa Mahallesi'ndeki evini ailesinin nesli inkiraza uğrarsa Şeyh Paşa Mescidi kandilinin yağına vakfetmiş, tevliyeti önce kendine, sonra Şeyh Paşa Mescidi müezzinine şart koşturmuştur.²¹⁹ 906/1500 yılında el-Hac Doğan b. Abdullah, vakfettiği 1.000 dirhem gelirinden yılda 15 dirhem mescidin kandili için ayrılmasını ve Şeyh Paşa imamı tarafından yılda bir hatim indirilmesini istemiştir.²²⁰ 940/1533'de Nefise binti Halil, yine Şeyh Paşa Mahallesi'nde bulunan evini, önce kendisine, sonra günde bir kez Yasin Suresi okuması karşılığında Şeyh Paşa Mescidi'nin müezzinine vakfetmiş, ayrıca mescidin kandili için de ayda bir dirhem harcanmasını şart koşturmuştur.²²¹ 967-968/1559-1560 yılı muhasebe kayıtlarına göre Şeyh Paşa Vakfı'nın asl-ı malı/anaparası 21.235 akçedir. Vakfın gelirleri arasında sahip olduğu dükkânlardan elde ettiği kira bedelleri, mukataa-i zemin ücretleri ve tuzladan elde edilen gelir yer almaktadır. 968/1560 yılı için tüm bu gelirlerin toplamı 18.085 akçedir. Bu gelirin 10.500 akçesi vazifelilere ücret olarak ödenmiştir. Bunun dışında çeşitli kalemlere harcanan gider 1.200 akçeyi bulmuştur. Tamirler içinse 3.680 akçe harcanmıştır.²²² Abdi Halife'nin

²¹⁴ BŞS, A 67 420b.

²¹⁵ BŞS, A 79 163b. (Belgenin metni için bkz. Ek-3 Belge 2)

²¹⁶ BŞS, B 75 19b.

²¹⁷ Ayverdi, age, c. II, s. 336.

²¹⁸ BŞS, A 4 461a.

²¹⁹ BŞS, A 14 363a.

²²⁰ BŞS, A 18 348b.

²²¹ BŞS, A 36 248a.

²²² BŞS, A 82 83a.

mütevelli olduğu bu dönemde Şeyh Paşa Vakfı'nın gelirlerinin bir önceki yıla göre artış kaydettiği görülmektedir. Zira bir önceki yıla ait muhasebe kayıtlarında vakfın asl-ı malı 18.002 akçeden ibarettir.²²³ Tamirat için 3.252 akçe sarfedilirken ücretlilere ödenen meblağda dikkat çekici bir farklılık bulunmamaktadır. 990-991/1582-1583 yılı muhasebe kaydında ise vakfın muhasebesi sekiz aylık ve dört aylık zaman dilimleri şeklinde çıkarılmıştır. Buna göre vakfın asl-ı malı ilk sekiz ayda (Recep 990/Temmuz 1582'den Safer 991/Şubat 1583'e kadar) 9.150 akçedir. Bu sürede vazifelilere ödenen toplam meblağ 4.385 akçeye ulaşmıştır. Diğer harcamalar için 7.687 akçe sarfedilmiştir. Vergi ve ücretlilere ödenen meblağlardan sonra geriye kalan miktar ise 2.921,5 akçe olarak kayıtlara geçirilmiştir.²²⁴ Bu tarihten itibaren çıkarılan dört aylık (Rebiulevvel 991-Cemaziyelahir 991/Mart 1583-Haziran 1583) muhasebede ise asl-ı mal 8.041,5 akçedir.²²⁵ Vazifelilere ödenen ücretlerin toplamı ise 8.195 akçedir. Bunların arasında en fazla yekûn tutan toplam 1.200 akçe ile eczahanlara ödenen ücretlerdir. Vazifelilere ödenen ücretlerde ilerleyen yıllar içerisinde önemli bir değişim kaydedilmemiştir. Zira mescidin imam ve müezzine ödenen ücret 831/1428 yılındaki vakfiyede belirtildiği şekliyle 961/1554, 967/1559, 968/1560 ve 991/1583 yıllarında da hiçbir değişikliğe uğramamıştır.²²⁶ Buna göre imam günde 3 akçe, müezzin ise günde 2 akçe ücret almaya devam etmiştir. Mescidin mum ihtiyacı içinse XVI. yüzyılın ikinci yarısında ayda 16, yılda 192 akçe harcanmıştır.²²⁷ Mescidle ilgili diğer gider kalemleri olarak aynı dönemde hasıra 82 akçe, şamdana 81 akçe harcanmıştır. Mescidle ilgilenen diğer bir görevli olan kayyımın aldığı ücret ayda 5, yılda 60 akçedir.

Şeyh Paşa Mescidi uzunca bir süre varlığını sürdürmüştür.²²⁸ Hatta 1855 yılındaki büyük depremden sonra bile ibadete açık olarak hizmet vermeye devam etmiştir.²²⁹ Günümüzde de hizmet vermeyi sürdürmektedir. (Ek-2 Resim 8)

²²³ BŞS, A 69 126b.

²²⁴ BŞS, A 124 41b.

²²⁵ BŞS, A 124 59a.

²²⁶ BŞS, A 58 45b; A 82 83a; A 124 59a; A 69 126b.

²²⁷ BŞS, A 82 83a; A 69 126b.

²²⁸ BOA, C.EV. 307/15632; 562/28384.

²²⁹ BOA, C.EV. 115/5706.

17. Şükrullah Hoca Mescidi

Mescidin bânisi XV. yüzyılda yaşayan alimlerden Mevlana Şükrullah'tır.²³⁰ Ölüm tarihi kesin olarak tesbit edilememekle birlikte 897/1487'den önce vefat ettiği anlaşılmaktadır.²³¹ Zira bu yıllara ait sicil belgelerinde kendisinden merhûm olarak söz edilmektedir. Mevlana Şükrullah'ın oğlu Ahmed Çelebi'yle ilgili 24 Safer 889/23 Mart 1484 tarihli bir kayıta ise "merhûm" sıfatı yer almamaktadır.²³² Ancak dolaylı bir kayıt olması hasebiyle bu durum, onun 889/1484'de hayatta olduğunu kesin bir biçimde ortaya koymaktan uzaktır. Ayrıca Mevlana Şükrullah'ın oğlu Ahmed Çelebi de 3 Safer 892/29 Ocak 1487'de sağ iken,²³³ 17 Rebiulevvel 892/13 Mart 1487'de geride yüklüce bir miktar mal varlığı bırakarak vefat etmiştir.²³⁴ Kızı Selime Hatun, erkek kardeşi Hamza'dan miras üzerinde başka hak iddia etmemek üzere 21.000 dirhem aldığını bildirmektedir. Öyleyse Ahmed Çelebi'nin çocukları yetişkin durumdadır. Bu durumda Şükrullah Mescidi'nin inşa tarihinin 889/1484'ten önce olarak belirlenmesi daha uygundur. Zira bu tarihten bir kaç yıl sonra Şeyh Paşa Mahallesi'ndeki bir ev ile 10.000 dirhem nakid paranın gelirinin bir kısmı bu mescide vakfedilmiştir.²³⁵ 7 Şaban 926/23 Temmuz 1520'de ise Yerkapı Mahallesi'nden Şehruz Hatun binti Abdullah, vakfettiği 3.000 dirhem gelirinden, bu mescidin kandili için yılda 50 dirhem verilmesini istemiştir.²³⁶ Mescidle ilgili şimdilik başka bir bilgi ulaşılamamıştır.

18. Vele-i Yaniç Mescidi

Mescidin bânisi Hacı Mahmud b. Yaniç'tir.²³⁷ Caminin kitabesi kapı kemerinin üzerinde ve saçağa yakın bir durumdayken, yapılan tamirler esnasında duvarla saçak arasına iyice sıkışmış ve okunamaz hâle gelmiştir.²³⁸ Ayverdi kitabeye ait okunuşlar arasında en sıhhatli olarak Kazım Baykal'inkini görür.²³⁹ Buna göre kitabe şöyledir:

²³⁰ Kepecioğlu, age, c. IV, s. 241.

²³¹ BŞS, A 5 266b, 290a.

²³² BŞS, A 4 46a.

²³³ BŞS, A 5 266b.

²³⁴ BŞS, A 5 290a.

²³⁵ BŞS, A 7 317b.

²³⁶ BŞS, A 200 3a.

²³⁷ BŞS, A 3 30a.

²³⁸ Ayverdi, age, c. II, s. 347.

²³⁹ Kitabeyi Mehmed Arif Bey, Ahmed Tevhid Bey, Memduh Turgut Koyunluoğlu, Şemseddin Efendi ve Mantran da okumuşlardır. Bkz. Ayverdi, age, c. II, s. 347.

“Bu mübarek mescidi, Mehmed Han oğlu Sultan Murad zamanında Hacı Mahmud Çelebi b. Hacı Hayreddin b. Yaniç imar etti. Allah hepsini affetsin. 844 senesi Safer ayında başarı ile bitirdi.”²⁴⁰ Kitabedeki inşa tarihi 844/1440 iken, mescidin avlusunda yer alan ve Veled-i Yaniç’e ait olduğu yazılı bulunan, muhtemelen XVIII. asırda dikilmiş olan, mezar taşındaki ölüm tarihi 736/1335’dir.²⁴¹ Bir insanın öldükten 108 yıl sonra bir mescid inşa etmesi mümkün olmadığına göre bu tarihlerden birinde yanlışlık vardır. Bu yanlış tarih de herhalde mezar taşındaki olmalıdır. Kepecioğlu, Denizli’de Yaniç b. Ali adına Ramazan 735/Nisan 1335 tarihli bir mezar taşı bulunduğundan söz eder. O, bu mezar taşıyla Bursa’daki mezar taşının tarihlerinin örtüştüğünden hareketle, mescidin banisi Mahmud Bey’in Ladik (Denizli)’de o sıralarda hüküm süren Yaniç Bey’in soyundan gelmiş olabileceğini düşünür. Ancak kaynaklarda bunu doğrulayacak bir bilgiye ulaşamadığını da ekler.²⁴²

Mescid boyutları küçük olmasına rağmen planındaki orjinalliğiyle, bilhassa son cemaat yerinin kullanış biçimiyle dikkat çekicidir. Ayverdi bu mescidin, Hıdırlık Mescidi ve İstanbul’da Küçük Çekmece’deki Fatih Camii ile benzer bir planının olduğuna işaret eder.²⁴³ Mescidin minaresi, çok ilginç bir tarzda, mescidden tamamen ayrı olarak karşı köşesinde bir çeşme üzerinde dört ayağa oturan, beş basamakla çıkılan küçük bir kubbe şeklinde inşa edilmiştir.²⁴⁴ Bu şeklin bir çan kulesini andırması burasının kiliseden dönüştürülen bir mescid olduğu yönünde iddialara sebep olmuşsa da, bu durumu destekleyecek herhangi bir delil bulunmamaktadır.²⁴⁵ Mescidin bânîsi Yaniç oğlu Mahmud Bey’in, mescidi için Zindankapı Mahallesi’nde vakfettiği dükkân zamanla harap olmuştur. Doğusu Hisar duvarına bitişik olan bu dükkânın 883/1478’de yirmi yıldan beri harap olduğunu bildiren bir belgeden hareketle caminin kitabesinde verilen yapılış tarihini doğrulamak mümkündür.²⁴⁶ Zira 883/1478’den geriye yirmi yıl gittiğimizde 863/1459 yılını buluruz. Belgede yirmi yıldır harap olduğu bildirildiğine göre 863/1459 yılında dükkân uzunca bir süre kullanılıp, artık bakımsız duruma gelmiş

²⁴⁰ Baykal, age, s. 178. (kitabe no: 38)

²⁴¹ Ayverdi, age, c. II, s. 348.

²⁴² Kepecioğlu, age, c. IV, s. 353.

²⁴³ Ayverdi, age, c. II, s. 346, 347. Ayverdi mescidin planını da vermiştir.

²⁴⁴ Ayverdi, age, c. II, s. 347; Baykal, age, s. 62.

²⁴⁵ Baykal, age, s. 62, Kepecioğlu, age, c. IV, s. 353.

²⁴⁶ BŞS, A 3 30a.

demektir. Öyleyse bu tarihten de geriye bir dükkânın harap hâle gelmesini sağlayacak kadar bir süre geri gitmek uygun düşer. Bunun için de ortalama bir yirmi yıl daha geriye gidersek karşımıza 840/1436'lı yıllar çıkar. Bu tarihle mescidin bina ediliş tarihinin örtüştüğünü görürüz.

Mescid için yapılan vakıflar elbette bununla sınırlı kalmamıştır. Aynı mahallede iki sabbağ (boyacı) dükkânının arsaları,²⁴⁷ el-Hac Ayşe Pula binti el-Hac Musa tarafından haftada iki gün sevabı ruhuna bağışlanmak üzere cüz okunması karşılığında vakfedilen bir ev,²⁴⁸ Gülşah binti Abdullah'ın geliriyle, kendisinin ve eşinin ruhuna mescidin müezzini ve imamının Kur'ân okuması şartıyla vakfettiği 2.500 dirhem,²⁴⁹ Mevlânâ Ali b. Abdullah'ın yine mescidin imamına cüz okuması karşılığında gelirinden verilmesini şart ettiği 4.000 dirhem,²⁵⁰ Gülşah binti Abdullah'ın hem cüz kıraati hem de mescidin kandili için gelirinden pay ayrılmasını istediği 3.000 dirhem²⁵¹ bunlar arasında sayılabilir. (Ek-2 Resim 9 ve 10)

19. Satı Fakih Mescidi

Orhan Hamamı'nın karşısında, ahşap çatılı moloz duvarlı, mimarî değeri haiz olmayan bir mesciddir.²⁵² Satı Fakih'in 829/1426 tarihinde İvaz Paşa vakfiyesinde adı şahitler arasında geçmekte²⁵³ olduğuna göre mescidi de yaklaşık olarak bu yıllarda inşa ettirmiş olmalıdır. Bayram Bey'in oğludur. Bazı kaynaklarda oğlu Murad Fakih'in babasının yaptırdığı bu mescide imamlık yaptığı ve bu mescide birtakım vakıflarda bulunduğu bildirilmektedir.²⁵⁴ 1 Safer 897/4 Aralık 1491 tarihli bir belgede Satı Fakih Mescidi'nin müezzinin görevini yerine getirmediği gerekçesiyle cemaat tarafından şikayet edildiği ve yerine Mahmud b. Murad'ın getirildiği kaydedilmiştir.²⁵⁵ Göreve yeni atanan Mahmud'un babası Murad'ın, Satı Fakih'in oğlu Murad olup olmadığı belirtilmemiştir. Ancak ihtimal dışı gözükmemektedir. 5 Rebiulevvel 910/16 Ağustos

²⁴⁷ BŞS, A 19 41a.

²⁴⁸ BŞS, A 8 271a.

²⁴⁹ BŞS, A 18 102b.

²⁵⁰ BŞS, A 11 188b.

²⁵¹ BŞS, A 25 81a, 104a.

²⁵² Ayverdi, age, c. III, s. 103; Baykal, age, s. 62.

²⁵³ BŞS, C 1 19a.

²⁵⁴ Kepecioğlu, age, c. IV, s. 127; Ayverdi, age, c. III, s. 103.

²⁵⁵ BŞS, A 8 264b.

1504 tarihinde Süleyman b. Ebredi Ahmed'in oğlu ve hanımı, vefatından sonra merhûm Süleyman'ın Satı Fakih Mescidi'nin kandilinin yağı için vakıfta bulunduğunu bildirmişlerdir.²⁵⁶ Bu durumu tasdik edenler arasında müezzin Mevlana Hüseyin b. Abdullah ile Satı Fakih'in oğlu Mevlana Murad da yer almaktadır. Her ne kadar Mevlana Murad için "imam" olduğunu belirten bir ifade kullanılmamışsa da, diğer kişi müezzin olduğuna göre o da bu mescide yapılan bir vakfi onaylayan imam olmalıdır. Dolayısıyla bu belge, diğer kaynakların Mevlana Murad'ın bu mescide imamlık yaptığı yolundaki görüşünü destekler niteliktedir. Aynı yılın Zilkade ayına ait bir tevcihat kaydında ise müezzinin değiştiği ve günlük ücretinin bir akçe olduğu görülmektedir.²⁵⁷ 962/1555 yılına gelindiğinde ise müezzinin aldığı ücret değişmemiş, fakat ücreti Çavuş Bey Vakfı'ndan ödenmiştir.²⁵⁸

963/1556 yılında Satı Fakih Vakfı, Koca Naib Mahallesi'nden 2.000 dirheme bir ev satın almış gözükmektedir.²⁵⁹ Ancak bu, ticarî bir gayr-i menkul alımından ziyade ipotekli bir borç alışverişini, bey'-i bi'l-istiglali çağrıştırmaktadır. Zira o dönemde oldukça yaygın olan bu uygulamada ev geçici olarak alınan borcun karşılığı olarak vakfa satılmakta, daha sonra da yeni sahibinden kiralanmakta, şartlar elverdiğinde borç/satış bedeli geri ödenerek ev geri alınabilmektedir.

Safer 966/Kasım 1558'den Safer 967/Kasım 1559'a kadar olan bir yıllık sürenin hesaplarının tutulduğu vakıf muhasebe kaydına göre, Satı Fakih Vakfı'nın asl-ı malı 16.920 akçedir. Vakfın yıllık geliri olan 3.220 akçenin 1.630 akçesi dükkân kiralardan elde edilmektedir. Görevlilere ödenen toplam meblağ 2.696 akçedir. Bunun 1.280 akçesi mescidin imamına, 616 akçesi müezzine, 720 akçesi eczahana, 80 akçesi de müteveliye ödenmiştir. Mescidin aydınlatılması için 310 akçe harcanmıştır. Kira geliri elde edilen dükkânların yerleri için 144 akçe mukataa-i zemin ödenmiştir. Tüm harcamalardan sonra geriye kalan asl-ı mal 13.700 akçe olarak kaydedilmiştir.²⁶⁰ Yaklaşık iki buçuk asır sonra Muharrem 1205/Eylül 1790'da ise vakfın "asl-ı mal-ı

²⁵⁶ BŞS, A 19 197a.

²⁵⁷ BŞS, A 19 390a

²⁵⁸ BŞS, A 58 62b.

²⁵⁹ BŞS, A 65 81b.

²⁶⁰ BŞS, A 69 76a.

vakf-ı kadîminin” yani eskiden mevcut olan toplam malvarlığının 1.738,5 kuruş, “mal-ı mevcut”, yani halihazırda var olan mal varlığının ise 1.405 kuruş olduğu görülmektedir. İmama 83,5 kuruş,²⁶¹ müezzine ise 12,5 kuruş ödenmiştir. Mescidin tamiri için de 4 kuruş gibi cüz’î bir miktar harcandığı görülmektedir. Buradan yola çıkarak, mescidin bakımlı ve ciddi bir tamire ihtiyaç duymadığını farzetmemiz mümkündür. Masraflar arasında hangi amaçla kullanıldığı belirtilmeyen bir mahzenin kirasının bulunması ve mescidde iftarlık olarak hurma, incir ve üzüm dağıtılmış olması da dikkat çekmektedir. Bu vakfa borcu olanların listesi bir hayli kabarıktır. Vakfin alacak miktarı 480.5 kuruştur.²⁶² Öyleyse mescid, XVIII. yüzyılda da sağlam bir vaziyette ve namaza açık durumdaydı.²⁶³ (Ek-2 Resim 13)

20. İsa Bey Fenarî Mescidi

Mescid Hisar’da Kaplıca Kapı’ya yakın bir yerde, bugünkü Toprak ve Fenarî sokaklarının köşesinde bulunmaktadır. Kargir kubbelidir. Mescidin hemen önünde yine İsa Bey Fenarî’nin yaptırdığı medrese XIX. yüzyıla kadar ayakta idi.²⁶⁴ Mescidin minaresi normalden kısa olduğu için mescidin bir adı da “güçük minare” olmuştur. Mescid kare planlı olup prizmatik üçgenler üzerine oturan bir kubbe ile örtülüdür. Duvarları kesme taş örgülü olup, asıl ibadet yeri dıştan kurşunla kaplı bir kubbeyle örtülüdür.²⁶⁵ Son cemaat yeri de önceleri kiremit çatı ile örtülüyken, günümüzde betondan yapılmış bir kubbe ile kapatılmıştır.

İsa Bey Fenarî, Molla Fenarî diye tanınan Mevlana Şemseddin Mehmed Efendi’nin erkek kardeşidir.²⁶⁶ 833/1430 tarihli vakfiyesinde “Kaplıca Kapı’da” inşa ettirdiği mescid ile bu mescidin hemen yakınında yer alan 7 adet dükkânı ve mescide bitişik bir evi bağışladığını bildirmektedir. İsa Bey Fenarî, imam ve müezzinin ücretlerini alışla gelenden biraz farklı bir şekilde tayin etmiştir. Zira bu dönemde

²⁶¹ 09 Ramazan 1206/ 1 Mayıs 1792 tarihli bir tevcihatta mescide imam olan kişinin aldığı günlük ücret 1 akçe olarak belirlenmiştir. BOA, C.EV. 48/2397.

²⁶² BŞS, B 240, 48b.

²⁶³ BOA, C.EV. 48/2397.

²⁶⁴ BŞS, C 10 134b.

²⁶⁵ Beşbaş, Nermin-Denizli Hikmet, *Türkiye’de Vakıf Abideler ve Eski Eserler*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1983, c. III, s. 94.

²⁶⁶ BOA, Vakfiyeler 19/6.

genelde vakıf görevlileri için günlük birkaç dirhem sabit bir ücret belirlenirken, o mescidin yakınındaki 7 dükkânın kiralarını imam ve müezzine maaş olarak vermeyi uygun görmüştür. Buna göre imam olan kişi, 7 dükkândan 4'ünün kirasını alırken, müezzin geriye kalan 3 dükkânın kirasıyla yetinecektir. İmam ayrıca, mescide bitişik evde oturma hakkına da sahip olacaktır.

İsa Bey Fenarî'nin vakfettikleri sadece bunlardan ibaret değildir. Ankara'da ve Gökseperiz? kazalarında üçer köy vakfetmiştir. Ankara'daki köyler; Yakacık, Kapaklı ve Gökçe köyleridir. Yalnızca bunların mahsülünden sorumlu olacak muhasebeci/câbî günde 4 dirhem ücret alacaktır. Ankara'daki köyler, her askerî seferde eşkinci gazilerinin arasında yer alabilecek techizatlı bir kişinin hazır bulundurulmasıyla da yükümlü olacaklardır. Gökseperiz? kazasında vakfettiği köylerin isimleri ise; Fergan, Kızılcıca Kilise ve Mezcik'tir. Bu köylerin câbîsi için belirlenen ücret günde 3 dirhemden ibarettir. Bunların dışında Gerde kazasındaki Çokluk Köyü de bağışladıkları arasında yerini almıştır. Bu köyün câbîsi yalnızca bir köyden sorumlu olmasına karşın günde 2 dirhem ücret alabilecektir. İsa Bey Fenarî, mescidin imam ve müezzinin yanı sıra vakfının mütevellisi için de sabit bir ücret yerine, mahsülün onda birini vermeyi uygun görmüştür. Vakfın tevliyetini önce kendisine, sonra vakfiyeyi birlikte düzenledikleri kardeşi Mevlana Şemseddin Fenarî'ye, ondan sonra ise oğlu Yusuf Balı'ya şart koşmuştur. Vakfın mahsülünden, bahsedilen harcamalardan sonra geriye kalanın ise vakıf bünyesindeki emlâkın tamirine harcanmasını istemiştir.²⁶⁷

Mescid, vakfiyesine bakıldığında oldukça zengin bir vakfa sahip görünmektedir. Buna rağmen mescide ilerleyen yıllarda yeni vakıflarda bulunulduğu anlaşılmaktadır.²⁶⁸ Hatta bazen vakfa ait arazilerin sınırları hususunda mahkemeye intikal edecek kadar ciddi ihtilaflar çıkabilmiştir. İsa Bey Fenarî Mescidi vakfına ait olup, Bursa'nın kenarındaki Balıklı Karyesi'nde bulunan bir mezraanın hemen bitişğinde yer alan, Veysel Karani vakfına ait bir arazinin sınırlarının belirlenmesi ancak mahkemenin müdahalesiyle mümkün olabilmıştır.²⁶⁹

²⁶⁷ BOA, Vakfiyeler 19/6.

²⁶⁸ BOA, C.EV. 205/10217; Evkâf 11222.

²⁶⁹ BŞS, B 31 62a.

Mescide mahalle halkı tarafından da vakıfda bulunulmuştur.²⁷⁰ Mescidin 1205/1790 yılı muhasebe kayıtlarındaki asl-ı mal-ı vakfı 371 kuruştur.²⁷¹ Masraflar 4 pare 37 kuruş olarak bildirilmiştir. İmama 6,5 kuruş, müezzine 1,5 kuruş ücret ödenmiştir. Diğer bir görevli temcithan için ödenen ücret ise 2 kuruştur. Balmumu için 6,5 kuruş, zeytinyağı için 2 kuruş, kandillerin yağı içinse 1,5 kuruş sarfedilmiştir.

İsa Bey Fenarî Mescidi uzun yıllar mevcudiyetini korumuştur. Tabii bunun için çeşitli tamirler geçirmesi gerekmiştir. Bunların bilinen en kapsamlılarından biri 1260/1844 yılında yapılan tamirdir. Bu tamirde kubbenin eskiyen ve açılan kurşunları ve tahtaları yenilenmiş, bunun için 1.160,5 akçe harcanmıştır. Aynı şekilde kubbe eteğindeki döşeme ağaçları da yenilenmiş ve bunlar için de 8.222 akçe sarfedilmiştir. Mescidin sadece kubbesi yenilenmekle kalmamış, 6 penceresi ve mumluğu da yeniden yapılmıştır. Bunlar için yapılan masraf 500 akçedir. Mescidin sofasının ahşap tavanı yenilenmiş, bunun için kiraz ağacı kullanılmış, yine mescidin iç kapısı yenilenmiş, trabzanları elden geçirilmiş ve boyanmıştır. Saçakları tamir edilmiş ve eksik kiremitleri de tamamlanmıştır. Tüm bunlar içinse 1.260 akçe ödenmiştir. Böylece mescid için yapılan toplam tamir masrafı 11.142,5 akçeyi bulmuştur.²⁷²

1296/1879 yılında mescid ibadete kapatılacak derecede harap bir hâle gelmiştir. Bunu üzerine mahalle halkı başka bir mescide gitmek zorunda kalmışlardır. Yapılan ön çalışma sonucunda mescidin 28.464 kuruşa tamir ettirilebileceği anlaşılmıştır. Bu meblağın 3.464 kuruşu halk tarafından karşılanmış, geriye kalanı ise vakıfdan alınmış ve böylece gerekli onarımın yapılması sağlanmıştır.²⁷³ (Ek-2 Resim 11 ve 12)

21. Şahin Lala Mescidi

I. Murad'ın lalası olan Rumeli Beylerbeyi Lala Şahin Paşa tarafından yaptırılmıştır. Lala Şahin Paşa diğer pek çok hayratının yanı sıra Bursa'da da bir medrese, han ve bir de mescid inşa ettirmişti.²⁷⁴ Ancak 749/1348 tarihli vakfiyesinde, Bursa'da yaptırdığı bu kurumlardan sadece kale içindeki medresesinin bahsi

²⁷⁰ BŞS, A 58 46a, 46b, 65b.

²⁷¹ BŞS, B 240 42b.

²⁷² BŞS, C 10 133b-134a.

²⁷³ BOA, İŞD 48/2661.

²⁷⁴ Ayverdi, age, c. I, s. 95, 57.

geçmektedir.²⁷⁵ Bunun yanı sıra Kirmastı’da bir cami ve zaviyesi olduğu yazılmakta, fakat Bursa’da bir mescid ve han yaptırdığına dair herhangi bir ifade yer almamaktadır. Muhtemelen bunları, vakfiyesini düzenledikten sonra inşa ettirmiştir.

Mescidin imamı günde 2 akçe ücret alıyordu.²⁷⁶ Müezzinin aldığı ücret ise bir akçeden ibaretti.²⁷⁷ 15 Rebiulahir 897/15 Şubat 1492’de bu mescide imam olan Mevlana Muhyiddin Mehmed, aynı zamanda Şafii kadısı idi.²⁷⁸ Ancak daha sonra aynı mescidde imamet görevini yürüten kişilerin böyle bir ünvana sahip olduklarına dair bir belirti bulunmamaktadır. Hatta 909/1503 ve 910/1504 yılına ait tevcihat kayıtlarında imam olan kişilerin baba isimleri dahi zikredilmemiştir.²⁷⁹ 963/1555 yılında mescide bir seyyid imam olarak atanmıştır. Seyyid Çelebi’nin, selefi imam Mustafa’dan görevi devralma nedeni, Mustafa’nın hastalığı nedeniyle vazifesini icra edememesi olarak zikredilmektedir. Ancak ilgili belgede Mustafa’nın sağlığı yerindeyken de görevini ihmal ettiği “...*hal-i sıhhatinde iken dahi edâ-i hizmet etmediği ecilden...*” ifadesiyle vurgulanmıştır.²⁸⁰

Mescidin aydınlatılmasını sağlamak üzere 36 akçe harcanmaktaydı.²⁸¹ Bir mescid için en önemli ihtiyaçlardan biri olan suyu sağlamakla görevli âbî/su yolcu²⁸² için ödenen ücret ise 120 akçeydi.²⁸³ Mescid 967/1560 ve 968/1561 yıllarında birer yıl arayla küçük çaplı iki tamir geçirmiştir. Bu tamirlerin ilkinde 24, ikincisinde 32 akçe harcanmıştır.²⁸⁴ Muhasebe kayıtlarında sözü geçen bu tamir masraflarının azlığı mescidin bakımlı ve kullanılabilir bir durumda bulunduğuna işaret ediyor olabilir. Öyleyse mescidin ufak tefek eksikleri her yıl mümkün olduğunca giderilmeye çalışılıyordu. Yahut tam aksine vakıf, aslında büyük oranda yıpranmış olan mescidi tamir etmek için yeterli paraya sahip bulunmadığından küçük tamirlerle ayakta

²⁷⁵ VGMA, defter no: 732, s.74.

²⁷⁶ BŞS, A 19 50b, 276b; A 58 71a; A 133 106a; A 91 44a.

²⁷⁷ BŞS, A 69 121b; A 82 75a; A 133 106a; A 91 44a.

²⁷⁸ Ayverdi, age, c. I, s. 57.

²⁷⁹ BŞS, A 19 50b, 276b.

²⁸⁰ BŞS, A 58 71a.

²⁸¹ BŞS, A 82 75a; A 133 106a.

²⁸² Su yolcu, su yollarıyla maslakların (daima akan su borusu, büyük yalak) tamirini yapan, suların şehrin muhtelif yerlerinde ve evlerin çeşmelerinde düzenli bir şekilde akmasını sağlayan görevlidir. Pakalın, age, c. III, s. 286.

²⁸³ BŞS, A 69 121b; A 82 75a.

²⁸⁴ BŞS, A 69 121b; BŞS, A 82 75a.

kalmasını sağlamaya uğraşıyordu. Eldeki veriler ikinci ihtimali güçlendirmektedir. Zira Şahin Lala'nın Bursa'daki mescidine ait vakfının Bezir Hanı dışında kayda değer bir geliri bulunmamaktadır. Hanın geliri ise ilerleyen yıllar içinde azalma göstermiştir. Zira 889-890/1484-1485 yıllarında yılda 10.000 dirhemin üzerinde kiraya verilebilen han,²⁸⁵ 909/1503'de 5000 dirheme ancak kiracı bulabilmiştir.²⁸⁶ 966-967/1559-1560 yıllarında ise handan elde edilen gelir 7.200 dirhemdir.²⁸⁷ Hanın değerinin yükselişinin sebebi gördüğü tamirler olmalıdır.

Hisar içindeki diğer bazı mahalle mescidlerinin vakıflarının bütçeleri göz önüne alındığında, Lala Şahin Mescidi vakfı, Bezir Hanı gibi önemli bir ticaret merkezine sahip olmasına rağmen karşımıza oldukça küçük ölçekli bir vakıf olarak çıkar. Aynı dönemde Filboz Mescidi Vakfı'nın asl-ı mal-ı vakfı 99.507, re's-i malı ise 90.000 dirhemdir.²⁸⁸ Yerkapı Mescidi Vakfı'nın anaparası 967/1560 yılında 32.299 akçe,²⁸⁹ 968/1561 yılında ise 34.299 akçedir.²⁹⁰ Bunlara karşılık Lala Şahin Vakfı'nın 967/1560 yılı asl-ı malı 8.310 akçe,²⁹¹ 968/1561 yılında ise 7.700 akçeden ibarettir.²⁹² 971/1564 yılında ise vakfın asl-ı malı 7.493 akçeye düşmüştür.²⁹³ 977-978/1569-1570 yıllarında ise vakfın asl-ı malında bir miktar artış kaydedilmiş ve 8.524 akçeye yükselmiştir.²⁹⁴

22. Tahtalı Mescid/Hatibzade Mescidi

Kepecioğlu'nun "Her şehirde bu isimde bir mescid vardır"²⁹⁵ dediği Tahta/Tahtalı Mescid'den Bursa'da iki tane mevcuttur. Biri Sivasiler Mahallesi'nde, diğeri ise Hisar'da Zindankapı yakınındadır. Moloz taşla yapılmış, üstü ahşap ve kiremittir. Kazım Baykal, kim tarafından ve ne zaman yaptırıldığının belirlenemediğini

²⁸⁵ BŞS, A 4 133a, 348a.

²⁸⁶ BŞS, A 19 48a. Söz konusu akid 2 Ramazan 909'da gerçekleştirilmiştir. Ancak bu akdin kayda geçirilişinden yalnızca bir ay sonra aynı hanın yeni bir kira akdiyle başka birine yıllık 6000 dirheme kiralandığı görülmektedir. Bkz. BŞS, A 19 76a.

²⁸⁷ BŞS, A 69 121b; A 82 75a.

²⁸⁸ BŞS, A 69 157a.

²⁸⁹ BŞS, A 69 51b.

²⁹⁰ BŞS, A 82 15a.

²⁹¹ BŞS, A 69 121b.

²⁹² BŞS, A 82 75a.

²⁹³ BŞS, A 133 106a.

²⁹⁴ BŞS, A 91 44a. (Belgenin metni için bkz. Ek-3 Belge 3)

²⁹⁵ Kepecioğlu, age, c. IV, s. 250.

ifade eder.²⁹⁶ 928/1522 yılında Tahta Mescidi imamının günlük ücreti 1.5 akçedir. Yılda 30 akçeye bir hatim indirmektedir. Bahçeli bir odanın kullanım hakkına sahiptir.²⁹⁷ 958/1551 yılında mescidin imamının bir günde elde ettiği ücret 2 akçeye yükselmiştir.²⁹⁸ Aynı dönemde bu mescidde Bekir Çelebi ruhu için senede 600 akçe ücretle Kur'ân okuyan bir cüzhan mevcuttu.²⁹⁹ Bu mescid “Hatibzade” adıyla da tanınıyordu.³⁰⁰ Mescide Hatibzade adının niçin verildiği bilinmemektedir. Ancak hatibzade adıyla tanınan Tacettin İbrahim Efendi, Fatih döneminde İznik müderrisi idi.³⁰¹ Oğlu Mevlana Muhyiddin de kendisi gibi müderrislik yapmış, biraz kibirli olduğundan pek sevilmemiştir. 896/1491’de Bursa’da vefat etmiştir.³⁰² Hatibzade Mescidi’nin, Tacettin İbrahim Efendi’yle bir ilgisi olup olmadığı kesin olarak bilinmemektedir. Fakat mescidin inşa edildiği tahmin edilen dönemde bu lakabla tanınan fazla kişinin bulunmaması hasebiyle aralarında bir bağlantı olması ihtimal dahilindedir. (Ek-2 Resim 14)

23. Hoca Turgut Mescidi

Hisar’da Şeyh Paşa Mahallesi’nde, Hoca Turgut adındaki bir hayırsever tarafından yaptırılmıştır.³⁰³ İnşa edildiği tarih kesin olarak bilinmemektedir.³⁰⁴ Ancak şimdiye kadar mescidle ilgili ulaşabildiğimiz en erken tarihli belgeler XVI. yüzyıl ortalarına aittir.³⁰⁵

²⁹⁶ Baykal, age, s. 66.

²⁹⁷ BŞS, A 32 64b.

²⁹⁸ BŞS, A 58 15a.

²⁹⁹ BŞS, A 58 14b.

³⁰⁰ BŞS, A 58 15a.

³⁰¹ Kepecioğlu, age, c. II, s. 226.

³⁰² Kepecioğlu, age, c. III, s. 225.

³⁰³ BOA, C. EV. 67/3330.

³⁰⁴ Koyunluoğlu, kitabesi olmayan mabedler bahsinde bu caminin, Hisar’da Şeyh Paşa Mahallesi’nde olduğunu yazmakta, başka herhangi bir bilgi vermemektedir. Koyunluoğlu, age, s. 186.

³⁰⁵ 963/1556 tarihli bir tevcihat kaydına göre, mahalle halkı ve Birgi kadısı tarafından, Şeyh Paşa Mahallesi’nde merhum Turgut Mescidi’nde yevmî 3 akçe ile imam olan Derviş b. Durmuş’un, “hizmet-i mezbûrenin edâsına kâdir” olmadığı bildirilmiş, fakat belgeye sonradan ilâve edildiği çok açık olan bir ifadeye göre, “hüsn-i ihtiyarıyla feragat idüb” yerine Mevlânâ Mahmud b. Müeyyed imtihandan geçirildikten sonra atanmıştır. BŞS, A 58 81b. Ayrıca Kepecioğlu’nun hazırladığı Bursa Kütüğünde yer aldığına göre, 975/1567’de vefat eden Kadızâde Mehmed Çelebi, Şeyh Paşa Mahallesi’ndeki Turgut Mescidi’nde medfundur. Kepecioğlu, age, c. III, s. 241.

Tüm diğer mescidlere olduğu gibi bu mescide de çeşitli vakıflarda bulunulmuştur. 978/1571 yılında Hisar'da mektebi bulunan Hoca Nasuh'un oğlu Mehmed Çelebi, Şeyh Paşa Mahallesi'ndeki Abdüllatif Mescidi'ne ve Turgut Mescidi'ne 200.000 akçe vakfetmiştir.³⁰⁶ XVII. yüzyılda ise Şeyh Paşa Mahallesi'nde oturan Ayşe Hanım, Turgut Mescidi müezzine bir ev vakfettiğini bildirmiştir.³⁰⁷

1205/1790 tarihli bir muhasebe defterinde, mescidin imamı ve balmumu için kurulan bir vakıf kaydı bulunmaktadır. Söz konusu vakfin asl-ı mâlı 225 kuruş, yıllık geliri ise 28 kuruş 5 paradır. Vakfa olan borçların toplamı da 225 kuruştur. Vakfin bir imam, bir de müezzin kadrosu bulunmaktadır.³⁰⁸

Mescid XIX. yüzyılın ortalarına kadar ibadete açık bir haldeydi.³⁰⁹ Ancak Kazım Baykal'ın bildirdiğine göre son dönemlerde konut olarak kullanılmıştır.³¹⁰ Hisar Mahallesi'nde sakin olan araştırmacı Erhan Yıldızalp, bu mescidin yerinin Şeyh Paşa Camii'nin kible tarafındaki Turgut Sokak'ta olduğunu söylemektedir.³¹¹

24. Güranlı/Seyyid Hüseyin Mescidi

Erzincanlı Seyyid Hüseyin b. Seyyid Abdurrahim tarafından yaptırılmıştır.³¹² Mescid, vâkıfının adından dolayı "Seyyid Hüseyin", arsasının "Molla Gürânî Bahçesi" olarak bilinmesi sebebiyle de "Güranlı" veya "Molla "Gürânî" isimleriyle anılmıştır.

Seyyid Hüseyin, 994/1586 yılında Filboz Mahallesi'nde ikamet etmekteydi.³¹³ Bunu aynı tarihte bu mescid için yapılan bir ev vakfından anlıyoruz. Buna göre Hasan Çelebi b. Ali tarafından düzenlenen vakfiyede vakfedilen evin sınırları arasında Seyyid Hüseyin'in mülkü de yer almaktadır. Vâkıf Hasan, sahibi olduğu mülkün bir kısmının kiraya verilmesini ve elde edilecek gelire cüz okunmasını istemektedir. Okunacak cüzlerden birinin Filboz Mahallesi yakınında bulunan ve "Fahru's-sâdât" Seyyid Hüseyin Çelebi'nin Molla Gürânî bahçesinde inşa ettirdiği mescidin imamı ve diğer bir

³⁰⁶ Kepecioğlu, age, c. III, s. 391.

³⁰⁷ BŞS, B 56 71a.

³⁰⁸ BŞS, B 240, 78b.

³⁰⁹ BOA, C. EV. 67/3330.

³¹⁰ Baykal, age, s. 65.

³¹¹ Yıldızalp, agn, s. 28.

³¹² BŞS, A 137 97a, 91b; Kepecioğlu, age, c. II, s. 265.

³¹³ BŞS, A 137 97b.

cüzün ise aynı mescidin müezzini tarafından okunmasını istemektedir.³¹⁴ Bu vakfiyeden anlaşıldığı kadarıyla mescid, bu tarihten önce inşa edilmişti ve namaza açık bir durumdaydı. Seyyid Hüseyin aynı tarihte düzenlediği vakfiyesinde sözü edilen bu mescidin yanı sıra çok sayıda menkul ve gayr-i menkulu vakfettiğini ifade etmiştir.³¹⁵ Mescidin imamının oturması için bir beyt, sofa, kenif ve muhavvatadan oluşan ve Gürânî Mahallesi'nde bulunan evlerinden birini -mukataası kendisine ait olmak üzere- bağışlamıştır. Ayrıca imam için her gün beş vakit namaz kıldırmasının karşılığında 6 dirhem ücret ödenmesini de öngörmüştür. Mescidin müezzine ödenecek ücret ise 5 dirhemdir. Müezzin olacak kişinin özellikle güzel sesli olması ve namaz vakitlerini tayin etmeyi bilmesi istenmektedir. Aynı dönemde diğer mahalle mescidlerinin imam ve müezzinlerinin aldıkları ücretlerin 1-3 akçe³¹⁶ civarlarında değiştiği dikkate alınır, Seyyid Hüseyin'in inşa ettirdiği mescide verdiği önem daha iyi anlaşılır. Üstelik imam ve müezzine 2 dirhem cihetle okunan cüzler için de görev verilmiş, böylece aldıkları ücret daha da arttırılmıştır. Vâkif, kayyımın görev ve sorumluluk alanını da net bir biçimde ortaya koymuş, onun da her gün alacağı bir dirhem karşılığında mescidin kapısını açıp kapamasını ve kandilini yakmasını istemiştir. Mescidin etrafında bulunan 10 odadan birini de onun için ayırmıştır. Mescidin siracı için ise ayrıca her gün 1 dirhem harcanmasını şart koşturmuştur.

Seyyid Hüseyin, mescidi sadece namaz kılınan bir mekân olmaktan çıkarıp, ilim yapılan bir yer haline getirmeye çalışmıştır. Bunun için de mescidde halka ve talebelere vaaz verecek bir vaiz atamıştır. Aynı zamanda vakfettiği beş odada öğrenim görecekt öğrencilere şeyh olacak olan bu kişinin, talebelerin yanı sıra cemaate de vaaz vermesi, Pazartesi ve Perşembe günleri Kur'ân tefsiri yapıp, hadis nakletmesi istenmiştir. Bu kişi için belirlediği günlük 20 dirhemin yanı sıra, aynı mahallede bulunan bir evi de tahsis etmiştir.

³¹⁴ BŞS, A 137 97a.

³¹⁵ BŞS, A 137 91b-92b. Seyyid Hüseyin ve vakıfları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Maydaer, Saadet, "Seyyid Hüseyin Erzincanî Vakfı", Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, c. 16, sy. 2, 2007, s. 287-308.

³¹⁶ BŞS, A 19 390a, 50b, 276b; A 58 71a, 11b, 22b.

Seyyid Hüseyin'in evkâfi 1024/1615 yılında 9.900 akçe tutarında esaslı bir tamir geçirmiştir. Bu meblağın 600 akçesi darü'l-hadis için harcanırken, 2.000 akçesi mescidin imamına vakf olan evin tamirine sarfedilmiştir. Geriye kalan meblağ ise vakfa ait çeşitli yerlerdeki gayr-i menkullerin zamanla yıpranmış kısımlarının tamirine veya yeniden inşasına kullanılmıştır.³¹⁷

Mescide zamanla mahalle halkından da vakıfta bulunanlar olmuştur. 1046/1636 yılında vefat eden mahalle sakini bir hanım, malının bir kısmı olan 4000 akçeyi mescide bağışlamıştır. Bu paranın gelirinden her gün sabah namazında ruhuna üçer ihlas suresi okumaları şartıyla, mescidin imam ve müezzine verilmesini istemiştir.³¹⁸

Seyyid Hüseyin Erzincanî Vakfı'nın 1074/1663 tarihli muhasebe kaydından vakfın bütçesinin 295.780 akçe olduğu anlaşılmaktadır. Vakfın görevlilerine ödenen ücretler, vakfiyede belirlenen esaslara uygun gözükmektedir. Mescidin imamı 6, müezzini 5 ve kayyımı ise günde 1 akçe ücret almayı sürdürmektedir.³¹⁹ Bu da vakfın ekonomik açıdan iyi bir durumda olduğunu göstermektedir. Ancak daha sonraki yüzyıllarda mescidin görevlilerin aldığı ücretlerde bir farklılaşma olmuştur. Mescidin müezzinin aldığı ücret 2 akçeye düşerken, günde 6 akçe ücretle daha önceleri var olmayan bir hatiblik kadrosu ihdas edilmiştir.³²⁰ Kayyım ve cüzhanların ücretleri aynı kalırken, günde 3 akçe ücretle yine daha önceki belgelerde rastlanmayan bir kurra³²¹ kadrosu ortaya çıkmıştır.³²²

Günümüzde mescid, avlusu, minaresi ve son cemaat yeri olmamakla birlikte ibadete açık bir şekilde varlığını sürdürmektedir. (Ek-2 Resim 15)

³¹⁷ BŞS, B 29 77a.

³¹⁸ BŞS, B 56 70b.

³¹⁹ BŞS, B 133 57b. 1012/1604 yılındaki bir belgede de mescidin müezzini günde 5 akçe ücret almaktadır. BŞS, B 22 94a.

³²⁰ BOA, C.EV. 121/6023; C.EV. 78/3880.

³²¹ Kurrâ; Kur'ân'ı yedi kıraat ve on rivayet dahilinde okuyan üstad hafızlara verilen isimdir. Devellioğlu, age, s. 528.

³²² BOA, C.EV. 45/2207; C.EV. 18/869.

25. Leys Çelebi Mescidi

II. Bayezid'in başdeftardarlığını yapmış olan Nureddin Hamza b. Ali tarafından Tefsirhan Mahallesi'nde zaviye ve muallimhane ile birlikte inşa ettirilmiştir.³²³ Nureddin Hamza, Leysî Çelebi diye şöhret bulmuştu.³²⁴ Evlatları ve torunları ölümünün ardından uzunca bir süre "Leysîzâde" olarak tanınmaya devam ettiler.³²⁵ Buna binaen yaptırdığı zaviye, mescid ve mektep de daha ziyade "Leysi Çelebi/Leysizade" gibi adlarla varlığını sürdürmüştür.³²⁶ Mescid, 14 Ramazan 963/Temmuz 1556 tarihinde tamir edilmediği takdirde tamamen yıkılıp gidecek duruma geldiğinden, vakıf çalışanlarının ücretlerinden dahi kısıntıya gidilerek (rakabe), zaviye ve muallimhane ile birlikte büyük çaplı bir tamir geçirmiştir.³²⁷ 1017/1608'de zaviyeden medreseye dönüştürülen bina ile birlikte 20.000 akçenin sarfedildiği bir büyük tamir daha görmüştür.³²⁸ Bu tamirde de rakabeye gidilmek zorunda kalınmıştır.³²⁹

Mescide imam olan kişi için 967/1560 yılında ödenen ücret günlük 2.5 akçe, müezzin ve kayyım içinse birer akçedir.³³⁰ Mescidde berat geceleri özel bir program yapıldığı, o geceye mahsus balmumu için 15 akçe ayrılmasından anlaşılmaktadır. Mescidin yıl boyunca aydınlatılması için alınan muma ödenen bedel 60, fanus içinse 3 akçedir. Hasırlar için yıl boyunca 62 akçe harcanmıştır. Mescidin, zaviyeye mahsus vakfın muhasebesi içinde yer aldığı görülmektedir.

26. Filboz Mescidi

2 Cemaziyelahir 968/19 Şubat 1561 tarihli bir belgede Filboz Mahallesi'nde bulunan kilisenin yıktırılıp yerine padişah emriyle bir mescid inşa edildiği

³²³ BŞS, A 65 159b.

³²⁴ Yadigar-ı Şemsi'de Leys Çelebi'nin adı Hamza b. Ali olarak geçmektedir. Aydınlı olup, Divan-ı Âlî defterdarlığında bulunduğundan söz edilmekte fakat, Nureddin adından hiç bahs olunmamaktadır. Bkz. Mehmed Şemseddin, *Bursa Dergâhları Yadigar-ı Şemsi*, I-II, (haz. Mustafa Kara, Kadir Atlansoy), Uludağ Yayınları, Bursa, 1997, s. 485.

³²⁵ BŞS, A 145 43a. 995/1587'de torunu Mehmed Bey'den Leysîzâde diye sözedilmektedir.

³²⁶ BŞS, B 58 136a; B 5 27a.

³²⁷ BŞS, A 65 159b.

³²⁸ BŞS, B 26 109a.

³²⁹ Rakabe, vakıf eserlerinin tamire ihtiyaç duydukları ve vakfın bu onarıma gücünün yetmediği dönemlerde, vakıf çalışanlarının maaşlarının ödenmeyerek, biriken paranın öncelikle onarıma harcanması demektir. Hızlı, Mefail, "Osmanlı Vakıf Sisteminde Rakabe", *U.Ü.İ.F.D.*, sy. 6, cilt 6, 1994, s. 53-70.

³³⁰ BŞS, A 82 27a.

anlatılmaktadır.³³¹ Kepecioğlu da bu belgeye dayanarak Filboz Mescidi'nin yıktırılan kilisenin yerine inşa edilmiş olduğu kanaatine varmıştır.³³² Ancak kilisenin yıktırıldığını bildiren bu belgeden çok daha önce henüz 890/1485 yılında Filboz mescidi imamı için yapılan bir ev vakfı bulunmaktadır.³³³ Yine 12 Cemaziyelahir 920/4 Ağustos 1514'de Sinan b. Hasan adlı serrac, vakfettiği 3.000 dirhem yıllık geliri olan 300 dirhemden 250'sinin Filboz Mescidi imamına günde bir cüz okuması karşılığında verilmesini talep etmiştir.³³⁴ Bu mescidin imamının günlük ücreti 2 akçe, müezzininin ise 1.5 akçedir.³³⁵ 962/1555'de bu vakıfların mütevellisi olan Hayreddin'e günde 1.5 akçe ödenmiştir.³³⁶ O vefat ettikten sonra bu vazifeyi yürüten Mehmed b. Hasan'ın da aldığı ücrette bir değişiklik olmamıştır. 7 Safer 962/1 Ocak 1555'de göreve başlayan müteveli Mehmed b. Hasan, 8 Cemaziyevvel 963/20 Mart 1556'da vakfa ait Filboz Mescidi'ne bitişik bir binanın kullanılamayacak derecede harap olmasından ötürü binasının satılmasına, arsasının da kiraya verilmesine izin vermiştir.³³⁷ Görüldüğü üzere kilisenin yıktırılışına kadar geçen süre içinde Filboz Mahallesi'nde bir mescid zaten varlığını sürdürmüştür. Ancak mescid, bilmediğimiz bir nedenle harap olmuş, yıkılmış ya da kullanılamayacak duruma gelmiş olabilir. Bu nedenle de yıktırılan kilisenin yerine yeniden inşa ettirilmiş bulunabilir. Aksi takdirde Filboz Mahallesi'nde aynı anda iki farklı mescidin bulunduğu sonucuna varmamız gerekir ki şimdilik elimizde böyle bir duruma işaret eden hiçbir delil bulunmamaktadır.

Filboz Mescidi Vakfı'na ait muhasebe kayıtları, zengin bir mal varlığına sahip olduğunu göstermektedir. 967/1560 yılı muhasebe kaydında vakfın asl-ı malı 99.507, re's-i malı 90.000 dirhemdir.³³⁸ Çeşmenin tamiri için 7.220 dirhem, imamın evine akan su yollarının tamiri içinse 1.480 dirhem sarfedilmiştir. Mescidin aydınlatılması için yılda 50 dirhem harcanırken, imama yılda 680 dirhem, müezzine ise 510 dirhem ödenmiştir. Eczahan 720 akçe ücret alırken, mütevellinin vakıftan elde ettiği yıllık gelir,

³³¹ BŞS, A 72 182a.

³³² Kepecioğlu, age, c. II, s. 121.

³³³ BŞS, A 4 459b.

³³⁴ BŞS, A 24 183a.

³³⁵ BŞS, A 58 11b, 22b.

³³⁶ BŞS, A 58 48b.

³³⁷ BŞS, A 65 87b.

³³⁸ BŞS, A 69 157a.

mescidin imamının aldığı ücrete eşittir. En fazla tamir ücretinin su ile ilgili olarak ödendiği vakıf bütçesinden su yolcu için ayrılan yıllık meblağ 60 akçe olmuştur. 990/1582 yılı muhasebe kayıtlarında vakfın asl-ı malı 26.417 akçeden ibaret gözükmektedir.³³⁹ Vakfın mal varlığındaki bu düşüş, daha önceki yıllara ait muhasebe kayıtlarında Filboz Mahallesi Mescidi'ne dair tüm küçüklü büyüklü vakıfların tek bir başlık altında toplanmış olmasından kaynaklanmaktadır.³⁴⁰ 990/1582 yılının kayıtlarında vakfın yıllık geliri 2.617 akçe olarak kaydedilmiştir. Vazifelilere ödenen toplam meblağ 2.427 akçedir. İmam ve müezzinin ücretlerinde herhangi bir değişiklik görülmemektedir. Ancak eczahana ödenen ücrette ciddi bir azalma söz konusudur. Daha önce 720 akçe ödenen cüz okuma vazifesi için 990/1582 yılında vakıf sadece 220 akçe ödemiştir.³⁴¹ Bu durum az önce de ifade edildiği üzere mescide sonradan farklı şahıslarca yapılan cüz okuma vb. vakıfların bu yıla ait muhasebe kaydına dahil edilmemiş olmasından kaynaklanmaktadır. Su yolcunun aldığı ücrette de bir değişiklik söz konusu değildir. Yine 60 akçe ödenmiştir.

Mescid için yapılan şahıslara ait müstakil vakıflar daha sonraki yıllarda da var olagelmüşlerdir. 994/1586 yılında kendisi de Filboz Mahallesi'nde ikâmet eden Hasan Çelebi b. Ali, yaptığı pek çok vakfının yanı sıra Filboz mescidini de unutmamıştır. Yılda 200 dirhem mescidin kandil yağına ayrılmasını istemiş, ayrıca mescidin imam ve müezzini için de günde birer dirhem ücret ödenmesini öngörmüştür. Karşılığında ise imam ve müezzinin Pazartesi ve Perşembe günleri mescidde, sabah namazlarından sonra birer cüz Kur'ân-ı Kerim okumalarını, ayrıca her Cuma gecesi de imamın Yasin, müezzinin ise Mülk Suresi'ni okuyup, elde edilen sevabı ruhuna bağışlamalarını şart koşmuştur.³⁴²

Mescide verilen önem, hazîresinde yatan önde gelen zatlardan da anlaşılmaktadır. 1043/1633 senesinde vefat eden, İvaz Paşa, İsa Bey ve Hançerli medreselerinde müderrislik yapmış olan "Hayyatzade" diye meşhur Bostan Çelebi, bu

³³⁹ BŞS, A 124 7b.

³⁴⁰ "Vakf-ı Şemsi Hatun, Vakf-ı Üveys Çelebi v.s." BŞS, A 69 157a.

³⁴¹ BŞS, A 124 7b.

³⁴² BŞS, A 137 97b.

caminin hazîresinde medfundur.³⁴³ Bu, aynı zamanda mescidin XVII. yüzyılda varlığını sürdürdüğüne de işaret etmektedir. Koyunluoğlu mescidin arsa haline geldiğini yazmaktadır.³⁴⁴ Günümüzde mescide dair hiçbir kalıntı bulunmamaktadır.

27. Üftade Mescidi

Bursalı mutasavvıf Üftade Muhyiddin Mehmed Efendi tarafından 987/1579 yılında Yerkapı'da yaptırılmıştır.³⁴⁵ Bâni Üftade Efendi 988/1580 yılında vefat etmiş ve inşa ettirdiği caminin hazîresine defnedilmiştir.³⁴⁶ Mescidin asıl ibadet alanı tek kubbeli, kuzey yönünde yer alan son cemaat yeri ise üç kubbelidir.

Mescidin daha önce kilise olduğuna ilişkin rivayetler vardır. Buna göre Üftade Efendi, kale içinde Yerkapı'da yer alan bir kiliseyi mescid yapmak üzere sultandan izin istemiş, sultan da kendisine gerekli izni vermiştir.³⁴⁷ Kazım Baykal, mescidin kilise üzerine inşa edilmiş olduğuna dair iddialara karşı çıkmıştır. Ancak yine de inşaat esnasında eski malzeme kullanılmış olabileceği ihtimalini gözardı etmemiştir.³⁴⁸ Mescidin kilisenin yerine yapılmış olması mümkündür. Zira Bursa'nın fethiyle birlikte gayrimüslimlerin Hisar'dan dışarı çıkarıldığı bilinen bir husustur. Bir Bizans şehri olarak alınan Bursa'da, fetihten önce çok sayıda kilisenin var olduğu da aşıkardır. Bu durumda Bursa Osmanlıların eline geçtikten sonra bu kiliseler atıl kalmış olmalıdır. Üftade Efendi de muhtemelen artık cemaati kalmadığından terkedilmiş haldeki bir kilisenin, yine bir ibadet mekânı olan mescide dönüştürülmesini sağlamak üzere Sultandan izin istemiş olabilir. Ancak mescid, bina olarak yeni baştan, önce ahşap sonra kargir olarak inşa ettirilmiştir. Bunun için 20 kese akçe sarfedildiği söylenmektedir.³⁴⁹

Mescidin inşasıyla ilgili diğer bir rivayete göre mescidin kubbesinin başlangıçta kiremitle örtülmesi planlanıyordu. Binanın temeli buna göre atıldı ve duvarları da buna

³⁴³ Baldırzade, age, s. 138.

³⁴⁴ Koyunluoğlu, age, s. 182.

³⁴⁵ Kepecioğlu, age, c. IV, s. 281. Ancak, Hülâsatü'l-Vefayat'ta caminin, Üftade Mehmed Efendi'nin vefatından sonra torunu İbrahim Efendi tarafından inşa ettirildiği yazılmaktadır. Bkz. Gazzizade, age, vr. 8a.

³⁴⁶ Baldırzade, s. 95; Mehmed Şemseddin, age, s. 62

³⁴⁷ Hüsameddin Bursevi, *Menâkıb-ı Üftade*, Mustafa Kara Özel Kütüphanesi, s. 70; İsmail Hakkı Bursevi, *Silsile-i Celvetiyye*, İstanbul, 1291, s. 79.

³⁴⁸ Baykal, age, s. 60.

³⁴⁹ Bursevi, age, s. 79.

uygun biçimde inşa edildi. Ancak kubbenin inşası aşamasına gelindiğinde sultan, kubbenin kurşunla kaplanmasını istedi. Binayı yapan görevliler buna itiraz ettiler. Temelin ve duvarların, kurşun bir kubbeyi taşıyamayacağını söylediler. Sultanın ısrarı üzerine kubbe kurşunla kaplandı. Türbedar İbrahim Efendi'nin menâkıbnamesinde kitabı kaleme aldığı tarihe kadar mescide herhangi bir zarar gelmediği, ancak kubbede bir miktar çatlak olduğu ifade edilmektedir.³⁵⁰ Türbedar İbrahim Efendi'nin XIX. yüzyılda yaşadığı göz önüne alınırsa,³⁵¹ bu anlatım hoş bir menkıbeden öteye gitmemektedir. Zira mescid o döneme kadar çok sayıda tamirden geçirilmiştir.

Üftade Mehmed Efendi'nin vefatından sadece sekiz yıl sonra 996/1588 tarihinde mescidin bitişiğindeki kale duvarının, üzerine yıkılması sonucu hem cami, hem de Üftade Mehmed Efendi'nin türbesi büyük zarar görmüştür.³⁵² Cami ve türbenin tamiri için gönderilen fermanla bilirkişi tarafından yapılan inceleme sonucunda kale duvarının uzunluğuna 40, genişliğine 3 ve derinliğine 13 zira' miktarı bir kısmının yıkılıp, cami ve türbe duvarına büyük ölçüde zarar verdiği belirlenmiştir. Tamir edilebilmesi için 60.000 akçenin gerekli olduğu tahmin edilmiştir. Fermanla bir an evvel gerekli tamirin yapılması ve bunun için harcanacak paranın sağlanması emredilmektedir. 1081/1670 yılında Üftade Efendi'nin torunu Kutub İbrahim Efendi mescidi yeniden inşa ettirmiştir.³⁵³ Yine daha sonraki torunlarından olan Şeyh Burhaneddin Efendi zamanında, 1257/1843 yılında mescidin hemen yakınında bir köşk inşa edilmiş, 1259/1843 yılında ise dönemin önde gelen devlet adamlarından vali Rıza Paşa tarafından cami ve türbe esaslı bir tamirden geçirilmiştir.³⁵⁴ Ancak 1271/1855 senesindeki depremde cami büyük oranda zarar görmüştür. Büyük kubbe yıkılmış, son cemaat yerinin kubbe ve kemerleri çatlamıştır. Bunun üzerine Rıza Paşa mescid ve türbeyi 1283/1866 yılında tekrar tamir ettirmiştir. Bu tamir esnasında sekizgen kasnaklı Bağdadî bir kubbe dört ahşap sütun üzerine oturtulmuş, yapının beden duvarlarına bağlanan yuvarlak tonoz ve eliptik kemerler inşa edilmiştir. Güney ve batı cephesine ikişer kalın taş payanda ilave edilerek depremde sapma gösteren duvarlar

³⁵⁰ Türbedar İbrahim Efendi, *Menâkıb-ı Üftade*, Mustafa Kara Özel Kütüphanesi, s. 163.

³⁵¹ Mehmed Şemseddin, age, s. 80.

³⁵² BŞS, A 144 268b.

³⁵³ Mehmed Şemseddin, age, s. 70.

³⁵⁴ Mehmed Şemseddin, age, s. 76.

desteklenmiştir. Son cemaat yerinin üzeri ortada büyük, doğu-batı yanlarında küçük üç kubbe ile örtülmüştür. Son cemaat yerindeki iki küçük mihrap tamir edildiği dönemin mimarî uslubuna uyarlanırken tahrip edilmiştir.³⁵⁵

Mescidin bânisi Üftade, diğer mescid bânîlerinin aksine gerek Kızılcabayır'da, gerekse Yerkapı'da inşa ettirdiği mescidde hizmet görecekler için herhangi bir ücret tayin etmemiştir. İmam, hatip ve diğer görevliler gönüllü olarak, ücret almaksızın hizmet etmişlerdir.³⁵⁶ Ancak bu durum uzun sürmemiştir. Zira Şevval 994/1586 tarihli bir vakfiyede Üftade Mehmed Efendi Camii'nin ihtiyaçları için günde 8 dirhem bağışlanmıştır. Vâkıfın isteği doğrultusunda camide imam ve müezzin olanlara, her gün sabah namazından sonra vâkıfın ruhu için birer cüz Kur'ân-ı Kerim okumaları şartıyla 1'er dirhem verilmiştir. Ayrıca Cuma namazından önce mescidde 5'er ayet okuyacak 5 ayrı hafıza günlük yarımşar dirhem ile hafızlarla ilgilenen eden kişiye 1 dirhem ücret ödenmesi öngörülmüştür. Vâkıf, Kur'ân-ı Kerim okunduktan sonra dua edilmesini ve nat-ı şerif okunmasını da arzu etmiştir. Bu görevleri ifa edecek kimselere yarımşar dirhem ücret takdir etmiştir. Caminin diğer görevlileri sala müezzini için 1 dirhem, kayım için ise yarım dirhem ücret ödenmesini istemiştir.³⁵⁷ (Ek-2 Resim 16)

28. Çınarlı Mescidi

889/1484 yılında Hisar'da Helvaî Mahallesi'nde "Çınarlı" adında bir mescid bulunuyordu.³⁵⁸ Ancak Helvaî Mahallesi'nde Veled-i Helvaî ya da Süleyman Paşa adıyla bilinen bir mescid zaten mevcuttu. Bu durumda Çınarlı Mescid, Helvaî Mescidi'nin diğer bir adı mıdır? Yoksa bu mescid, Helvaî Mahallesi'nde bulunan ikinci bir mescid midir? Bu konuda yeterli bilgiye sahip değiliz.

Bir tevcihat kaydından varlığını öğrendiğimiz kadarıyla Çınarlı Mescid, 963/1556 yılında Hisar'da varlığını sürdürüyordu.³⁵⁹ Hakkında başka bir bilgiye rastlanmamıştır.

³⁵⁵ Beşbaş, age, c. III, s. 199. Mehmed Şemseddin, age, s. 78.

³⁵⁶ Baldırzade, age, s. 102.

³⁵⁷ BŞS, A 137 97b.

³⁵⁸ BŞS, A 4 254b.

³⁵⁹ BŞS, A 58 74b.

29. Zindankapı Mescidi

Zindankapısı'nda bir mescidin varlığı bilinmekle beraber, kim tarafından ne zaman inşa edildiği ve hatta isminin ne olduğu hususu tam anlamıyla aydınlığa kavuşmamıştır. Mescide dair en eski belge, Muharrem 894/Ocak 1489 tarihlidir. Vakfın dört yıl öncesine dair hesaplarının görüldüğü bu muhasebe kaydında mütevelliyesi, Hacı İvaz'ın kızı Aziz Beşe'dir.³⁶⁰ Vakfın kurucusu aslen Kastamonulu olan ve Pembecioğlu/Pamukçuoğlu diye tanınan merhûm Hacı İvaz Pembe'dir. "Asl-ı mal-ı vakf" olan meblağ 18.549 akçe olarak bildirilmiştir. Fakat merhûm vâkıfın vakfettiği asıl meblağ 18.000 akçedir.³⁶¹ Bu durumda vakfın kuruluşunun 890/1485'den daha önce olduğunu söyleyebiliriz. Zira anaparaya 549 akçe ilave edilmiştir. Dolayısıyla Zindankapısı'nda bulunan mescid, 890/1485'den önce inşa edilmiş olmalıdır. Söz konusu mescide bazı belgelerde "Pembeci Mescidi" adı verilmiştir.³⁶² Kepecioğlu, Hisar içinde Zindankapısı'nda Hacı İvaz Mescidi'nden bahsederken, "Pamukçuoğlu" diye meşhur olduğunu bildirdiği bu mescid, "Pembeci" diye tanımlanan mescid olmalıdır.³⁶³ Bu mescidi inşa ettiren Hacı İvaz Pembe mi dir? 13 Rebiulahir 934/ 6 Ocak 1528 tarihli bir belgede yer alan "*Mahrûse-i Bursa'da dâhil-i hısnda Zindankapısı kurbünde vâki' olan merhûm Hoca İvaz bina ettiği mescide...*"³⁶⁴ ifadesinden mescidin bânisinin Hacı İvaz olduğu sonucu çıkartılabilir. Ancak 24 Rebiulahir 934/ 17 Ocak 1528 tarihli başka bir belgede " ... *mahruse-i Bursa'da dâhil-i hısnda Bâb-ı Sicn*³⁶⁵ *Mahallesı mescidine Pembecioğlu dimekle maruf Hoca İvaz b. el-merhûm Abdullah nam sâhib-i hayrın vakf ettiği 18.000 meblağa...*"³⁶⁶ ifadesiyle bu durum şüpheli hâle gelmektedir. Daha sonraki yıllarda vakfa ait muhasebe kayıtlarında "*Hacı İvaz Pembe Evkâfi ve meremmât-ı mescidi mahalle-i babü's-sicn ve Kasr-ı Ali Paşa Mahallesı evkâfi*" şeklinde zikredilmiştir.³⁶⁷ Ancak mescide dair en eski kayıta " .. *Kastamonulu*

³⁶⁰ BŞS, A 7a 335a.

³⁶¹ BŞS, A 35 568a.

³⁶² BŞS, A 19 328b. 7 Ramazan 910/11 Şubat 1505 tarihli bir belgede "Bursa'da Hisar içinde Zindankapısı kurbünde Pembeci Mescidi'nde imam olan Ali..." şeklinde bir kayıt bulunmaktadır.

³⁶³ Kepecioğlu, age, c. II, s. 364.

³⁶⁴ BŞS, A 35 563b.

³⁶⁵ Bâb-ı Sicn/Bâbü's-sicn, Zindankapı kelimesinin Arapça şekli olup, sicillerde hepsi aynı yeri ifade etmek üzere kullanılmıştır.

³⁶⁶ BŞS, A 35 568a.

³⁶⁷ BŞS, A 69 66a.

*merhûm Pembecioğlu Hacı İvaz'ın Hisar içinde olan mescidinin ...*³⁶⁸ ifadesi Zindankapısı'nda bulunan bu mescidi bina ettiren kişinin Hacı İvaz Pembe olduğu konusunda şüphe bırakmamaktadır. Kurduğu vakfın, Zindankapısı'ndaki bu mescidin yanı sıra Kasr-ı Ali Paşa Mahallesi Mescidi'yle de ilgilendiği görülmektedir. 890-894/1485-1489 yılları arasında Zindankapısı'ndaki mescide 3.620 akçe harcanırken, Ali Paşa Köşkü Mescidi için 2.710 akçe para sarfedilmiştir.³⁶⁹ 965-966/1557-1559 yıllarında ise Ali Paşa Köşkü Mescidi için yapılan masraf 1.922, Zindankapısı'ndaki mescid için yapılan masraf 1.920 akçedir.³⁷⁰ Ali Paşa Köşkü Mescidi'ne harcanan paranın fazlalığı, söz konusu yıllarda bu mescide yapılan tamirlerden kaynaklanmaktadır. Zindankapısı Mescidi imamı için ödenen yıllık ücret 520 akçe iken müezzine onun yarısı olan 260 akçe ödenmiştir. Müezzinin daha sonraki yıllarda aldığı ücret artmak yerine azalmış, 979/1571 yılında ayda 20 akçe olmuştur.³⁷¹ Vakfın tevliyetini Zindankapısı Mahallesi Mescidi imamı yapmaktadır. Bu vazifenin karşılığında aldığı ücret yıllık 360 akçedir. Dolayısıyla Zindankapısı Mescidi imamının toplam yıllık geliri 880 akçeyi bulmaktadır. Mescidin mum ihtiyacı için iki yılda toplam 240 akçe harcanmıştır. Mescide halı olarak kaliçe denilen küçük halılar seriliyordu ve bunların alımı için de ilgili yıllarda 120 akçe harcanmıştı. Halıların yanı sıra mescide döşenen hasır için ise 58 akçe sarf edilmişti. Mescidin çeşmecisine iki yılda toplam 120 akçe ödenmişti. Mescidde cüz tilaveti de yapılıyordu. Bunun için ayrılan meblağ 3.000 akçe idi. Cüz tilavet eden kişilere ödenen ücret ise 480 akçeydi.³⁷²

Kepecioğlu Zindankapısı'nda başka bir mescidin varlığından daha söz etmektedir.³⁷³ Defterdar Sinan Bey tarafından 890/1485'de inşa edildiğini bildirdiği mescid için kaynak olarak gösterdiği belgede yer alan ifade "*Mahrûse-i Bursa'da Hisar içinde Zindankapısı civarında merhûm defterdar Sinan Bey'in Edirne'de bina ettiği*

³⁶⁸ BŞS, A 7a 335a.

³⁶⁹ Aynı belge.

³⁷⁰ BŞS, A 69 66a.

³⁷¹ BŞS, A 97 15a.

³⁷² BŞS, A 69 66a.

³⁷³ Kepecioğlu, age, c. IV, s. 158.

mescidine vakf olan evi...” şeklindedir.³⁷⁴ Dolayısıyla defterdar Sinan Bey’in inşa ettirdiği mescid Bursa’da değil Edirne’dedir.³⁷⁵ Zindankapı’da Defterdar Sinan Bey’e ait olan vakıf ise, Edirne’de inşa ettirdiği mescid için vakfettiği evidir. Söz konusu ev, vakfın mütevellisi olan Defterdar Sinan Bey’in oğlu merhûm Kasım Çelebi tarafından Ekmekçi Davut Çelebi’ye kiraya verilmiştir. Davut Çelebi evde kendi kullanım amacına uygun bir ekmek fırını inşa etmiştir. Fırın inşası için yaptığı masraf dikkate alınarak, Davut’tan 650 akçe eksik alınmıştır. Ancak vakfın Edirne’de bulunan yeni mütevelliyesi Defterdar Sinan Bey’in kızı Hatice Hatun, ekmek fırınına çevrilmiş olan bu evin satışını istemektedir. Bu iş için de 18 Zilhicce 890/26 Aralık 1485 tarihinde bir vekil tayin etmiştir.³⁷⁶ Böylece Kepecioğlu’nun, sadece mescidin inşa edildiği mekanda değil, inşa tarihinde de yapıldığı anlaşılmaktadır. Zira söz konusu belgelerde 890/1485’de, daha önce kiraya verilmiş ve kiracı tarafından ekmekçi fırınına çevrilmiş bir evin satışı söz konusudur. Bu arada merhûm defterdar Sinan Bey’in ardından vakfın en az iki farklı mütevellisi olmuştur. Buna göre henüz Defterdar Sinan Bey hayattayken inşa edilen mescidin yapılış tarihi de 890/1485’den önce olmalıdır.

B. KİLİSELER

Bursa’nın Bizanslılardan alınan bir şehir olması dolayısıyla Hisar’ın çok sayıda kilise binasına sahip olması kaçınılmazdır. Şehrin Osmanlılar tarafından ele geçirilişinden sonra Rumların büyük ölçüde surların dışına çıkarıldıkları da bilinen bir husustur. Sur içindeki gayrimüslim nüfusun sayısı azalınca kiliselere olan ihtiyaç da büyük ölçüde azalmıştır. Böylece kiliseler metruk hâle gelmiştir. Osmanlı Devleti döneminde din kurumlara gösterilen saygıdan ötürü, bir ibadet mekânının yeri genellikle yine bir ibadet mekânına dönüştürülerek kullanıma açılmıştır. İşte bu metruk kiliselerden biri Hisar’da, bugünkü Üftade Camii’nin yerinde bulunmaktaydı. Menakıbnamelerde yer alan rivayetlere göre dönemin önde gelen manevi şahsiyetlerinden Üftade Hazretleri söz konusu kilisenin camiye dönüştürülmesi için

³⁷⁴ BŞS, A 4 462b. Kepecioğlu’nda verilen varak numarası 459’dur. Rakamlardaki farklılık sicil defterlerinde varak numaralarının verilişindeki karışıklıktan kaynaklanmaktadır. Kastedilen belge aynıdır. (Belgenin metni için bkz. Ek-3 Belge 1)

³⁷⁵ Defterdar Sinan Bey, II. Murad’ın kızı Şahzade hatun ile evlidir. Kepecioğlu, age, c. IV, s. 217.

³⁷⁶ BŞS, A 4 462b.

padişah'tan izin istedi.³⁷⁷ Gerekli izni aldıktan sonra da buraya bir mescid inşa etti.³⁷⁸ Ancak bu mescidin bir kiliseden dönüştürüldüğüne dair iddialara karşı çıkanlar da vardır. Kazım Baykal, mescidin kilise üzerine inşa edilmiş olduğunu kabul etmemekle birlikte inşaat esnasında eski malzeme kullanılmış olabileceği ihtimali üzerinde durur.³⁷⁹

Hisar içinde aslının kilise olduğu iddia edilen başka bir ibadet mekânı da Veled-i Yaniç Mescidi'dir. Bunun nedeni mescidin minaresinin, alışılmışın dışında mescidden tamamen ayrı olarak karşı köşesinde bir çeşme üzerinde dört ayağa oturan, beş basamakla çıkılan küçük bir kubbe şeklinde inşa edilmiş olmasıdır.³⁸⁰ Bu şekil bir minareden ziyade çan kulesine benzemektedir. Ancak bunun dışında mescidin kiliseden dönüştürüldüğüne ilişkin herhangi bir kanıt bulunmamaktadır.³⁸¹

Kiliseden tahvil edildiği iddia edilen bir mescid de Kavaklı Mescid'dir.³⁸² Ancak Baykal, incelediği Fransız araştırmacının eserinde Kavaklı Mescid'in kilise temelleri üzerine inşa edildiğine dair bir bilgiye rastlamamasından hareketle bu hususu kabul etmez.³⁸³ Şimdilik elimizde her iki iddiayı doğrulayacak nitelikte bilgi bulunmamaktadır.

Evliya Çelebi'nin Hisar içinde var olduğunu bildirdiği "yedi mihrap" yedi kilise olmalıdır.³⁸⁴ Kiliseden tahvil edildiği iddia edilen Kavaklı, Veled-i Yaniç ve Üftade mescidlerine, aşağıda anlatılacak olan Metropolit ve Filboz kiliseleriyle Gümüşlü Kümbet'i de eklediğimizde karşımıza çıkan rakam altıdır. Yedinci kilise de Yerkapı'daki Kireççi Emin Apartmanı olarak bilinen konutun yerinde olmalıdır. Zira binanın temel kazıları esnasında zemininde ortaya çıkarılan Bizans mozaikleri, burada daha önce bir kilisenin varlığına işaret etmektedir.³⁸⁵ Nitekim 5 Rebiulahir 963/ 17

³⁷⁷ Hüsameddin Bursevi, age, s. 70.

³⁷⁸ İsmail Hakkı Bursevi, age, s. 79.; Hüsameddin Bursevi, age, s. 70.

³⁷⁹ Baykal, age, s. 60.

³⁸⁰ Ayverdi, age, c. II, s. 347; Baykal, age, s. 62.

³⁸¹ Baykal, age, s. 62, Kepecioğlu, age, c. IV, s. 353.

³⁸² Kepecioğlu, age, c. III, s. 69.

³⁸³ Baykal, age, s. 57.

³⁸⁴ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, (ter. Zuhuri Danışman), İstanbul, 1970, c. III, s. 12; Baykal, age, s. 14.

³⁸⁵ Baykal, age, s. 59.

Şubat 1556 tarihli bir ev satış kaydında Yerkapı'da bulunan evin sınırları arasında kilise duvarı da bulunmaktadır.³⁸⁶ Evin bir diğer sınırının kale duvarı olduğu düşünülürse, kilisenin de surlara yakın bir konumda olması gerektiği anlaşılır. Bu belgeye dayanarak kilise binasının XVI. yüzyılda var olduğu iddia edilebilirse de, ibadete açık olup olmadığı hususunda bir sonuca ulaşılamaz.

Hisar'da bulunduğu iddia edilen bu yedi kiliseden yalnızca ikisinin XV. ve XVI. yüzyıllarda var olduğuna dair belge bulunabilmiştir. Bu sebeple sadece Metropolit ve Filboz Kiliseleri ayrı başlıklar halinde ele alınacaktır.

1. Metropolit Kilisesi

XV. ve XVI. yüzyıllarda Hisar'da Şeyh Paşa Mahallesi'nde bir metropolit kilisesi bulunmaktaydı.³⁸⁷ Kuruluşu hakkında bilgi sahibi olmamakla birlikte, Bizans döneminden kalma bir yapı olduğunu söyleyebiliriz.

Osmanlı toplumunda sakini olduğu mahallenin dinî kurumlarına yönelik vakıfta bulunma geleneğinin oldukça yaygın olduğu bilinmektedir. Bu özellik yalnızca Müslüman teb'aya has bir uygulama olmayıp, diğer dinlerin mensupları da kendi dinlerine ait kurumların, ibadet mekânlarının ihtiyaçlarının karşılanmasını sağlamak için mal varlıklarını vakfetme yoluna gidiyorlardı.³⁸⁸ İşte bu vakıflardan bir tanesi de Hisar'da kurulmuştur. 918/1512 yılında Şeyh Paşa Mahallesi'nde oturan Kirane binti Yani, aynı mahallede bulunan evini önce oğluna, sonra da Şeyh Paşa'da bulunan kilisenin yararına bağışlamıştır.³⁸⁹ Vakfettiği ev, aynı zamanda kilisenin bahçesine komşudur. Yine Şeyh Paşa Mahallesi'nde ikâmet eden Aleko b. Kalyan, metropolit³⁹⁰ kilisesine komşu olduğunu belirttiği evini, söz konusu kilisenin tamir masraflarını karşılamak üzere bağışlamıştır.³⁹¹ Vâkıf Aleko'nun isminin başında bulunan "papa" ünvanı onun da bu kilisede görevli olduğuna işaret ediyor olabilir. Hisar'da Şeyh Paşa

³⁸⁶ BŞS, A 65 72b.

³⁸⁷ BŞS, A 7a, 317b; A 19 196a, 177b.

³⁸⁸ Bursa'da kurulan gayrimüslim vakıfları hakkında bilgi edinmek için bkz. Karataş, Ali İhsan, Mahkeme Sicillerine Göre XVIII. Yüzyılda Bursa'da Gayrimüslimler, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Bursa, 2005, s. 110, 111.

³⁸⁹ BŞS, A 20 202a.

³⁹⁰ Metropolit; Ortodokslarda patrikten sonra gelen ve bir bölgenin din işlerine başkanlık eden din adamı.

³⁹¹ BŞS, A 21 296b.

Mahallesi'ndeki bu kilisenin dışında faaliyetini sürdüren başka bir kilisenin var olup olmadığını şimdilik kesin bir biçimde tesbit edemedik.

2. Filboz Kilisesi

2 Cemaziyelahir 968/18 Şubat 1561 tarihli bir belgede Filboz Mahallesi'nde bulunan bir kilisenin padişah fermanıyla yıktırılıp yerine bir mescid inşa ettirildiği belirtilmektedir.³⁹² Mescidin inşa tarihi konusunda bir bilgi verilmemektedir. Ancak 23 Cemaziyelahir 962/15 Nisan 1555 tarihli başka iki belgede “*Filboz Mahallesi'nde vaki olan kadîmî nasârâ kenisesinden*” bahs olunmaktadır.³⁹³ Söz konusu belgelerde Filboz Mahallesi'nde eskiden beri var olan bu kilisenin bünyesindeki bir evin “*kadîmü'z-zaman*”dan beri metropolitlerin oturması için tahsis edilmiş olduğu bildirilmektedir. Ancak kendisi de bir hristiyan olan Rüstem veled-i Kasım bu evde haksız yere oturduğu, üstelik bir de zerbaft³⁹⁴ tezgahı kurduğu için metropolit Digodigoz? b. Yani ve cemaati tarafından şikayet edilmiştir. Sonuçta padişahın emri ile Rüstem b. Kasım evi tahliye etmek zorunda kalmıştır. Bu belgelerden Filboz Mahallesi'nde 962/1555 yılında bir kilisenin var olduğunu anlaşılmaktadır. Öyleyse söz konusu kilisenin yıkılıp mescide dönüştürülmesi 962-968/1555-1561 yılları arasında gerçekleşmiştir. 968/1561 tarihinde yıktırılan kiliseye vakıf olan evlerde sakin olanlardan Niken adlı gayrimüslim, kendisini oturduğu evden çıkarırları şikayet etmiştir.³⁹⁵ Yapılan inceleme sonucunda kilisenin yıkılması sebebiyle kilisenin yararına bağışlanan evlerin vakfiyetinin de bâtil duruma düştüğü, dolayısıyla onların da inşa edilen mescidin vakfi haline geldiği sonucuna varılmıştır.

Kilisenin yerine inşa edilen mescidin Filboz mescidi olması en kuvvetli ihtimaldir. Zira bu mahallede bulunan başka bir mescid kaydına rastlanmamıştır. Ancak Filboz Mescidi'nin imamına 12 Cemaziyelahir 920/ 4 Ağustos 1514'de Sinan b. Hasan adlı serrac/saraç³⁹⁶ tarafından yapılan vakıf, mescidin kilise yıktırılmadan çok daha önce

³⁹² BŞS, A 72 182a.

³⁹³ BŞS, A 47 107b.

³⁹⁴ Altın tellerle dokunmuş bir nevi kumaşa verilen addır. Bkz. Pakalın, c. III, s. 653.

³⁹⁵ BŞS, A 72 182a.

³⁹⁶ Serrac/saraç, Arapça asıllı bir kelime olup, eğer ve at takımları yapan, meşin üzerine sırma ve ipek işleyen zanaatçı anlamlarına gelmektedir. Gövsa, İbrahim Alaettin, *Resimli Yeni Lûgat ve Ansiklopedi (Ansiklopedik Sözlük)*, İskit Yayınları, İstanbul, ts. , c. 5, s. 2405.

var olduğunu göstermektedir.³⁹⁷ Bu durumda ya mescid herhangi bir nedenle yıkıldığı için, kilise yıktırılıp mescid yeniden inşa edildi, ya da Filboz Mahallesi'nde iki mescid vardı. Ancak tam da kilisenin yıktırıldığı döneme denk gelen mescide ait muhasebe kayıtlarında Filboz Mescidi vakfının anaparasının daha sonraki yıllardaki kayıtlarından oldukça fazla olması birinci ihtimali kuvvetlendirmektedir. Vakfın 967/1560 yılındaki muhasebe kaydında asl-ı malı 99.507, re's-i malı 90.000 dirhem iken,³⁹⁸ 990/1582 yılı muhasebe kayıtlarında vakfın asl-ı malı 26.417 akçeden ibaret gözükmektedir.³⁹⁹ Zira kilise yıkılınca, ona ait vakıfların da mescidin yararına aktarılması söz konusu olabilir. bu durumda mescidin mal varlığında yüklü miktarda bir artış kaydedilebilir. Tabii bunu tespit edebilmek için mescide ait daha eski muhasebe kayıtlarına ihtiyaç duyulmaktadır. Şimdilik bundan mahrum olunduğu için değerlendirme vakfın daha sonraki yıllara ait bir muhasebe kaydına dayanılarak yapılmıştır. Ancak vakfın mal varlığında meydana gelen bu farklılığın başka nedenleri de olabilir. Zira 967/1560 yılı kayıtlarında mescide özel şahıslar tarafından yapılan tüm vakıflar mescide ait evkâfın muhasebesi bünyesinde gösterilmiş, oysa daha sonraki yıllara ait kayıtlarda bunlar farklı birer vakıf olarak faaliyet göstermeye başlamış olabilirler. Dolayısıyla Filboz Mescidi'nin kuruluşuyla Filboz Kilisesi'nin yıkılışı arasındaki ilişkiyi kesin olarak açıklayacak yeterli bilgi ve belge -şimdilik- bulunmamaktadır.

II. EĞİTİM-ÖĞRETİM KURUMLARI

A. MEDRESELER

Kelime anlamı “ders okunan yer” olan medreselerin, İslâm medeniyetindeki ilk formlarını camiler teşkil etmiştir. Henüz Hz. Peygamber zamanında Medine'de inşa edilen ilk mescid, bir ibadet mekânı oluşunun yanı sıra, bilhassa suffe ashâbı için yatılı bir eğitim kurumu olarak hizmet vermeye başlamıştır. Mescid ve camiler bir süre daha eğitim yapılan yerler olmayı sürdürdükten sonra, ilmî alanda yaşanan gelişmeler ve birtakım siyasî olaylar sebebiyle daha sistemli eğitim kurumlarına ihtiyaç

³⁹⁷ BŞS, A 24 183a.

³⁹⁸ BŞS, A 69 157a.

³⁹⁹ BŞS, A 124 7b.

duyulmuştur.⁴⁰⁰ Böylece İslâm dünyasının çeşitli yerlerinde M. X. asırdan itibaren medreseler kurulmaya başlanmıştır. Ancak bilinen ilk sistemli medreseler, Selçuklular döneminde Alparslan'ın ünlü veziri Nizamülmülk tarafından kurulan “Nizamiye Medreseleri”dir.⁴⁰¹ Gerçek birer ilim yuvası olan bu kurumlar, Anadolu’da büyük gelişme göstermişlerdir.⁴⁰² Selçuklu mirasını devralan Osmanlılar da bu gelişmeyi sürdürmüşlerdir.

Osmanlı Devleti’nde ilk medrese Orhan Gazi tarafından İznik’te kurulmuştur. Bu medrese, bir asırdan fazla bir süre önde gelen bir eğitim kurumu olarak hizmet vermiştir.⁴⁰³ Bursa’nın fethinin ardından Osmanlılar eğitim kurumları açmaya devam etmişler ve Orhan Gazi, şehri ele geçirdikten hemen sonra Saint Elie Manastırı’nın hemen yanında bir medrese açmıştır. Ayrıca Hisar’ın dışında inşa ettirdiği külliyesinin bünyesinde de bir medrese yaptırmıştır.⁴⁰⁴ Bundan sonra aralıksız süren medrese açma çabaları sonucunda XIV. yüzyılda 13, XV. yüzyılda 20 ve XVI. yüzyılda 17 adet olmak üzere klâsik dönem boyunca Bursa’da toplam 50 medrese ilim dünyasına kazandırılmıştır.⁴⁰⁵ Böylece yoğun bir şekilde girilen bu okullaşma faaliyetinde, Hisar’da kurulan medreseler önemli bir yere sahip olmuştur.

1. Manastır Medresesi

Bursa’nın Osmanlılarca alınmasından sonra kurulan ilk medresedir. Medreseye XV. ve XVI. yüzyıllarda “manastır”, XVIII. yüzyıldan itibaren ise kurucusuna atfen “Sultan Orhan” isminin verilmesi tercih edilmiştir.⁴⁰⁶ Medresenin, manastırdan dönüştürüldüğü ya da manastırın yakınında olduğu için “manastır” adını aldığına dair iki farklı görüş bulunmaktadır. Neşri; “*Orhan Gazi iki imaret yaptırdı, biri Bursa’da ve*

⁴⁰⁰ Bilge, age, s. 2-3; Hızlı, Mefail, *Mahkeme Sicillerine Göre Osmanlı Klâsik Dönemi Bursa Medreselerinde Eğitim Öğretim*, Bursa, 1997, s. 17; Çelebi, İlyas, “Osmanlı Medreselerinin Kuruluşu, Yükseliş ve Çöküş Nedenleri”, *Osmanlı*, (ed. Güler Eren), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, c. V, ss. 168-175, s. 168.

⁴⁰¹ Kazıcı, Ziya, *İslâm Müesseseleri Tarihi*, Kayıhan Yayınevi, İstanbul, 1996, s. 230-232.

⁴⁰² Bilge, age, s. 4.

⁴⁰³ Kazıcı, Ziya, “Osmanlı Eğitim ve Öğretim Sisteminde Genel Medreseler”, *Osmanlı*, (ed. Güler Eren), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, c. V, ss. 161-167, s. 163.

⁴⁰⁴ Bu medresenin gerçekte var olup olmadığına ilişkin farklı görüşler bulunmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Hızlı, Mefail, *Osmanlı Klâsik Döneminde Bursa Medreseleri*, İstanbul, 1998, s. 25.

⁴⁰⁵ Hızlı, Bursa Medreseleri, s. 197.

⁴⁰⁶ Hızlı, Bursa Medreseleri, s. 19.

biri İznik'te ve manastırı Bursa'da bu, medrese ettirdi." derken,⁴⁰⁷ Hoca Sadeddin de Manastır adıyla tanınan kiliseyi medreseye çevirterek, burada öğrencilerin barınabilecekleri odaların inşasını emrettiğini dile getirir.⁴⁰⁸ Medresenin manastırdan dönüştürülmeyip, bizzat Orhan Gazi tarafından yaptırıldığı görüşünü paylaşılanlar arasında Gazzizade Abdülatif Efendi ile Kepecioğlu yer alır. Gazzizade, bu durumu Hülâsatü'l-Vefeyât adlı eserinde "... *Hisar'da manastır kurbünde Sultan Orhan bina eylemiştir...*" şeklinde ifade ederken,⁴⁰⁹ Kepecioğlu, medresenin Sultan Orhan Türbesi'ne bitişik olduğunu, fetihten önce manastırken sonradan Orhan Gazi'ye türbe yapılan yerde bulunduğundan adının "manastır" olduğunu dile getirmektedir.⁴¹⁰ Ayverdi de aynı istikamette görüş ifade etmektedir.⁴¹¹

Medresenin vakfiyesi bulunamadığından yeri, kuruluş tarihi ve kendisine yapılan vakıflar hakkında yeterli bilgi elde edilememektedir. Ancak medresenin Saint Elie Manastırı yakınında bulunduğu bilinmektedir. Bir ev satış kaydından medresenin bir tarafının yol, iki tarafının özel mülk ile sınırlı olduğunu öğreniyoruz.⁴¹² Öyleyse medrese, meskun bir mahalde, evlerin arasında idi. Fakat yönünü bu kayıttan yola çıkarak tam anlamıyla tarif etmemiz mümkün görünmüyor. Ayverdi medresenin, Osman ve Orhan Gazi türbelerinin kuzeyinde bulunduğunu, zira türbelerin doğusunun uçurum, güneyinin yol olduğunu, dolayısıyla medrese için başka bir yön konumlarıyla değerlendirilmesiyle kalmadığını ifade eder.⁴¹³ Mefail Hızlı, türbelerin günümüzdeki konumlarını değerlendirerek, medresenin yönünün Orhan Gazi türbesinin kuzey batısında yer alacağını belirtir. Medresenin kuruluş tarihi olarak da 1335 tarihinin kabul gördüğünü söyler.⁴¹⁴

Medrese için yapılan vakıflar sicillerden öğrenebildiğimiz kadarıyla, Hisar'daki Manastır/Orhan Hamamı,⁴¹⁵ Alişir Köyü'nde Delicesu, Kurudere, orman ve Filadar

⁴⁰⁷ Neşri, age, c. I, s. 186.

⁴⁰⁸ Hoca Sadeddin, c. I, s. 78.

⁴⁰⁹ Gazzizade, age, vr. 34a.

⁴¹⁰ Kepecioğlu, age, c. III, s. 196.

⁴¹¹ Ayverdi, age, c. I, s. 93.

⁴¹² BŞS, A 8 216b.

⁴¹³ Ayverdi, age, c. I, s. 93.

⁴¹⁴ Hızlı, Bursa Medreseleri, s. 20.

⁴¹⁵ BŞS, A 4 30b.

Köyü'ne giden yolla çevrili olan, Kadı Çiftliği diye bilinen 1.5 çiftlik miktarı bir yer,⁴¹⁶ Hallac, Çeltikçi ve Gureba çiftlikleri,⁴¹⁷ Alaaddin Bey'in Vakfı olan Bukluç Köyü'dür.⁴¹⁸ Alaaddin Bey kendisi bir medrese inşa etmemiş olmakla birlikte, kardeşi Orhan Gazi'nin kurduğu Manastır Medresesi'ni kendi vakıflarıyla desteklemiştir. Bu medresede öğrenim gören öğrenciler için günde 16 akçe ödenek ayırmıştır.⁴¹⁹ Ayrıca medresede müderrislik yapan kişiye de Alaaddin Bey Evkâfi'ndan günde 10 akçe ücret ödenmiştir.⁴²⁰

Bu medreseye atanan müderrisler arasında Molla Fenarî,⁴²¹ Molla Yegan⁴²² gibi devrin önde gelen alimleri yer almıştır. Osmanlı Devleti'nin ilk şeyhülislâmı olan Molla Fenarî (ö. 1431), Bursa kadılığı ile Manastır Medresesi müderrisliğini aynı anda yürütmüştür.⁴²³ Torunlarından Alaaddin Ali el-Fenarî de bu medresede müderrislik yapmış, Bursa kadısı olmuş ve ardından da kazaskerlik makamına kadar yükselmiştir.⁴²⁴ Onun ardından medresede müderrislik görevine getirilen Mevlana Muslihiddin'in⁴²⁵ 889/1484 ve 890/1485'de bu görevi ifa ettiğini sicillerden öğreniyoruz.⁴²⁶ Müderrislere ödenen günlük ücret zaman içinde birtakım değişikliklere uğramakla birlikte 50-60 akçe civarında idi.⁴²⁷ Medresede öğrenim gören öğrenciler, görev yapan müderrisler ve diğer personel, Orhan Gazi İmareti'nden her gün sıcak yemek yeme imkânına sahipti.⁴²⁸

2. Lala Şahin Paşa Medresesi

Orhangazi ve I. Murad dönemi komutanlarından, Edirne fâtihi Lala Şahin Paşa'nın Yalak-âbad'da elde ettiği savaş ganimetleriyle yaptırdığı bir medresedir.⁴²⁹

⁴¹⁶ BŞS, A 19 301b.

⁴¹⁷ BŞS, A 25 87b.

⁴¹⁸ Bilge, age, s. 88.

⁴¹⁹ BOA, EV. HMH.d. 38, s. 2.

⁴²⁰ BOA, C.EV. 224/11175.

⁴²¹ Taşköprülüzade, age, s. 25; Mecdi, age, c. I, s. 49.

⁴²² Taşköprülüzade, age, s. 48; Mecdi, age, c. I, s. 99; Belig, age, s. 252.

⁴²³ Taşköprülüzade, age, s. 18; Mecdi, age, c. I, s. 49; Baldirzade, age, s. 230.

⁴²⁴ Mehmed Süreyyai, c. III, s. 488.

⁴²⁵ Taşköprülüzade, age, s. 132; Mecdi, age, c. I, s. 230.

⁴²⁶ BŞS, A 4 203b, 449b. Aynı belgelerden, onun Mevlana Yusuf b. el-hac Süleyman adında bir öğrenci yetiştirdiği ve İlyas b. Abdullah adındaki kölesini azad etmiş olduğu anlaşılmaktadır.

⁴²⁷ Bu medresede görev yapan müderrislerin listesi ve kendilerine ödenen ücretlerle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Mefail Hızlı, Bursa Medreseleri, s. 21-25.

⁴²⁸ Hızlı, Bursa Medreseleri, s. 22.

⁴²⁹ Ayverdi, age, c. I, s. 91.

Ayverdi, vakfiyesinin 749/1348 tarihli oluşunu göz önüne alarak,⁴³⁰ medresenin yapılış tarihinin 740/1339 olduğunu ifade etmektedir.⁴³¹ Lala Şahin Bursa'daki medrese ve mescidin yanı sıra Kirmastı ve Pazarcık'ta da cami, imaret ve mektep yaptırmıştır.⁴³² Bunlara gelir olmak üzere; Kirmastı kasabasındaki 28 dükkân ile Çörük, Oruç Bey, Behram, Çömlekçi, Geredeli, Atevi, Yenice ve Üçerler köylerini vakfetmiştir. Daha sonra bunlara Bolu'daki Eynesi Köyü ile Bursa'daki Bezir Hanı da dâhil edilmiştir.⁴³³ Şahin Lala Hanı da denilen Bezir Hanı, vakfa yılda 7.000-10.000 dirhem civarında gelir sağlamıştır.⁴³⁴ Şahin Lala, vakfın tevliyetini önce kendisine, sonra oğlu Mehmed Paşa'ya, daha sonra torunları Balı Bey ve Hamza'ya ve onlardan gelecek olan nesle şart koşmuştur. 16 Cemaziyelevvel 889/11 Haziran 1484'de yani vakfiyenin düzenlenişinden 150 yıl sonra, vakfa câbî tâyinine dair bir belgede Lala Şahin'in nesli; oğlu Mehmed Bey, torunu Musa Bey ve torununun çocuğu Elvan Çelebi şeklinde sıralanmıştır.⁴³⁵ XVIII. asrın sonlarına kadar Lala Şahin'in kendi soyundan gelenlerce yürütülen tevliyet vazifesi, kısa bir süre için utekasının/azad ettiği kölelerinin neslinden olan kişilerin eline geçmiştir. Ancak Lala Şahin'in torunlarından hayatta olanların varlığı ortaya çıkmış ve onlar tevliyetin kendilerine ait olması gerektiğini söyleyerek bu duruma itiraz etmişlerdir.⁴³⁶ Öyleyse mütevellilik vazifesi Şahin Lala'nın isteği doğrultusunda büyük oğlu Mehmed Bey ve ondan gelen nesil tarafından yürütülmüştür.

Şahin Lala, vakfiyesinde vakıf bünyesinde görev alanlara verilecek ücretleri de belirlemiştir. Buna göre medresenin müderrisi ücret olarak, günde 8 akçe ile yıllık 27 müd buğday alacaktır. Ancak müderrisin aldığı ücret, vakfiyede belirtildiği oranda kalmamıştır. Müderris yevmiyesi 967-968/1560-1561 yılı muhasebe kayıtlarında 12 akçe, 970-971/1563-1564 yılı muhasebe kaydında ise 15 akçe üzerinden hesaplanmıştır.⁴³⁷

⁴³⁰ VGMA, Defter No: 732, s. 74 ve devamı. Vakfiyenin bir sureti için bkz. Bilge, age, s. 299-305.

⁴³¹ Ayverdi, age, c. I, s. 91.

⁴³² BŞS, A 66 126b; B 15 104b; BOA, İ.MVL. 423/18553.

⁴³³ Kepecioğlu, age, c. IV, s. 215.

⁴³⁴ BŞS, A 4, 348a, 117a, 133a; A 69 121b.

⁴³⁵ BŞS, A 4, 116a.

⁴³⁶ BŞS, B 228 64b. “...evlâd-ı vâkıf mevcut iken evlâd-ı utekâyâ tevliyet-i mezkûre tasarrufuna nevbet gelmemiştir...”

⁴³⁷ BŞS, A 69 121b; A 82 75a; A 133 106a.

Ücretlerin belirlenmesinde, müderris olacak kişinin liyakatinin yanı sıra, vakfin o anki ekonomik durumunun da etkili olduğu düşünülmektedir. Zira Rebiulevvel 952/ Mayıs 1545 yılında medresede müderris olan Mevlana Abdülkerim b. Nasıruddin, görevine günde 20 akçe ücretle başlamışken, 10 ay sonra aldığı ücret yarıyarıya düşürülmüş ve günde 10 akçe ile yetinmek zorunda kalmıştır.⁴³⁸ Müderris aynı kişi olduğuna göre söz konusu ücret değişikliği, vakfin ekonomik yönden girdiği sıkıntıdan kaynaklanmış olmalıdır. Nitekim bu kararın üzerinden 10 ay geçtikten sonra müderris ücreti yine günde 20 akçe üzerinden hesaplanmaya başlanmıştır.⁴³⁹ Ancak vakıf yine ekonomik yönden tam bir refaha kavuşamadığı için, ücretin ödenmesi konusundaki sıkıntı devam etmiştir.

Müderrislerin yanı sıra medrese talebelerine verilen ücretlerde de farklılıklar görülmektedir. Aslında vakfiyede öğrencilere ödenmek üzere ücret tayin olunmamıştı. Bununla birlikte, vilayet defterinde bu medresenin talebesi için günde 3 akçe verile geldiği kayıtlı olduğu için, bu miktar esas kabul ediliyordu. Ücretlerin gelir kaynağı, Şahin Lala'nın Kirmastı'daki imaretinin evkâfydı.⁴⁴⁰ XVI. yüzyıl sonlarına kadar bu ücret genellikle günde 8 akçe civarındaydı.⁴⁴¹ Talebeye verilmek üzere ayrılan ücret, müderrise ödeniyordu. Bu yüzden öğrenci yevmiyesinin arttırılması talebi de bizzat müderris tarafından yapılıyordu. 965/1558 yılında medresenin müderrisi, talebe ücretinin 10 akçe olmasını istediğinde müteveli ile aralarında anlaşmazlık çıktı ve sonuçta talebe için günde 5 akçe ödenmesine karar verildi.⁴⁴² Böylece vakfin içine düştüğü ekonomik sıkıntıdan öğrenciler de paylarını almış oldular.

Lala Şahin Paşa Medresesi, Yaniç Mahallesi'nde Saltanat Kapı olarak da bilinen Hisar Kapı'nın hemen yakınında yer alıyordu.⁴⁴³ Vildan Hoca Muallimhanesi'ne oldukça yakındı. XVI. yüzyıl ortalarında, medreseye komşu olan bir ev tarafından köşedeki Vildan Hoca Muallimhanesi'nden itibaren evin önüne duvar çekilmesi

⁴³⁸ BŞS, A 43 12b.

⁴³⁹ BŞS, A 43 65a.

⁴⁴⁰ BŞS, A 66 126b.

⁴⁴¹ BŞS, A 39 12b, A 43 12b, 65a.

⁴⁴² BŞS, A 66 126b.

⁴⁴³ BŞS, B 228 65b.

yüzünden medresenin batısında bulunan danışmend odaları karanlıkta kalmıştı. Yapılan tetkikte bu durumun 30 yıldan uzun bir süredir devam ettiği anlaşıldı.⁴⁴⁴

Medrese, dersane ile sekiz oda, üç tuvalet ve bir çamaşırhaneden müteşekkil bir yapıdır.⁴⁴⁵ Hemen yanında bir mutfağı, bahçesinde çeşmesi, şadırvanı bulunuyordu.⁴⁴⁶ Kazım Baykal medreseyi galeri tarzında bir manastıra benzeterek, Bizans malzemesi ve işçiliğinin yoğun olarak kullanıldığını söylemektedir.⁴⁴⁷ Ayverdi ise tam aksine medresenin bazı küçük istisnalar dışında Bizans'la ilgisi bulunmadığını iddia etmektedir.⁴⁴⁸

Medrese başlangıçta kargir kubbeli iken, XVI. yüzyılın başlarında harap olduğundan kiremit çatılı olarak tamir edilmiştir. Kırk-elli yıl boyunca bu şekilde kullanıldıktan sonra mütevellî tarafından orijinal haline döndürülmesine çalışılmıştır. Fakat bu, bir hayli masraflı olduğundan vakıf çalışanlarının ücretlerinde rakabeye gidilmesine neden olmuştur. Rakabelik hali 3 yıl boyunca devam edince vakıf çalışanları durumu mahkemeye intikal ettirmişlerdir. Alınan karar çalışanların isteği doğrultusunda gerçekleşmiş ve vakıf mütevellisi gereksiz tadilatlar yaptırarak çalışanların ücretlerine el koymaması gerektiği konusunda uyarılmıştır.⁴⁴⁹

Aslında medrese binasının tamiri esnasında rakabeye gidilmesi ilk kez karşılaşılan bir durum değildi. 949/1542 yılında hem medrese binası, hem de medreseye vakıf olan ev ve dükkânlar tamir edilmiş ve bu sırada vakıf çalışanlarının ücretlerinde kesintiye gidilmişti.⁴⁵⁰ 6.600 akçesi medrese binasına olmak üzere toplam 14.118 akçe sarfolunmuştu. Bundan sonra bilinen en kapsamlı tamir 1202/1788 yılında 213.700 akçe sarfedilerek gerçekleştirildi.⁴⁵¹ Bu tamirde odaların kiremitleri, bazı kısımların duvarları tamir edildi, büyük kubbe yenilendi, trabzan ve döşemeler tamir edildi. Medresenin sağ tarafında yer alan bir dükkânın yerine 3 adet tuvalet ve bir çamaşırhane inşa edildi.

⁴⁴⁴ BŞS, A 66 71a.

⁴⁴⁵ BŞS, B 228 65a.

⁴⁴⁶ BŞS, C 10 120b; B 228 65a.

⁴⁴⁷ Baykal, age, s.56.

⁴⁴⁸ Ayverdi, age, c. I, s. 93.

⁴⁴⁹ BŞS, A 46 191a.

⁴⁵⁰ BŞS, A 39 10a.

⁴⁵¹ BŞS, B 228 65a.

Medresenin sıvası tekrar yapıldı, ayrıca kaldırım ve şadırvanı da yenilendi. Fakat ne yazık ki yalnızca 15 yıl sonra çıkan büyük bir yangında medrese büyük hasar gördü.⁴⁵² Böylece yeni bir onarım yapılması gerekli hâle geldi. Bu defa 473 kuruş harcanarak, medresenin kubbeleri, duvarları, sokak kapısı, öğrenci odalarının kapıları tamir edildi, medresenin dışındaki sakf/çatı yeniden inşa olundu, tuvaletin üzerindeki çatı elden geçirildi.

Bu kapsamlı tamirin üzerinden yaklaşık 40 yıl geçince medrese tekrar harap bir duruma gelmiştir. Medresenin çatısı, sıvaları, sokak kapısı, döşemeleri, pencereleri ve başka pek çok yeri yıpranmış, mutfağı yıkılmıştır. Yapılan tamirle eskiyen yerler yenilenmiş, mutfağı yeniden inşa edilmiş, iki tuvaleti ve çeşmesi de kullanılabilir hâle getirilmiştir. Tüm bunlar için harcanan meblağ 4.788,5 kuruştur.⁴⁵³ Ancak oldukça kapsamlı görünen bu tamir, yüzyılların yorgunluğu altındaki medrese binasını yalnızca 15 yıl ayakta tutabilmiştir. 1276/1859 yılında yeniden harap bir duruma düşen medresenin tamiri için 42.500 kuruş harcanmıştır.⁴⁵⁴ Böylece defalarca elden geçirilen medrese binası, adeta asırlara meydan okuyarak günümüze kadar varlığını sürdürebilmiştir. (Ek-2 Resim 18)

3. İsa Bey Fenarî Medresesi

Mevlana Şemseddin Mehmed el-Fenarî'nin kardeşi olan İsa Bey Fenarî, 833/1430 tarihli vakfiyesinde Alaaddin Caddesi'nin doğusunda Kaplıca Kapı'da bir mescid ile bu mescidin yakınında 7 dükkân ve imamın oturması için bir ev bağışladığını bildirmektedir.⁴⁵⁵

Bu vakfiyede İsa Bey Fenarî'nin bir medrese bağışladığına dair hiçbir bilgi yer almamaktadır. Ancak daha sonraki dönemlere ait kayıtlarda İsa Bey Fenarî'nin inşa ettirdiği bir medresenin varlığından söz edilmektedir.⁴⁵⁶ Bu medresenin, mescidin “pişgâhında” yani ön tarafında bulunduğu, 6 ahşap, 2 kargir oda ile bir dershaneden

⁴⁵² BŞS, B 258 65b.

⁴⁵³ BŞS, C 10 120b.

⁴⁵⁴ BOA, İ.MVL. 423/18553.

⁴⁵⁵ BOA, Vakfiyeler 19/6.

⁴⁵⁶ BŞS, C 10 133b, 134a.

oluştugu bildirilmektedir.⁴⁵⁷ Bunun dışında bu medrese hakkında fazla bir bilgiye sahip değiliz. Bu durumda başlangıçta bir medrese var olmamakla birlikte, ilerleyen zamanda nüfus artışına paralel olarak medreseye olan ihtiyaç da artmış ve mescidin yanında vakıf tarafından yeni bir medrese inşa edilmiş olabilir. Ancak belgelerde medresenin bizzat İsa Bey Fenarî tarafından inşa ettirildiğinin ifade edilmesi bu ihtimali zayıflatmaktadır. İkinci bir ihtimal ise İsa Bey Fenarî'nin, vakfiyede imam ve müezzine gelir sağlamak üzere vakfettiğini bildirdiği 7 dükkân ile bir evin daha sonra medrese olarak düzenlenmiş olabileceğidir.⁴⁵⁸ Ne yazık ki, elimizde mevcut olan belgeler bu konuda kesin bir yargıya varmayı sağlayamamaktadır. Ancak, XIX. yüzyılda İsa Bey Fenarî Medresesi adıyla bir medresenin henüz ayakta olduğunu söyleyebiliriz. Zira 1260/1844 yılında bu medrese, mescid ile birlikte esaslı bir tamirden geçirilmiştir. 6 adet ahşap odanın tüm tahta yüzeyleri yenilenmiş, sıvası yapılmış, eksik kiremitleri tamamlanmıştır. Odaların cam ve çerçeveleri elden geçirilmiştir. Hatta güllab dolabı dahi yenilenmiştir. Tüm bu işlemler için yapılan toplam masraf 6.979 kuruştur.⁴⁵⁹ Medreseden günümüze hiçbir kalıntı ulaşamamıştır.

4. İsa Bey Medresesi

Çelebi Mehmed dönemi vezirlerinden Bayezid Paşa'nın oğlu İsa Bey'in yaptırdığı bu medrese, bugünkü Devlet Hastanesi'nin kuzeyinde yer alan çay bahçesinin bulunduğu yerde idi. Ramazan 839/1435 tarihli vakfiye, medrese ve imaret için birlikte düzenlenmiştir. Kale içinde bulunan iki mülkünden birinin imaret diğerinin medrese olarak hizmet vermesini istemiştir. Medrese için ayrılan mülk, bir kışlık ev ile bir tak, onun da altında başka bir ev ve hamamdan oluşuyordu.⁴⁶⁰ Hem medrese hem de imaret için vakfedilen yerler aynı idi.⁴⁶¹ Vâkıfın medrese ile ilgili özel bazı şartları da bulunuyordu. Medresesinde müderris olacak kişinin vasıflarına özen gösterilmesini isteyerek, şer'î ilimlerde yetkin, özellikle Fıkıh ilminin usul ve furû'una vâkıf, hadis ve tefsir ilimlerini bilen fakih bir kimse olmasını talep etmiştir. Müderris için vakfiyede

⁴⁵⁷ BŞS, C 10 133b.

⁴⁵⁸ BOA, Vakfiyeler, 19/6.

⁴⁵⁹ BŞS, C 10 133b-134a.

⁴⁶⁰ Topkapı Sarayı Arşivi D. 7087, Başbakanlık Arşivi, Vakfiyeler, 162/9. Vakfiyenin bir sureti ve tercümesi için bkz. Bilge, age, s. 257-273; Kepecioğlu, age, c. II, s. 334.

⁴⁶¹ Ayrıntılı bilgi için İsa Bey İmaretine bahsine bakınız.

belirlenen ücret günde 10 dirhemdir. Ayrıca yılda bir kez 6 müd buğday ve 6 müd arpa verilmesi istenmiştir. Ancak ilerleyen zaman içerisinde bu şarta pek riayet edilmemiştir. Müderrisin aldığı günlük ücretler 20-50 akçe arasında değişiklik göstermiştir.⁴⁶² Ayrıca müderrise bir ev de tahsis edilmiştir.⁴⁶³ Bunda vakfin gelirlerinin gün geçtikçe artmış olması da etkilidir. Öğrenciler için oda başına birer akçe ve imarette pişen çorba ile ekmekten verilmesi istenmiştir. Medrese öğrencileri için XVI. yüzyılda toplam 8 akçe günlük ücret ödenmiş olduğu görülmektedir.⁴⁶⁴ bu da medresedeki öğrenci sayısının 8 olduğunu göstermektedir. Medrese zaman içinde yıprandığından ufak çaplı bazı tamirler geçirmiştir.⁴⁶⁵

5. Lutfullah Çelebi Darülhadisi

Kazım Baykal bu medresenin, Yerkapı Mescidi'nin karşısında bulunduğunu ve şimdi mevcut olmayan kitabesinin de 875/1470 tarihli olduğunu bildirmiştir.⁴⁶⁶ Şu an yerinde bir konut bulunmaktadır. Hızlı, XVI. yüzyılda bu medreseye dair bir bilgiye rastlayamadığını, ancak XVII. yüzyıl ortalarından itibaren medresenin isminin kadı sicillerinde geçmeye başladığını ifade etmektedir.⁴⁶⁷ Medrese, “darü'l-hadis” olması hasebiyle muhaddis kadrosu bulunuyordu.⁴⁶⁸

6. Leysiye Medresesi

Aydın ulemasından Ali Efendi'nin oğlu olup, Leysî diye tanınan Nureddin b. Hamza tarafından inşa ettirilmiştir.⁴⁶⁹ Leysî Çelebi II. Bayezid döneminde uzun bir süre başdefterdarlık görevinde bulunduğu için “defteri” olarak da tanınır. Tefsirhan Mahallesi'nde bir zaviye, bir mescid ve muallimhane inşa ettirmiştir.⁴⁷⁰ İnşa edilen bu zaviye ilerleyen yıllarda medreseye dönüştürülmüştür.⁴⁷¹ Bu medrese ve diğer inşa

⁴⁶² bkz. Hızlı Mefail, Bursa Medreseleri, s. 105.

⁴⁶³ Müderrise tahsis edilen evin tamiri için 960/1553'de 940 akçe, 980/1562 'de ise 3837 akçe harcanmıştır. BŞS, A 64 135b; A 133 94b.

⁴⁶⁴ BŞS, A 133 93b; A 64 135a; A 68 7a.

⁴⁶⁵ BŞS, A 64 135b, A 133 94b; A 68 7b; B 58 32b.

⁴⁶⁶ Baykal, age, s. 58, 59.

⁴⁶⁷ Hızlı, Bursa Medreseleri, s. 131.

⁴⁶⁸ Hızlı, Bursa Medreseleri, s. 131.

⁴⁶⁹ Kepecioğlu, age, c. II, s. 184; BŞS, A 65 159b.

⁴⁷⁰ BŞS, A 65 159b.

⁴⁷¹ BŞS, A 141 54a; Mehmed Şemseddin, age, s. 485. Kepecioğlu, age, c. III, s. 462, Hızlı, Bursa Medreseleri, s. 167.

edilen binalar için nelerin vakfedildiği, vakfiyesi elimizde olmadığından tam anlamıyla bilinmemektedir. Ancak Kepecioğlu, Küçük Keles Köyü'nün medreseye vakfedildiğini bildirmektedir.⁴⁷² Medrese 993/1585'te 300.000 akçelik bir evkâfa sahipti.⁴⁷³ Müderrise verilen günlük ücret 20-40 akçe arasında değişmiştir. Bu ücreti belirleyen unsur, medresenin payesinden ziyade, görev alan müderrisin statüsü gibi gözükmetedir.⁴⁷⁴

7. Seyyid Hüseyin Erzincanî Darülhadisî

Aslen Erzincanlı olan Seyyid Hüseyin b. Seyyid Abdurrahim tarafından yaptırılmıştır. 1 Şevval 994/15 Eylül 1586 tarihli vakfiyesi vardır.⁴⁷⁵ Vâkîf, Güranlı Mescidi'nin duvarına bitişik olan beş odayı salih öğrencilerden beş kişi için tahsis ettiğini bildirmiştir. Bu öğrencilerden her birine günde bir dirhem verilmesini öngörmüştür. Ancak öğrencilerden bunun karşılığında ufak bir isteği vardır. Her biri, her gün kendisinin ruhuna bağışlanmak üzere üç İhlas Suresi okuyup, 10 kere de salat u selam getireceklerdir. Öğrencilerin eğitimini üstlenecek kişinin vasıfları da vakfiyede belirtilmiştir. Buna göre şeyh, ilmiyle amel eden, kamil, mürşid, fazıl bir zat olmalıdır. Vâkîf ilk şeyhi kendisi atamıştır. Bir Nakşibendî olan Mevlana eş-Şeyh Mustafa b. Hüseyin, kendisinden sonra şeyhliğe geleceklerin de atası olmuştur. Zira vâkîf şeyhlerin onun soyundan gelmesini şart koşturmaktadır. Şeyh için uygun görülen ücret günde 20 dirhemdir. Ayrıca, mescidin duvarına bitişik konumdaki öğrenci odalarının hemen yanında yer alan; iki katlı, mutfak, fırını, iki tuvaleti ve ahır bulunan bir evde yılda 72 dirhemden ibaret olan mukataa ücretini ödemek koşuluyla oturma hakkına da sahiptir. Kendisinden beklenen görevler ise sadece öğrencileri yetiştirmekle sınırlı değildir. Öğrencilerin yanı sıra yine vâkîf tarafından yaptırılıp vakfedilmiş olan mescitte, şeyhin hazır bulunan cemaate vaaz vermesi, Pazartesi ve Perşembe günleri Kur'ân tefsiri yapıp, hadis nakletmesi de istenmektedir. Öğrencilerin özel eğitimi ise geriye kalan üç günde yapılacak ve onlara hadis ve fıkıh dersleri okutulacaktır. Şeyhten beklenen diğer vazife ise her gün fakirler için yemek hazırlamasıdır. Bunun için kendisine her gün 10 dirhem verilmiştir. Tüm bunların dışında mirac, kadir v.b. mübarek gecelerde camide hazır

⁴⁷² Kepecioğlu, age, c. III, s. 462.

⁴⁷³ BŞS, A 141 54a.

⁴⁷⁴ Hızlı, Bursa Medreseleri, s. 167.

⁴⁷⁵ BŞS, A 137 91b-92b.

bulunan cemaate yatsı namazından sonra vaaz etmek de şeyhin uhdesine verilmiştir. Şeyhe vaaz ettiği her mübarek gece için 1 dinar gibi hatırı sayılır bir ücret ödenmesi öngörülmüştür. Müderrise verilen ücret, vakfiyede belirtildiği şekliyle XVI. yüzyıl boyunca günde 20 akçe olmuştur.⁴⁷⁶ XVII. yüzyıl ortalarında ise “haric elli”li müderris tayini yapılmıştır.⁴⁷⁷

1024/1615 yılında Seyyid Hüseyin Erzincani Evkâfi’nda kapsamlı bir tamir faaliyetine girişilmiş ve toplam 9.900 akçe harcanmıştır. Medrese de evkâfın tamir edilen mülkleri arasında yerini almıştır.⁴⁷⁸ Evkâfın medrese için ayırdığı tamir ücreti 600 akçedir. Bu meblağla medresenin öğrencilere tahsis edilmiş 5 odasının çatısı aktarılmış, ayrıca bir odası içinde bulunan ocak tamir edilmiştir.

Muhasebe kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla bu darü’l-hadise XVII. yüzyılda bir de darü’l-kurra ilave edilmiştir.⁴⁷⁹ Darü’l-kurra talebesine ayrılan ödenek günde 15 akçedir. Vakfiyede ise medresede 5 talebe kalması ve her birine günde birer akçe ücret verilmesi öngörülmüyordu. Bu durumda medresenin talebe sayısında üç kata varan bir artış söz konusu olmaktadır.

B. MEKTEPLER

Temel eğitim düşüncesinin tarihi oldukça eskilere dayanır. En eski tarih dönemlerinden itibaren mabedle bitişik olarak yapılan ilk öğretim kurumlarına, Sümer, Babil, Hint, Çin, Eski Mısır, Yunan, Roma ve Ortaçağ Hristiyan medeniyetlerinde rastlamak mümkündür.⁴⁸⁰ Arap Yarımadası’nda da Hire’de “küttab” adıyla bilinen mekteplerin mevcut olduğu bilinmektedir. İslâm’ın ilk dönemlerinden itibaren bu okullar aynı isimle, müfredat programları yeniden ele alınarak eğitime devam etmişlerdir. Sayıları hızla artan bu temel eğitim kurumlarında öncelikle yazı, Kur’ân ve temel dinî bilgiler öğretilmeye başlanmıştır. İlk resmî ders programları Hz. Ömer tarafından yapılan küttablarda çocuklara, dinî bilgilerin yanı sıra yüzme, ata binme,

⁴⁷⁶ BŞS, B 14 98b; A 174 1a.

⁴⁷⁷ BŞS, B 8 35b; C 2 190b.

⁴⁷⁸ BŞS, B 29, 77a.

⁴⁷⁹ BŞS, B 133 57b. Hızlı, Bursa Medreseleri, s. 187.

⁴⁸⁰ Akgündüz, Hasan, *Klâsik Dönem Osmanlı Medrese Sistemi*, Ulusal Yayınları, İstanbul, 1997, s. 200.

güzel söz ve şiirlerin öğretilmesi hedeflenmiştir.⁴⁸¹ Böylece kelime anlamı, “yazı öğretilen yer” olan küttablar, sadece okuma yazma öğretilen yerler olmaktan çıkıp, temel eğitim veren kurumlara dönüşmüştür. Emeviler ve Abbasiler döneminde de aynı şekilde hayatini sürdüren ve daha ziyade “küttab” denilen temel eğitim kurumları, Karahanlı ve Selçuklular devrinden itibaren “sıbyan mektebi” olarak anılmaya başlamışlardır.⁴⁸²

Osmanlılar döneminde ise aynı kurumlar, “mektep”, “darü’t-ta’lîm”, “muallimhane”, “beyt-i ta’lîm” gibi adlar almışlardır.⁴⁸³ Genellikle bir hayırsever tarafından bizzat inşa ettirilip, giderleri için de nakit para vakfedilerek kurulan mekteplerde öğretici kadro olarak bir “muallim” ile yardımcısı olan “halife” bulunurdu.

Osmanlı eğitim-öğretim kurumlarının temelini oluşturan mekteplerin sayısı XVI. yüzyıl sonunda Bursa’da 134 civarındaydı.⁴⁸⁴ Bunların 19’u Hisar’da yer alıyordu.

1. Hacı İvaz Paşa Mektebi

Çelebi Mehmed ve II. Murad dönemi vezirlerinden ve Yeşil Cami’nin mimarı Hacı İvaz Paşa b. Ahi Bayezid tarafından yaptırılmıştır.⁴⁸⁵ Bânisinin yaşadığı dönem göz önüne alındığında, XV. yüzyılın başlarında inşa edildiği anlaşılır.⁴⁸⁶ Hisar’da olup olmadığı tartışma konusu olmuştur.⁴⁸⁷ Ancak 1008/1599 tarihli iki farklı tevcihat kaydında mektebin Bursa kalesinde olduğu açıkça ifade edilmektedir.⁴⁸⁸ Vakfiyesinde mektep muallimi için günde iki akçe ücret tayin edilmiştir.⁴⁸⁹ Genellikle de bu takdire uygun hareket edilerek muallime günde 2 akçe ücret ödenmiştir.⁴⁹⁰ Ancak bu ücretin zaman içinde 3 akçe de olabildiği görülmüştür.⁴⁹¹ 960/1553 yılında mektepte okuyan

⁴⁸¹ Baltacı, Cahit, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, I-II, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 2005, c. I, s. 76; Akgündüz, age, s. 202.

⁴⁸² Baltacı, age, s. 76.

⁴⁸³ Hızlı, Bursa Sıbyan Mektepleri, s. 28.

⁴⁸⁴ Hızlı, Bursa Sıbyan Mektepleri, s. 27.

⁴⁸⁵ Kepecioğlu, age, c. II, s. 364.

⁴⁸⁶ Hacı İvaz Paşa’nın ölüm tarihi 832/1429’dur.

⁴⁸⁷ Bkz. Pay, Salih, *Bursa İvaz Paşa Külliyesi*, Bursa, 1996, s. 59-62.

⁴⁸⁸ BŞS, B 136 63a; B 14 60b.

⁴⁸⁹ BŞS, C 1 18b.

⁴⁹⁰ BŞS, A 64 193a; A 82 136a; A 35 231b.

⁴⁹¹ BŞS, A 163 45b.

çocukların giyim-kuşamı için 720 akçe “libâs-ı eytâm” bedeli ödenmiştir.⁴⁹² Ramazan 968/Mayıs 1561 ile Rebiulahir 969/Aralık 1561 tarihleri arasında libâs-ı eytâm için ödenen meblağ 857 akçe iken, 976/1568 yılında 838 akçedir.⁴⁹³

Bazen muallimhanenin hasırlarının değiştirilmesi de söz konusu olabiliyordu. Bunun için harcanan meblağ ise 960/1553 yılı için 15 akçeden ibarettir.⁴⁹⁴ Vakfın diğer yıllara ait muhasebe kayıtlarında muallimhaneye hasır alındığına dair bir kaydın bulunmaması hasırların pek de sık değiştirilmediğine işaret etmektedir.

2. Mahmud Bey Mektebi/ Kapamalı Mektep

Hisar’da Kal’a-i Umurbey Mahallesi’nde⁴⁹⁵ bulunan muallimhanenin bânîsi Mahmud Bey olarak bilinir. Ancak Mahmud Bey’in baba adı bazı belgelerde “Umurbey” olarak geçerken⁴⁹⁶, bazılarında “Timurtaş”dır.⁴⁹⁷ Kepecioğlu, Mahmud Bey’in Kara Timurtaş Paşa’nın beş oğlundan biri olduğunu ifade ederken,⁴⁹⁸ Ayverdi onun, Timurtaş Paşa’nın Ali Bey adındaki oğlundan olma torunu olduğunu bildirmektedir.⁴⁹⁹ Ayrıca bu ailenin genişliği sebebiyle vakıflarının da iç içe geçmiş olduğunu, sicillerde birinin yerine diğerinin isminin kullanılabildiğini ilave etmektedir. Fakat kendisi, Mahmud Bey’in mektebine ait vakfiyeyi bizzat gördüğünü ve buradaki baba adının Ali Bey olduğunu bizlere bildirmektedir. Buna göre Mahmud Bey, Bursa’da bir han (eski yeni han),⁵⁰⁰ etrafında 5 dükkân, 4 hücre, fırın, Tahıl Pazarı’nda kasap dükkânı, Umurbey Mahallesi’nde bir ev, hücre, Geyve’nin Bozvıran Köyü, Kütahya’da bir bahçeyi Muharrem 889/ Şubat 1484’de vakfetmiştir.⁵⁰¹ Aradan yirmi yıl geçtikten sonra 4 Zilkade 909/ 19 Nisan 1504’te Mahmud Bey’in Bursa’da bulunan tüm evkâfi tamire muhtaç bir hâle gelmiştir. Burada belirtilen vakıflarından kervansarayının ahırını için 15.000, han ve etrafındaki dükkânlara 3.000, Galle Pazarı’ndaki dükkânlara

⁴⁹² BŞS, A 64 193a.

⁴⁹³ BŞS, A 82 136a; A 163 45b.

⁴⁹⁴ BŞS, A 64 193a.

⁴⁹⁵ BŞS, A 58 16a; A 44 269a.

⁴⁹⁶ BŞS, A 19 55b, 306a.

⁴⁹⁷ BŞS, A 19 12b,

⁴⁹⁸ Kepecioğlu, age, c. IV, s. 11.

⁴⁹⁹ Ayverdi, age, c. III, s. 122.

⁵⁰⁰ BŞS, B 58 103a.

⁵⁰¹ Ayverdi, age, c. III, s. 122,123.

700, Tahtakale’de bulunan başhanesi ve 5 adet dükkânı için 300, muallimhane ile odalara ve Hisar’da bulunan ekmek fırınına 6.000 akçe harcanması gerektiği bilirkişi tarafından tesbit edilmiştir.⁵⁰² Görüldüğü üzere vakfiyenin düzenlenişinden sonra Mahmud Bey’in Bursa’daki vakıflarında artış söz konusudur. Tamirine 300 akçe harcanması öngörülen Tahtakale’deki bir başhane ve 5 adet dükkânın vakfiyede bahsi geçmemektedir. Kepecioğlu bunların haricinde Mahmud Bey’in Gülistan Köyü ve diğer köylerden hissesine intikal eden tüm yerleri de mektebine vakfettiğini bildirir.⁵⁰³ Kara Timurtaş Paşa’nın oğlu ve Mahmud Bey’in babası Ali’nin kardeşi, dolayısıyla Mahmud Bey’in amcası olan Oruç Bey de, Hisar’da inşa ettirdiği hamamın gelirini Mahmud Bey’in mektebine vakfetmiştir.⁵⁰⁴ Mahmud Bey, vakfiyesinde her gün birer cüz okuması için 30 cüzhana birer akçe ödenmesini istemiştir.⁵⁰⁵ Bu, aynı zamanda her gün ruhuna bir hatim indirilmesi anlamına gelir. Oysa Hisar içinde kurulmuş olan başka bir mektepte, Kemal Bey Mektebi’nde iki günde bir hatim indiriliyordu.⁵⁰⁶

Sicillerde Mahmud Bey mektebindeki cüzhanlara dair çok sayıda kaydın bulunuşu, uygulamanın uzun yıllar devam ettiğini göstermektedir.⁵⁰⁷ Bu mektepte öğrenciler de cüz okuyorlardı.⁵⁰⁸ Bu uygulamanın amacı, hem öğrencilerin düzenli olarak Kur’ân-ı Kerim okumasını sağlayarak okuma melekelerini geliştirmek, hem de maddî anlamda onlara küçük bir katkı sağlamak olmalıdır. Bu mektebin gelirleri çok olduğu için⁵⁰⁹ öğrencilere verilen ücretler de bununla sınırlı kalmamıştır. Her yıl Kurban Bayramı’nda mektepte öğrenim gören 15 çocuğa sevb ve kamisten (elbise ve gömlek) oluşan giyecek eşyası alınıyordu.⁵¹⁰

Mektepte her gün yemek pişirildiği, bunun için günde 6 akçe et, 6 akçe ekmek, 4 akçe pirinç ve buğday, 1 akçe nohut ve nemek (tuz), 3 akçe yemeğin pişirileceği odun

⁵⁰² BŞS, A 19 107a.

⁵⁰³ Kepecioğlu, age, c. III, s. 44.

⁵⁰⁴ Kepecioğlu, Kamil, *Bursa Hamamları*, Bursa, 1935, s. 16; Baykal, age, s. 65.

⁵⁰⁵ Ayverdi, age, c. III, s. 122,123.

⁵⁰⁶ BŞS, A 40 266b.

⁵⁰⁷ BŞS, A 19 306a; A 58 22b, 67a; A 19 12b.

⁵⁰⁸ BŞS, A 45 194b.

⁵⁰⁹ Kepecioğlu gelirinin çokluğu sebebiyle mektebe giden fakir ve yetim çocuklara elbise ve ayakkabı, kızlara da kendilerine mahsus elbise verildiğinden, mektebe “Kapamalı” adının verildiğini söylemektedir. Bkz. Kepecioğlu, BK, c. III, s. 44.

⁵¹⁰ BŞS, A 46 190a.

için ayrıldığı, aççıya günde 2 akçe ödendiği de belgelerden anlaşılmaktadır.⁵¹¹ Mektep çalışanlarının aldıkları ücretlere dair vakfiyede yazılan oranları vakfiyeyi nakleden Ayverdi bildirmemiştir.⁵¹² Ancak sicillerden belirlenebildiği kadarıyla, muallim için günde 5,⁵¹³ halife içinse önceleri günde 1 akçe⁵¹⁴ iken daha sonraki yıllarda 2-2,5 akçe⁵¹⁵ ödenmiştir.

3. Molla Vildan Mektebi

Hisar'da Yaniçoğlu Mahallesi'nde Saltanat Kapı'ya oldukça yakın bir yerde bulunuyordu.⁵¹⁶ Lala Şahin Paşa Medresesi'nin doğusunda yer alan tarik-i has/ özel yolun köşesindeydi.⁵¹⁷ Mektebin bânîsinin Molla Vildan olduğu düşünülmektedir. Ancak bu Molla Vildan'ın, II. Bayezid döneminde vefat etmiş olan kadılık, kazaskerlik gibi önemli vazifelere getirilmiş bulunan Mevlana Vildan Efendi olup olmadığı kesin olarak bilinmemektedir. Mevlana Vildan Efendi'nin 889-890/1484-1485 yıllarında Bursa kadısı olduğu dönemlerde beytûlmalden günde 40 akçe geliri bulunmaktaydı.⁵¹⁸ Hızlı, Mecdi'de Bursa kadısı Mevlana Vildan'a ait bir mektebin varlığından söz edilmemesinden hareketle, mektebin bânîsinin o olmayabileceği görüşüne yer verir.⁵¹⁹ Ancak bu döneme ait şer'iyeye sicillerinde karşımıza "Vildan" isminin hiç çıkmaması, bu pek de yaygın olmayan ismin aynı şahsa ait olduğu izlenimini uyandırmaktadır. Bununla birlikte, şimdilik bu konuda tatmin edici bir veriye ulaşılamadığından konuya ihtiyatlı bir biçimde yaklaşmanın uygun olduğu kanaatini taşımaktayız.

Mektebin vakfiyesi elde edilemediğinden kurucusu, inşa edildiği zaman, akarları ve çalışanlarına verilen ücretlerle ilgili bilgilere sahip değiliz. Ancak bir mahkeme kaydından muallime 976/1568 yılında günde 6 akçe ödendiği tespit edilebilmiştir.⁵²⁰ 29 Şaban 924/ 5 Eylül 1518 tarihinde Mevlana Vildan Vakfı'nın mütevellisi Emetullah

⁵¹¹ BŞS, A 46 190a.

⁵¹² Ayverdi, age, c. III, s. 123.

⁵¹³ BŞS, A 19 55b.

⁵¹⁴ BŞS, A 67 418a.

⁵¹⁵ BŞS, A 101 244a.; A 144 269a.

⁵¹⁶ BŞS, A 66 71a; A 97 203b.

⁵¹⁷ BŞS, A 66 71a.

⁵¹⁸ BŞS, A 4 183b, 273a.

⁵¹⁹ Hızlı, Bursa Sıbyan Mektepleri, s. 155.

⁵²⁰ BŞS, A 178 37a.

binti merhûm Mehmed Çelebi idi.⁵²¹ Aynı tarihte mütevellinin vekilliğini üstlenen Mevlana Sinan b. Abdullah adlı imamın “Vildanî” lakabıyla tanımlanması da dikkat çekicidir. Bu kişi, Mevlana Vildan’ın soyundan geliyor olabileceği gibi, baba adının Abdullah oluşu nedeniyle, Vildan sülalesince yetiştirilmiş bir köle olması da mümkündür.

Mekteple ilgili diğer ilginç bir kayıt ise, haddini bilmez Muharrem adlı bir komşunun, çocukların öğrenim görmek için aslî ihtiyaçlardan olan güneş ışığının mektebin pencerelerinden içeri girmesini önleyecek biçimde mektebin duvarı ve çatısının üzerine bir çardak yapmasıyla ilgilidir. Mahkemenin kararı komşu Muharrem aleyhine sonuçlanmıştır.⁵²²

4. Hoca Ece Mektebi

Ereğlili İsmail ile Has Paşa’nın oğlu olan Hoca Ece, 895/1490 yılında ticaretle uğraşıyordu.⁵²³ Kepecioğlu babasının “Karayazıcı” namıyla tanındığını bildirmektedir.⁵²⁴ 25 Zilkade 896/29 Eylül 1491 tarihli vakfiyesinde vakfettiği 1.000 eşrefî altından elde edilecek gelirle, Yerkapı’da yetimlerin öğrenimi için inşa ettirdiği sıbyan mektebinde muallimlik yapacak kişiye günde 4 dirhem, öğrencilerin tamamı için 30 dirhem verilmesini, burada okunacak 3 cüz için kârın üçte birinin harcanmasını istemiştir.⁵²⁵ Bu üç cüzden biri Hz. Peygamberimizin ve ashabının ruhuna, diğer ikisi ise anne ve babasının ruhlarına bağışlanacaktır. Okunan her bir cüz için belirlenen günlük ücret ise bir dirhemdir.⁵²⁶ Mektepte 25 yetim öğrenci istihdam edilecektir. Her yıl Kurban Bayramı’nda yetimlerin giydirilmesi ve bunun için 720 dirhem harcanması da şartlar arasında yer almıştır. Ayrıca mektebin hasırını için yılda 50 dirhem, odun ihtiyacı için ise 80 dirhem ayrılacaktır. Zor zamanlarda rakabe adı verilen uygulamaya gidilmek zorunda kalındığında çalışanların mağduriyetini gidermek üzere 100 dirhem rakabe fonunda biriktirilmesi öngörülmüştür. Tevliyet görevine Fahru’l-a‘yan Hoca Ali

⁵²¹ BŞS, A 25 213a. Emetullah Hatun, Mevlana Vildan’ın kardeşi Mevlana İlyas Çelebi’nin torunudur. Kepecioğlu, BK, c. II, s. 322.

⁵²² BŞS, A 97 203b.

⁵²³ BŞS, A 8 214b; Kepecioğlu, BK, c. III, s. 59.

⁵²⁴ Kepecioğlu, BK, c. III, s. 59.

⁵²⁵ BŞS, A 8 214b.

⁵²⁶ BŞS, A 19 305b.

Beşe b. el-Hac Yahya atanmış, ondan sonra da evlatlarından uygun kişilerin, onlardan sonra da azadlılarından münasip kimselerin bu vazifeye getirilmesi vâkıf tarafından talep edilmiştir. Müteveli için uygun görülen ücret günde 1 dirhemdir. Nâzırın alacağı ücret ise günlük yarım dirhemden ibarettir ve bu vazifenin kadı naibi tarafından yerine getirilmesi istenmiştir.

896/1491 yılında kurulan mektepte muallim için günlük ücret olarak belirlenen 4 dirhem, 958/1551 yılında 2 akçeye indiği görülmektedir.⁵²⁷ Bu duruma, ya vakfın gelirlerinde bir azalma meydana gelmesi sebep olmuştur, ya da muallim sayısı birden ikiye çıkarıldığı için ücret yarıya bölünüp her iki muallime paylaştırılmıştır. Cüz tilaveti gibi vazifelerle daha sonraları ücretleri zaten artmış olduğu göz önüne alınarak da böyle bir uygulamaya gidilmiş olabilir.

Hoca Ece Yerkapı'daki mektebinin yanı sıra, Debbaglar Mescidi'nin inşası için de nakid para vasiyet etmiştir.⁵²⁸ 899/1494 tarihli belgede vasiyetinin yerine getirildiği ifade edildiğine göre, Hoca Ece bu tarihten önce vefat etmiş olmalıdır.⁵²⁹

914/1508 yılında ise merhûm Hoca Ece'nin hanımı Attar Kasım kızı Ayşe Hatun, Yerkapı'da hâlen meskun bulunduğu iki büyük ev, bir mutfak, fırın, üç sofa, serdabdan oluşup aynı çatı altında olan bir bina ile, karhane, fırın, ıstabl, bir hücre ile üstünde bir gurfe, beyt, iki keniften oluşan, Balıbey Hanı'na gelen bir akarsu havuzu ile bir su kaynağı ve havuzun içinde yer aldığı büyükçe bir bahçe ve muhavvatayı içeren evini vakfetmiştir. Bu evin gelirinden kocası Hoca Ece'nin Yerkapı'da inşa ettirdiği mektebin muallimine günde bir akçe ücretle bir cüz tevcih edilmesini istemiştir.⁵³⁰

962/1555 yılında Hoca Ece Vakfı'nın faal olduğu görülmektedir. Mütevellisi Derviş Mehmed Çelebi b. Ahmed'in Hoca Ece'nin soyundan gelip gelmediğine dair bir bilgi verilmemektedir.⁵³¹ Vakfın 967/1560 yılındaki muhasebe kaydında asl-ı mal-ı vakıf 94.262 dirhemdir.⁵³² Bir eşrefî altını yaklaşık 52 dirhemden hesaplırsak,⁵³³ ilk

⁵²⁷ BŞS, A 58 11a.

⁵²⁸ Kepecioğlu, BK, c. IV, s. 242.

⁵²⁹ BŞS, A 11 237b.

⁵³⁰ BŞS, A 34 60b.

⁵³¹ BŞS, A 47 117a.

⁵³² BŞS, A 69 138b.

vakfedilen para olan 1.000 eşrefi altın 52.000 dirheme tekabül eder ki bu da vakfin gelirlerinin zaman içinde epey arttığına işaret eder. Fakat vâkıfın belirlediği ücretlerde bazı değişiklikler bulunmaktadır. Zira vâkıf, mektepte muallimlik yapacak şahsa günde 4 dirhem verilmesini istemiş iken, 967/1560 yılında bu ücret 3 dirheme inmiştir. Yine vakfiyede yetimlerin giydirilmesi için yılda 720 dirhem ayrılması öngörülmüş iken, 967/1560'da bu para 204 dirheme kadar inmiştir. Mütevelli ve nâzırın aldıkları ücretlerde ise önemli bir artış kaydedilmiştir. Mütevelli için 896/1491 tarihli vakfiyede öngörülen günde 1 dirhem- ki yılda 354 dirheme tekâbül etmektedir- yerine mütevelliye yılda 540 dirhem, kendisine günde yarım dirhem ücret takdir edilen nâzıra ise yılda toplam 300 dirhem ücret ödenmiştir. Cüzhanların sayısı da üçten beşe çıkarılmıştır. Ayrıca bu belgeden mektebin arazisi için de yılda 30 akçe mukataa ücreti ödendiği anlaşılmaktadır.⁵³⁴ Bu durum, Hoca Ece'nin vakfettiği mektebin yerinin sahibi olmadığına işaret etmektedir.

5. Yerkapı Mektebi

Kavaklı Kavaklı Caddesi ile Üftade sokağının birleştiği köşede bulunan muallimhanenin kapısındaki kitabede 898/1492 yılında Hoca Yakub tarafından yaptırıldığı yazılıdır.⁵³⁵ Hızlı, bu mekteple ilgili XVI. yüzyıl ortalarına ait belgeler bulduğunu bildirirken, Kepecioğlu, XVIII. yüzyılda bu mektebin muallimine yapılan bir vakıftan söz etmektedir.⁵³⁶ Yine Kepecioğlu'nda verilen bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla mektep, XIX. yüzyılda da hizmet vermeye devam etmiştir.⁵³⁷ Ancak mektebin XV. asırda “Yerkapı Mektebi” adıyla var olduğuna dair hiçbir bilgi bulunamamıştır. Bu durumda Hoca Ece'nin mektebi ile Yerkapı Mektebi'nin inşa tarihinin birbirine çok yakın oluşu, bu mekteplerin aslında aynı olduğu izlenimini uyandırmaktadır. Ancak yaptıranın adının Yakup oluşu, bu konuda kesin bir kanaat ortaya konulmasına engel olmaktadır. Bununla birlikte, “Ecezâde” adıyla anılan Muslihiddin adında ilmiye sınıfına mensup bir kişinin baba adının da Yakup oluşu zihinlerdeki soru işaretlerini

⁵³³ Sahillioğlu Halil, “Akçe”, *DİA*, İstanbul, 1989, c. 2, s.227.

⁵³⁴ BŞS, A 69 138b.

⁵³⁵ Beşbaş, age, c. III, s. 398.

⁵³⁶ Hızlı, Bursa Sıbyan Mektepleri, s. 172; Kepecioğlu, BK, c. II, s. 271

⁵³⁷ Kepecioğlu, BK, c. IV, s. 249.

arttırmaktadır.⁵³⁸ Acaba “Yakup”, Hoca Ece’nin diğeri adı olabilir mi? Şimdilik buna kesin bir cevap veremiyoruz. (Ek-2 Resim 19)

6. Mevlana Muslihiddin el-İmam’ın Zindankapısı’nda Vakfettiği Muallimhane

Mevlana Muslihiddin adında imamlık yapan bir kişi tarafından Zindankapısı Mahallesi’nde bir muallimhane vakfedildiği bilinmektedir.⁵³⁹ Vâkıf mektebin masrafları için de bir miktar para vakfetmiştir. 896/1491 yılında dönemin hakimi, vakfin mütevellisi Muhyiddin’in bilgisi dahilinde Mevlana Muslihiddin b. İsa’yı yılda 500 akçe ile muallim olarak atamıştır.⁵⁴⁰ Mektebe dair elimizde başka bir bilgi bulunmamaktadır.

7. (Kasab) Hacı Süle Mektebi

İmaret-i İsa Bey Mahallesi’nde oturan ve “Hacı Süle” namıyla tanınan Hacı Süleyman b. Hacı Tavşan’ın yaptırdığı bu mektep, İmaret-i İsa Bey Mahallesi’ndedir.⁵⁴¹ Hacı Süleyman 919/1513 yılında kasaplık yapmaktaydı.⁵⁴² Muharrem 919/1513 tarihli vakfiyesinde, 70.000 dirhem vakfettiği görülmektedir.⁵⁴³ Vakfedilen 70.000 dirhem 30.000 dirhemle bir “darü’t-ta’lim” yani sıbyan mektebi inşa edilmesini istemiştir. 40.000 dirheminin ise %10 kârla işletilmesini, elde edilen gelirden muallime günde 3 dirhem, halifeye 1 dirhem, mütevelliyeye 2 dirhem verilmesini, ayrıca her gün ruhuna 5 cüz okunmasını ve cüz okuyanların her birine de günde birer dirhem ücret ödenmesini şart koşturmuştur. Vâkıf, cüz okuyacak kişilerden ikisini muallim ve halife olarak belirlemiş, üçüncüsünün ise müdebbiri Kasım b. Abdullah olmasını istemiştir.⁵⁴⁴ Diğer ikisi hakkında ayrıntı verilmemiştir.

⁵³⁸ Mehmed Süreyya, age, c. VI, s. 1108; Taşköprülüzade, age, s. 403, 404.

⁵³⁹ BŞS, A 8 3b.

⁵⁴⁰ BŞS, A 8 3b.

⁵⁴¹ Kepecioğlu, BK, c. IV, s. 201; A 67 25b; A 101, 199b, 236a; B 26 56b.

⁵⁴² Kepecioğlu, BK, c. III, s. 60; c. IV, s. 201.

⁵⁴³ BŞS, A 23 61b.

⁵⁴⁴ Kasım b. Abdullah, eski efendisi Hacı Süleyman’ın meslektaşydı. 1527’de Reyhan’da kasaplık yaptığı bilinmektedir. Kepecioğlu, BK, c. III, s. 60.

23 Cemaziyelevvel 982/10 Eylül 1574 tarihli bir tevcihat kaydında Kasab Süle'nin ruhu için cüz okuyan cüzhana ayda 25 dirhem verildiği görülmektedir.⁵⁴⁵ Aynı dönemde halifenin cüz tilaveti için alacağı ücretin de ayda 25 dirhem olması dikkat çekicidir.⁵⁴⁶ Öyleyse onun aldığı ücrette de diğer cüzhanlar gibi düşme olmuştur. Bu durum, zamanla vakfın gelirlerinde meydana gelen bir azalmadan kaynaklanmış olabilir.

Vakfiyede muallimin vakfa nezaret görevini de yerine getirmesi gerektiği belirtilmiştir. Nezaret için ücretten söz edilmediğine göre, muallimin günlük geliri cüz kıraatıyla birlikte 4 dirheme ulaşmaktadır. 7 Şevval 930/8 Ağustos 1524 tarihli bir tevcihat kaydı da durumun geçen on yıl içinde değişmediğine işaret etmektedir.⁵⁴⁷ Ancak daha sonraki yıllarda cüz okuyanların ücretlerinde yapılan kesintiden muallimin de etkilenip etkilenmediği şimdilik bilinmemektedir.

Başlangıçta kargir olarak inşa edilen mektep binası, daha sonra kurşunla kaplanmış ve 1023/1614 yılında 6.490 akçeye tamir ettirilmiştir.⁵⁴⁸ Bu tamirde mektebin kurşunları, pencerelerinin camları ve telleri, avlu duvarı elden geçirilmiştir. Ayrıca vakfa ait olup, bağların arasında bulunan 10 odanın da merdiven, baca vs. eskiyen kısımları tamir ettirilmiştir.

8. Leys Çelebi/ Leysî/ Leysîzâde Mektebi

II. Bayezid'in başdefterdarı, Leysî Çelebi adıyla tanınan Defterî Nureddin Hamza b. Ali'nin Tefsirhan Mahallesi'nde inşa ettirdiği külliyenin bir parçasıdır.⁵⁴⁹ "Leys Muallimhanesi"⁵⁵⁰, "Leysizade Muallimhanesi"⁵⁵¹, "Mevlana Nureddin Mektebi"⁵⁵², "Nureddin Efendi Muallimhanesi"⁵⁵³ gibi adlarla anılmaktaydı. 14 Ramazan 963/ 22 Temmuz 1556'da gerekli tamir yapılmadığı takdirde yıkılmaya yüz

⁵⁴⁵ BŞS, A 103 68a.

⁵⁴⁶ BŞS, A 101 236a.

⁵⁴⁷ BŞS, A 27 145a.

⁵⁴⁸ Kepecioğlu, BK, c. IV, s. 192; BŞS, B 26 56b.

⁵⁴⁹ BŞS, A 65 159b.

⁵⁵⁰ BŞS, A 58 72b.

⁵⁵¹ BŞS, A 58 66a.

⁵⁵² BŞS, A 65 130b.

⁵⁵³ BŞS, A 66 17b.

tutacak kadar harap bir hâle gelmişti.⁵⁵⁴ Vakfiyesi bulunmadığından vâkıfın şartları ve vakfın akarları konusunda net bir bilgi elde edilememiştir. Ancak kendisine 5 yerine 4 akçe verildiğini söyleyerek davacı olan muallim Mevlana Ahmed b. Mahmud'a, vakfın mütevellisi Hamza'nın verdiği cevap, vakfiyede muallim için belirlenen ücretin 4 akçe olduğunu ortaya koymaktadır. Fakat muallim de kendisinden önce 5 akçe ücretle çalışan muallimler olduğunu Hisar'ın önde gelen simalarından Lâmii Çelebi'nin oğlu Ahmed Çelebi'nin de aralarında bulunduğu şahitler vasıtasıyla ispatlamıştır.⁵⁵⁵ Şu halde vakfiyedeki 4 akçe ücret zamanla 5 akçeye yükseltilmiş, bir süre böyle devam ederek teamül haline geldikten sonra müteveli Hamza, vakfiyedeki şartı bahane ederek muallime verilen ücreti aslına rücu ettirmeyi istemiştir. Ancak muallim, tüm çabalarına rağmen hak ettiği ücreti almayı başaramamıştır.

Vakfın büyük çaplı bir tamire ihtiyaç göstermesi nedeniyle rakabeye gidilmiş, muallim ve halifenin ücretlerinin ödenmemesine karar verilmiştir.⁵⁵⁶ Fakat Muallim Mevlana Ahmed, hakkından kolay kolay vazgeçebilecek biri değildi. Zira 18 Safer 964/21 Aralık 1556 tarihli bir mahkeme kaydında, muallimlik vazifesi hasebiyle vakıf üzerinde bulunan 2.880 akçe ulufesine karşılık, vakıf rakabe uygulamasına gittiği için 1.980 akçeye müteveli ile anlaştığı yer almaktadır.⁵⁵⁷ Bu kayıta muallimin günlük aldığı ücretin yazılması gereken yerin özellikle boş bırakıldığı dikkat çekmektedir. Muhtemelen bu mütevellinin anlaşma sağlanması karşılığında öne sürdüğü bir şarttır. Böylece muallimlik görevine Mevlana Ahmed'den sonra gelecek kişilere emsal teşkil edecek yazılı bir belge bırakılmaktan kaçınılmıştır.

Halife için ödenen ücret 2 akçedir. Fakat mektebe halife olan kişilerin sık aralıklarla kendi istekleriyle görev değişimi istemeleri dikkat çekicidir.⁵⁵⁸ 963/1556 yılı içinde üç kez halife değişimi yapılmış, üstelik bir tanesi bir akçe cihetli bir cüzhanlık karşılığında olmuştur.⁵⁵⁹ Hem muallimin itirazının, hem cüzhanların değişimdeki sıklığının aynı yıla gelmesi tesadüf değildir. Muallim ve halifenin, vakfın rakabeye

⁵⁵⁴ BŞS, A 65 159b.

⁵⁵⁵ BŞS, A 65 130b

⁵⁵⁶ BŞS, A 65 159b.

⁵⁵⁷ BŞS, A 66 2b.

⁵⁵⁸ BŞS, A 58 22b, 26a, 66a, 72b, 63a.

⁵⁵⁹ BŞS, A 58 63a.

gitmesi esnasında ücretleri verilmeyecek görevliler arasında yer almasından kaynaklanmaktadır. Yoksa bütün bunlar mütevelliyeye karşı bir hoşnutsuzluğun göstergesi midir? Bunun ardında belki de o dönemde yapılan işin karşılığında alınan ücretin yeterli görülmemesi yatıyor olabilir. Belki de o yıl vakfın akarlarından elde edilen gelirlerinde bir düşme yaşanıyordu. Ya da müteveli ile vakıf çalışanları arasında şahsî sürtüşmeler bulunuyordu. Tüm bu sorulara cevap verebilmek için biraz daha fazla veriye ihtiyaç vardır.

9. Kazzaz Hacı Muhyiddin Darüttalimi

Kazzaz Hacı Muhyiddin, Darphane Mahallesi'nde darü't-talim/sıbyan mektebi olarak kullanılmak üzere bazı mülklerini vakf etmiştir.⁵⁶⁰ Ancak bu mülkler 1519'da çıkan bir yangında büyük oranda zarar görmüştür.⁵⁶¹ Vakfın tekrar ihyası için hakim tarafından Yusuf b. Abdullah adlı kişi 6 Receb 927/ 1521 tarihinde müteveli tayin edilmiştir.⁵⁶² Ancak mektebin bundan sonra faaliyete geçip geçmediği anlaşılamamıştır

10. Efdalzade Mektebi

Efdalzade Muhyiddin Mehmed Çelebi tarafından Zindankapı Mahallesi'nde inşa ettirilmiştir.⁵⁶³ Ailesi ulemaya mensup olan Muhyiddin Mehmed Çelebi'ye, dedesi Mevlânâ Efdalüddin el-Hüseyni'ye nisbetle "Efdalzade" denilmiştir. Efdalzade ailesi Bursa'da iki mektep⁵⁶⁴, bir hamamla⁵⁶⁵ çok sayıda vakıf bırakmıştır.⁵⁶⁶ Hisar'daki Efdalzade mektebinin 920/1514'ten önce yapıldığı bilinmektedir.⁵⁶⁷ Zindankapı muallimhanesi olarak da şöhret bulmuştu.⁵⁶⁸ Mualliminin aldığı ücret günde 2-4 akçe arasında değişmekteydi.⁵⁶⁹ Halife ise günde bir akçe ücret almaktaydı.⁵⁷⁰ Efdalzade, kendi ruhu için muallimhanede cüz okunması karşılığında buğday verilmesini

⁵⁶⁰ BŞS, A 32 21b.

⁵⁶¹ Kepecioğlu, BK, c. IV, s. 347.

⁵⁶² BŞS, A 32 21b.

⁵⁶³ A 35 74b; Kepecioğlu, BK, c. IV, s. 410

⁵⁶⁴ Efdalzadelerin yaptırdığı ikinci mektep, Bedreddin Mahallesi'ndedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Hızlı, Bursa Sıbyan Mektepleri, s. 107.

⁵⁶⁵ Küşteri veya Alboyacılar adlarıyla bilinen hamam, Efdalzade Vakfı'na aittir. A 46 13b.

⁵⁶⁶ Kepecioğlu, BK, c. II, s. 10.

⁵⁶⁷ A 24 16a; Kepecioğlu, BK, c. IV, s. 410.

⁵⁶⁸ Kepecioğlu, BK, c. IV, s. 410.

⁵⁶⁹ BŞS, A 27 263b; A 24 16a; A 101 239a.

⁵⁷⁰ BŞS, A 24 16a.

öngörmüşü.⁵⁷¹ Yine günde bir akçe karşılığında, ruhuna her gün bir En‘am Sûresi okunuyordu.⁵⁷²

967/1560 yılı muhasebe kayıtları arasında Efdalzade vakfının yanmış dükkânlarına ait bir vakıf kaydı yer almaktadır.⁵⁷³ Bu vakfın tek amacı yangın nedeniyle hasar görmüş olan vakfa ait dükkânların tamiridir. Asl-ı malı 3.060 akçedir. Tamir için yapılan masraflar satın alınan çividen, küreğe, çalıştırılan inşaat işçisinden hamala kadar en ince ayrıntısıyla belirtilmiştir. Buradan Efdalzade vakfının gelir getirici gayr-i menkullere sahip bulunduğunu, ancak bir yangınla söz konusu emlakın büyük ölçüde hasara uğradığı anlaşılmaktadır. Fakat hasara uğrayan dükkânlar diğer pek çok vakıfta görülebileceği üzere kaderine terk edilmemiş, aksine sırf tamir işi için yeni bir vakıf ihdas edilmiştir. 995/1587 yılına ait bir kayıttan Efdalzade Vakfı'nın Alaaddin Mahallesi'nde odaları bulunduğunu öğreniyoruz. Aynı yıl vakfın tevliyetini Mustafa b. Şüca, cibayet vazifesini ise bu odalarda oturan ve mahallelinin kendisinden şikayette bulunduğu Hasan b. Hüseyin adlı şahıslar yürütüyorlardı.⁵⁷⁴

11. Hacı Mehmed b. Timurtaş'ın Vakfettiği Muallimhane

Hacı Mehmed b. Timurtaş, Darphane Mahallesi'nde bulunan, iki avlu, çok sayıda oda, sofa, ahır, hamam, serdab⁵⁷⁵ ve su kaynaklarından oluşan evini “beyt-i ta‘lîm” yani sıbyan mektebi yapılmak üzere vakfetmişti.⁵⁷⁶ Ayrıca 20.000 dirhem nakit parayı da mektebin ihtiyaçlarının karşılanmasını sağlamak üzere vakfetmiş, bu paranın gelirinden günde 2 akçe “cihet-i talim”, 1 akçe müteveli, 1 akçe de cüz tilaveti için ayrılmasını istemişti. Tevliyeti önce kendisine, sonra atiki Hamza'ya şart koşmuştu. Ancak çıkan bir yangınla birlikte bina, vâkıfa ait diğer mülklerle birlikte yanarak kullanılamaz hâle geldi. Vakfedilen nakid para ise zayi edildi.

Vâkıfın vakfettiği tek bina beyt-i talim değildi. İki eşi ve çocukları için üç farklı mülkünü daha vakfetmişti. Çocuklarına vakfettiği mülkün, çocuklarının nesli tükenirse

⁵⁷¹ BŞS, A 35 74b; A 24 252a; A 30 29b.

⁵⁷² BŞS, A 24 16a.

⁵⁷³ BŞS, A 69 132b.

⁵⁷⁴ BŞS, A 145 86a

⁵⁷⁵ Serdab, çok sıcak günlerde sıcaktan korunmak için kullanılan yer altı odasına denir. Devellioğlu, age, s. 941.

⁵⁷⁶ BŞS, A 32 41b.

beyt-i talimin masraflarına harcanmasını, eşlerine vakfettiği mülklerin ise onların ölümünden sonra önce kendisine ve çocuklarına, eğer soyları tükenirse azad ettiği kölelerinin çocuklarına, eğer onların da nesli tükenirse diğer iki mülk gibi darü't-ta'âlîme bağışlanmasını vakfiyesinde şart koşmuştu.⁵⁷⁷ Oldukça ince düşünülmüş olan bu mektep vakfının ne yazık ki, vâkıfın isteği doğrultusunda hizmet veremediği anlaşılmaktadır. Yangına maruz kalan mülkler 927/1521 tarihinde yıkılmaya yüz tutmuş bir halde idi. Mülklerde oturanlardan sadece vâkıfın eşi Mükrimе Hatun hayatta kalmıştır. Vâkıfın nesli tükenmiştir. Tevliyetle görevlendirdiği azadlı kölelerinin evlatlarından geriye henüz küçük yaşta olan bir çocuktan başkası kalmamıştır. Dolayısıyla vakıfla ilgilenebilecek kimse yok gibidir. Vâkıfın eşi Mükrimе Hatun'a bağışladığı mülkün dışında vakfa ait sağlam mülk bulunmamaktadır. Bu nedenle Mükrimе Hatun'a ait olan mülk dışındaki yerler toplam 3.500 akçeye satılmış, mülklere ait araziden ise yıllık 114 akçe kira bedeli alınmıştır. Satıştan elde edilen paranın %10 kârla işletilmesinden sağlanan yıllık 350 akçe ile kira bedeli 114 akçenin toplamı olan 464 akçe, vâkıfın isteğinin kısmen de olsa yerine getirilebilmesi için harcanmıştır. Paranın 300 akçesi ile cüz okunması sağlanmış, 100 akçesi azadlılarından sağ kalan kişiye verilmiş, 64 akçe ise hakim tarafından atanan mütevellîye ücret olarak ödenmiştir. Mütevellî olarak atanan kişi, aynı tarihlerde Kazzaz Hacı Muhyiddin'in Darü't-talim yapılması için vakfettiği, fakat 1519'da çıkan bir yangında harap olan ve yine Darphane Mahallesi'nde bulunan vakıf mülkleri için mütevellî tayin olunan Yusuf b. Abdullah'tır.⁵⁷⁸ Muhtemelen Hacı Mehmed'in mülkleri de aynı yangında hasara uğramıştı.

Aynı dönemde, aynı mahallede oturan iki kişinin birbirine yakın iki mülkü mektep olarak vakfetmiş olmaları Hisar halkının çocukların eğitimine verdiği önemi göstermesi açısından da dikkat çekicidir. Ancak görüldüğü üzere vakıf girişimleri her zaman istenilen sonuca ulaşamayabilmektedir. Burada mektep olmaya müsait bir ev, bir yangın sonucunda, eğitim işlevini yerine getiremez duruma gelmiş, vâkıfın mektebin masraflarına harcanmak üzere vakfettiği yüklü miktardaki nakit para ise yerinde

⁵⁷⁷ BŞS, A 32 41b, 36b.

⁵⁷⁸ BŞS, A 32 21b.

kullanılmamıştır. Şüphesiz vâkıfın soyunun kesilmiş olması bu durumun en önemli nedenlerinden biridir. Vakıflar sahihsiz kalmış gözükmektedir. Hayatta kalan tek akraba Mükrime Hatun ise, belki maddi imkanlarının kısıtlılığında, belki de kendisine bir yarar sağlamayacağından, ya da bizim tahmin edemediğimiz başka herhangi bir nedenden dolayı kendi mülkünün dışındaki vakıf mülkleriyle pek ilgilenmemiş gözükmektedir. Bu arada vakfedilen mülklerin mekan olarak birbirine yakınlığı yangında hepsinin birden yok oluşunu kolaylaştırmış olmalıdır. Vakfiye elimizde bulunmadığından düzenlenme tarihi hakkında bilgimiz bulunmamaktadır. Ancak henüz vâkıfın eşinin hayatta oluşu aradan çok da uzun yıllar geçmediğine işaret etmektedir. Vâkıfın kendisinin, çocuklarının ve azadlılarının hepsinin birden ölmüş olmaları, belki de mülklerin mahvına sebep olan yangında toplu bir biçimde hayatlarını kaybetmiş olabileceklerini akla getirmektedir. Elimizdeki belgeler bu konuda sessiz kalmaktadır. Tüm bu verilerin ışığında kesin olarak söyleyebileceğimiz yegane şey, Darphane Mahallesi'nde Hacı Mehmed b. Timurtaş tarafından bir mektebin kurulduğu ve masraflarını karşılamak üzere 20.000 akçe vakfedildiğidir. Mektebin eğitim-öğretim faaliyetini ne kadar süre devam ettirdiğine dair şimdilik bilgimiz bulunmamaktadır.

12. Hoca Seyyid Ahmed Muallimhanesi

Bânisinin Hoca Seyyid Ahmed olduğu zannedilmektedir. Seyyid Ahmed, Malatyalı bir Seyyid olan Ali'nin oğlu olup, adındaki hoca lakabından da anlaşılacağı üzere ticaretle uğraşmıştır. Kendisi Hisar dışında Hacı İlyas Mahallesi'nde ikâmet etmekteydi. 314.791 akçelik zengin bir miras bırakarak 1535 yılında vefat etmiştir.⁵⁷⁹ Hoca Seyyid Ahmed'in, Hacı İlyas Mahallesi'nde inşa ettirdiği mektebe dair vakfiyesi oğlu Mehmed Çelebi tarafından tescil ettirilmiştir.⁵⁸⁰ Bu mektebin masraflarını karşılamak üzere ayrıca 3000 akçe nakit para vakfetmiştir. Öldükten sonra geriye mirasçı olarak bir kız, iki erkek evlat bırakan Hoca Ahmed, Hacı İlyas Mahallesi'nde bulunan sekiz odalı evini oğullarına vakfetmiştir. Kurduğu vakfın tevliyet ve nezaretini de yine oğullarına vermiştir. Mektebin muallimi için günde 3 dirhem, halifesi için ise 2 dirhem ücret tayin etmiştir. Vakfın mütevellisine 2, nâzırına ise 1 dirhem verilmesini

⁵⁷⁹ BŞS, A 134 92b; A 59 79a; Kepecioğlu, BK, c. I, s. 132.

⁵⁸⁰ BŞS, A 59 79a.

istemmiş, ayrıca günde 3 dirhem cüz okunmasına ayırmıştır. Vakfettikleri arasında 7 dükkân ve İbn-i Kaygan Camii Mahallesi'nde 10 oda bulunmaktadır. Hoca Ahmed'in Hacı İlyas Mahallesi'nde inşa ettirdiği mektebine dair tüm bu ayrıntılı açıklamaların arasında Hisar'da bir mektep yaptırdığına dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak Bursa Şer'iyeye Sicilleri'nde yer alan bir belgeden anlaşıldığı kadarıyla Hisar'da Yerkapı Mahallesi'nde bir "Hoca Ahmed Muallimhanesi" yer almaktaydı.⁵⁸¹ Ayrıca Hoca Seyyid Ahmed Muallimhanesi'ne halife görevlendirilmesi ile ilgili tevcih kayıtları da bulunmakta, fakat bunlarda muallimhanenin yerinden bahsedilmemektedir.⁵⁸² Dolayısıyla burada sözü edilen mektep, Hoca Ahmed'in Hacı İlyas Mahallesi'nde inşa ettirdiği mektep de olabilir. Zaten halifenin aldığı ücret, mektebin vakfiyesiyle uyumlu gözükmektedir.⁵⁸³

Kepecioğlu, "Ali Efendi" bahsinde Hoca Ahmed'in Bursa'da bir muallimhane yaptırdığını nerede olduğundan bahsetmeksizin bildirmekte iken,⁵⁸⁴ "Hoca Ahmed Muallimhanesi" başlığı altında, muallimhanenin Yerkapı'da bulunduğunu ifade etmektedir.⁵⁸⁵ Bunun için dayandığı kaynak, yukarıda sözünü ettiğimiz belgedir. Hızlı da Yerkapı'da bulunan bir Hoca Ahmed Muallimhanesi'nin varlığından bahsetmektedir.⁵⁸⁶ Bu durumda söz konusu belgeyi esas alarak, Yerkapı'da Hoca Ahmed adına bir muallimhanenin inşa edilmiş olduğunu söyleyebiliriz.⁵⁸⁷

13. Kemal Bey Mektebi

Sultan II. Bayezid'in oğlu Sultan Abdullah'ın azadlısı olan Kemal Bey b. Abdülhay, 5 Muharrem 945/4 Şubat 1538 tarihli vakfiyesinde Hisar'da Nakkaş Ali Mahallesi'nde bir mektep yapılmasını istemiştir.⁵⁸⁸ Kemal Bey ömrünü hanedana mensup insanlara hizmetle geçirmiştir. II. Bayezid'in hanımı, Sultan Ahmed, Sultan Murad ve Hundi Hatun'un annesi olan Bülbül Hatun'un 1513'te vakfettiği 52.000

⁵⁸¹ BŞS, A 98 195a.

⁵⁸² BŞS, A 58 41a.

⁵⁸³ Vakfiyede cüz okuma dışında halifelik için günde bir dirhem ücret ödenmesi öngörülmüştü. (A 59 79a.)

⁵⁸⁴ Kepecioğlu, BK, c. I, s. 132.

⁵⁸⁵ Kepecioğlu, BK, c. I, s. 70.

⁵⁸⁶ Hızlı, Sıbyan Mektepleri, s. 126.

⁵⁸⁷ BŞS, A 98 195a.

⁵⁸⁸ BŞS, A 40 266b.

dirhem mütavellisi Kemal Bey idi.⁵⁸⁹ Yine II. Bayezid'in oğlu Sultan Mahmud'un kızı "Hançerli Fatma Sultan" diye şöhret bulan Hanzade Sultan'ın vakıflarının tevliyetini yürüten kişi de o idi.⁵⁹⁰ Vefat ettiği yıl düzenlediği vakfiyesinde Nakkaş Ali Mahallesi'nde bir mektep ile birbirine bitişik 13 odayı eğitim amacıyla vakfettiği görülmektedir.⁵⁹¹ Doğusunda Oruç Bey evleri, güneyinde Neccar Dede Balı mülkü, batı ve kuzeyinde ise yol bulunan mektep ve odaların yanı sıra İsa Bey Mahallesi'nde çeşitli büyüklükte odalar, Kamberler Çarşısı'nda vâkıfın kendisinin inşa ettiği bir fırın, Karamanlı Çelebi Mahallesi'nde 11 dükkân ile biri üstte diğerleri altta olmak üzere 8 oda, Koca Naib Mahallesi'nde diğer bir fırın, Azeb Bey Mahallesi'nde 8 adet oda, Bahadır Ağa Mahallesi'nde akrabalarının medfun bulunduğu bir parça arazi ile iki tarafında birbirine bitişik iki ev, Meydancık Mahallesi'nde üçüncü bir fırın, bu fırının karşısındaki mescid, 9 oda ve bir at ahır, Balık Pazarı yakınında üçü altta ikisi üstte olmak üzere toplam 5 ev, tavuk Pazarı yakınında Bezirganzade Mescidi'ne ve Ali Paşa Değirmeni'ne bitişik 7'si altta, 3'ü üstte 10 adet oda, Kuru Çeşme Mahallesi'nde Yahudi havralarına ve Orhan Vakfı'na komşu 3 dükkân ile üst katta 3 oda, Hisar içinde İsa Bey Mahallesi'nde vâkıfın kârhanesine komşu 6 adet oda, yine Bahadır Ağa Mahallesi'nde bir yanı Emiri mülküne, üç tarafı yola bakan odaları vakfetmiştir. Tüm bu emlâke ilaveten 100.000 akçe de nakid parayı %10 istirbah edilmesi şartıyla vakfetmiştir. Buradan elde edilecek yılda 10.000 dirhem kârın da diğer mülklerden elde edilecek gelire ilave edilmesini isteyerek mütevellî tayin ettiği İskender b. Abdullah'a parayı teslim etmiştir. Tevliyet ücreti olarak günde 3 akçe belirlemiştir. Diğer görevliler için belirlediği ücretler ise şöyledir; Câbî, kâtib ve meremmetçiye günde 1.5'ar akçe, muallime 3 akçe, halifeye bir akçesi hilafet görevini yerine getirmesi için, diğer bir akçesi ise Hz. Peygamber efendimizin ruh-ı şeriflerine günde bir cüz okuması karşılığında verilmek üzere toplam 2 akçe. Bu görevlilerin haricinde salih, güvenilir bir kişinin de sürekli muallimhanede kalıp, buraya göz kulak olması karşılığında 1 akçe alması öngörülmüştü.

⁵⁸⁹ BŞS, A 23 207b.

⁵⁹⁰ BŞS, A 35 579b.

⁵⁹¹ BŞS, A 40 266b.

Mektepte öğrenim görecek çocuk sayısı 10 olarak belirlenmiş ve her biri için ayda 10 akçeden toplam 100 akçe ayrılması istenmişti. Ayrıca çocukların giyecek ihtiyacı da unutulmamış, her yıl Ramazan Bayramı'nda her bir çocuk için 60 dirhem tutarında giyecek alınması şartlar arasında zikredilmişti. Bu vakfiyede öğrencinin bursunun kesilmesi vaktinin geldiğini bildiren şart, aynı zamanda o devirde ortalama bir öğrencinin sıbyan mektebinden alması beklenen eğitimin seviyesini de göstermektedir. Buna göre, Kur'ân-ı Kerim'i okumayı öğrenip, birkaç kez de hatim eden öğrenci eğitimini tamamlamakta ve almakta olduğu ücret ve elbise parası kesilmektedir. Artık bu imkânlar yeni bir öğrenciye, aynı duruma gelinceye kadar destek sağlayacaktır. Mektebin öğrenime uygun şartlara sahip olabilmesi için her türlü ayrıntının hesaplandığı gözden kaçmamaktadır. Öğrencilerin ısınması için gerekli olan odun ve zemine dökünecek hasır için yılda 100 dirhem ayrılmıştır.

Muallimhanede iki günde bir hatim indirilmesi için, her gün 1.5 akçe yevmiye ile 15 cüz okunmasının istenmesi hayli dikkat çekicidir. Cüz okunması uygulaması yaygın olmakla birlikte iki günde bir hatim indirilmesini sağlayacak şekilde günde 10 kişiye toplu halde Kur'ân okutulması ve indirilen her hatim için dua yapılmasının istenmesi çok da alışılmış bir durum değildir. Okuyucuların arasında muallimhanedeki görevliler, muallim, halife, muallimhaneye nezaret eden kimse, Nakkaş Ali Mescidi imam ve müezzinin yer almasının özellikle şart koşulması, cüz okuma işinin her gün ikinci namazından sonra topluca yapılmasının istenmesi, bu uygulamanın öğrencilerin eğitiminde bir katkı sağlamak amacıyla düzenlenmiş olabileceğini akla getirmektedir. Muallimhanede özellikle Kur'ân eğitimi alan küçük öğrenciler kendilerini eğiten kişilerle birlikte 10 kişinin her gün topluca Kur'ân okumalarını ve iki günde bir de hatim duası yapmalarını izleme fırsatı bulmuşlardır. Böylece farklı okuyuş şekillerini dinleme imkânı elde edebilecekleri gibi, okunan cüzleri takip ederek bir nevi ders tekrarı da yapabilmüşlerdir.

Cüz karşılığı verilen ücret aynı dönemdeki diğer cüz okuma uygulamalarına göre daha yüksek miktardadır.⁵⁹² Bir cüz okunması karşılığında genellikle bir akçe ödenirken, Kemal Bey Mektebi'nde 1.5 akçe ödenmesi öngörülmüştür. Bu uygulamada

⁵⁹² BŞS, A 58 16a, 46a, 49b. 74b,

mektepe görevlilerinin yer almasının talep edilmesindeki amaçlar arasında, verilecek ücretlerden mektep kadrosunun bilhassa yararlanmasını gözetmek yer almış olmalıdır. Muallimhanedeki öğrenci ve çalışan personelin korunup gözetilmesi bu uygulamayla sınırlı kalmamış, haftada bir gün güzel bir yemek yemeleri de sağlanmıştır. Pişirilecek yemeğin kalitesi ve miktarı da şansa bırakılmamış, her bir yiyecek maddesinden ne miktar pişirileceği ayrıntısıyla bildirilmiştir. Buna göre her hafta Cuma gecesi, 3 kile tane pirinç, 4.5 vukiyye yağ ile 15 akçeye et ve 10 akçeye ekmek alınıp pişirilecektir. Günde bir akçe ücret alacak olan tabbah/aşçı tarafından pişirilen yemekler, 4 sofraya okuyanlara, 4 sofraya öğrencilere, 4 sofraya mektebin bitişiğindeki odalarda ikamet edenlere dağıtılacaktır. Yemeğin hademeler veya başkaları tarafından kaplara doldurulup evlerine götürülebileceği ihtimali de göz önüne alınmış ve bunun yapılmaması şart olarak vakfiyeye konulmuştur. Buna göre yemek pişer pişmez toplanılıp zikri geçen kimseler tarafından topluca tüketilecektir. Yemek bitince de vâkıfın ruhuna dua etmeleri vâkıf tarafından istenmektedir. Yemek dağıtılanların özellikle eğitim-öğretim ve cüz okunması faaliyetine iştirak edenler olduğu da gözden kaçmamaktadır. Dikkat edilirse vakfın mütevellisi veya kâtib, câbî ve meremmetçisi, ne cüz okuyanlar, ne de yemek dağıtılanlar arasında yer almaktadırlar. Yemek dağıtımını işine verilen önemden dolayı bu işten sorumlu bir şeyh ve bir de vekil-i harc atanmıştır. Bu iki görevin tek kişi tarafından yürütüldüğü zamanlar da olmuştur.⁵⁹³

Vâkıf Kemal Bey bunların dışında İsa Bey Mahallesi'nde bulunan evini oğluna vakfetmiş, onun neslinin inkiraza uğraması halinde ise diğer vakıflarının arasına katılmasını istemiştir. Kemal Bey'in kendi el yazması olan bir Mushaf-ı Şerif'i de vakfettiklerinin arasında zikretmiştir. İki günde bir ruhuna bir hatim indirilmesini isteyen biri olarak, okunan Kur'ân-ı Kerim nüshalarından birinin kendi eliyle istinsah edilmiş olmasını arzu etmiş olmalıdır. Ayrıca bu durum onun Kur'ân istinsahı yapacak derecede güzel bir hatta sahip olduğunun dolayısıyla iyi bir eğitimden geçtiğinin de göstergesidir.

Kemal Bey'in vakfının ilerleyen yıllardaki muhasebe kayıtları incelendiğinde, vakfiyeye büyük ölçüde sadık kalındığı görülür. 966-967/1559-1560 yılında vakfın aslı-

⁵⁹³ BŞS, A 58 17a.

malı 138.270 akçeye ulaşmıştır.⁵⁹⁴ Vakfın gelirleri 26.427 akçedir. Görevlilere toplam 13.740 akçe ücret ödenmiştir. 967-968/ 1560-1561 yılında ise vakfın asl-ı malı 137.402, gelirleri ise 26.220 akçedir.⁵⁹⁵ Görevlilere ödenen ücret bir önceki yıllara aynıdır. Her iki yılda da vakfiyede belirtildiği şekliyle 10 kişiye cüz okumaları karşılığında günde toplam 15 akçe verilmiştir. Mektebin muallimi günde 3, halifesi 2, Yâsin-han 1 akçe, Ayetü'l-kürsihan ayda 20, mütevellî 3, vekil-harc ve şeyh olan kişi 1.5⁵⁹⁶, kâtib 1.5, nâzır 1, câbî 1.5 ve meremmetçi/tamirci 1.5 akçe ücret almıştı. Vakfiyede, muallimhanede kalıp orayı gözetmesi istenen kişi, muhasebe kaydında “mücvir-i muallimhane” adıyla kaydedilmiş ve kendisine günde 1 akçe ödenmiştir.⁵⁹⁷ Muallimhanede öğrenim gören çocuk sayısı vakfiyede öngörüldüğü gibi ondur. Her birine ayda onar akçe ödenmiştir. Yetimlerin yıllık giyim masrafları için de 600 akçe harcanmıştır. Görüldüğü üzere tüm görevliler vakfiyede öngörülen ücretleri almaya devam etmişlerdir. Vâkıfın kendisinin inşa ettirdiği Meydancık Mescidi imamı için öngördüğü aylık ücret 20 akçe iken, onun 966-967/1559-1560 yıllarında ayda 35 akçe aldığı görülmektedir. Bu durum, imamın mescidin müezzinliğini de üstlenmesinden kaynaklanmaktadır. Böylece müezzin için belirlenen aylık ücret olan 15 akçeyi de alma hakkını elde etmiştir.

Vakfiyede belirtilmediği halde ücret alan görevliler de vardır. Bunlar iki adet âbî/su yolcudur. Birine ayda 5 akçe, diğerine ise 2 akçe verilmiştir. Vâkıfın her hafta Cuma gecesi yemek pişirilip dağıtılmasına ilişkin isteğine de uyulmuş ve bunun için yılda 966/1559 yılında 5.210, 967/1560 yılında ise 5.872,5 akçe sarfedilmiştir.⁵⁹⁸ Yemeğin pişirildiği kalaylı kazan için de 966/1559'da 35, 967/1560'da 30 akçe harcanmıştır. Vâkıfın Kurban Bayramı'nda kesilip dağıtılmasını arzu ettiği 4 koyun için 966/1559'da 244 akçe, 967/1560'da 248 akçe ödenmiştir.

Çok sayıda emlâkı barındıran bir vakfın tamir giderleri de doğal olarak hatırı sayılır bir masraf gerektirmiştir. 966/1559'da 4247 akçe, 967/1560'da 2.845 akçe

⁵⁹⁴ BŞS, A 82 58a.

⁵⁹⁵ BŞS, A 82 59a.

⁵⁹⁶ Vakfiyede Danyal Çelebi'ye hem şeyhlik, hem de vekil-i harclik vazifesi verilmiştir. Söz konusu iki görevin tek kişide toplanması uygulaması daha sonraki yıllarda da aynen devam ettirilmiştir.

⁵⁹⁷ BŞS, A 82 59a; A 43 80b.

⁵⁹⁸ BŞS, A 82 59a.

tamirat için harcanmıştır. Muallimhanenin su yolunda bir problem olduğu anlaşılmaktadır. Zira 966/1559'da 83 akçeye yapılan tamir kifayet etmemiş, 967/1560'da 36 akçelik bir tamir daha görmüştür. Tamiri yapılan yerler arasında cehudhane ve meyhanenin bulunuşu hayli dikkat çekicidir. Cehudhane ifadesiyle Yahudilere ait evlerin ifade edildiği zannedilmektedir.⁵⁹⁹ “Cehudhane-i cedit”in su yolu, çatısı ve duvarı tamir edilmiştir. Ayrıca meyhanenin tamiri için de 153 akçe harcanmıştır.⁶⁰⁰ Bu mülklerin, vakfiyede zikredilen Balık Pazarı yakınındaki beş hane arasında yer aldığı tahmin edilmektedir.⁶⁰¹

14. Hoca (Lagar) Nasuh Mektebi

Hoca Nasuh'un Hisar içinde inşa ettirdiği bu mektep, ne zaman inşa edildiğine dair kesin bir bilgimiz bulunmamakla birlikte 960/1553 yılında mevcuttu.⁶⁰² Hoca Nasuh'a lakap olarak verilmiş “lagar” kelimesi bânisine nisbeten mektebine de ad olmuştur.⁶⁰³ Vakfiyesi elimizde mevcut değildir. Ancak vakfa ait muhasebe kayıtlarındaki bilgilerden yola çıkarak 50.000 akçenin, vakfin giderlerinin karşılanması için vâkıf tarafından %10 kârla işletilmek üzere bağışlandığını söyleyebiliriz. Bu şekilde elde edilen yıllık 5.000 akçe gelir, mektebin ihtiyaçları, vazifelilerin maaşları ve diğer ihtiyaçların karşılanması için kullanılmıştır.⁶⁰⁴ Mektepte öğrencilerin eğitimiyle ilgilenen muallim için ödenen ücret günde 2 akçe, nâzır ve halife içinse 1'er akçedir. Mektepte cüz okuma faaliyeti de yürütülmüştür. Bunun için her gün 7 cüzhan birer cüz okumak üzere görevlendirilmiş ve birer akçe ücret almışlardır. Okunan cüzlerin en azından birinin sevabı mektebin bânisi Hoca Nasuh'un ruhuna bağışlanmıştır. Zira Zilhicce 960/ Kasım 1553'de Hoca Nasuh Mektebi'nde günde 1 akçe karşılığında Hoca Nasuh ruhu için bir cüz okuyan Mehmed b. Mustafa, Hoca İlyas Mektebi'nde Hümayun Hatun ruhu için bir cüz tilavetinde bulunan Hasan b. Musa ile görev yeri değişimi

⁵⁹⁹ Arapça çok çalışkan anlamına gelen “cehut” kelimesi, aynı zamanda Yahudileri ifade etmek için de kullanılırdı. Yine Arapça bilerek inkar eden anlamına gelen “cehud” ve “cuhud” kelimeleri de Yahudiler hakkında kullanılırdı. Pakalın, age, c. I, s. 303.

⁶⁰⁰ BŞS, A 82 59a.

⁶⁰¹ BŞS, A 40 266b.

⁶⁰² BŞS, A 64 146a; A 58 46a.

⁶⁰³ Kepecioğlu, BK, c. III, s. 442; A 97 150a; A 145 296b.

⁶⁰⁴ BŞS, A 64 146a; A 69 137b.

yapmışlardır.⁶⁰⁵ Aynı tarihte günde bir akçeye mektepte halife olan Mehmed b. Hüsam ise vefat etmiş, onun yerine Mehmed b. Mevlana Abdurrahman getirilmiştir.⁶⁰⁶ Vakfın mütevellisi ve nâzırı için belirlenen ücret 1'er akçedir. Vakfın mübarek günlerde yetimlerin özel yemekler pişirilerek doyurulması gibi bir uygulaması da vardı ki, bunun için yılda 230 akçe harcanmıştır.⁶⁰⁷ Mektebin hasırları için 967/1560 yılında toplam 60 akçe sarfedildiği bildirilmiştir.⁶⁰⁸ Vakıfla ilgili çıkarımlarda bulunmamızı sağlayan 960/1553 ve 967/1560 yılına dair muhasebe kayıtlarında karşımıza mali yönden oldukça istikrarlı bir tablo çıkmaktadır. Elde edilen kâr aynı kaldığı gibi, görevlilerin ücretlilerinden yetimlere yedirilen yemeğe kadar yapılan tüm harcamalarda göze çarpan bir değişikliğe rastlanmamaktadır. Bu tablonun oluşumunda mektebin vakfının söz konusu dönemde mütevelliliğini üstlenen Mustafa Çelebi'nin büyük katkısı olsa gerektir. Ancak söz konusu dönemde vakfın mali kaynaklarının kullanımını zora sokacak büyüklükte herhangi bir tamire ihtiyacın hasıl olmaması da göz ardı edilmemelidir. Bu durum aynı zamanda mektebin kuruluşunun muhasebe kayıtlarının tutulduğu 960/1553 yıllarına yakın bir tarihte gerçekleşmiş olabileceğine işaret etmektedir. Mektep henüz büyük çaplı masraf gerektirecek bir tamire ihtiyaç gösterecek derecede yıpranmamış olabilir.

Zilhicce 995/Kasım 1587'de mahalle halkı mahkemeye müracaat ederek, uzunca bir süredir mektebin muallimsiz olduğundan şikayet etmişlerdir.⁶⁰⁹

15. Kadı Alaaddin/Gökyaka Mektebi

Gökyaka adıyla meşhur olan Kadı Alaaddin⁶¹⁰ tarafından kale içinde inşa ettirilmiştir.⁶¹¹ Muallimine günde 5 akçe ücret ödenmekteydi.⁶¹² Mektepte her gün 6 ayrı cüzhan günde birer akçe ücretle cüz okuma görevini yerine getirmekteydi. Bu cüzhanlar zaman zaman çeşitli sebeplerle görev değişimine gidebilmekteydiler.⁶¹³

⁶⁰⁵ BŞS, A 58 46a.

⁶⁰⁶ BŞS, A 58 45b.

⁶⁰⁷ BŞS, A 64 146a; A 69 137b.

⁶⁰⁸ BŞS, A 69 137b.

⁶⁰⁹ BŞS, A 145 296b.

⁶¹⁰ BŞS, A 58 74b.

⁶¹¹ Kepecioğlu, BK, c. III, s. 120.

⁶¹² BŞS, A 58 66a, 74b; A 124 51a.

⁶¹³ BŞS, A 124 51a; A 58 66a.

Örneğin 963/1556'da günde bir akçe ücretle bir cüz okuma görevini yerine getiren Mehmed b. Ali, kendi isteğiyle görevinden ayrılmıştır.⁶¹⁴ Gökyaka vakfının yıllık geliri 990-991/1582-1583 yıllarında 8.580 akçe civarındaydı. Vakfın aynı yıllardaki asl-ı malı ise 58.600 akçe gibi bir mektep için hatırı sayılır bir meblağa ulaşıyordu.⁶¹⁵ 1601'de Seyyid Sadreddin oğlu Ali Efendi, dedesi Mevlana Alaaddin Gökyaka'ya ait evkâfin mütevellisi idi.⁶¹⁶

16. Ahmed Bey Mektebi

Hisar'da Saray Mahallesi'nde bulunuyordu.⁶¹⁷ Mektebe dair elimizdeki en eski kayıt 980/1572 yılına aittir.⁶¹⁸ Mektebin bânisi Ahmed Bey'in kim olduğuna dair bilgimiz bulunmamaktadır. XVI. yüzyılda mektebin halifesi günde 3 akçe, câbîsi 1 akçe ve mütevellisi 3 akçe ücret alıyordu.⁶¹⁹ XVII. yüzyılda ise 20 yıl boyunca muallim ataması yapılamadığından, mektep faaliyet dışı kalmıştı.⁶²⁰ Ancak 1054/1644 yılında Şeyh Yusuf b. Yusuf Efendi muallim olarak görevlendirilerek, mektebin tekrar hizmet vermesi sağlanmıştır.⁶²¹ Mektebin bu kadar uzun bir süre faaliyetten mahrum kalışının nedenleri, ekonomik gibi gözükmektedir. Zira XVI. yüzyılda halife bile günde 3 akçe ücret alırken,⁶²² 1054/1644 yılında atanan muallime ayda ancak 29 akçe ücret ödenebilmiştir.⁶²³ Bu durum mektebin vakfında ciddi bir ekonomik bunalımın var olduğuna işaret etmektedir.

17. Muhyiddin Bey Mektebi

Hisar'da Saray Mahallesi'nde bulunan mektebin kurucusu Muhyiddin Bey'dir.⁶²⁴ Mektebin muallimi günde üç akçe ücret almaktaydı.⁶²⁵ Halifesinin günlük ücreti ise iki akçeden ibaretti.⁶²⁶ Mekteple ilgili başka bilgi bulunamamıştır.

⁶¹⁴ BŞS, A 58 74b.

⁶¹⁵ BŞS, A 124 51a.

⁶¹⁶ Kepecioğlu, BK, c. I, s. 137.

⁶¹⁷ BŞS, A 112 245a; A 97 164a, 169a.

⁶¹⁸ BŞS, A 97 164a, 169a.

⁶¹⁹ BŞS, A 112 245a; A 97 164a, 169a.

⁶²⁰ BŞS, C 3 21a.

⁶²¹ BŞS, C 3 21a.

⁶²² BŞS, A 112 245a.

⁶²³ BŞS, C 3 21a.

⁶²⁴ BŞS, A 101 238a; A 141 234b.

18. Seyyid Hüseyin Erzincânî Mektebi

Seyyid Hüseyin b. Seyyid Abdurrahim 994/1586 tarihli vakfiyesinde Hisar içinde Gürânî Mahallesi'nde kendisinin vakfettiği mescide vaaz edecek şeyhin oturması için bağışladığı ev ile yol arasında kalan bir evi çocuklara darü't-talim olmak üzere vakfettiğini bildirmiştir.⁶²⁷ Mektebin yeri vakfiyeden anlaşıldığı kadarıyla Güranlı Mescidi'ne çok yakındır. Zira vakfiyede mektep olmak üzere vakfedilen binanın sınırının, mescidin vaizi için vakfedilen evle, öğrencilerin oturması için vakfedilen, mescidin duvarına bitişik beş odanın yanında olduğu bildirilmiştir. Bu durumda mekteple mescid arasında bir ev bulunmaktadır.

Vâkıf, mektepte muallim olan kişiye günde 4 dirhem ücret ödenmesini, halifeye ise 3 dirhem verilmesini istemiştir. Ayrıca muallim ve halifenin günde 2 akçe ücretle her gün sabah namazından sonra Hz. Peygamber ve ashabı ile vâkıfın ve akrabalarının ruhlarına bağışlanmak üzere okunacak olan 10 cüzden birer tanesini okumalarını da şart koşmuştur. Mektepte okuyan yetimlerin giyecek ihtiyaçlarının karşılanması için ise, her yıl Ramazan ve Kurban bayramlarında 1.800 dirhem ayrılmasını öngörmüştür. Vâkıf, yetimlere alınacak olan elbiselere ödenecek meblağı ifade etmekle yetinmeyip, giyeceklerin türünü de belirlemiştir. Buna göre Kamis, sirval, kaba, arakiyye ve dönemin geçerli olan diğer giyecek eşyalarının isimleri özellikle tek tek bildirilerek, öğrencilerin deyim yerindeyse her yıl baştan ayağa giydirilmesi istenmiştir. Böylece giyecek için ayrılan paranın nitelikli bir şekilde harcanması sağlanmaya çalışılmıştır.⁶²⁸ Tüm bu çabaya karşın giyecek için ayrılması öngörülen paranın daha sonraki yıllarda ancak yarısının sarfedildiği görülmektedir.⁶²⁹ Vakfın 1074/1663 yılı muhasebe kaydında libası eytam için harcadığı meblağ 900 akçeden ibaret kalmıştır. Bunun nedeni vakfın ekonomik durumunda meydana gelen bir bozukluk değildir. Zira muhasebe kaydından vakfın ekonomik yönden oldukça iyi durumda olduğu anlaşılmaktadır. Bu durumda

⁶²⁵ BŞS, A 141 234b.

⁶²⁶ BŞS, A 101 238a.

⁶²⁷ BŞS, A 137 91b.

⁶²⁸ BŞS, A 137 91b.

⁶²⁹ BŞS, B 133 57b.

talebe sayısında yarı yarıya bir azalmanın söz konusu olabileceği düşünülmektedir. Ancak bu yönde bir kanıt mevcut değildir.

Mektebin öğrencilerinin giyim-kuşamında gidilen kesinti, öğretici kadroya yansımamıştır. Mektebe atanan muallimler XVII. yüzyılda da aynen vakfiyede belirtildiği gibi, günde 4 akçe ücret almayı sürdürmüşlerdir.⁶³⁰ Halifenin aldığı ücrette de herhangi bir değişiklik söz konusu olmamıştır.⁶³¹

19. Hoca Sinan/ Manastır/ Orhan Gazi Mektebi

Bursa’da Hoca Sinan adıyla meşhur olan üç ayrı mektep bulunmaktadır.⁶³² Bunlardan Hisar’da, kale içerisinde Manastır Mahallesi’nde bulunan Hoca Sinan Mektebi’nin bânisi, “Takkeci Hoca” adıyla şöhret bulmuş olan Hoca Sinan’dır.⁶³³ Mektebe Manastır Mahallesi’nde Orhan Gazi Türbesi civarında bulunduğu için, “Manastır”, “Orhan Gazi” gibi adlar da verilmiştir.⁶³⁴ Üstü kurşun kaplı ve kârgir bir yapı olan mektebin muallimine XVI. yüzyılda günlük 4 akçe, halifesine ise 2 akçe ödeniyordu.⁶³⁵ Öğrencilerine giyecek veriliyordu.⁶³⁶ Kurucusunun ruhuna Kur’ân-ı Kerim okunması için ayda 29 akçe ödeniyordu.⁶³⁷ Cüz okuma görevi, mektebe halife olanlara şart koşulmuştu.⁶³⁸ Böylece halifenin günlük ücreti 6 akçeyi buluyordu. Mektebin bânisi Hoca Sinan, hanımı Hatice Hatun ile birlikte bu mektepte medfundu. Mektep için 30 adet dükkân vakfedilmişti. Ayrıca mektebe bitişik bir kârhane, Mudanya Hanı ve yanındaki ev de Hoca Sinan Mektebi’nin vakıfları arasında yer alıyordu.⁶³⁹ Ancak tüm bu vakıflar, mektebin ihtiyaçlarının karşılanmasını tam anlamıyla sağlayamıyorlardı. Zira 1008/1599’da vakfin mütevellisi, mektebe Bayram adlı bir kişi tarafından vakfedilen bir evden elde edilen aylık 100 akçe kira gelirinin, mektebin

⁶³⁰ BŞS, B 22 94a; B 133 57b.

⁶³¹ BŞS, B 133 57b.

⁶³² Bu mekteplerden ilki Hisar’da Manastır Mahallesi’nde, ikincisi Hacı Ali Mahallesi’nde bulunuyordu. Üçüncüsün yeri ise tam olarak belli değildir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Hızlı, Bursa Sıbyan Mektepleri, s. 133-136.

⁶³³ BŞS, A 94 174a.

⁶³⁴ Kepecioğlu, BK, c. IV, s. 164. BŞS, A 66 2b.

⁶³⁵ BŞS, B 1 46b; BŞS, A 66 2b.

⁶³⁶ Kepecioğlu, BK, c. IV, s. 164.

⁶³⁷ BŞS, A 66 2b; B 55 41b.

⁶³⁸ BŞS, A 66 2b.

⁶³⁹ Kepecioğlu, BK, c. IV, s. 164.

hasır, odunu ve mektepte okuyan çocukların giyimine yetmediğinden şikâyet ediyordu.⁶⁴⁰

1206/1845 yılında 200 kuruşluk bir tamiratla, mektebin çatısındaki kiremitler aktarılmış, derzleri ve sıvaları elden geçirilmiştir.⁶⁴¹ 1319/1902’de ahşap ve tek katlı olan mektep binasını, dönemin Bursa valisi Reşid Mümtaz Bey yıktırılmış ve yerine iki katlı 4 dershaneden oluşan ahşap bir bina yaptırmıştır. Binası yenilenen mektebin adı da değiştirilmiş ve aynı dönemde yapılan pek çok esere verilen “Hamidiye” ismi verilmiştir. Fakat mektebin yenilenmiş haliyle eğitim-öğretim faaliyetini sürdürmesi ancak 1920 yılına kadar mümkün olabilmiştir. Bu yılda belediye tarafından istimlak edilerek tamamen tarihe karışmıştır.⁶⁴²

III. ORTAK KULLANIM ALANLARI

A. HAMAMLAR

Suyun, insan bedenini maddî kirlerinden arındırma amacıyla kullanılması, şüphesiz insanlık tarihi kadar eskidir. Hamamlar, bu işlevi yerine getirmek için sistemli ve düzenli olarak sıcak su sağlayan sosyal kurumlar olarak, medeniyet sahnesinde yerlerini almışlardır. İslâm dininin temizliğe verdiği önemin bir sonucu olarak, Osmanlı kültüründe inşa edilen her külliyeinin neredeyse ayrılmaz bir parçası gibi algılanmış ve genellikle ilk inşa edilen yapı olmuştur. Bu sayede inşaatta çalışan işçilerin günlük temizliklerini kolaylıkla yapabilmeleri sağlanmıştır.⁶⁴³

Hamamlar, temizlik fonksiyonunu yerine getirmelerinin yanı sıra bünyesinde buldukları külliyeinin veya yanbaşında kuruldukları mescidin maddî ihtiyaçlarının karşılanmasını da sağlarlar. Bursa Hisarı’nda inşa ettirilen hamamlar da aynı şekilde hem halkın temizlik ihtiyacını gidermişler, hem de ait oldukları vakfa gelir temin etmişlerdir.

⁶⁴⁰ BŞS, B 14 62a.

⁶⁴¹ BŞS, C 10 109b.

⁶⁴² Kepecioğlu, BK, c. IV, s. 164.

⁶⁴³ Ilıca, Ali, “Tarihî Mirasımızdan Bir Örnek: Çorum Güpür Hamamı ve Vakfıyesi”, *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2002/1, ss.316-343, s. 318.

1. Eski Yeni Hamam/ Orhan Hamamı

Satı Fakih Mahallesi'nde Oruç Bey Caddesi üzerinde bulunan hamamı, Orhan Gazi'nin Hisar'daki cami ve medresesinin ihtiyaçlarını karşılamak üzere yaptırdığı bilinmektedir.⁶⁴⁴ Buna göre hamamın inşa tarihinin, cami ve medresenin yapılış tarihi olan 738/1337 olması ihtimali hayli güçlüdür. Bu hamama dair elimizdeki en eski belge, 1 Safer 889/29 Şubat 1484 tarihli bir ferman suretidir. Bu belgeden hamamın tamire ihtiyacı olduğu, gerekli olan 6.000 akçenin Orhan İmareti'nden temin edilemediği ve Murad Han İmareti'nden borç olarak alındığı anlaşılmaktadır. Yalnızca bir hafta sonra 8 Safer 889/7 Mart 1484'de ise hamam, Orhan Bey Evkâfı câbîsi Topçuzâde diye tanınan Balı bin Şahin tarafından, aylık 690, yıllık 8.280 dirheme el-Hac Abdi bin Ahmed Eyyub'a kiraya verilmiştir.⁶⁴⁵ Aylık 690 dirhemi otuza bölersek karşımıza 23 rakamı çıkar. Oysa aynı hamam, 6 yıl sonra 19 Cemaziyelevvel 895/10 Nisan 1490'da Yusuf bin Abdullah adlı hamamcıya günlük 14 dirheme kiraya verilmiştir.⁶⁴⁶ Yalnızca bir yıl sonra, 13 Ramazan 896/20 Temmuz 1491'de ise hamamın yıllık kira bedeli 720 dirhemdir.⁶⁴⁷ Bu sözleşmede ortalama günlük kira bedeli, 2 dirheme karşılık gelmektedir. Aradaki fahiş fiyat farkı, hamamın yeniden harap olmasından kaynaklanabileceği gibi, vakıf malının suistimali ihtimalini de akla getirmektedir. Daha önceki kira sözleşmeleri vakfın câbîsi ve kâtibi tarafından yapılmışken, bu sözleşme Manastır Medresesi'nde müderris olan Mevlana Kutbeddin Çelebi adına vekili Mevlana Ayas bin Şemseddin tarafından gerçekleştirilmiştir. Ancak her ne kadar arada fahiş bir fiyat farkı bulunsa da, sözleşmenin kadı huzurunda yapılıp, sicile kaydettirilmiş olması, görev suistimalinden ziyade, hamamın tamire ihtiyaç gösterip, kiracı bulamaz hâle gelişine işaret etmektedir. Diğer bir ihtimal de belgede belirtilen meblağda yanlışlık yapılmasıdır. Arapça olarak yazıyla ifade edilen kira bedelinin binler hanesi unutulmuş olabilir.

⁶⁴⁴ BŞS, A 4 30b. “... *Mahrûse-i Bursa'da ceddım Orhan tâbe serâhunun Manastır Medresesi'ne vakıf olan hamamının ...*”

⁶⁴⁵ BŞS, A 4 35b.

⁶⁴⁶ BŞS, A 7a 456b.

⁶⁴⁷ BŞS, A 8 166b

Hamam 918/1517'de günlük 21, yıllık 7.665 akçeye, 934/1527'de günlük 17 akçeye kiraya verilmiştir.⁶⁴⁸ 961/1554 yılında ise günlük kira bedeli 23 dirhem olarak belirlenmiştir.⁶⁴⁹ 1099/1687 yılında 62.994 akçe tutarında önemli bir tamir görmüştür.⁶⁵⁰

Hamam bugün Oruç Bey Hamamı adı altında hizmet vermektedir. Ancak asıl Oruç Bey Hamamı biraz ileridedir. Hamamın adı eski hamam,⁶⁵¹ eski yeni hamam,⁶⁵² Orhan Vakfı'na cârî hamam⁶⁵³ olarak geçmektedir. Eski Yeni Hamam iki tane olup, diğeri Yıldırım Bayezid tarafından yapımına başlanıldığı halde Timur'un istilâsı yüzünden tamamlanamayan, Çelebi Mehmed zamanında işletmeye açılan Ördekli Hamamı'dır.⁶⁵⁴

Orhan Hamamı'nın bulunduğu çevreye sicillerde bazen Eski Hamam Mahallesi,⁶⁵⁵ bazen de Manastır Mahallesi⁶⁵⁶ denildiği görülmektedir. 12 Safer 962/6 Ocak 1555 tarihli bir ev satış kaydında, bu hamama komşu olan bir evin sınırları arasında Hisar'ın da yer alması düşündürücüdür.⁶⁵⁷ Söz konusu evin, kuzeyinde Orhan Vakfı'na cârî olan hamam, güneyinde Mehmed el-Hac mülkü, doğusunda Hisar, batısında da yol bulunmaktadır. Bu durum, hamamın da Hisar'a yakın bir yerde hatta Hisar'a bitişik olduğuna işaret etmektedir.⁶⁵⁸ Ancak bugün Orhan Hamamı olarak bilinen yer için böyle bir şey söz konusu değildir. Belki de hamam, bizim düşündüğümüzden tamamen farklı bir yerdeydi. Ancak böyle bir iddia ortaya atabilmek için daha fazla delile ihtiyacımız bulunmaktadır. (Ek-2 Resim 20)

⁶⁴⁸ Ayverdi, age, c. I, s. 111.

⁶⁴⁹ BŞS, A 47 38a

⁶⁵⁰ Ayverdi, age, c. I, s. 111.

⁶⁵¹ BŞS, A 4 35b.

⁶⁵² BŞS, Ayverdi, c. I, s. 111; Kepecioğlu, BK, c. II, s. 55.

⁶⁵³ BŞS, A 47 79a.

⁶⁵⁴ BŞS, A 5 22b.

⁶⁵⁵ BŞS, A 4 45b.

⁶⁵⁶ BŞS, A 8 166b, A 47 79a.

⁶⁵⁷ BŞS, A 47 79a

⁶⁵⁸ O dönemde, evlerin sınırları bugünkü gibi düzgün hatlar şeklinde çizilmiş değildi. Dolayısıyla burada Hisar'a ve hamama aynı anda komşu olduğu bildirilen evin bahçesinin bir köşesi Hisar'a, diğeri bir köşesi hamama bitişik olabilir.

2. Oruç Bey Hamamı

Kara Timurtaş Paşa'nın oğlu Oruç Bey tarafından yaptırılmıştır. Kepecioğlu hamamın vakfiyesinin 823/1420 tarihli olduğunu, dolayısıyla bu tarihten önce inşa edildiğini ifade etmektedir.⁶⁵⁹ Sicillerde bu hamamla ilgili olarak karşımıza çıkan ilk kayıt, 22 Şevval 885/25 Aralık 1480'de hamamın, Oruç Bey Vakfı'nın câbîsi el-hac Veli b. Davut tarafından bir yıllığına 4.320 akçeye kiraya verilmesiyle ilgilidir.⁶⁶⁰ Aradan altı yıl geçtikten sonra kira bedelinde yaşanan düşüş hamamın harap olmaya başladığına işaret etmektedir. Zira 3 Muharrem 891/9 Ocak 1486'da yıllık kira bedeli 2.500, aylık 210 dirhemdir.⁶⁶¹ Sadece dört ay sonra hamamın kira sözleşmesi aylık 240 dirhem üzerinden yapılmıştır.⁶⁶² Bu sözleşmenin 4 ay öncesine göre biraz daha kârlı yapılabilmesini sağlayan belki de hamamın gördüğü ufak çaplı bir tamirdir. 22 Şevval 896/28 Ağustos 1491'de kira bedelinde bir değişiklik yapılmamış, 240 dirhem olmaya devam etmiştir.⁶⁶³ 885-896/1480-1490 yılları arasında Oruç Bey Vakfı'nın cibâyet görevi Mevlânâ Veli b. Davut el-Müezzîn tarafından yürütülmüştür. Elimizdeki belgelere göre en az 11 yıl Oruç Bey Vakfı'nın malî işlerinden o sorumlu olmuştur.

Oruç Bey Hamamı'nın kira bedelleriyle aynı dönemde yine Hisar'da yer alan Orhan Hamamı'ninkileri karşılaştıracak olursak, 889/1484'de Orhan hamamı yıllık 8.280 dirhem iken, Oruç Bey Hamamı 885/1480'de 4.320, 891/1486'da 2.500 dirhem kira getiriyordu. Demek ki Orhan Hamamı, Oruç Bey Hamamı'nın hemen hemen iki katı kazanç sağlıyordu. Bu durumda Orhan Hamamı'nın fiziksel açıdan daha büyük ve halk tarafından çok daha fazla rağbet gören bir hamam olduğunu düşünebiliriz. 895/1490 yılına geldiğimizde de durum pek farklı gözükmemektedir. Orhan Hamamı günlük 14 dirhem, Oruç Bey Hamamı ise 891/1486'da günlük 7, 896/1491'de ise 8 dirhem gelir getirmektedir. Yine biri diğerinin hemen hemen yarısı kadar gelir getirmektedir. Ancak 896/1491 yılına gelindiğinde durum Orhan Hamamı açısından epey farklılık arz etmektedir. Zira yıllık kira bedeli sadece 720 dirhemdir ki bu, günlük

⁶⁵⁹ Kepecioğlu, Bursa Hamamları, s. 16. Bundan başka bir kaynakta vakfiyeyle ilgili herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır.

⁶⁶⁰ BŞS, A 3 392b.

⁶⁶¹ BŞS, A 5 1b

⁶⁶² BŞS, A 5 82b.

⁶⁶³ BŞS, A 8 190a.

yaklaşık 2 dirhem gelir anlamını taşır.⁶⁶⁴ Oysa aynı yıl Oruç Bey Hamamı günlük 8 dirhem gelir getirmiştir.⁶⁶⁵ Bu ilginç durum, Orhan Hamamı'nın başına yakın zamanda yangın gibi büyük bir felaketin gelmesinden kaynaklanabilir. Ya da Orhan Hamamı bahsinde de belirtildiği üzere söz konusu belgede kira miktarıyla ilgili bir yanlışlık bulunabilir. 720 dirhem aslında aylık kira bedeli iken yanlışlıkla yıllık kira bedeli olarak yazılmış olabilir. Eğer 720 dirhemi aylık bedel kabul edersek, günlük ücret 24 dirheme tekâbül eder ki bu da bir yıl öncesine göre günlük 10 dirhemlik bir artış anlamına gelir. Bu da bir yıllık bir süre için anormal bir artıştır. Dolayısıyla söz konusu rakamın doğru yazılmış olması güçlü bir ihtimaldir.

908/1502 yılında Oruç Bey hamamının çatısı, kubbelerinin sıvası harap olup, kurnalarına gelen suyun düzeni bozulmuş, bu nedenle tamirine 7.000 akçe harcanmıştır. Yıllık geliri dikkate alındığında tamir için harcanan bu meblağ epey yüksek gözükmektedir. Bu büyük çaplı tamirden yaklaşık 50 yıl sonra hamamın günlük kira geliri 14 akçeye yükselmiş, fakat bir ay gibi kısa bir sürede 12 akçeye gerilemiştir.⁶⁶⁶ 23 Muharrem 962/18 Aralık 1554 tarihli bir kira akdi ise bize hamamın getirisinde küçük bir düşüşü daha haber vermektedir. Oruç Bey Vakfı'nın mütevellî kaim-makâmı Hüsrev b. Abdullah, hamamı el-Hac Ali b. Ali adlı hamamcıya günlük 11 dirheme kiraya vermiştir.⁶⁶⁷ Yalnızca bir yıl sonra mütevellî, hamamın cehennemi ve tüfenklikleri bâkir olduğundan kızdırılması ve hazne tamiri için gerekli olan 1.500 akçeyi harcamak üzere izin almıştır.⁶⁶⁸ Tamir için gerekli iznin alınmasından yaklaşık dört ay sonra ise 16 Receb 963/26 Mayıs 1556'da dellâk Mahmud b. Abdullah, hamamı günlük 12 akçeye kiralamıştır.⁶⁶⁹ Demek ki aradan geçen sürede hamam kullanılabilir duruma getirilmiştir.

968/1560 yılı muhasebe kayıtlarında Oruç Bey evkâfının asl-ı malı 19.941 akçedir.⁶⁷⁰ Re's-i mal yani anapara ise % 10 kârla işletilen 16.000 akçe olarak ifade

⁶⁶⁴ BŞS, A 8 166b.

⁶⁶⁵ BŞS, A 8 190a.

⁶⁶⁶ Ayverdi, age, c. II, s. 131; BŞS, A 62 69a.

⁶⁶⁷ BŞS, A 47 73b.

⁶⁶⁸ Ayverdi, age, c. II, s. 131.

⁶⁶⁹ BŞS, A 65, 127b.

⁶⁷⁰ BŞS, A 163 36a-37b.

edilmiştir. Buna göre yıllık kâr 1.600 akçedir. Oruç Bey Hamamı 1.929 akçeye bir yıl boyunca Ahmed, Şadi ve Hasan adlı kişilere kiralanmıştır. 212 akçe mukataa-i zemin olarak ödenmiştir. Hamamla ilgili tamirler için yaklaşık 700 dirhem harcanmıştır. Bu küçük çaplı tamirler hamamın 9 yıl daha vazife görmesini sağlayabilmiş, ancak 972/1564 yılında artık vakfın geliri, tamiri için gerekli olan 7.750 akçeyi karşılamaya yetmediğinden Divan-ı Hümâyun'a başvurulmuştur.⁶⁷¹ 1202/1788 yılında ise hamam tamamen harap olmuş, kiralayan kişi mukaveleyi iptal etmiştir.⁶⁷² Ancak bu durum, hamamın tamamen ortadan kalkması anlamına gelmemektedir. Zira 1255/1839 yılında hamama gelen suyun yolundaki yıpranmış yerler, suyun geçtiği evlerdeki musluklar tamir edilmiştir.⁶⁷³ Bu durumda hamamın XIX. yüzyılda henüz varlığını koruduğunu söyleyebiliriz.

Oruç Bey hamamının yeri, belgelerde “*dâhil-i hisn-ı Bursa’da Oruç Bey Çelebi Hamamı*”,⁶⁷⁴ “*bâtın-ı hisnda Oruç Bey Hamamı*”⁶⁷⁵ ve “*Kal’a-i Umurbey*”⁶⁷⁶ şeklinde belirtilmektedir. Bugün Satı Fakih Mahallesi’nde Satı Fakih Mescidi’nin karşısında Oruç Bey Hamamı levhasıyla işletilen bir hamam bulunmaktadır. Ancak bu hamam, Orhan Gazi’nin yaptırdığı eski hamam olup, esas Oruç Bey Hamamı aynı sokağın devamında yaklaşık 200 metre ilerdeki yıkıntıların bulunduğu yerdedir. (Ek-2 Resim 21)

3. Alaaddin Bey Hamamı

Alaaddin Bey’in Hisar’daki camisinin batısında yer alan hamamdan günümüze sadece temelleri kalabilmiştir.⁶⁷⁷ Bursa’da bulunan hamamların en eskilerinden olan bu hamam, Osman Gazi’nin büyük oğlu Alaaddin Bey tarafından yaptırılmıştır. Hamamın inşa edildiği tarih kesin olarak belirlenememiş olmakla beraber, Alaaddin Bey’in ölüm tarihi olan 1336’dan önce yapılmış olduğunu söylemek mümkündür.⁶⁷⁸ Hamam,

⁶⁷¹ BŞS, A 81 238b.

⁶⁷² Ayverdi, c. II, s. 131

⁶⁷³ BOA, C. BLD. 86/4267.

⁶⁷⁴ BŞS, A 5 1b.

⁶⁷⁵ BŞS, A 3 392b.

⁶⁷⁶ BŞS, A 47 73b.

⁶⁷⁷ Ayverdi, age, c. I, s. 110.

⁶⁷⁸ Kepecioğlu, Bursa Hamamları, s. 27.

suyunun kirliliği yüzünden 961-962/1554-1555 yıllarında kullanılamaz duruma gelmiştir.⁶⁷⁹ Hamamın Pınarbaşı taksiminden aldığı suyunun yolu künkle döşenmiş iken, zamanla kalenin dışında kalan kısmın yenilenmemesi nedeniyle bozulmuş, dolayısıyla hamama gelen su, temizleyici vasfını yitirmiştir. Mahalle halkı özellikle hasta, güçsüz ve yaşlı kimselerin yakınlarda başka bir hamam bulunmaması sebebiyle yaşadığı güçlükleri dile getirerek, hamamın su yolunun tamiri için müracaat etmişlerdir.⁶⁸⁰ Bilirkişinin yaptığı tetkikten sonra tamir için 5.150 akçenin gerekli olduğuna karar verilmiştir. Fakat gerekli tamiratın hemen yapılmadığı, mütevellî değişimi esnasında görülen hesaplardan anlaşılmaktadır.⁶⁸¹ Mahalle halkı şikayetlerini tekrar dile getirip, hamama gelen su yolundaki bozulma nedeniyle hamamdaki suyun gusül ve abdest alınılamayacak derecede kirli olduğu, hamamın su yolunun acil olarak tamire ihtiyacı bulunduğunu bildirmiştir.⁶⁸² Kepecioğlu, 981/1573 yılında hamamın binası eski olduğu için, duvarlarından akrep ve yılan çıkması nedeniyle halkın gözünden düştüğünü söylemekte, fakat kaynak göstermemektedir.⁶⁸³ Söz konusu haberin doğru kabul edersek, hamamın su yolunun onarılmadığı, ya da onarılmış olsa bile daha sonra yeterli biçimde bakımının yapılmadığı sonucuna ulaşabiliriz.

Alaaddin Bey Evkâfi'nin 1006-1007/1597-1598 tarihli muhasebe kayıtlarında Alaaddin Bey Hamamı'nın günde 1 akçelik mukataa geliri ile hamamın su yoluna bakan görevli (abî-i rah-ı âb) için yılda 60 akçe ücret ödendiği yazılmaktadır.⁶⁸⁴ Şu halde hamam, XVI. yüzyılın sonlarında henüz varlığını sürdürüyordu.

4. İbrahim Paşa Hamamı

Tefsirhan Mahallesi'nde, Devlet Hastahanesi'nin karşısında bulunan hamam, Hatice Hatun tarafından vakfedilmiştir.⁶⁸⁵ 1 Rebiulevvel 891/ 7 Mart 1486 tarihinde Merhûme Hatice Hatun binti İbrahim Paşa Evkâfi'na câbî olan Mustafa b. Eyyub?

⁶⁷⁹ BŞS, A 58 35b, 46b.

⁶⁸⁰ BŞS, A 58 35b.

⁶⁸¹ BŞS, A 58 46b.

⁶⁸² BŞS, A 58 46b.

⁶⁸³ Kepecioğlu, Bursa Hamamları, s. 27.

⁶⁸⁴ BOA, EV. HMH. d. 38, 2-3.

⁶⁸⁵ BŞS, A 178, 162b; A 47 142b.

tarafından aylık 210 gümüş dirheme Arab Mehmed'in muharreri⁶⁸⁶ olan Ömer Hamza b. Abdullah'a bir yıllığına kiraya verilmiştir⁶⁸⁷. 3 Ramazan 962/22 Temmuz 1555'de hamamın günlük kira geliri 8.5 dirhemdir.⁶⁸⁸

963/1556 yılında ise hamamın su yolu harap olmuş ve tamir edilmesi için toplam üç bin akçe harcanmıştır.⁶⁸⁹ 966/1559 yılı muhasebe kayıtlarına göre hamamın asl-ı malı 3.158 akçedir.⁶⁹⁰ Aylık kira ücretinin ise bir ay 510 akçe, bir ay 498 akçe şeklinde belirtildiği görülmektedir. 977/1569 yılında hamamın kira ücreti günlük 5 dirhemden hesaplanarak bir yıllığına 1.800 dirheme kiraya verilmiştir.⁶⁹¹ Demek ki zamanla hamam gözden düşmeye başlamış, bu durum da elde edilen kira miktarına düşüş olarak yansımıştır. Hamamla ilgili mahalle halkı tarafından dile getirilen ilginç bir şikayet söz konusudur. 966/1559 yılında İbrahim Paşa hamamına bitişik bir eve sahip olan Muharrem b. el-Hac Ahmed, mahalle halkının iddiasına göre hamamın camekanına evinden bir kapı açmıştır. Mahallenin ileri gelenleri durumu mahkemeye intikal ettirerek, ailelerinin hamama girip çıkarken gözetlenmesi ihtimaline karşı bu kapının ortadan kaldırılmasını istemektedirler. Yapılan inceleme sonucunda önceleri bu evden hamama bir pencere açılmış olduğu, daha sonra bu pencerenin kapıya çevrildiği anlaşılmıştır. Mahkeme kapının yıkılması gerektiğine karar verir.⁶⁹² Söz konusu ev dört büyük oda, bir küçük oda, serdab, iki fırın, iki tuvalet ve meyveli ağaçları olan bir bahçeden müteşekkil genişçe bir evdir. Hamamın doğusunda yer almaktadır. Ev sahibi Muharrem bu olay meydana gelmeden yaklaşık dört yıl önce, hamamın kurucusu Hatice Hatun'un vakfindan 20.800 dirhem gibi hatırı sayılır bir miktar borç almıştır. Borcuna karşılık oturduğu bu evi rehin olarak göstermiştir.⁶⁹³ Anlaşıldığı kadarıyla bir yıl süreli alınan borç ödenerek ev ipotekten kurtulduktan sonra Muharrem, hamamı kendi evinin bir parçası gibi görmeye başlamış ve önce pencere, daha sonra da kapı açma cür'etini göstermiştir. (Ek-2 Resim 22)

⁶⁸⁶ Muharrer, kelime anlamı olarak tahrîr olunmuş, yazılmış demektir. Burada ise tamamlandığında azad edilmek üzere belli bir bedele bağlanan mükâteb köle kastedilmektedir. Devellioğlu, age, s. 669, 716.

⁶⁸⁷ BŞS, A 5, 35b.

⁶⁸⁸ BŞS, A 47 142b.

⁶⁸⁹ BŞS, A 65, 147b.

⁶⁹⁰ BŞS, A 69 22a.

⁶⁹¹ BŞS, A 178, 162b.

⁶⁹² BŞS, A 74 113b.

⁶⁹³ BŞS, A 47 104a.

5. Pınarbaşı Hamamı/ Alaca Hırka/ Kadı/ Zindankapı

Sicillerde Zindankapısı yakınlarında bir hamamın varlığına işaret edilmektedir.⁶⁹⁴ Hamam hakkında başka bir bilgi bulunmamaktadır.

B. İMARETLER

Arapça bir kelime olan imaretin mamur, bayındır olmak ya da bayındır hâle getirmek gibi sözlük anlamları vardır. Osmanlılarda imaret kavramının karşıladığı anlam konusunda birtakım farklı anlayışlar bulunmaktadır. İmaret, bazı yerlerde külliye anlamında; cami, mescid, medrese, tabhane, darü’ş-şifa, aşhane, misafirhane, hankâh, türbe gibi bir arada bulunan yapılar topluluğuna ad olarak kullanılmıştır.⁶⁹⁵ Hatta Barkan, bu yapılar topluluğunu “imaret siteleri” şeklinde adlandırmaktadır.⁶⁹⁶ Bu anlamının yanı sıra imaret, herhangi bir ayırım yapılmaksızın, tek başına bir cami, medrese, kervansaray, türbe, tekke ve zaviye gibi yapılara ad olabilmıştır.⁶⁹⁷ Ancak “imaret” kelimesi zamanla yalnızca aşevi anlamında kullanılmaya başlanmıştır.⁶⁹⁸ Osman Ergin bu duruma şiddetle karşı çıkmakta ve günümüze kadar gelebilmiş çok sayıda kitabeden örnekler vererek imaret kelimesinin Osmanlılarda sadece aşevi anlamında değil, bilakis darüşşifadan kaleye, camiden türbeye tüm müesseseler için kullanılmakta olduğunu isbata çalışmıştır.⁶⁹⁹ Aslında Osmanlı devrindeki cami, imaret, tekke, zaviye v.b. kurumların fonksiyonlarını kesin hatlarla birbirinden ayırmak pek mümkün değildir. Zira birinin icra ettiği fonksiyonları pekala diğeri de yerine getirebilmektedir. Zaviye olarak tanımlanan bir yerde hem ibadet edilmekte, hem eğitim yapılmakta, hem de yemek pişirilip dağıtılabilmektedir. Aynı şekilde imaret adı verilen bir mekanın da benzer işlevleri yerine getirdiği bilinmektedir. Hatta cami ve mescidler dahi tüm İslâm dünyasında olduğu gibi Osmanlılarda da çok fonksiyonlu olarak hizmet vermişlerdir. Bu durumda bu kurumlar arasında çok kesin çizgilerle ayırma gitmeye

⁶⁹⁴ BŞS, A 19 54a.

⁶⁹⁵ Ertuğ, Zeynep Tarım, “İmaret”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 22, s. 219-220; Ergin Osman, *Türk Şehirlerinde İmaret Sistemi*, İstanbul, 1939, s. 5.

⁶⁹⁶ Barkan Ömer Lütfi, Osmanlı İmparatorluğunda İmaret Sitelerinin Kuruluş ve İşleyiş Tarzına Ait Araştırmalar, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, sy. 23, 1962/63, s. 239-241.

⁶⁹⁷ Doğan, Işık, *Osmanlı Mimarisinde Tarikat Yapıları Tekkeler, Zaviyeler ve Benzer Nitelikteki Fütüvvet Yapıları*, İstanbul, 1977, s. 96.

⁶⁹⁸ Ertuğ, agm, s. 219-220; Ayverdi, age, c. I, s. 85.

⁶⁹⁹ Ergin, age, s. 5-16.

çalışmak çok da gerekli değildir. Ancak hepsinin ortak noktası birer vakıf tarafından destekleniyor oluşlarıdır. Vakıfların kuruluş gayelerinin insanlara karşılıksız hizmet sağlamak olduğu düşünülürse, bu kurumların neden bu derece iç içe geçmiş bir durumda olduğuna çok da şaşırılmamalıdır.

Osmanlı kayıtlarında aşevini ifade etmek için kullanılan başka kelimeler de vardır. Bunlar; aşhane, yemekhane, darü'l-it'am ve darü'z-ziyafedir. XVII. yüzyılda Cafer Efendi tarafından kaleme alınmış "Risale-i Mimariye"de, mutfakla imaret birbirinden ayrı tutulmuş, böylece imaretin yemek pişirme görevini yerine getirmekten çok daha fazla anlam ifade ettiği vurgulanmıştır.⁷⁰⁰

Klâsik dönemde Hisar'da, vâkıflarınca imaret olarak tanımlanan iki müessesede bulunmaktadır. Bunlar; İsa Bey imareti ile Şeyh Paşa imaretidir. Bu müesseselerde yemek pişirilip dağıtılmaktadır. Vakfiyelerinde ne türlü malzameden hangi miktarlarda alınacağından, bunların yıkanıp ayıklanmasına, pişirildikten sonra kimlere ne miktarlarda dağıtılacağına kadar yemeklerin hazırlanması ile ilgili tüm ayrıntılar belirtilmiştir. Yemeklerin hazırlanması aşamasında görev alacak kimseler pazardan alış-verişi yapacak görevliden, aşçıya hatta bulaşıkçıya kadar tesbit edilmiştir. Bu durumda imaretin burada ne sözlük anlamıyla, ne de külliye anlamında kullanılmayıp bilakis aşevini ifade ettiği düşünülebilir.

1. İsa Bey İmareti

İsa Bey Çelebi b. Merhûm Bayezid Paşa b. Yahşi Bey Hisar içindeki iki mülkünden birini medrese, diğerini de imaret yapılmak üzere vakfetmiştir.⁷⁰¹ İmaret olmak üzere ayrılan kısımda iki kişilik oda, üç sofa, mutfak, erzak konulmak için mahzen ve fırın yer almaktadır. Burada pişirilecek yemek için gerekli erzakı da belirlemiştir. Buna göre her gün 20 dirhemlik et, 5 mikyal⁷⁰² ekmek, marak⁷⁰³ yapımı için de dönüşümlü olarak bir gün 1.5 kilo buğday, ertesini gün 1.5 kilo pirinç alınacaktır. Murakıb (denetçi) için günde 10 dirhem ücret ödenecektir. Ayrıca bal, yağ, reçel

⁷⁰⁰ Singer, Amy, *Osmanlı'da Hayırseverlik*, İstanbul, 2004, s. 163-164.

⁷⁰¹ BOA, Vakfiyeler, 19/9; Topkapı Sarayı Arşivi, D. 7087; Bilge, s. 266 v.d.

⁷⁰² Mikyal, tahıl ölçüğü. Devellioğlu, age, s. 647.

⁷⁰³ Marak, bir çeşit çorba, sos.

masrafı olarak günde 10 dirhem harcanacak ve dışarıdan gelen misafirler için de 10 dirhem ayrılacaktır. İmarette tüketilecek ekmeği pişirmek üzere bir ekmekçi, yemeği hazırlamak için bir ahçı, çarşı ve pazardan gerekli alış-verişi yapmak üzere bir görevli, kirli kapları yıkayacak bir bulaşıkçı, temizlikçi, süpürgeci, kapıcı ve kandilleri yakmakla görevli bir kimse vakıf bünyesinde istihdam edilecektir. Tüm bunların yanı sıra imarette beş vakit namazı cemaatle kıldırmak üzere imam ve müezzin tayini de yapılmıştır. İmamın namazın erkân ve şartlarını titizlikle yerine getirmesi istenmektedir. Namaz vakitlerinde ezan okumak üzere bir müezzin kadrosu da tahsis edilmiştir. Ayrıca imarette her gün beş cüzhan tarafından günde birer akçe karşılığında birer cüz okunması uygulaması gerçekleştirilmiştir. Vâkıf, okudukları Kur'ân-ı Kerim'in sevabını kendi ruhuna bağışlayacak olan bu cüzhanların başka bir yerde daha vazife almalarını istememektedir. İlgili dönemde bir günde pek çok farklı yerde cüz okuyarak oldukça iyi gelir elde edebilen çok sayıda cüzhanın varlığı söz konusudur. Vâkıf bu şartı koymakla cüz okuma vazifesini tamamen maddi bir çıkar vesilesine dönüştürmek isteyenlerin önüne geçmeye çalışmıştır. Cüzhanlara verilen birer akçe ücrette uzun yıllar değişiklik yapılmamıştır.⁷⁰⁴ Vakfın diğer görevlilerinin aldıkları ücretlerde zaman zaman farklılıklar olabilmıştır. 910/1504 yılında vakfın Bursa'daki emlakının cibayet vazifesi günde iki akçe ile yürütülürken, 919/1513 yılında câbînin günde 3 akçe ücret aldığı görülmektedir.⁷⁰⁵ Bundan sonra câbînin ücreti bazen üç, bazen iki akçe olmayı sürdürmüştür.⁷⁰⁶ 962/1555 yılında ise farklı bir uygulama gerçekleştirilmiş, İsa Bey Çelebi Vakfı'nın Bursa ve İnegöl kazalarındaki evkâfının câbîsi olan Hacı Mehmed'in hizmetinden duyulan memnuniyet sebebiyle aldığı iki akçe ücretin arttırılması kararlaştırılmıştır. Buna göre câbî Hacı Mehmed'e yılda fazladan 3 müd arpa verilmiştir.⁷⁰⁷

Vakfın diğer görevlileri için belirlenen ücretlere göz atacak olursak; mütevelliyeye elde edilen gelirin yirmide biri, vakfın nâzırını olan şeyhe günde 10 dirhem ücretin yanı sıra yılda 6 müd buğday ve 6 müd arpa cerre, kâtibe günde 4 dirhem ile yılda 5 müd

⁷⁰⁴ BŞS, A 19 358b (Şevval 910/Mart 1505); A 64 135a. (Ramazan 960/Ağustos 1553)

⁷⁰⁵ BŞS, A 19 340a; A 23 44a.

⁷⁰⁶ BŞS, A 64 135a; A 133 94a; A 58 61a.

⁷⁰⁷ BŞS, A 58 61a.

buğday ve 5 müd arpa cerre, nakîbe her gün 2 dirhem, ekmek pişiren kişiye 2 dirhem, yemek pişiren ahçıya günlük 3 dirhem, bulaşıkçıya, buğdayı kabuklarından ayıran kişiye ve çarşı-pazar alış-verişinden sorumlu kâhyaya her gün 2 dirhem ücret ve 3 müd buğday cerre, kandilleri yakan kimseye, süpürgeci ve kapıcıya her gün 1'er dirhem ücret ile yılda 2 müd buğday cerre olarak verilmek üzere vakfiyeye yazılmıştır. Söz konusu ücretlere ilerleyen yıllarda büyük ölçüde sadık kalındığı görülmektedir.⁷⁰⁸ Bunun nedeni vakfiyede, gelirlerde artış meydana geldiği takdirde, mütevellinin bunu harcamayıp gerekli hallerde vakıf için harcanmak üzere biriktirmesi şartının konulmuş olmasıdır.⁷⁰⁹ Ancak imarete şeyh olan kişiye nazırlık görevini de yürütmesi şartıyla ödeneceği bildirilen 10 dirhemde bir değişiklik söz konusu olmuştur. Vakfiyede tek kişide birleştirilmesi öngörülen bu görevler, daha sonraki yıllarda birbirinden ayrılarak iki farklı kişiye tevcih edilmiştir. Böylece nâzıra 5 ve şeyhe 5 akçe ücret ödenmeye başlanmıştır.⁷¹⁰ İmarette namaz kıldırmakla görevli imama verilecek ücret günde 3 dirhem ile yılda 4 müd buğday olarak belirlenmiştir. Ancak imaret için düzenlenen vakfiyenin sonuna ilave edilen mescide ait vakfiyede imamın, imaretin yanı sıra mescidde de görev alması ve burada çocuklara Kur'ân-ı Kerim de öğretmesi istenmektedir. Vazifesinin arttırılmasına paralel olarak alacağı ücrette de artış öngörülmekte ve kendisine 3 akçe daha fazla ücret ödeneceği bildirilmektedir. Müezzin için de aynı durum söz konusudur. Onun için de ilk vakfiyede belirtilen günlük 2 dirhem ücret ile 3 müd buğdaya ilaveten 1 akçe daha ödenmesi istenmiştir. Ancak ilerleyen yıllarda bu fazlalık ücretler ödenmemeye başlamıştır.⁷¹¹

İmaret-i İsa Bey Vakfı'na ait olan evkâf bir hayli fazla gözükmektedir. Bursa'da kale içinde iki değirmen,⁷¹² Süle Köyü nahiyesinde Ahi Sedir olarak bilinen köyün tamamı,⁷¹³ içindeki evleri, suları, ağaçları, pirinç, buğday, arpa v.b. tarlaları, hayvanları, köyde meskun olup çalışan insanlar ile birlikte vakfedilmiştir. Ayrıca İnegöl'e bağlı Uluç Köyü'nün tamamı ile Ada olarak bilinen mezraa ve arazinin yarısı ve Filedar

⁷⁰⁸ BŞS, A 145 116b; A 35 443b.

⁷⁰⁹ Topkapı Sarayı Arşivi, D. 7087; BOA, Vakfiyeler, 162/9. Bilge, age, s. 270.

⁷¹⁰ BŞS, A 133 94a; A 64 135a.

⁷¹¹ BŞS, A 58 24b; A 64 135a; A 133 94a.

⁷¹² Biri medrese, diğeri imaret yapılmak üzere vakfedilmiştir.

⁷¹³ BŞS, A 116 11a. 988/1580 yılında Ahi Köyü'ne ait bir kiralama akdi bulunmaktadır.

Kalesi nahiyesinde bulunan Çavuş Köyü'ndeki değirmenler aynı şekilde bağışlanmıştır. Bursa'da Tuzpazarı'ndaki bütün dükkânlar da bu vakfa aitti. Ankara'da Mürted ovası nahiyesindeki Kayı ve Şeyhler Köyleri ile Ankara'da bezzazistan, haffafistan ve kazzazistandaki dükkânlar ve Pamuk Çarşısı da vakfin emlâkı arasında yer alıyordu.

Vakfin mülklerinin bulunduğu yerler Bursa ve Ankara ile sınırlı değildi. Eğridir (Hamidili) kazasına bağlı Küçük Fendos ve Büyük Fendos adlı köyler de bu vakfındı. Ayrıca vakfin Edirne'de de gelir getiren evkâfı bulunuyordu.⁷¹⁴ Bunlardan başka ek vakfiyede belirtildiği üzere Setbaşı'nda bulunan kasab dükkânları da İsa Bey evkâfındandı.⁷¹⁵ Ayrıca vakfa ait Simavlar Mahallesi'nde bir değirmen bulunuyordu.⁷¹⁶ Vakfin Bursa, Edirne, Eğridir ve Ankara'daki evkâfının görevlileri farklı kişilerdi.⁷¹⁷ Özellikle Eğridir kazasındaki küçük ve büyük Fendos köylerinin mahsulünü toplayan câbînin zaman zaman görevini ihmal, zaman zaman da görevi yerine getirmedeki liyakatsizliği gibi nedenlerle azledildiği görülmektedir.⁷¹⁸ Şüphesiz, ihmal ve tembellik gibi nedenlerle görevden el çektirme sadece Eğridir'e mahsus değildi. Bursa'da da bu gibi azillere rastlamak mümkündür.⁷¹⁹ Bazen de vâkıfın isteği gereğince, birden fazla görevi olma azil sebebi olabiliyordu.⁷²⁰

İmaret XVIII. ve XIX. yüzyıllarda henüz ayaktaydı ve işlevsel durumdaydı.⁷²¹ Öyleki 1169/1756 yılında günde 3 akçe ücret ve senede 1 müd buğday cerre ile imarete aşçı tayini yapılıyordu.⁷²² 1230/1815 yılında ise imarete şeyh ve nâzır atanmaya devam ediliyordu.⁷²³ Dolayısıyla imaret kuruluşundan sonra uzunca bir süre hizmet vermiştir.

⁷¹⁴ BŞS, A 19 242b.

⁷¹⁵ Bilge, age, s. 272. Burada "Ermene Mahallesi" olarak geçen mahalle "Setbaşı Mahallesi"dir. Söz konusu dükkânlar kadı sicillerinde Setbaşı'ndaki kasab dükkânları olarak zikredilmektedir. Bkz. BŞS, A 4 351b; A 19 334b.

⁷¹⁶ BŞS, A 4 91b.

⁷¹⁷ BŞS, A 19 223b; A 8 288a; A 58 44a, 49a, 53a; A 8 412a; A 43 70a; A 19 142a, 289b.

⁷¹⁸ BŞS, A 19 223b; A 58 44a, 49a.

⁷¹⁹ BŞS, A 19 340a, 375b.

⁷²⁰ BŞS, A 23 44a; A 58 53a.

⁷²¹ BOA, C. BLD. 49/2436; 129/6438; 93/4601.

⁷²² BOA, Cevdet Belediye 49/2436.

⁷²³ BOA, Cevdet Belediye 93/4601.

2. Şeyh Paşa İmareti

Bursalı Bayezid oğlu Şehabeddin'in evladı olan Şeyh Paşa'nın Bursa'da vakfettiği yerler arasında bir de imaret bulunmaktadır.⁷²⁴ 889/1484 yılında Şeyh Paşa Vakfı'na mütevelliyeye olan Şeyh Paşa'nın kızı Fatma Hatun, imaret hafızlarına ve imarete hazırlanan yemeğe Şaban, Ramazan ve Şevval 888/Eylül, Ekim, Kasım 1483 yılı ayları için toplam 975 akçe ödemiştir.⁷²⁵ Zilkade, Zilhicce 888 /Aralık 1483-Ocak 1484 ve Muharrem 889/ Şubat 1484 tarihi için hafızlara ödenen ücret 675 akçedir. İmaretin 3 aylık yemek masrafı ise 300 akçedir. "Şeyh Paşa Medresesi'nde olan imarete"⁷²⁶ şeyh olan Sinan Halife, aynı zamanda müderristir.⁷²⁷ Şeyh Paşa'ya ait vakfiye evâhir-i Rebiulahir 831/ Şubat 1428 tarihlidir.⁷²⁸ Bu vakfiyede imareten söz edilmediği gibi, ilerleyen yıllarda Şeyh Paşa Vakfı'na ait muhasebe kayıtlarının hiçbirinde de bir imaretin ya da bir medresenin var olduğuna dair herhangi bir ifade yoktur.⁷²⁹ Bu durumda akla ilk gelen, Şeyh Paşa mescidinin yakınında bir yerde yemek pişirilip dağıtıldığı, cüzhanların da mescidde Kur'an okuduklarıdır. Muhasebe kayıtlarında cüzhanların ücretlerinin ödenmeye devam edildiği görülmüş, fakat yemek dağıtımıyla ilgili bir gider kalemi tesbit edilememiştir. Bu durum, ilerleyen zamanda yemek dağıtımından vazgeçildiğini göstermektedir. Bunun çeşitli nedenleri olabilir. Belki yemek pişirilen mekan, bir yangın nedeniyle kullanılamaz hâle gelmiştir, ya da vakfın gelirlerinde meydana gelen bir azalma ilk önce bu kalemden vazgeçilmesine sebep olmuştur.

C. ZAVİYELER

Zaviye; Arapça açı, köşe, evin küçük bir köşesi gibi anlamlara gelmektedir. Terim anlamı olarak zaviye, daha ziyade tekkenin küçüğüne verilen addır.⁷³⁰

⁷²⁴ BŞS, A 4 39a, 104b.

⁷²⁵ BŞS, A 4 39a.

⁷²⁶ BŞS, A 4 104b.

⁷²⁷ BŞS, A 4 39a.

⁷²⁸ (VGMA, Ev. K.K. 607 nolu defter, Mücedded Anadolu 21; 212.)'den naklen Ayverdi, age, c. II, s. 335.

⁷²⁹ BŞS, A 69 126b; A 82 83a; A 124 59a.

⁷³⁰ Cebecioğlu, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Ankara, 1997, s. 778.

Zaviye kelimesi, herhangi bir tarikate mensup dervişlerin bir şeyhin idaresinde toplu halde yaşadıkları, gelip geçen yolcuların misafir edildiği, yerleşim merkezlerinde veya yol üzerinde kurulmuş bir müesseseyi ifade etmek üzere kullanılıyordu.⁷³¹ Bu fonksiyonları icra eden müesseselere verilen tek ad zaviye değildi. İslâm tarihi boyunca farklı devirlerde ve farklı yerlerde, bu kurum için değişik kelimeler kullanılmıştır. Ribat, hankah, imaret, tekke, dergah, âsitâne v.b. bunlardan birkaçıdır. Ancak Osmanlı döneminde özellikle de tüm kurumlarda tekâmül devrinin başladığı XVI. yüzyıldan itibaren zaviye anlamında kullanılan tüm bu kelimeler arasında bazı nüanslar ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu bağlamda zaviye terimi, XV. ve XVI. yüzyıllardan itibaren daha çok köylerde ve şehirlerde bulunan küçük tekkeleri ifade eder olmuştur. Zira bu, kelimenin sözlük anlamıyla da uyumludur. Bu tip küçük çaplı zaviyelerin amacı, özellikle de yol kenarlarında iseler, gelip geçen yolculara hizmet sağlamak olmuştur. Şehirlerde yer alan büyük çaplı zaviyelere ise “imaret” denilmeye başlanmıştır.⁷³² Buradaki imaret kavramı, farklı hizmetleri yerine getirmek üzere inşa edilmiş yapılar topluluğunu, diğer bir deyişle külliyei ifade etmektedir.⁷³³

Hisar’da kurulan zaviyeler ise daha çok, küçük tekke ya da misafirhane işlevi görmüşlerdir. Gelip-geçen yolcular burada konaklıyor, bedava yemek yiyip, yatıyorlardı. Fakat bu misafirlik müddeti üç günle sınırlıydı. Eğer üç gün geçtiği halde gitmek istemeyenler olursa, ya zaviyenin şeyhinden özel izin alınıyor, ya da kendisine yapılacak işler gösteriliyordu.⁷³⁴ Ücret talep edilmeksizin misafirlere yapılan bu hizmetlerin finansmanı bir vakıf tarafından karşılanıyordu. Dolayısıyla her zaviyenin kuruluşu için öncelikle bir vakıf temeline ihtiyaç vardı. Hisar’daki zaviyelerin kurucuları, aynı zamanda onların vâkıfları durumundaydı. Hisar’da bilinen ilk zaviyenin kurucusu Ahi Hasan, Bursa’nın alınışında büyük hizmetleri geçen, hatta surlara bayrağı diken kişi olarak tanınan, dönemin devlet adamları tarafından saygı gösterilen bir ahi şeyhidir. Diğer zaviyelerden birinin kurucusu Leys Çelebi bir devlet adamı, Gülçiçek

⁷³¹ Ocak, Ahmet Yaşar-Faroghi Suraiya, “Zaviye”, *MEB İslâm Ansiklopedisi*, c. 13, İstanbul, 1986, s. 468-476.

⁷³² Ayrıntılı bilgi için bkz. Ocak, Ahmet Yaşar, “Zaviyeler”, *Vakıflar Dergisi*, sy. XII, 1978, ss. 247-269, s. 248-249.

⁷³³ Ayverdi, age, c. I, s. 88.

⁷³⁴ Kepecioğlu, BK, c. I, s. 295; Ocak-Faroghi, agm, s. 468-476.

Hatun ise bir padişah annesidir. Nakkaş Ali ise Yeşil Camii'nin nakışlarını yapan ünlü bir sanatkârdır. Dolayısıyla Hisar'daki ilk zaviyeler maddi açıdan oldukça güçlü vakıflara sahiplerdi.

Bu dönemdeki zaviyeler genellikle mescid, kurucu şeyhin türbesi, içinde ders okunan veya tarikate mahsus dini ritüellerin yerine getirildiği genişçe bir oda, dervişlerin odaları, misafir odaları, hamam, mutfak, erzak anbarı ve ahırdan oluşuyordu.⁷³⁵ Hisar'daki zaviyelerin mimarî özellikleri hakkında yeterli bilgimiz bulunmamaktadır. Hiçbiri günümüze ulaşamamıştır. Zira ahi zaviyeleri doğrudan devlet eliyle yapılmıyorlardı. Devletin gücünün birer simgesi olmaktan çok, ilişkili buldukları kurumun gereksinimlerine cevap verme niteliğindediler. Bu yüzden de anıtsal uygulamalar olmaktan oldukça uzaktılar. Bu durum onların geçici malzemedeki inşası sonucunu doğurdu ve çok sayıda inşa edilmelerine rağmen günümüze kadar varlıklarını korumayı başaramadılar.⁷³⁶ Hisar'daki zaviyeler de günümüze ulaşamamış olduklarından, genelde bir zaviyenin ihtiva ettiği birimlerden hangilerine sahip olduğuna dair net bilgilerden yoksunuz. Ancak vakıf muhasebe kayıtları ve vakfiyelerden elde edilen bilgiler, buralarda özellikle Kur'ân-ı Kerim okuma faaliyetine büyük önem verildiğine işaret etmektedir. Zira vakıflar mali açıdan krize girdikleri dönemlerde bile diğer görevlilerinden ücretlerini almama yönünde fedakarlık isterlerken, cüzhanlardan böyle bir talepte bulunulmamış, onların ücretleri yarım da olsa ödenmiştir.⁷³⁷

1. Ahi Hasan Zaviyesi

Bânisi Ahi Hasan, Bursa kalesinin teslim alınışında burçlara ilk çıkan kişi olarak bilinir.⁷³⁸ Osman Gazi'nin kayınpederi olan Şeyh Edebali'nin Kardeşi Ahi Şemseddin'in oğludur. Devlet adamları tarafından saygı görmüştür. Öyle ki, Ahi Hasan Osman Gazi'nin ölümünden sonra mirasının taksiminde, Osman'ın oğulları Orhan ve

⁷³⁵ Ocak, agm, s. 264, 265.

⁷³⁶ Doğan, age, s. 239-240.

⁷³⁷ BŞS, A 65 159b.

⁷³⁸ Neşrî, age, c. I, s. 133

Alaaddin'le birlikte bulunmuştur.⁷³⁹ Dolayısıyla Ahi Hasan'ın bu devrin önde gelen, sözü geçen hatırlı kişilerinden olduğunu söylemek mümkündür.

Zaviye, 8 Cemaziyevvel 962/1555 tarihli bir belgede, “Hasan Halife Zaviyesi” olarak kaydedilmiştir.⁷⁴⁰ Demek ki zaviye XVI. yüzyılda hâlâ ayakta idi. Kesin inşa tarihi bilinmemekle birlikte Bursa'nın alınışından kısa bir süre sonra yapıldığı anlaşılmaktadır. Buna göre zaviye en az iki yüz yıl varlığını devam ettirmiştir. Neşri, bu zaviyenin Bursa Sarayı'na yakın olduğunu bildirmektedir.⁷⁴¹ Yeri, Tefsirhan Mahallesi'nde, İbrahim Paşa Hamamı'nın doğusundadır.⁷⁴²

2. Nakkaş Ali Zaviyesi

Yeşil Camii'nin nakışlarını yapmasıyla ünlü olan Nakkaş Ali'nin, Hisar'da yaptırdığı mescidin yanında bir de zaviye yaptırdığı rivayet edilmektedir.⁷⁴³ Bu zaviyenin ilk şeyhi Nakkaş Ali'nin torunu Lâmi Çelebi'dir. O, II. Bayezid dönemi defterdarı olan babası Osman b. Nakkaş Ali'nin aksine üst düzey devlet makamlarında görev almamış, dedesi gibi sanatçı kimliğiyle ön plana çıkmıştır. Bursa'da Muradiye Medresesi'nde eğitimini tamamladıktan sonra İstanbul'a gitmiş ve Nakşî şeyhi Ahmet Buhârî'ye intisap etmiştir. Bir süre onun yanında kaldıktan sonra aldığı icazetle Bursa'ya dönüp, dedesinin zaviyesine yerleşmiştir. Girdiği tasavvufî muhitin de etkisiyle telif ve tercüme olarak 27 civarında eser vermiş ve 938/1531'de vefat etmiş ve Nakkaş Ali Mescidi'nin hazîresine defnedilmiştir.⁷⁴⁴ Zaviyenin bundan sonraki faaliyetleri hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır.⁷⁴⁵

3. Gülçiçek Hatun Zaviyesi

I. Murad'ın hanımı ve Yıldırım Bayezid'in annesi olan Gülçiçek Hatun, 802/1399 tarihli vakfiyesinde “...batın-ı kal'ada” inşa ettiği zaviye, türbe evler ile

⁷³⁹ Aşıkpaşazade, Âlî neşri, s. 36, 37.

⁷⁴⁰ BŞS, A 47 104a.

⁷⁴¹ Neşri, age, c. I, s. 136.

⁷⁴² BŞS, A 47 104a.

⁷⁴³ Mehmed Şemseddin, age, s. 547.

⁷⁴⁴ İsmail Belig, age, s. 177; Baldırzade, age, s. 222, 223; Bakırcı Mehmed Raşid, age, s. 221; Mehmed Şemseddin, age, s. 547, 548; Alpay, Günay Kut, “Lamii Çelebi and his Works”, *Journal of Near Eastern Studies*, vol. 35, number 2, 1976, s. 74-93.

⁷⁴⁵ Tek, Abdürezzak, “Tekkeler Kapatılmadan Önce Nakşîliğin Bursa'daki Tarihî Süreci”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 16, sy. 1, 2007, s. 220.

birlikte, kalenin güney tarafından çıkan ve Yıldırım tarafından kendisine hediye edilen beş ayrı su pınarını vakfettiğini bildirmiştir.⁷⁴⁶ Sulardan biri kale duvarından çıkıp İsa Bey Mahallesi'ndeki Halil Bey mutfağına, ikincisi kaplıca kapı karşısındaki alana, üçüncüsü kaleden çıkıp Kavvasın Vadisi'ne kadar dökülüyordu. Diğer iki sudan biri zaviye ile bahçe arasında akarken, öteki zaviyenin altı ile yol arasında akıyordu. Ayrıca söz konusu suyun bulunduğu bahçeyi de vakfetti. Bab-ı Sıca ile Bab-ı Kaplıca arasındaki iki değirmeni de içinde çalışanlarıyla birlikte vakfettikleri arasına kattı. Vakfettikleri sadece kale civarındaki bu emlak ile sınırlı değildi. Evkâfını sıralayacak olursak:

-Bab-ı sıca ile Bab-ı kaplıca arasındaki iki değirmeni, değirmende çalışanlarla birlikte

-Musa Baba Zaviyesi'nin yukarısında yer alan bağı

-Hatun Köyü'ndeki⁷⁴⁷ mekan-ı danı (çanakhane), ağaçları, bağı ve hizmetçileriyle birlikte (hizmetçi ve bağdan harc ve harac alınmaması şartıyla)

-La'lı Paşa Köyü'ndeki mezrayı içindeki camışlarla beraber

-Samanlı nahiyesindeki Kavak Köyü'nü çeltiğiyle, ağaçlarıyla ve diğer yerleriyle beraber

- Kirazlık denilen yerde biten suyu ve çeltiğiyle birlikte Sulu Köyü

-Mihaliç'e bağlı Kalemendiye Köyü'nü hizmetçileriyle beraber (harc ve harac alınmaması şartıyla).

802/1399 tarihli vakfiyesinde belirtilen emlakında, 966/1559 yılına gelindiğinde birtakım değişiklikler olduğu görülür.⁷⁴⁸ Kavak, Hatun ve Mihaliç'e tabi Kalemendiye köyleri hâlen vakfın gelir kaynakları arasında gözükmekle beraber, vakfiyede adı geçmeyen Selçuk Gazi Köyü de vakfın emlakı arasında yerini almıştır. Vakfiyede Musa Baba Zaviyesi'nin yukarısında olduğu bildirilen bağlar da 966/1559 yılı için vakfa 86

⁷⁴⁶ BŞS, A 25 239a.

⁷⁴⁷ Hatun Köyü, Musa Baba yolunun üstündedir. Kepecioğlu, Piremir'in eski adı olduğu görüşündedir. Kepeciolu, BK, c. II, s. 225; BŞS, A 4 221b.

⁷⁴⁸ BŞS, A 82 20a.

akçe gelir sağlamıştır. Aynı yıl için vakfın asl-ı malı 9.961 akçedir. Bir sonraki yılın muhasebe kayıtlarında ise vakfın asl-ı mal-ı vakfı 11.985 akçedir. Ancak burada kaydı tutulan süre 19 aydır.⁷⁴⁹ Gelir kalemleri arasında Yahşibey Mahallesi'nde bulunan evlerin mukataa ücretleri de yer almaktadır. Bu arada bir müteveli değişimi yaşanmış, tevliyet Fatma Hatun'dan Abide Hatun'a devredilmiştir. Gülçiçek Hatun vakfiyesinde tevliyeti oğlu Yahşi Bey'e şart koşmuştur.⁷⁵⁰ Yahşi Bey, annesi Gülçiçek hatun dolayısıyla Yıldırım'ın da kardeşidir. Ancak I. Murad'ın bu isimde bir oğlu bulunmamaktadır. Demek ki Gülçiçek Hatun'un, I. Murad'ın dışında başka bir evliliği daha vuku bulmuştur. Yahşi Bey'in babasının Karesi Bey'in oğlu Aclan Bey olduğuna dair rivayetler vardır. Buna göre Aclan Bey 736/1336'da ölünce karısı Gülçiçek Hatun genç yaşta dul kalmıştır. Bu dönemde Karesi eyaletini işgal eden Orhan Bey de, Aclan Bey'in hanımını Bursa'ya getirmiştir. Bu sırada Bursa beyi olan Murad Bey henüz çok genç yaştaadır. Fakat birkaç yıl sonra bu genç ve dul hanıma uygun biriyle evlenmesini teklif etmiştir. Gülçiçek Hatun onun önerdiği isimlerin hiçbirini kabul etmeyince, Murad Bey kendisiyle evlenmesini teklif etmiş, o da kabul etmiştir.⁷⁵¹ Doğruluğu kesin olmayan bu rivayete göre Yahşi Bey'in babası Aclan Bey'dir. Ancak kesin olan bir şey vardır ki, o da Gülçiçek Hatun'un Rum asıllı olduğudur. Zira vakfiyesinde Musa Baba zaviyesinin yukarısında yer alan bir bağın sınırlarını tarif ederken, Mihal ve Todoros adlı kişilere ait bağlara komşu olduğu bildirilmektedir. Sözü edilen bu kişilerin vâkıfenin akrabaları olduğu özellikle belirtilmiştir.⁷⁵² Buna göre Gülçiçek Hatun'un Bursalı bir Rum olduğu söylenebilir.

Gülçiçek Hatun'un vakfiyesinde “*bâtın-ı kal'ada*” yani kalenin içinde bulunduğunu bildirdiği zaviyesinin yeri pek çok kaynakta Yahşi Bey Mahallesi olarak bilinen yerde, kalenin hemen altında ve doğusunda olarak tarif edilir.⁷⁵³ Kepecioğlu, Gülçiçek Hatun'un zaviyesi, mescidi ve türbesinden oluşan bir müesseseler grubu bulunduğunu ve bu mahallenin adının da oğlu Yahşi Bey'in adıyla anıldığını belirtir.⁷⁵⁴

⁷⁴⁹ BŞS, A 82 103b.

⁷⁵⁰ BŞS, A 25 239a.

⁷⁵¹ Kepecioğlu, BK, c. II, s. 145.

⁷⁵² BŞS, A 25 239a.

⁷⁵³ Ayverdi, age, c. I, s. 462; Kepecioğlu, BK, c. II, s. 145.

⁷⁵⁴ Kepecioğlu, BK, c. II, s. 145.

Vakfiyede açıkça zaviyenin kale içinde olduğu belirtilirken, niçin kaynaklarca bu durumun göz ardı edildiği merak konusudur. Vakfiyenin birkaç farklı sureti bulunmakla birlikte elde ettiğimiz iki surette de “*bâtın-ı kal’a*” ifadesi çok açık bir biçimde yazılıdır.⁷⁵⁵ Fakat Gülçiçek Hatun’un mescid ve türbesinin Yahşi Bey Mahallesi’nde bulunduğu dair hiçbir şüphe yoktur. Bugün dahi yerleri bilinmektedir. Ancak zaviye konusundaki bilgilerimiz bu kadar net değildir. 896/1491 yılına ait belgelerde İsa Bey Mahallesi’nde “Sultan Hatun Zaviyesi”nin varlığından söz edilmektedir.⁷⁵⁶ Vakfiyede bağışlandığı bildirilen sulardan birinin de İsa Bey Mahallesi’ne döküldüğü düşünüldüğünde, bu zaviyenin Gülçiçek Hatun’a ait olma ihtimali artmaktadır. Zaviyenin yapısı ve varlığıyla ilgili başka bir iz bulunmadığı gibi, 966-967/1559-1560 tarihlerinde vakfa ait muhasebe kayıtlarında da söz konusu zaviyenin varlığına dair hiçbir belirti bulunmamaktadır. Vakıftan ücret ödenen görevliler arasında imam, müezzin, eczahan, saka ile her vakıfta bulunan kâtib, câbî ve nâzır yer almaktadır. Bu da vakfın mescidden ibaret kaldığına işaret etmektedir. Bu durumda zaviye, vakfın kuruluşundan sonra geçen zaman içinde yıkılmış, ya da işlevselliğini kaybetmiş olabilir.

4. Leys Çelebi Zaviyesi

Bu zaviye, II. Bayezid devri defterdarlarından olan “Leys Çelebi” diye tanınmış,⁷⁵⁷ Nureddin b. Hamza ed-Defterî tarafından Tefsirhan Mahallesi’nde bir mescid ve bir muallimhane ile birlikte inşa ettirilmiştir.⁷⁵⁸ Zaviye, mescid ve muallimhane ile birlikte 14 Ramazan 963/22 Temmuz 1556’da yıkılmaya yüz tutacak derecede harap olduğundan vakıfta rakabe yoluna gidilerek tamir ettirilmiştir. Vakfın mütevellisi olan, vâkıf Leys Çelebi’nin oğlu Pir Ahmed ve Pir Mehmed, vakıf görevlilerinin ücretlerinde tamir bitirilinceye kadar kısmen veya tamamen kısıntıya gidilmesini onaylamışlardır. Buna göre kâtib, mütevellî, nâzır, câbî, imam, ferraş, muallim ve halifenin ücretlerinin tamamen kesilmesi, 15 cüzhana ise ücretlerinin yarısı

⁷⁵⁵ BŞS, A 25 239a; Beyazıt Kütüphanesi, Vakfiyeler Bölümü, Ali Emiri Tasnifi, 4478.

⁷⁵⁶ BŞS, A 8 161a, 163a.

⁷⁵⁷ Nureddin Defteri’ye “Leys Çelebi” denilmesiyle ilgili çeşitli rivayetler bulunmaktadır. Yadigar-ı Şemsi’de yazıldığına göre, Nureddin Çelebi ile kavgaya tutuşan biri ona “Sen Çelebi değilsin” deyince, adı Arapça olarak “çelebi değil” anlamında “leyse çelebi” olarak kalmıştır. Diğer bir rivayet ise “leys” kelimesinin aslan anlamından yola çıkılarak Nureddin Çelebi’ye lakap olarak verilmiş olduğu yönündedir. Bkz. Mehmed Şemseddin, age, s. 485; Belig, age, s. 304, 305.

⁷⁵⁸ BŞS, A 65 159b.

olan günde birer akçe ödenmesine karar verilmiştir. 967/1560 yılı muhasebe kayıtlarında ise zaviyeye ait vakfın asl-ı malı 345.225 akçe olarak kaydedilmiştir.⁷⁵⁹ Vazifelilere ödenen toplam ücret 10.620 akçeyi bulmaktadır. Mescidin görevlilerinden imam günde 2.5, müezzin 1, kayyım 1 akçe ücret almışlardır. Vakfın mütevellisi günde 3.5, kâtibi 1.5, câbîsi 3 akçe ile görevlendirilmişlerdir. Onbeş eczahan için ödenen ücret günde birer akçedir. Vakıf 963/1556 yılında rakabeye gittiğinde eczahanlar dışında tüm görevlilerin ücretlerinin ödenmemesine karar verilirken, eczahanların günde 2 akçe olan ücretlerinin yarısının ödenmesi sağlanmıştı.⁷⁶⁰ Vakfın zor günlerinde ücretlerinin tamamından feragat eden görevliler daha sonra eski maaşlarına geri dönebilmişken, eczahanların rakabe döneminde olduğu şekliyle yarım ücret almayı sürdürdükleri anlaşılmaktadır. Zaviyeye ait olduğu bildirilen mescidin mum ihtiyacı için 60, fanus için 3, mescidin berat gecesine mahsus balmumu ihtiyacı için 15, hasırları içinse 62 akçe ödenmiştir.⁷⁶¹ Bu durumda, yalnızca 4 yıl önce mali durumu bozulduğu için rakabeye gitmek zorunda kalan vakfın mali durumunda iyileşme kat ettiği söylenebilir. Ancak yine de mal varlığının büyük bir kısmı olan 223.370 akçe, vakfa borcu olan kimselerin zimmetlerinde bulunmaktaydı. Bu durum, vakfın bir para vakfı olması hasebiyle kredi kullandırmasından kaynaklanmaktadır.

28 Şevval 971/9 Haziran 1564'te Kanuni Sultan Süleyman'ın hanımı ve öldürülen Sultan Mustafa'nın annesi Mah-ı Devran Sultan ve beraberindekiler için İmaret-i İsa Bey Mahallesi'nde bir ev satın alınmıştı. 120.000 akçeye satın alınan bu ev, Leyszade evleri diye bilinen evlerdendi. Evin doğusunda, Leyszade Zaviyesi bulunuyordu.⁷⁶² Demek ki zaviye bu tarihlerde varlığını muhafaza ediyordu. Ancak daha sonraki yıllarda zaviyenin medreseye tahvil edildiği bilinmektedir.⁷⁶³

5. Seyyid Hüseyin Erzincanî Zaviyesi

Seyyid Hüseyin b. Abdurrahim, Hisar'da Molla Güranî Mahallesi'nde inşa ettirdiği mescidin hemen yanında bir de zaviye vakfetmiştir. Aslında o, mescidle

⁷⁵⁹ BŞS, A 82 27a.

⁷⁶⁰ BŞS, A 65 159b.

⁷⁶¹ BŞS, A 82 27a.

⁷⁶² Kepecioğlu, BK, c. III, s. 165.

⁷⁶³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Hızlı, Bursa Medreseleri, s. 167, Mehmed Şemseddin, age, s. 485.

zaviyenin içiçe hizmet vermesini arzu etmiştir. Bu doğrultuda, mescidi sadece namaz kılınan bir mekân olmaktan çıkarıp, ilim yapılan bir yer haline getirmeye çalışmıştır. Vakfettiği zaviyede şeyh olacak olan kişinin, öğrencilerin yanı sıra cemaate de vaaz vermesini, Pazartesi ve Perşembe günleri Kur'ân tefsiri yapıp, hadis nakletmesini istemiştir. Bu kişi için belirlediği günlük 20 dirhemin yanı sıra, aynı mahallede bulunan bir evi de tahsis etmiştir. Şeyh, mescidin duvarına bitişik konumdaki öğrenci odalarının hemen yanında yer alan; iki katlı, mutfağı, fırını, iki tuvaleti ve ahırını bulunan bu evde yılda 72 dirhemden ibaret olan mukataa ücretini ödemek koşuluyla oturma hakkına sahiptir. İlk defa şeyhlik yapacak kişiyi kendisi tayin etmiş ve onun ardından bu kişinin evlatlarının şeyhliğe getirilmesini talep etmiştir. Bu kişi, Mevlana eş-Şeyh Mustafa b. Hüseyin en-Nakşibendî'dir. Şeyhin adının sonunda yer alan "Nakşibendî" sıfatı vâkıfın Nakşibendiyye tarikatına mensup olduğuna işaret etmektedir.⁷⁶⁴

Şeyh, haftada üç gün zaviyede öğrencilere hadis ve fıkıh dersleri okutacaktır. Şeyhten beklenen diğer vazife ise her gün fakirler için yemek hazırlatmasıdır. Bunun için kendisine her gün 10 dirhem ödenek ayrılmıştır. Bunların dışında mirac, kadir v.b. mübarek gecelerde camide hazır bulunan cemaate yatsı namazından sonra vaaz etmek de şeyhin uhdesine verilmiştir. Şeyhe vaaz ettiği her mübarek gece için 1 dinar gibi hatırı sayılır bir ücret alabilecektir.

Zaviye bir süre vakfiyede öngörüldüğü şekilde faaliyet gösterdikten sonra darü'l-hadise tahvil edilmiştir.⁷⁶⁵

D. TÜRBELER

İnsanların ölümü algılayışları, içinde yaşadıkları medeniyete göre farklılıklar göstermiştir. Ölüm, bazen bir yok oluş bazen de öbür dünyaya bir geçiş olarak kabul edilmiştir. Ölülere yapılan muamele de ölümü algılayışa göre değişiklik arzemiştir. Buna göre Türk-İslâm medeniyetinde ölümlerin yeniden dirilişe kadar istirahat edecekleri mekânlar olan mezarların genellikle sade, gösterişten uzak ama bir o kadar da anlamlı olmasına özen gösterilmiştir. Bu bağlamda özellikle devlet adamları adlarına yakışır şekilde kendileri için özel yapılmış, türbe adı verilen mezarlara gömülmüşlerdir. Hisar

⁷⁶⁴ BŞS, A 137 91b-92b.

⁷⁶⁵ Hızlı, Bursa Medreseleri, s. 186.

bu anlamda, Osmanlı Devleti'nin kurucularına ve önde gelen ilk devlet adamlarına ev sahipliği yapmaktadır.

1. Osman Gazi Türbesi

Osman Gazi'nin henüz Bursa fethedilmeden gömülmeyi vasiyet ettiği Gümüşlü Kümbet, oğlu Orhan Gazi tarafından babası için türbe haline getirilmiştir. Neşrî'de anlatıldığı şekliyle Osman Gazi; “*ben vefat idicek, beni Bursa'da şol Gümüşlü kubbenün altında koyasın*”⁷⁶⁶ diyerek uzaktan parıltısına hayran olduğu bu kubbenin altına gömülmeyi istemiştir.⁷⁶⁷ Binanın kubbesinin kurşunları henüz yeni değiştirilmiş olduğundan çok uzaklardan bile güneşin altında gümüş gibi parılıyordu.⁷⁶⁸ Bu nedenle de Osman Gazi tarafından Gümüşlü kubbe olarak anılıyordu.

Semavi Eyice, bu binanın Bizans devrinde bir vaftiz binası veya bir martyrion/şehitlik olduğunu düşünmektedir.⁷⁶⁹ Texier'in, Pullan tarafından düzenlenip yayınlanan plan ve kesitlerinde İlyas Kilisesi adıyla gösterilen bina, aslında Osman Gazi Türbesi'dir.⁷⁷⁰ Buna göre Osman Gazi Türbesi, Bizans mimarisinin erken dönemlerinden, muhtemelen M. VI. yüzyıldan kalma tipik yuvarlak bir binaydı.⁷⁷¹ Büyük ihtimalle sonradan bir narteks⁷⁷² kısmı eklenerek bir şapel⁷⁷³ haline getirildi.⁷⁷⁴ Bu binanın eski bir kilise olduğunu, Bursa'ya farklı dönemlerde gelen pek çok gezgin de doğrulamaktadır. Henüz Orhan Gazi devrinde Bursa'yı ziyaret eden İbn Battuta, Osman Gazi'nin kabrinin eskiden bir hristiyan kilisesi olan şehir mescidinin kenarında bulunduğunu bildirmektedir.⁷⁷⁵ İbn Battuta'nın şehir mescidi olarak tanımladığı mescid, Orhan Gazi tarafından, kiliseden mescide dönüştürülen Orhan Mescidi olmalıdır. 1588'de Bursa'yı ziyaret eden Reinhold Lubenau, Osman Gazi'nin eş ve çocuklarıyla

⁷⁶⁶ Neşrî, age, c. I, s. 145. Ayrıca bkz. Aşıkpaşazade, Âlî neşri, s. 31.

⁷⁶⁷ Osman Gazi'nin buraya gömülme isteğini, Bursa'nın fethedileceğine dair kendisine gelen bir ilhama bağlayanlar olmuştur. İbn Kemal, age, s. 192.

⁷⁶⁸ Neşrî, age, c. I, s. 145. Texier, bu kubbenin gümüş tellerle süslü olduğu için “Gümüşlü Kubbe” adıyla anıldığını söyler. (Texier, age, c. I, s. 199)

⁷⁶⁹ Eyice, agm, s. 143.

⁷⁷⁰ (Texier, Pullan, Popplewel, Byzantine Architecture, London, 1864, 169, lev. 56.)'den naklen Eyice, agm, s. 142.

⁷⁷¹ Eyice, agm, s. 143.

⁷⁷² Narteks, dış dehliz, son cemaat yeri.

⁷⁷³ Şapel, büyük kiliselerin içinde bir azizin adına ayrılmış küçük ibadet yeri.

⁷⁷⁴ Eyice, agm, s. 143.

⁷⁷⁵ İbn Battuta, age, s. 430.

birlikte, Orhan Gazi'nin kabrinin bulunduğu eski Bizans kilisesinin yanında bulunan şapelde yattığını bildirmektedir.⁷⁷⁶ Aynı şekilde 1779'da yolu Bursa'ya düşen Dominique Sestini de, Osman Gazi'nin mezarının, üstü güzel bir kubbe ile örtülü yuvarlak bir şapel olduğunu söylemektedir. Bu şapelin süslemelerini muhteşem bulmuştur.⁷⁷⁷ Miss Pardoe, 1835 yılında İngiliz ordusunda binbaşı olarak görev yapan babası ile birlikte ziyaret ettiği Bursa hakkındaki izlenimlerini dile getirdiği eserinde Osman Gazi ile Orhan Gazi'yi şahıs olarak birbirine karıştırmış olsa da, kabirlerinin yerini doğru tayin etmiş gibi gözükmektedir. Osman Gazi'nin mezarının, Orhan Gazi'nin kabrinin bulunduğu binanın diğer kanadında yer aldığını ve hiçbir ilginç yönünün bulunmadığını bildirmektedir.⁷⁷⁸ Bazı seyyahlarsa Osman Gazi ile Orhan Gazi'nin kabirlerini birbirine karıştırmışlardır. Hammer, Texier, ve Laborde'nin aralarında bulunduğu bu gezginlerin Orhan Türbesi olarak tanıttıkları türbede Osman Gazi, Osman Gazi'ye ait olduğunu bildirdikleri kısımda ise Orhan Gazi medfundur.⁷⁷⁹ Bu binanın holünde normalin üç misli büyüklüğünde bir davulla, aynı heybette bir tesbih bulunuyordu.⁷⁸⁰ Hatta bu nedenle bu türbeye “davul manastırı” ya da “davullu manastır” gibi adlar veriliyordu.⁷⁸¹ Ancak Texier, buranın “Davut Manastırı” olduğunu iddia etmektedir.⁷⁸² Tabii iki türbeyi birbirine karıştırdığından, bu iddiasını Osman Gazi Türbesi bahsinde dile getirmektedir. Ayverdi bu duruma karşı çıkararak, kelimenin “Davut” değil, “davul” olması gerektiğini, fakat Texier'in yanlış anlayarak böyle bir hataya düştüğünü belirtmektedir.⁷⁸³

Türbenin 1801 yılında çıkan yangında büyük hasar gördüğü, 1854 yılındaki depremde ise tamamen yıkıldığı bilinmektedir.⁷⁸⁴ Depremden sonra yapılan keşifte Osman ve Orhan Gazi türbelerinin tamiri için 743.410 kuruşun gerekli olduğu

⁷⁷⁶ (W. Sahn, Beschreibung der Reisen des Rainhold Lubenau, Königsbergi, Paris, 1930, II, 81-82.)'den naklen Eyice, agm, s. 132.

⁷⁷⁷ (Dominique Sestini, Voyage dans la Grèce Asiatique à la Peninsule de Cyzique à et à Nicée, Londres-Paris, 1789, 101-105.)'den naklen Eyice, agm, s. 133

⁷⁷⁸ Miss Pardoe, *Şehirlerin Ecesi İstanbul -Bir Leydinin Gözüyle 19. Yüzyılda Osmanlı Yaşamı-*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2004, s. 298.

⁷⁷⁹ Eyice, agm, s. 134-136.

⁷⁸⁰ Eyice, agm, s. 133.

⁷⁸¹ Ayverdi, age, c. I, s. 107.

⁷⁸² Texier, age, c. I, s. 228.

⁷⁸³ Ayverdi, age, c. I, s. 107.

⁷⁸⁴ Beşbaş, age, c. III, s. 282.

belirlenmiştir.⁷⁸⁵ Türbe 1285/1868 yılında yeniden inşa edilmiştir.⁷⁸⁶ Ancak türbenin tamire muhtaç hâle gelişi oldukça erken dönemlerde gerçekleşmiştir. 889/1484 yılında türbe neredeyse tamamen yıkılmaya yüz tutmuş bir halde bulunduğundan, bilirkişi gönderilerek tamir için gerekli meblağın tahmini talep edilmişti. Mimar İshak tarafından yapılan tetkik sonucunda, türbenin harap durumda olduğu ve tamiri için en az 10.000 akçenin gerektiği bildirilmiştir.⁷⁸⁷ Türbe, yapılan bu geniş kapsamlı tamirden yaklaşık bir asır sonra, 984/1576 yılında tekrar “*harabe- müşrif*” hâle gelmiş, yani yıkılmaya yüz tutmuştur. Gönderilen bir padişah fermanıyla türbenin tamiri için gerekli olan meblağın harcanması istenmektedir.⁷⁸⁸

Osmanlı Devleti’nin kurucusunun yer aldığı bu türbenin masrafları için Sultan Bayezid Han, Kite kazası muzafatından Saidli Köyü’nü vakfetmiştir.⁷⁸⁹ Ayrıca Seki Köyü’nün mahsülünden, Sultan Murad evkâfından ve Alaaddin evkâfından da türbenin geliri bulunmaktaydı.⁷⁹⁰ Türbeye yapılan vakıflar arasında Akköy de yer alıyordu.⁷⁹¹ Burada görev yapan vazifeliler olarak karşımıza çıkanlar; ferraş, türbedar, cüzhan ve mütevellî gibi vakıf görevlileridir. Vakfın mütevellîsi günde 2 akçe ücret alırken, türbenin ferraşı bir akçe gelir elde ediyordu.⁷⁹² Türbedar için ödenen ücret ise günde iki akçe ile yılda 6 müd buğdaydan ibaretti.⁷⁹³ Cüzhanlara genelde günde iki akçe ücret veriliyordu.⁷⁹⁴ Cüzhanlar tarafından ruhuna Kur’an okunanlar arasında Osman Gazi’nin yanı sıra,⁷⁹⁵ I. Murad’ın oğlu olup, küçük yaşta Edirne’de vefat eden İbrahim Bey,⁷⁹⁶ Osman Gazi’nin büyük oğlu Sultan Alaaddin (öl. 1331),⁷⁹⁷ Murad Hüdavendigâr’ın

⁷⁸⁵ BOA, A.MKT.MVL. 84/83.

⁷⁸⁶ Osman Gazi’nin türbesindeki kitabede Nevres’in tarihi işlenmiş ve yeniden inşa tarihi yazılmıştır. Koyunluoğlu, age, s. 141.

⁷⁸⁷ BŞS, A 4 17a.

⁷⁸⁸ Dağlıoğlu, age, s. 83.

⁷⁸⁹ BŞS, A 58 39a.

⁷⁹⁰ BŞS, A 58 75b; B 14 90b.

⁷⁹¹ Ayverdi, age, c. I, s. 108.

⁷⁹² BŞS, A 101 236a; BŞS, A 103, 78a.

⁷⁹³ BŞS, B 14, 90b.

⁷⁹⁴ BŞS, A 58 25b, 6b, 75b; A 101 236a; A 97 180a.

⁷⁹⁵ BŞS, A 58 11b.

⁷⁹⁶ Kepecioğlu, BK, c. II, s. 280; BŞS, A 58 6b; Gazzizade, age, vr. 2b. Ayverdi, Osman Gazi Türbesinde medfun olan İbrahim Bey’in Asporça Hatun ve Orhan Gazi’nin oğlu İbrahim Bey olduğunu söylemektedir. Ayverdi, age, c. I, s. 109.

⁷⁹⁷ BŞS, A 58 11b; Gazzizade, age, vr. 2b.

oğlu Savcı Bey (öl. 1385),⁷⁹⁸ ve Orhan Gazi'nin hanımı Asporça Hatun da yer alıyordu. Asporça Hatun, oğlu ve kendisi için Kızıklı, Narlı, Kapaklı köylerini vakfetmiştir. Orhan Gazi de oğlu için Kızılızi Köyü'nü vakfetmiştir.⁷⁹⁹ Kuşkusuz türbede yatanlar sadece bunlarla sınırlı değildir. Ancak geriye kalan 12 kabrin kimlere ait olduğu bilinmemektedir. Bu türbeye hizmet edenler, türbenin hemen bitişiğinde inşa edilen huddam türbesine defnediliyordu. Ancak XVI. yüzyılın ikinci yarısında hassa harc emini olan Ahmed Çavuş tarafından kargir bir binadan ibaret olan bu türbe mezbelelik haline geldiği gerekçesiyle satışa çıkarıldı. Satın alan kişinin mezarların üzerinde yer alan binayı yıkması üzerine, vakfın mütevellisi Alemşah Çelebi b. Abdü's-selam mahkemeye gelerek şikayette bulundu. Binayı satın alan Mehmed b. Hızır, yıktığını kabul ediyor fakat burada kabirler bulunduğunu inkar ediyordu. Bunun üzerine mahalle halkının ileri gelenleri arasında bir araştırma yapıldı ve buranın uzun yıllardır mezar ve türbe halinde bulunduğu belirlendi. Mahkemenin kararı yıkılan binanın aynen eskisi gibi yeniden inşa edilmesi yönünde oldu. Ancak bu sefer de karara Osman Gazi türbesinin eczahanı itiraz etti. Binanın eski şeklinin Kur'ân okumalarına engel olacak şekilde kendilerini rahatsız ettiğini, dolayısıyla şu anki haliyle kalması gerektiğini, binayı satın alan kişinin sadece kendi oturduğu evin önüne yıkılan binanın yarısı uzunluğunda bir duvar çekmekle yetinmesini talep ettiler. Mahkeme mahallelinin de olurlarını alarak eczahanın isteği doğrultusunda karar verdi.⁸⁰⁰ Bugün artık izi bile kalmasa bu kabirler, Osman Gazi'nin türbesine duyulan saygının bir göstergesidir. Zira türbeye hizmet edenler dahi onun yanbaşıda inşa edilen bir türbeye defnedilecek kadar kıymet bulmuşlardır. Ancak Mehmed b. Hızır oldukça inatçı bir kimsedir. Zira mahkemenin kendisi hakkında verdiği kararı aradan 17 yıl geçtiği halde uygulamamıştır. Şevval 1006/ Mayıs 1598 tarihinde müteveli Alemşah yine Mehmed b. Hızır'dan şikayetçi olmaktadır. Mehmed'in inadı bırakıp mahkeme kararına uygun bir şekilde hareket etmesi için ferman çıkarılmıştır.⁸⁰¹ (Ek-2 Resim 23 ve 24)

⁷⁹⁸ Gazzizade, age, vr. 2b.

⁷⁹⁹ Ayverdi, age, c. I, s. 109.

⁸⁰⁰ BŞS, A 113 102b.

⁸⁰¹ BŞS, B 14, 90b.

2. Orhan Gazi Türbesi

Orhan Gazi, babası Osman Gazi'yi Bursa kuşatması esnasında Molla Arap sırtlarından bakıp da parıltısından gözlerini alamayarak gömülmeyi vasiyet ettiği gümüşlü kümbete defnetmişti. Emr-i hak kendisi için de vaki olduğunda, o da aynı mekana defnedildi.⁸⁰² Burası Orhan Gazi tarafından Bursa'nın fethinden sonra camiye çevrilen bir kiliseydi.⁸⁰³ Seyyahlarca çeşitli tasvirleri yapılmış olan bu kilisenin zemini mozaik döşeliydi. Duvarları kıymetli mermerlerle kaplıydı.⁸⁰⁴ Oval bir biçimdeydi ve muhtemelen imparatorun ibadetine ayrılmış bir şapeldi.⁸⁰⁵ Zaman içinde mermer duvarları zedelenmişti.⁸⁰⁶ Miss Pardoe ziyaret ettiği esnada, bu boşluklar boya ve sıvayla doldurulmuş durumdaydı.⁸⁰⁷ Bu oval şapelin yukarı ucunda amfityatro tarzında düzenlenmiş üç sıra mermer oturma yerleri bulunuyordu. En üstteki sıranın tam ortasında imparator için yapılmış özel bir izleme yeri bulunuyordu.⁸⁰⁸ Texier'in tarifine göre ise kilise bir orta nef ile iki yan neften meydana geliyordu. Ortada gri mermerden dört sütunun taşıdığı heybetli bir kubbe yükseliyordu.⁸⁰⁹ Kilisenin narteks kısmında mezarlar bulunduğu için buraya ancak yan kapıdan girilebiliyordu.⁸¹⁰ Kilisenin çeşitli yerlerindeki haçlara Osmanlılarca büyük ölçüde dokunulmamıştı.⁸¹¹ Eyice, Orhan Gazi türbesi olan binanın dışarı taşkın apsisli, içinde dört sütunu bulunan kubbeli, Bizans devrinin tipik dört sütunlu yunan haçı kiliselerinden biri olduğunu düşünmektedir. Hemen yakınında bulunan, yuvarlak planlı, kubbeli, içi nişli, önünde narteks kısmı bulunan bina ise Osman Gazi'nin türbesi olduğunu bildirmektedir.⁸¹²

⁸⁰² Kepecioğlu, BK, c. IV, s. 31.

⁸⁰³ Eyice, agm, s. 141.

⁸⁰⁴ (Richard Pococke, *Voyages en Orient ...*, Paris, 1772, V, 299-300; Sestini, *Voyage dans la...*, 101-105.)'den naklen Eyice, agm, s. 133.

⁸⁰⁵ Miss Pardoe, age, s. 297.

⁸⁰⁶ (Jacques Dallaway, *Constantinople ancienne et moderne...*, Paris, VII, I, 279-280)'den naklen Eyice, agm, s. 134.

⁸⁰⁷ Miss Pardoe, age, s. 297.

⁸⁰⁸ Miss Pardoe, age, s. 298.

⁸⁰⁹ Pardoe, kubbeyi taşıyan sütun sayısını 6 olarak vermektedir. Bkz. Pardoe, age, s. 28. Ancak Pococke, bu altı sütundan ikisinin girişte olduğunu bildirmektedir. Bkz. Eyice, agm, s. 133.

⁸¹⁰ Texier, age, c. I, s. 228; Texier, Osman ve Orhan Gazi türbelerini birbirine karıştırmış olmakla birlikte, aslında Orhan Gazi'ye ait olduğu açıkça anlaşılan kısmı Osman Gazi türbesi olarak büyük ölçüde tarif etmiştir. Ayrıca bkz. Eyice, agm, s. 135-136.

⁸¹¹ Miss Pardoe, age, s. 298; Eyice, agm, s. 135.

⁸¹² Eyice, agm, s. 142.

Orhan Gazi Türbesi de aynen Osman Gazi türbesi gibi 1801 yılındaki büyük yangında ciddi biçimde tahrip olmuştur.⁸¹³ Hatta kubbesi çökmüştür.⁸¹⁴ Kısmen tamir gördüyse de 1855 yılındaki depremde neredeyse tamamen yıkılmıştır.⁸¹⁵ 26 Cemaziyelahir 1273/21 Şubat 1857 tarihinde yapılan ön incelemede, türbenin Osman Gazi Türbesi'yle beraber tamir edilmesi için 743.410 kuruşa ihtiyaç olduğu belirlenmiştir.⁸¹⁶ Bunun üzerine Sultan Abdülaziz zamanında 1868 yılında yeniden inşa edilmiştir.⁸¹⁷ Bu türbede Orhan Gazi'nin yanı sıra; hanımı Nilüfer Hatun, oğlu Kasım Çelebi, kızı Fatma, Yıldırım'ın oğlu Musa Çelebi, Sultan Cem'in oğlu Abdullah, II. Bayezid'in oğlu Sultan Korkud da yatmaktadır. İsmi bilenenlerin dışında kimlere ait oldukları belirlenemeyen 14 kabir daha vardır. Burada yatan kimseler için çok sayıda cüzhan tayini yapılmıştır.⁸¹⁸ Cüzhanlar için belirlenen ücret genellikle 2 akçe idi. Ancak bazı cüzhanlara bir akçe ödendiği de olmuştur.⁸¹⁹ Türbeye atanan cüzhanlardan bazılarının özellikle türbede defnedilmiş bulunan belirli bir şahsın ruhu için cüz okuması da istenebiliyordu. Bunlardan Sultan Korkud, II. Bayezid'in oğlu olup, kardeşi Yavuz Sultan Selim'in tahta geçişinden sonra öldürülerek 9 Muharrem 919/18 Mart 1513'de Bursa'ya getirilip türbeye defnedilmişti. Cenazenin getirildiği gün Bursa'da mahkeme tatil edilmiş ve cenazeye iştirak edilmişti.⁸²⁰ Sultan Korkud için belirlenen cüz okuma ücreti günde 2 akçedir.⁸²¹ Sultan Musa ruhu için okunacak cüzler için ise, Seki Köyü vakfedilmişti.⁸²² Ancak bir cüz karşılığı cüzhana ödenen ücret 1 akçeydi.⁸²³ Ayverdi 22.000 akçe yıllık geliri olan bu köyün Orhan Gazi tarafından türbenin

⁸¹³ Baykal, Kazım, *Tarihte Bursa Yangınları*, Bursa, 1948, s. 36.

⁸¹⁴ Texier, age, c. I, s. 228.

⁸¹⁵ Ayverdi, I, 106.

⁸¹⁶ BOA, A.MKT.MVL.84/83.

⁸¹⁷ Kepecioğlu, BK, c. IV, s. 31; Ayverdi, age, c. I, s. 106.

⁸¹⁸ BŞS, A 58 9a, , 10b, 14b, 34a, 75a; A 20 299a; A 35 586a.

⁸¹⁹ BŞS, A 58 75a.

⁸²⁰ A 23 13a; Kepecioğlu, BK, c. III, s. 87; Yavuz Sultan Selim, gerek kardeşi Şehzade Korkut, gerek diğer şehzadelerle giriştiği taht mücadelesinin sonunda onları yenmiş, fakat kardeşlerini katlettiği için halkta kendisine karşı bir soğukluğun oluşmasından endişelenmiştir. Bu yüzden halkı kendisine ısındırmak amacıyla Bursa'da 60.000 akçe sadaka dağıttırıştır. Sadaka dağıtılan yerler arasında Hisar'daki Şehadet Camii de yer almaktadır. Kepecioğlu, Kamil, "Bursa'da Şer'î Mahkeme Sicillerinden ve Muhtelif Arşiv Kayıtlarından Toplanan Tarihî Bilgiler ve Vesikalar", *Vakıflar Dergisi*, sy. 2, Ankara, 1942, ss. 405-421, s 410, 411.

⁸²¹ BŞS, A 58 74b, 78b.

⁸²² BŞS, A 58 13b.

⁸²³ BŞS, A 58 28b, 13b.

masrafları karşılanmak üzere vakfedildiğini söylerken,⁸²⁴ Kepecioğlu Yıldırım'ın kendi sağlığında vefat eden oğlu Musa için Mudanya'nın Seki Köyü'nü vakfettiğini iddia etmektedir.⁸²⁵ Gerçekten de Bursa Şer'iyye Sicilleri'nde yer alan bir belgede, bu köyün Yıldırım tarafından oğlu Musa için vakfedildiği açık bir biçimde yazılıdır.⁸²⁶

Orhan Gazi'nin ruhu için cüz okunması sadece türbesiyle sınırlı kalmamıştır. Sultan Murad Türbesi'nde de Sultan Orhan ruhu için iki akçeli bir cüzhan tayin edilmiştir.⁸²⁷ (Ek-2 Resim 25, 26 ve 27)

3. Oruç Bey Mezarı

Kara Timurtaş Paşa'nın oğlu olan Oruç Bey'in Hisar'da bir hamam yaptırdığı bilinmektedir. Timur olayında Süleyman Çelebi'nin yanında yer almıştır. Fetret döneminin ardından Çelebi Mehmed döneminde beylerbeyilik ve vezirlik görevlerinde bulunmuştur. Cesareti ve cömertliği ile tanınan Oruç Bey, 1426 yılında vefat edince Oruç Bey Hamamı'nın hemen karşısında yer alan Kapamalı Mektep'e defnedildiği iddia edilmektedir.⁸²⁸ Kepecioğlu'na göre Oruç Bey, yaptırdığı hamamın gelirini Kapamalı mektebe vakfetmiştir.⁸²⁹ Mektebi inşa ettiren Mahmud Bey'in, Timurtaş Paşa'nın oğlu⁸³⁰ veya torunu olduğu söylenmektedir.⁸³¹ Dolayısıyla Oruç Bey, kardeşi ya da yeğeninin yaptırdığı mektebin bahçesine defnedilmiştir. Kepecioğlu, Oruç Bey'in türbesinin, kendisinin inşa ettirdiği hamamın yakınında bulunduğunu fakat vakıf

⁸²⁴ Ayverdi, age, c. I, s. 106.

⁸²⁵ Kepecioğlu, BK, c. IV, s. 31. Kepecioğlu'na göre, Bursa'da Yıldırım'ın oğlu olarak gösterilen üç ayrı "Sultan Musa"nın kabri bulunmaktadır. Bunlardan biri Orhan Türbesi'nde, ikincisi Çekirge'de I. Murad'ın yanında, üçüncüsü ise Yıldırım Türbesi'nde yer almaktadır. Yıldırım henüz hayattayken vefat eden Musa'nın, Çekirge'de I. Murad'ın solunda yatmakta olduğunu söylemektedir. Ona göre, 816/1413'de taht kavgaları esnasında hayatını kaybeden Musa Çelebi ise Yıldırım Türbesi'ne defnedilmiştir. Ayrıca Orhan Türbesi'ndeki mezarın levhasında yanlışlık olduğunu, Yıldırım'ın "Musa" adının taşıyan üçüncü bir oğlu olmadığını da dile getirir. (Kepecioğlu, agm, s. 409) Ancak bugün Yıldırım Türbesi'nde "Musa Çelebi" adına bir kabir bulunmamaktadır. Dolayısıyla Yıldırım'ın "Musa" adındaki oğullarının kabir sayısı ikiye düşmektedir. Bunlardan hangisinin Orhan Türbesi'nde yattığına ilişkin olarak Neşri, fetret devrindeki karışıklıklar esnasında ölen Musa Çelebi'nin naaşının I. Murad'ın yanına gömüldüğünü ifade etmektedir. (Neşri, age, c. II, s. 517) Bu durumda, Orhan Gazi Türbesi'nde yatan Sultan Musa, Yıldırım'ın sağlığında vefat eden oğlu olmalıdır.

⁸²⁶ BŞS, B 45 191a

⁸²⁷ BŞS, A 58 21b.

⁸²⁸ Mehmed Süreyya, age, c. I, s. 442,443; Kepecioğlu, BK, c. IV, s. 33.

⁸²⁹ Kepecioğlu, Bursa Hamamları, s. 16.

⁸³⁰ Kepecioğlu, BK, c. II, s. 11.

⁸³¹ Ayverdi, age, c. III, s. 122.

tarafından satıldığını ve alan kişilerce de yıktırıldığını bildirmektedir.⁸³² Günümüzde hamam kalıntılarının karşısında somaki⁸³³ bir sanduka ile birkaç mezar daha bulunmaktadır. Sandukada isim bulunmamaktadır. Ancak bu sandukanın Timurtaş oğlu Oruç Bey'e ait olduğu düşünülmektedir.⁸³⁴ Diğer mezarların da Oruç Bey'in çocuklarının olduğu zannedilmektedir. (Ek-2 Resim 28 ve 29)

4. Nakkaş Ali Hazîresi

Yeşil Camii'nin nakışlarını yapan Nakkaş Ali tarafından yaptırılmış olan Nakkaş Ali Mescidi'nin hemen yanında yer alır. Buradaki kabirler, Mehmed Şemseddin'in bildirdiğine göre henüz 1330/1912 yılında bakımsızlıktan adeta mezbele haline gelmiştir. Hazîrenin etrafı duvarla kapatılmış, ziyaret penceresi örtülmüş, kabir taşlarının her biri bir tarafa gitmiş, bazıları kırılmıştır. Burası o zamanlar hazîrenin hemen bitişiğinde yer alan bir fırının odunluğu haline gelmiştir.⁸³⁵ 1940'lı yıllarda ise yok olmaya yüz tutmuş bu hazîre, araştırmacı Halim Baki Kunter tarafından temizletilip gün yüzüne çıkartılmıştır. Söz konusu kabirlerden Halim Bey tarafından fotoğrafı çekilip, okunuşları yayınlanmış olan altı adet mezar taşı şunlardır: Osman Çelebi b. Nakkaş Ali (907), Şeyh Lâmii b. Osman (938), Ahmed Çelebi b. Lâmii (992)⁸³⁶, Mahmud Çavuş b. Ahmed Efendi b. Lâmii, Osman Bey b. Mahmud Çavuş (1038), Hafsa Hatun binti Osman Çelebi.⁸³⁷ Ancak Nakkaş Ali'nin kendisine ait mezar taşına ait bir belirti bulunamamıştır. Kunter, üzerinde Farsça bir kitabe⁸³⁸ bulunan kırık bir mezar taşının ona ait olabileceğini düşünmüştür. Fakat bunların dışında bu hazîrede Kepecioğlu'nun tesbit ettiği başka mezarlar da vardır: Lâmii Çelebi'nin oğlu Lem'î⁸³⁹ ile Lâmii Çelebi'nin Nefahat'inde pek çok kerametini anlattığı Göynüklü Rüstem

⁸³² Kepecioğlu, Bursa Hamamları, s. 16.

⁸³³ Somaki, kızıl veya yeşil renkte damarlı ve çok sert bir çeşit mermer. Gövsa, age, c. V, s. 2547.

⁸³⁴ Baykal, Bursa ve Anıtları, s. 64.

⁸³⁵ Mehmed Şemseddin, age, s. 548, 549.

⁸³⁶ Kunter, biri hariç mezar taşları için biri dışında ölüm tarihi zikretmezken, Kazım Baykal buradaki mezar taşlarının tarihlerini de vermektedir. Kunter'in verdiği tek tarih olan Ahmed Çelebi b. Lâmii'ye ait 992 tarihinin yerine o, 1010 yılını ölüm tarihi olarak göstermektedir. Bkz. Baykal, age, s. 63. Mehmed Şemseddin ise, Ahmed Çelebi'nin ölüm tarihini 962 olarak vermiştir. Bkz. Mehmed Şemseddin, age, s. 549.

⁸³⁷ Kunter, agm, s. 441-443.

⁸³⁸ "İster yüz ister yüz bin kalsan da ehemmiyeti yoktur. Çünkü dünyada kimse payidar kalamaz." Kunter, agm, s. 443

⁸³⁹ Kepecioğlu, BK, c. III, s. 150.

Halife⁸⁴⁰. Rüstem Halife, Bursa'da Zeynî Hacı Halife'den ders aldıktan sonra, Nakkaş Ali Mahallesi'nde öğrenci okutmaya başlamıştı. 917/1511 yılında vefat etmiş ve Nakkaş Ali Hazîresi'ne, Lâmii Çelebi yakınına gömülmüştür.⁸⁴¹ Bu kişilerin ruhlarına Nakkaş Ali Mescidi'nde Kur'ân-ı Kerim okutulmaktaydı. II. Mehmed dönemi defterdarı Osman Çelebi b. Nakkaş Ali'nin ruhuna günde bir akçe karşılığında bir cüz,⁸⁴² Nakkaş Ali'nin Osman Çelebi'den olma torunu Şehrengîz-i Bursa yazarı meşhur şair ve ilim adamı Lâmii Çelebi ruhuna yine günde bir akçe ile bir cüz,⁸⁴³ Lâmii'nin kızkardeşi, ulemadan Eflâtunzade Mevlânâ Muhyiddin oğlu Mevlânâ Mehmed Şah Çelebi'nin karısı Hafsa Hatun ruhu için yine bir akçe ile bir cüz⁸⁴⁴ okutulmuştur. Hafsa Hatun'un bizzat kendisi tarafından düzenlenen bir vakfiyesi de bulunmaktadır.⁸⁴⁵ Günümüzde de hazîrenin durumu pek farklı değildir. Satı Caddesi'nde bir tarafı tahta perde ile kapatılmış, diğer tarafı taş duvar olan boş bir arsa halindeki bu hazîredeki kabir taşları, yabanî otların arasından zar zor seçilebilmektedir.(Ek-2 Resim 30) Ancak Hisar'da belediye tarafından yapılan çalışmalar neticesinde en azından buranın "Nakkaş Ali Hazîresi" olduğunu bildiren bir levha konulmuş ve alan koruma altına alınmıştır. Muhtemelen yakın bir gelecekte çevre düzenlemesi yapılacaktır.

5. Sefersah Türbesi

981/1573 yılında Yerkapı Mahallesi'nde bu isimde bir türbenin var olduğu bilinmektedir. Hatta günde bir akçe ile bir cüz okuyan cüzhanı da bulunmaktaydı.⁸⁴⁶

6. Üftade Türbesi

Bursalı Mehmed Muhyiddin, yerine getirdiği bazı dini hizmetlerinin karşılığında ücret kabul edince, rüyasında kendisine "mertebenden üftade oldun" yani "gözden düştün, tenzil-i rütbe ettin" denilmiş ve bu olaydan sonra hiçbir ücret kabul etmemiş, ismi de kendi isteği üzerine bu lakapla anılmaya başlanmıştır.⁸⁴⁷ Bursa'da toplam beş

⁸⁴⁰ Kepecioğlu, BK, c. IV, s. 88.

⁸⁴¹ Gazzizade, age, vr. 14a; Baldirzade, age, s. 169; Kepecioğlu, BK, c. IV, s. 88.

⁸⁴² BŞS, A 58 11b.

⁸⁴³ BŞS, A 58 10b.

⁸⁴⁴ BŞS, A 58 19b.

⁸⁴⁵ BŞS, A 20 241a.

⁸⁴⁶ BŞS, A 98 195a.

⁸⁴⁷ İsmail Hakkı Bursevî, age, s. 78; Mehmed Şemseddin, age, s. 62.

camii yaptırmıştır. Bunlardan biri de Hisar içinde, Yerkapı civarındadır.⁸⁴⁸ 988/1580 yılında vefat ettiğinde bu caminin hemen yanında yer alan türbeye gömülmüştür.⁸⁴⁹ Türbede Üftade'nin yanı sıra Üftade'nin oğulları Şeyh Mehmed Efendi (öl. 994/1586)⁸⁵⁰ ile Şeyh Mustafa Efendi (öl. 1017/1608),⁸⁵¹ torunu Şeyh İbrahim Efendi (öl. 1089/1678)⁸⁵² ile onun oğlu Şeyh Mehmed Efendi (öl. 1109/1697)⁸⁵³ ve diğer aile fertleri medfundur. Bunlardan Şeyh İbrahim Efendi'nin kabri türbenin içinde değil de bahçesinde yer alır. Bunun nedeninin Şeyh İbrahim Efendi'nin, babasının ve dedesinin huzurunda ayak uzatmış bir vaziyette bulunmak istememesi olduğu söylenmektedir.⁸⁵⁴ Üftade Mehmed Efendi'nin türbesi 996/1588 tarihinde mescidin bitişiğindeki kale duvarının camii ve türbenin üzerine yıkılması sonucu büyük zarar görmüştür. Gönderilen bir fermanla türbe, kale duvarı ve camii ile birlikte tamir ettirilmiştir.⁸⁵⁵ İlerleyen yıllarda türbe ve camii çeşitli tamirler görmüştür. 1081/1670'de Üftade'nin torunlarından Kutub İbrahim Efendi türbeyi camii ile birlikte tamir ettirmiştir. 1259/1843'da Bursa valisi olan Rıza Paşa tarafından türbe ve camii esaslı bir onarımdan geçirilmiştir. 1271/1854 depreminde büyük hasara uğrayınca, Rıza Paşa 1283/1866 yılında yeniden tamir faaliyetlerine girişmiştir. Türbeye 1261/1845'de Bursa'yı ziyaret eden Sultan Abdülmecid Efendi tarafından kabe örtüsü hediye edilmiştir.⁸⁵⁶ (Ek-2 Resim 31)

7. Yeşil Türbe

Güranlı sokakla, II. Tahtalı sokağın birleştiği yerde bulunmaktadır. Erzincanlı Seyyid Hüseyin b. Seyyid Abdurrahim tarafından yaptırılmıştır.⁸⁵⁷ Bu şahıs meşhur Bursa kadısı Molla Güranî ile karıştırılır. Hatta Hüseyin Erzincanî'ye ait mezar, Molla Güranî'nin türbesi olarak bilinir. Halbuki buranın "Güranlı" olarak anılmasının nedeni

⁸⁴⁸ Hüsameddin Bursevi, age, s. 69,70; Bursalı Mehmed Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, (haz. A.Fikri Yavuz, İsmail Özen), İstanbul, 1975, c. I, s. 22.

⁸⁴⁹ Baldırzade, age, s. 95; Belig, age, s. 109; Gazzizade, age, vr. 8a, Bursalı Mehmed Tahir, age, c. I, s. 22; Mehmed Şemseddin, age, s. 64.

⁸⁵⁰ Belig, age, s. 111; Mehmed Şemseddin, age, s. 67.

⁸⁵¹ Belig, age, s. 112; Mehmed Şemseddin, age, s. 67.

⁸⁵² Belig, age, s. 115; Mehmed Şemseddin, age, s. 68.

⁸⁵³ Belig, age, s. 119; Mehmed Şemseddin, age, s. 71.

⁸⁵⁴ Belig, age, s. 115,116.

⁸⁵⁵ BŞS, A 144 268b.

⁸⁵⁶ Kepecioğlu, BK, c. IV, s. 281; Mehmed Şemseddin, age, s. 68-78.

⁸⁵⁷ BŞS, A 137 97a, 91b; Kepecioğlu, BK, c. II, s. 265.

Seyyid Hüseyin Erzincanî'nin mescidini yaptırdığı yerin “Molla Güranî Bahçesi” olarak şöhret bulmasıdır.⁸⁵⁸ Zaten mescidin ve türbenin bulunduğu mahallenin adı, onlar buraya inşa edilmeden önce de “Molla Güranî” olarak bilinmekteydi.⁸⁵⁹

Fahru's-sadat sıfatıyla nitelendirilen Seyyid Hüseyin, 1586 yılında Filboz Mahallesi'nde ikamet etmekteydi.⁸⁶⁰ 1595'te ölen Seyyid Hüseyin, Yeşil Türbe adıyla da bilinen ve kendisinin inşa ettirdiği mescidin yanında yer alan türbesine gömülmüştür.⁸⁶¹ Türbe bugüne kadar geçirdiği çok sayıda tamir nedeniyle orijinalinden büyük ölçüde uzaklaşmakla birlikte varlığını sürdürmektedir. (Ek-2 Resim 15)

8. Kabil-i Vücut Ali Efendi Mezarı

Tahtalı Mescid'e yakın bir yerde, Güranlı Türbesi'nin batısında Kabil-i vücut Ali Efendi'nin mezarı vardır. Ali Efendi'ye “kâbil-i vücut” lakabının verilmesiyle ilgili rivayete göre, Ali Efendi'nin annesi ona hamileyken vefat etmiş ve mezara gömülürken doğum gerçekleşmiştir.⁸⁶² Diğer bir ifadeyle Ali Efendi ölü bir hanımdan dünyaya geldiği için kendisine kabil-i vücut yani vücuda gelebilir, var olabilir denmiştir. Ali Efendi XVI. yüzyıl sonlarında Bursa'da doğmuş ve ilim tahsil etmiştir. 999/1591 yılında İstanbul Beşiktaş'ta Hayreddin Paşa Medresesi'ne müderris olduktan sonra tekrar Bursa'ya dönmüştür.⁸⁶³ Daha sonra Maraş, Tokat ve Atranos kadılıklarına atanan Ali Efendi, son görevi olan Kaplıca müderrisliği esnasında 1017/1608⁸⁶⁴ veya 1023/1614⁸⁶⁵ yıllarında vefat etmiş ve söz konusu kabre defnedilmiştir. (Ek-2 Resim 32)

E. SURLAR

Bursa kalesinin inşaatına milattan önce 190'lı yıllarda kentin kuruluşuyla birlikte başlanmıştır. Kentin doğusu, batısı ve kuzeyi kayalığın oluşturduğu doğal bir korumaya sahip olduğu için, en fazla güney bölümüne önem verilmiştir. Kalenin güney kısmına 20

⁸⁵⁸ BŞS, A 137 97a.

⁸⁵⁹ Bkz. Mola Güranî Mahallesi bahsi.

⁸⁶⁰ BŞS, A 137 97b.

⁸⁶¹ Baldırzade, age, s. 177; Kepecioğlu, BK, c. II, s. 265; Baykal, age, s. 65.

⁸⁶² Baykal, Bursa ve Anıtları, s. 65.

⁸⁶³ Belig, age, s. 327; Baldırzade, age, s. 209.

⁸⁶⁴ Baldırzade, age, s. 209.

⁸⁶⁵ Belig, s. 328; Kepecioğlu, BK, c. I, s. 139.

metre aralıkla, birbirine paralel iki sıra duvar örülmüştür. Her iki sur sırası da kalenin en fazla burçla takviye edildiği kısımlarıdır. En yüksek sur duvarları ve burçları da yine burada yer alır.⁸⁶⁶ Surların arasında Bizans döneminden kalma sütunlar, lahit parçaları v.b. dikkat çekmektedir. (Ek-2 Resim 45) Bursa kalesi Prusya, Roma ve Bizans izlerini taşımasının yanı sıra Osmanlı döneminde de çeşitli takviyelerle güçlendirilmiştir. Güney yönündeki ikinci sıra sur duvarlarının gerisinde kalan duvar ve kuleler Osmanlı öncesi devre aittir. Bunlar dört köşelidir. Osmanlılar tarafından ön tarafa yapılan kuleler ise beş köşelidir. Surun dış duvarının kuleleri ve Yerkapı'nın kuzeydoğusunda yer alan üç köşe burç Osmanlı dönemi eseridir.⁸⁶⁷ Orhan Gazi'nin bu üç köşeli burçları 1326 yılında Bursa'yı aldıktan sonra surları takviye etmek amacıyla inşa ettirdiği sanılmaktadır.⁸⁶⁸ Ayverdi de, Osmanlı öncesinde dış duvarın tek katlı olduğunu, ancak Osmanlı döneminde güçlendirme amacıyla kulelerin inşa edildiğini bildirmektedir.⁸⁶⁹

Osmanlı döneminde surlar zaman zaman çeşitli tamir ve takviyelerden geçirilmiştir. Özellikle Timur'un istilası surların takviye ve bakımına verilmesi gereken önemi göstermiştir.⁸⁷⁰ Bunun üzerine 1418 yılında Çelebi Mehmed tarafından Zindankapı yakınındaki beş köşeli burç yaptırılmıştır.⁸⁷¹ XVI. yüzyılda surlarda yıpranma nedeniyle gedikler açılmaya başlamıştır. 996/1588 yılında surların Üftade Camii'ne bitişik olan duvarının uzunluğuna 40, genişliğine 3, derinliğine ise 10'a 13 zira'lık⁸⁷² kısmı yıkılmıştır. Bilirkişi heyetinin yaptığı inceleme sonucunda, yıkılan kısmın tamiri için 60.000 akçenin gerekli olduğu belirlenmiştir.⁸⁷³

Var olan her şeyin zamanla yıpranması, eskimesi kaçınılmaz bir olaydır. Elbette Bursa surları da zaman geçtikçe yıpranmış ve çeşitli tamirlerle ayakta kalması sağlanmıştır. 1646 yılında 50.000 akçelik bir tamir görmüştür.⁸⁷⁴ 1681 yılında da surların bir kısmı, kale kapıları ve zindan elden geçirilmiştir. Bu tarihte surlara bitişik

⁸⁶⁶ Yalman Bedri, "Bursa'nın Kültür Varlıkları", *Düşkapı: Bursa*, (der. Ertuğrul Kaan), Pera Basın Yayın, Bursa, 2002, s. 160; Ayverdi, c. I, s. 116.

⁸⁶⁷ Ayverdi, c. I, s. 116.

⁸⁶⁸ Yalman, Bedri, *Bursa*, İstanbul, 1977, s. 66.

⁸⁶⁹ Ayverdi, c. I, s. 116.

⁸⁷⁰ Neşri, age, c. I, s. 357.

⁸⁷¹ Yalman, "Bursa'nın Kültür Varlıkları", s. 160.

⁸⁷² Bir mimari zira', 75.8 cm. dir. Sertoğlu, age, s. 19.

⁸⁷³ BŞS, A 144 268b.

⁸⁷⁴ BŞS, B 65 137b.

olan evler, yıkılması an meselesi olan surların altında kalma tehlikesiyle karşılaşmıştır. Kalenin dört kapısı kapanamayacak derecede harap olduğundan hırsızlık olayları artmıştır. Bu nedenle kalenin kapıları ve surların yıpranan bölümleri, zindanla birlikte toplam 35.850? akçeye tamir ettirilmiştir.⁸⁷⁵

Kalenin yıpranma süreci daha sonra da devam etmiş ve 1844 yılında esaslı bir şekilde tamir edilmiştir.⁸⁷⁶ Fakat ne yazık ki bu tamirin üzerinden fazlaca bir süre geçmeden 1855 depremi vuku bulmuş ve kale büyük oranda hasar görmüştür. Surların bir kısmı tamamen yıkılmış, bir kısmı da evlerin üzerine yıkılacak duruma gelmiştir. Bunun üzerine bazı evler boşaltılmak suretiyle Hisar'ın büyük çaplı bir tamirine girişilmiştir.⁸⁷⁷

Hisar'ın yıpranması her zaman doğal bir sürecin sonucu değildi. Bazen kale burçlarının üzerine, ya da bitişiğine binalar inşa ediliyordu. Bu durum asayiş açısından tehdit unsuru olmasının yanı sıra kale duvarları için bir yıpranma nedeni de oluyordu. Bunun için devletçe yasaklanmıştı.⁸⁷⁸ Fakat buna rağmen kale burçları üzerine ev inşa ediliyordu. Fakat bunlar fark edildiklerinde derhal yıktırılıyordu.⁸⁷⁹ (Ek-2 Resim 46)

Hisar'ın altında birbirine bağlı tüneller bulunmaktadır. Bu tünellerin özellikle kentin kuşatılması esnasında, içeriye erzak ve mühimmat sokulması amacıyla kullanılmış olduğu düşünülmektedir. Bugünkü Devlet Hastanesi'nin altında, kayalara oyularak yapılmış 20 m. lik bir tünel, 79 m. uzunluğunda, 5.5 m. genişliğinde, 4 m. yüksekliğindeki başka bir tünele bağlanmaktadır. Buradan farklı yönlere ayrılan tünellerden biri 30.3 m., bir diğeri ise 26. 5 m. uzunluğundadır. 6.5 m. genişliğinde bir kısmı açık olan ana tünel Hisar'a girişi sağlamaktadır.⁸⁸⁰

⁸⁷⁵ BŞS, B 104 74a.

⁸⁷⁶ Kepecioğlu, BK, c. III, s. 36.

⁸⁷⁷ BŞS, C 11 91a.

⁸⁷⁸ Kudüs'te de şehrin surlarının korunmasına büyük önem veriliyordu. Surlar şehrin güvenliğinin ana unsuru olarak kabul ediliyor ve surlara bitişik ev yapmanın da güvenliği tehdit ettiğine inanılıyordu. Bu yüzden 1624'te, evlerin sura en az 4 zira uzaklıkta inşa edilmeleri istenmişti. Sura değen evler yıkılıyor, sahiplerine de 70 değnek cezası veriliyordu. Bkz. Ze'evi, Dror, *Kudüs -17. Yüzyılda Bir Osmanlı Sancağında Toplum ve Ekonomi*, İstanbul, 2000, s. 21, 22.

⁸⁷⁹ BŞS, A 166 16b.

⁸⁸⁰ Yalman, "Bursa'nın Kültür Varlıkları", s. 160.

Hisar'ın Kapıları

Hisar'a giriş ve çıkışlarda kullanılan beş kapısı vardı. Bu kapıların esas vazifesi şehrin/Hisar'ın güvenliğini sağlamaktı. Bazı dönemlerde kapılar iyi kapatılmadığında hırsızlık vb. olaylarda artış görülüyordu.⁸⁸¹ Bu nedenle yıpranan kapıların tamirine ve kapıların kapalı tutulmasına büyük önem veriliyordu.⁸⁸² Kapılarda “bevvab/kapıcı” lar nöbet tutuyorlardı.⁸⁸³ Eğer halk bevvabların ihmalinin görürse, şikayet edip yerine bir başkasının atanmasını istiyordu.⁸⁸⁴ Bazı ailelerde ise bevvablık, babadan oğula geçen bir meslek halini almıştı.⁸⁸⁵ Bevvabların aldıkları ücret günde 3 akçe civarındaydı.⁸⁸⁶

a. Saltanat Kapısı

Hisar'ın doğusunda yer alan bu kapı, “Darphane Kapısı”, “Balıkpazarı Kapısı” gibi adlarla da anılıyordu. XVI. yüzyıldaki sicillerde bu isimlerden en fazla karşımıza çıkanı “Balıkpazarı Kapısı”⁸⁸⁷ ya da onun Arapça ifadesi olan “Bâb-ı Sûku's-Semek”tir.⁸⁸⁸ Bunun nedeni o dönemde bu kapının yakınında bir balık pazarının bulunmasıdır.⁸⁸⁹ Yine darphaneye yakın olduğu için, “Darphane Kapısı” ve saraya yakın bulunduğu için “Saltanat Kapısı” ve debbağhaneye yakın olduğu için de “Debbağhane Kapısı” adları bu kapıyı ifade etmek amacıyla kullanılıyordu.⁸⁹⁰ 1855'deki depreme kadar ayakta kalabilmeyi başaran kapı, depremde büyük oranda zarar gördüğü için vilayet idare meclisinin aldığı bir kararla 27 Kasım 1904'de yıktırılmıştır. Kapıda yer alan kitabe de Bursa Müzesi'ne nakledilerek, koruma altına alınmıştır.⁸⁹¹ Kitabede şöyle yazılıdır:

“Emera bi-tecdîdi hâze'l-bâbi li-dâri's-sultân es-Sultân bin Sultân Mehmed bin Bayezid Han hallede sultânehü fi evâili Cemâziye's-sânî sene ehad ve 'işrîne ve semânie mie 821/1418.”

⁸⁸¹ BŞS, B 104 74a; A 155 197a.

⁸⁸² BŞS, A 155 197a; B 104 74a.

⁸⁸³ BŞS, A 8 216a; A 23 6b; A 25 208b.

⁸⁸⁴ BŞS, A 58 29a.

⁸⁸⁵ BŞS, A 19 364b.

⁸⁸⁶ BŞS, A 58 29a.

⁸⁸⁷ BŞS, A 65 69b.

⁸⁸⁸ BŞS, A 4 188a, 189a; A 19 149a.

⁸⁸⁹ BŞS, A 4 237a.

⁸⁹⁰ Texier, c. I, s. 201.

⁸⁹¹ Kepecioğlu, BK, c. III, s. 36.

“Bu saltanat kapısının yenilenmesini sultan oğlu Sultan Bayezid han oğlu Mehmed emretti. Saltanatı daim olsun. Cemaziyelahir 821/1418.”

Kitabeden anlaşıldığı üzere kapı, Çelebi Mehmed döneminde yenilenmiştir. Kapı yıkılmadan önce 4.5 m yüksekliğinde, 3 m. genişliğinde ve çift kanatlıydı. Kesme taşlardan yapılmış kemerliydi. Bu kemerin üzerinde tuğlayla örülmüş geniş bir sağır kemer yer alıyordu. Kapının yıkıldıktan sonra müzeye kaldırılan kitabesi de, sağır kemerle hemen altındaki ufak kemerin sınırladığı alınlıkta bulunuyordu.⁸⁹²

Kapı günümüzde aslına uygun ölçülerde yeniden inşa edilmiştir ve yaya trafiğinin oldukça yoğun olduğu bir mekândır. (Ek-2 Resim 33, 34, 47 ve 48)

b. Kaplıca Kapısı

Saltanat Kapı'dan sonra kuzey yönünde dik yamaçlar uzanmaktadır. Bu dik yamaçları 1.210 m. uzunluğundaki surlar çevrelemektedir.⁸⁹³ Kaplıca Kapısı, Hisar'la, şehrin batı yakasının bağlantısını sağlıyordu. Bu kapıdan Cilimboz Vadisi'ne giden yol, kayaların yontulması suretiyle açılmıştır.⁸⁹⁴ (Ek-2 Resim 37 ve 38)

c. Zindankapısı

Hisardan Uludağ eteklerine açılıyordu. Tâlî bir kapı durumundaydı. Fazla işlek sayılmazdı. Sadece pazarlayacak bir şeyler getiren köylülerin gelip geçtiği bir kapıydı.⁸⁹⁵ Kaplıca Kapısıyla, Zindankapısı arasındaki mesafe 390 m. dir. Bu mesafedeki arazi kayalık olduğundan, yer yer bazı kayalar oyulmak suretiyle zindankapıyla surun dışındaki kesim arasındaki ulaşım sağlanmaya çalışılmıştır. Bu kapı, adını yakınında bulunan zindandan almaktaydı. Zindankapısı yanında bulunan beş köşeli bir kule günümüze kadar sağlam bir şekilde ulaşabilmiştir. Bu kule 1418 yılında Çelebi Sultan Mehmed tarafından yaptırılmıştır.⁸⁹⁶ (Ek-2 Resim 41)

⁸⁹² Yalman, “Bursa'nın Kültür Varlıkları”, s. 160.

⁸⁹³ Yalman, “Bursa'nın Kültür Varlıkları”, s. 160.

⁸⁹⁴ Texier, age, c. I, s. 201.

⁸⁹⁵ Texier, age, c. I, s. 201.

⁸⁹⁶ Yalman, “Bursa'nın Kültür Varlıkları”, s. 160.

d. Fetih Kapısı

Yerkapı'yla, Zindankapı arasında yer alıyordu. Osmanlı ordusu kente ilk buradan giriş yaptığı için "Fetih Kapısı" adıyla anılıyordu. Kente su getiren kanalın denetimi bu kapıdan sağlandığı için, "Su Kapı" da deniliyordu. Kapı iki katlı, beşik tonozlu, merdivenli, moloz kırma taşlarla kireç, kum harcı kullanılarak örülmüş kalın duvarlıydı. İki katlı oluşu nedeniyle aynı zamanda kule görevini de üstlenmiştir.⁸⁹⁷ Uludağa açıldığından fazla işlek bir kapı sayılmazdı.⁸⁹⁸ Ancak Hisar'ın düzlük olması hasebiyle korunması en güç bölümünde yer alıyordu. Bugün aslına uygun bir şekilde tekrar inşa edilmiş durumda olan kapı, işlevsellikten uzaktır.

Zindankapısıyla, Fetih Kapısı arasındaki dış surların uzunluğu 355 m. dir. 20 metre arayla yapılmış iç surların uzunluğu ise 340 m. dir. Dıştaki surlarda yer yer rastlanan sütunlar, sütun başlıkları, kaideler, mezar stelleri v.b. kalıntılar Roma dönemine ait eserlerden alınarak buralara konulmuş olmalıdır.⁸⁹⁹ Dıştaki surlarda 3 adet 5 köşeli kule, iç taraftaki surlarda ise 6 adet 4 köşeli kule kalıntıları yer almaktadır. (Ek-2 Resim 35 ve 36)

e. Yerkapı

Yerkapı, Darü'l-kurranın güneybatısında yer alan hazîreye bitişik durumdaydı. Mimari açıdan saltanat kapıya göre daha basit bir yapıya sahipti. İki yanında silmeli, kiklopien, rektogonal taş bloklar üzerinde yuvarlak kemerler ayaklara oturtulmuştu. Kemer üstü, kemer alınlığı ve kapının etrafı ahşap hatıllı, moloz taşlı, kireç, kum harcıyla örülmüş duvarlara sahipti. Kapı iki kanatlı olup, iki yanındaki sövelere bağlıydı. Kemer alınlığını ahşap hatıllar taşımaktaydı. Bu kapı da saltanat kapısı gibi, 1855 depreminde büyük zarar görmüştü. XX. yüzyılda Pınarbaşı ile Kavaklı Caddesi'ni daralttığı için tamamen kaldırıldı. Fetih kapısıyla yerkapı arasında da çift sıra sur devam etmekteydi. Dıştaki surların uzunluğu 440 m, içteki surlar ise 425 m. idi.⁹⁰⁰ Günümüzde

⁸⁹⁷ Yalman, "Bursa'nın Kültür Varlıkları", s. 160.

⁸⁹⁸ Texier, age, c. I, s. 201.

⁸⁹⁹ Yalman, "Bursa'nın Kültür Varlıkları", s. 160; Texier, age, c. I, s. 201.

⁹⁰⁰ Yalman, "Bursa'nın Kültür Varlıkları", s. 161.

Osmangazi Belediyesi tarafından yapılan çalışmalar neticesinde, Yerkapı aslına uygun olarak yeniden inşa edilmektedir. (Ek-2 Resim 39 ve 40)

IV. DEVLETE AİT YAPILAR

A. SARAY

1. Bizans Döneminde Bursa Sarayı

Bursa fethedildiğinde, Hisar içinde Bizanslılardan kalma bir saray bulunuyordu.⁹⁰¹ Bu saray, Bizans geleneklerine uygun olarak manzaraya hakim bir tepe üzerinde kurulmuştu. Bizans imparatorlarının başkentteki resmi ikametgahları durumundaki saraylarının yanı sıra İzmit (Nikomedia), Marmara Ereğlisi, Bursa, Yalova, Eskişehir/Şar Höyük (Dorylaion) gibi pek çok farklı yerde sarayları bulunuyordu. İmparatorlar, sefer esnasında, yahut dinlenmek amacıyla bu sarayları kullanıyorlardı.⁹⁰²

Bizans geleneğinde sarayın etrafı görkemli bahçe ve parklarla bezenirdi. Bu bahçelerde değişik ağaçlar, çiçek tarhları, gölgelik ve çeşmeler bulunurdu.⁹⁰³ Bursa'yı 1432'de ziyaret eden Fransız seyyahı Bertrandon de la Broquiére'in ifadeleri de sarayın geniş bahçeler içinde bulunduğunu doğrular niteliktedir. Broquiére, sarayın bahçesinde hükümdarın canı istediğinde sandalla gezebileceği büyüklükte bir havuzun varlığından söz etmektedir.⁹⁰⁴ 1588 yılında Bursa'da bulunan Alman Reinhold Lubenau da, surların yakınındaki hoş bahçenin ortasında kırık kayalarla doldurulmuş bir havuzun bulunduğundan bahseder. Lubenau'nun aktardığına göre, bu havuz kare şeklindedir ve havuzun ortasında dört mermer sütundan inşa edilmiş bir eğlence evi vardır. Eğlence evinin ortasındaki fiskiye ise o gördüğünde artık işlevini yerine getiremez durumdadır.⁹⁰⁵ Broquiére'nin sözünü ettiği havuz bu olmalıdır. Ancak bu havuzun Bizans döneminde mi yoksa Osmanlı döneminde mi inşa edildiği belli değildir.

⁹⁰¹ Neşri, age, c. I, s. 135.

⁹⁰² Köroğlu, Gülgün, "İstanbul'daki Bizans İmparatorluk Sarayları", http://www.obarsiv.com/e_voyvoda_0607.html, 1 Mayıs 2007, s. 2.

⁹⁰³ Köroğlu, Gülgün, "Sur İçinde İmparatorluk Mekânları Konstantinopolis'teki Bizans Sarayları", *Toplumsal Tarih Dergisi*, sy. 152, Ağustos 2006, ss. 12-24, s. 13.

⁹⁰⁴ Broquiére, Bertrandon de la, *Bertrandon De La Broquiére'in Denizaşırı Seyahati*, (ed. Ch. Schefer), Eren Yayınları, İstanbul, 2000, s. 203.

⁹⁰⁵ Lowry, age, s. 27.

Bizans sarayları Rönesans saraylarından farklı olarak, büyük bir blok halinde değil de bahçe içinde birbirine koridor ve merdiven gibi geçiş mekânlarıyla bağlanan dağınık durumdaki farklı yapılardan oluşan kompleksler biçimindeydi.⁹⁰⁶ Tasvirlerden anlaşıldığı kadarıyla, Bizans döneminden kalan Bursa Sarayı da tek bir yapıdan müteşekkil değil, birbirinden ayrı yapılar topluluğu şeklindedir.⁹⁰⁷ Pek tabii Osmanlı döneminde bu saraya birtakım ilavelerde bulunulmuştur.⁹⁰⁸ Böylece “eski saray” ve “yeni saray” kavramları ortaya çıkmıştır.⁹⁰⁹ Eski saray, Bizans imparatorluk sarayından geriye kalanları ifade ederken, yeni saray Osmanlı döneminde inşa edilen yapılardan oluşmuştur.

Sarayın yeri Hisar içinde Manastır ve Saray Mahallesi’nde,⁹¹⁰ Şehadet Camii’nin yakınında, bugünkü orduevi civarındadır.⁹¹¹ Zaten Şehadet Camii’nin diğer bir adı da “Saray Camii”dir.⁹¹² Camiye bu adın verilmiş nedeni, sarayın çok yakınında, hemen karşısında yer almasıdır.⁹¹³ Söz konusu sarayın yeri 1278/1861 tarihli Bursa haritasında da Şehadet Camii’nin tam karşısında olarak gösterilmiştir. Buna göre saray, bir iç kaleyle korunuyordu ve 17 adet yuvarlak kuleye sahipti. Ancak bu, sarayın son şekliydi. Zira haritanın yapıldığı dönemde bazı saray kalıntıları ve sarayın ihata duvarı henüz mevcuttu. Şüphesiz harita eldeki bu somut veriler doğrultusunda oluşturulmuştur. Buna göre iç kalenin ölçüleri 150×110 m. dir.⁹¹⁴ Sarayların çevresinin kalın duvarlarla çevrilmesi Bizans’ta saray geleneğindedir. Bizans sarayları adeta surlarla çevrili bir kent görünümündeydi. Saray bünyesinde imparatorların aileleriyle ikametlerine ayrılan özel konutlarının dışında pek çok farklı birim daha yer alıyordu. Sarayın büyüklüğüne göre taht, tören, yemek salonları, senato, kilise, şapel, hamam, kışlalar, saray çalışanları için barınma mekânları, depo, hazırlık, bakım, sarnıç, ahırlar, oyun salonu, darphane, kuyumcu, değerli kumaş ve giysileri hazırlayan atölyeler de sarayın etrafını çevreleyen

⁹⁰⁶ Köroğlu, İstanbul’daki Bizans İmparatorluk Sarayları, s. 2.

⁹⁰⁷ Miss Pardoe, *Şehirlerin Ecesi İstanbul – Bir leydinin Gözüyle 19. Yüzyılda Osmanlı Yaşamı*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2004, s. 299.

⁹⁰⁸ Ayverdi, age, c. I, s. 117.

⁹⁰⁹ Dağhoğlu, age, s. 66; Belig, age, s. 433.

⁹¹⁰ BŞS, A 4 208a; A 19 37b; A 153 20a.

⁹¹¹ BŞS, A 14 302a; BŞS, A 66 113b; A 19 303a.

⁹¹² BŞS, A 155 43a.

⁹¹³ Neşri, age, c. I, s. 202.

⁹¹⁴ Ayverdi, age, c. I, s. 117.

surların ardında bulunan birimlendendi.⁹¹⁵ Ancak bu birimlerin tamamının Bursa'daki Bizans sarayında bulunduğunu söylemek güçtür. Zira Bursa'daki Bizans sarayı, imparatorun sürekli ikâmet ettiği bir mekân değildi. Burası "Proasteion" denilen sayfiye saraylarından biriydi. Bu saraylar imparatorluk saraylarına oranla daha az sayıda yapıdan meydana geliyordu. Bunlar imparatorluk sarayları kadar uzun süreli kullanılmıyorlardı. İmparator birden fazla sayfiye sarayında dinlenmeye çekiliyordu. Başkent dışındaki bu saraylar, devletin gücünü ve egemenliğini vurgulayan yapılar olarak kabul ediliyorlardı.⁹¹⁶ Bu yüzden de Bizans dönemi saraylarının genel karakteristiğine uygun bir biçimde inşa edilmiş olmalıdırlar. Bünyesinde bazı dini mekânları barındırıyordu. Osman Gazi'nin gömülmek için vasiyette bulunduğu "Gümüşlü Kümbet" imparatorun ibadetine ayrılmış bir şapeldi.⁹¹⁷ (Ek-2 Resim 43)

2. Osmanlı Döneminde Bursa Sarayı

Bursa Osmanlı döneminde bir süre başkentlik görevini yerine getirmiştir. Bursa'daki saray da artık Bizans imparatorlarının sayfiye sarayı olmaktan çıkıp, Osmanlı Devleti'nin payitaht sarayı konumuna yükselmiştir. Bu bağlamda burası için "saray" kelimesinin yanı sıra "darüssaade"⁹¹⁸ kavramı da kullanılmıştır.⁹¹⁹ Osmanlı hükümdarlarından Orhan Gazi, I. Murad ve Yıldırım Bayezid tarafından kullanılan sarayın, zaman içinde ihtiyaçlar doğrultusunda gelişip büyüdüğü muhakkaktır. Ancak Orhan Bey'in İstanbul'a yapılan hareketleri idare edebilmek maksadıyla Hisar içindeki saraydan ziyade, İznik'te bulunduğu da bilinen bir husustur.⁹²⁰ Murad Hüdavendigâr ise 1366 yılında kendisine Edirne'de bir saray yaptırmıştı. Rumeli'deki fetihleri yakından takip edebilmek için zamanının büyük bir kısmını Edirne'deki sarayda geçiriyordu.⁹²¹ Fakat buna rağmen Bursa'yı da ihmal etmiyordu. Hemen sarayın karşısındaki Şehadet Camii'ni cemaate gelmediği gerekçesiyle dönemin Bursa kadısı tarafından şahitliğinin

⁹¹⁵ Köroğlu, agm, s. 2.

⁹¹⁶ Köroğlu, agm, s. 3.

⁹¹⁷ Pardoe, age, s. 297.

⁹¹⁸ Darü's-saâde, saadet, mutluluk evi anlamına gelip, Osmanlı sarayları için kullanılan bir tabirdir. (Pakalın, age, c. I, s. 400.)

⁹¹⁹ BŞS, A 153 20a; A 8 52a.

⁹²⁰ Ahmet Refik, age, s. 144.

⁹²¹ Cezar, Mustafa- Sertoğlu, Mithat, *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, İskit Yayınevi, İstanbul, 1957, c. I, s. 108.

kabul edilmemesi üzerine yaptırdığı rivayeti göz önüne alınırsa, Bursa'yı büsbütün terk etmediği anlaşılır. Yıldırım'ın dönemi ise belki de Bursa Sarayı'nın en ihtişamlı günleri sayılabilir. Yıldırım Bayezid, Niğbolu'da esir ettiği düşman asilzadelerini kurtarmak üzere gelen heyeti Bursa Sarayı'nda kabul etmişti. Onlar için ziyafetler verdirmiş, av partileri düzenletmişti.⁹²² Sırbistan kralının kızkardeşi Olivera ile evlendikten sonra ise Yıldırım, sarayda çeşitli eğlenceler tertiplemeye başladı.⁹²³ Bu durum sarayda hareketli günlerin başlamasına neden oldu. Ayrıca Bursa bu dönemde fiziki açıdan da gelişme gösterdi. 1399 yılında Yıldırım Bayezid tarafından yaptırılan Ulucami hâlen şehrin en büyük ibadet mekânı olarak hizmet vermektedir. 1402 yılında Yıldırım'ın Timur karşısındaki yenilgisinin ardından gelen yağmalamaya kadar Bursa ve sarayda müreffeh bir hayat sürdürülüyordu. Ancak bu yenilgiden sonra Timur'un askerlerince yağmalanan Bursa'da, saray da büyük oranda zarar gördü.⁹²⁴ Hatta kapısı dahi sökülüp götürüldü. Bugün Petersburg'daki Ermitaj (Hermitage) Müzesi'nde sergilenen bu kapı,⁹²⁵ XV. yüzyılın ilk yarısında İspanya kralı III. Enrique'in Moğol imparatoru Timur'a gönderilen elçisi Clavijo tarafından ayrıntılı bir şekilde tasvir edilmiştir. Buna göre kapının kanatları atlı bir adamın rahatlıkla geçebileceği yükseklikte yapılmış, her iki kanadı da gümüş yaldızlarla, altın plakalarla ve mavi minelerle süslenmişti. Kapının bir kanadında gümüşten yapılmış St. Paul, diğesinde St. Peter figürleri itina ile işlenmişti. Her ikisinin de elinde birer kitap bulunuyordu. Clavijo böylesi harikulade bir işçiliğin daha önce ne Moğollarda/Tatarlarda ne de kendisinin mensubu bulunduğu Batı İspanya topraklarında görülmediğini söyleyerek bu esere olan hayranlığını ifade eder.⁹²⁶

Çelebi Mehmed döneminde Bursa, Edirne'nin öne çıkmasıyla biraz ikinci plana düşmüşse de, henüz önemini tamamen kaybetmemişti. Çelebi Mehmed ve II. Murad'ın

⁹²² Koyunluoğlu, age, s. 92; Cezar, age, c. I, s. 109.

⁹²³ Aşıkpaşaoğlu, age, s. 71.

⁹²⁴ Neşri, age, c. I, s. 356.

⁹²⁵ Hızlı Mefail, "Bursa Saray Kapısı Nerede?", *Bursa Araştırmalar Dergisi*, sayı 6, Ağustos, 2004, Bursa, s. 53-55.

⁹²⁶ Clavijo, Ruy Gonzales de, *Embassy to Tamerlane 1403-1406*, (trc. Guy Le Strange), (ed. Fuat Sezgin), Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, Frankfurt, 1994, s. 269; Ross Marvin Chauncey, "A pair of lost Byzantine Doors", *Journal of the American Oriental Society*, Vol., 60, No. 4 (Dec. , 1940), s. 576-578.

cülusları bu şehirde gerçekleşmişti.⁹²⁷ Çelebi Mehmed tahta çıktıktan sonra Timur'un askerlerince harap edilen Bursa şehrinin imarına öncelik vererek, Bursa'nın Osmanlı Devleti nazarındaki önemini ortaya koymuş oldu.⁹²⁸ Ancak 1453'te İstanbul'un fethiyle Bursa ve dolayısıyla Bey Sarayı bir daha asla eski itibarına kavuşamadı.⁹²⁹ Yine de Bey Sarayı padişah ve ailesinin zaman zaman konakladığı bir mekan olarak muhafaza edildi. Fakat artık padişah ve ailesinin gösterişli düğünlerine ve eğlencelerine ev sahipliği yapmaktan oldukça uzaklaşmıştı. Aslında Bursa Sarayı'nın şahit olduğu düğünlerin eğlencelerin sayısı çok da fazla değildi. Bursa Sarayı'nda icra edilen en gösterişli düğün, Yıldırım'la Germiyanoglu Süleyman Bey'in kızı Devlet Hatun'un düğünüydü. Kütahya, Simav, Eğrigöz ve Tavşanlı'nın çeyiz olarak verildiği bu düğüne, Karamanoğlu, Hamidoğlu, Mentешеoğlu, Saruhanoğlu, Aydın, Tekeoğlu ve Kastamonu'dan İsfendiyar Beyi ve Mısır Sultanı davet edildi.⁹³⁰ Tüm bu beylerin kendileri yahut elçilerinin katıldığı düğünde çok kıymetli hediyeler verildi. Gelen konuklar belli bir protokole göre oturtuldular. Evrenos Bey, yüz erkek köle ve yüz de cariyeyle ellerinde altın ve gümüşten tepsiler içinde kıymetli eşyalar, paralar olduğu halde hediye olarak sundu. I. Murad düğün sahibi olarak, bu hediyeleri orada hazır bulunan davetliler arasında bölüştürdü.⁹³¹ Bursa Sarayı'nın şahit olduğu en muhteşem evlenme düğünü I. Murad zamanında meydana geldiği gibi, en debdebeli sünnet düğünü de yine I. Murad döneminde yapılmıştır. I. Murad'ın şehzadeleri Bayezid, Yakup Çelebi ve Savcı Bey'in sünnet olmaları şerefine düzenlenen eğlencelerde Karagöz oyununa benzer "zill u hayal" adı verilen bir oyun da oynanmıştır.⁹³² Ancak bu saraydaki ilk izdivac, I. Murad zamanındaki bu düğünle gerçekleşmiş değildi. Osmanlı sarayına gelen ilk gelin, 747/1345-1346 yılında Orhan Gazi'yle evlenen Kantakuzen'in kızı Theodora'dır.⁹³³ Theodora, yabancı hükümdarlarla evlendirilen diğer tüm Bizans prensesleri gibi Silivri'den muhteşem bir düğünle Bursa'ya uğurlanmıştı. Artık 67

⁹²⁷ Aşıkpaşaoğlu, age, s. 82, 93; Hoca Sadeddin, age, c. II, s. 13, 120; Neşrî, age, c. II, s. 555; *Oruç Beğ Tarihi*, (haz. Nihal Atsız), Tercüman 1001 Temel Eser, ts. , s. 78.

⁹²⁸ Hoca Sadeddin, age, c. II, s. 13.

⁹²⁹ Koyunluoğlu, age, s. 97-98.

⁹³⁰ Neşrî, age, c. I, s. 205.

⁹³¹ Neşrî, age, c. I, s. 207.

⁹³² Cezar, age, c. I, s. 108, 109.

⁹³³ Ahmed Refik, age, s. 145; Uzunçarşılı, age, c. I, s. 156; Uluçay, Çağatay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, Ankara, 1992, s. 5.

yaşında olan Orhan Gazi'nin üçüncü eşi, genç ve güzel Theodora'nın Müslüman olmadığı, Bursa Sarayı'nda kendi dinini yaşamaya devam ettiği bilinmektedir.⁹³⁴ (Ek-2 Resim 44)

3. İstanbul Başkent Olduktan Sonra Bursa Sarayı

Bursa Sarayı, Bursa payitaht olmaktan çıktıktan sonra da saray olarak kullanılmaya devam etmiştir. Bevvabları (kapıcıları), askerleri ve diğer görevlileriyle birlikte saray düzeni içinde var olmuştur. Osmanlı döneminde de kalenin içinde ikinci bir içkale ile korunmaya devam eden saray, büyük ve gösterişli tek bir yapı olmaktan ziyade farklı zamanlarda, farklı ihtiyaçlara göre yapılmış yapılar topluluğu görünümü arz etmiştir. Bu yapıların arasında konut olarak kullanılmak üzere yapılan binaların yanı sıra, mutfak, ahır, fırın, ambar v.b. saray halkının ihtiyaçlarını temin etmek için yapılan farklı birimler de yer alıyordu.

a. Ahır-ı has

Ahır-ı has, tıpkı sarayın kendisi gibi eski ahır ve yeni ahır namıyla iki kısımdan müteşekkildi. Kapsamında hayvan ahırları, arpa, saman ve ot ambarlarının yanı sıra ağaya mahsus oda, mutfak ve ağa örtmesi denilen diğer bir ahır bulunuyordu.⁹³⁵ Zaman zaman onarıma ihtiyaç gösteren ahır için Safer 897/Aralık 1491'de 12.000 akçe sarfedilmiştir.⁹³⁶ XVII. asır sonlarında sarayın diğer bölümleriyle beraber esaslı bir tamirden geçirilmiş ve saraç odalarıyla birlikte ahırın tamirine 5.053.816 akçe harcanmıştır.⁹³⁷ Ahır-ı hasta çalışanlar, tekalif-i örfiye ve avarız-ı divaniye gibi vergilerden muaf tutuluyordu. Bunlar Bursa'nın kuzeyindeki Ilgarlar Mahallesi'nde oturan gayrimüslimlerdi ve Bursa'nın fethinden itibaren bu işi sürdürüyorlardı.⁹³⁸ Ayrıca meyhaneciler sınıfı da has ahırdaki hayvanlar için gerekli olan kuru otların nakli ve çayıra salıverilen beylik hayvanların, korunup kollanmasıyla mükelleftiler.⁹³⁹

⁹³⁴ Ahmet Refik, age, s. 145-147.

⁹³⁵ Kepecioğlu, BK, c. I, s. 99.

⁹³⁶ BŞS, A 8 272b.

⁹³⁷ Kepecioğlu, BK, c. IV, s. 120.

⁹³⁸ Kepecioğlu, BK, c. I, s. 293.

⁹³⁹ Kepecioğlu, BK, c. III, s. 334.

1013/1604 yılında has ahırda çalışan görevli sayısı 54 civarındaydı.⁹⁴⁰ Bu kişilerin maaşları genelde merkez tarafından ödenmekle birlikte, bazen hassa harc emini tarafından da ödendiği oluyordu.⁹⁴¹

Saraydaki ahır için zaman zaman tay ve beygir alımı yapılıyordu. 932/1526'da hassa ahır için 200, 980/1572'de ise 190 beygir satın alınmıştı.⁹⁴² Satın alınıp yetiştirilen atlar öldüklerinde derileri ahır kethüdası ya da seyislerden biri tarafından mahkemeye götürülüp, ölen atın yaşı ve ölüm tarihi sicil defterine kaydettiriliyordu.⁹⁴³

Hassa ahır için yapılan masraflar, Bursa hassa harc emini tarafından karşılanmaktaydı. Bu masraflar arasında ahırın bakım ve onarımının yanı sıra, içerisinde bulunan hayvanların yem, nal, mih ve kandil yağı gibi ihtiyaçları yer alıyordu. Arpa ve yonca buradaki hayvanların en çok tükettikleri yiyeceklerdi. Arpa pazardan satın alınıyordu. Ancak yoncanın elde edilmesi, arpaya göre oldukça zahmetliydi. Sırf has ahırdaki hayvanların yonca ihtiyacını karşılamakla sorumlu Kite kazasına bağlı pek çok köy bulunuyordu.⁹⁴⁴

b. Anbar-ı Hassa

Sarayda yer alan diğer birimler arasında anbar-ı hassa, simithane ve helvahane de bulunuyordu.⁹⁴⁵ Bursa ve çevresinden elde edilen buğday anbar-ı hassada toplanıyor ve nakkadlar⁹⁴⁶ tarafından kalitesine göre has ve fodula şeklinde sınıflandırılması yapılıyordu. Has, kaliteli buğday depolanıyor ve bu buğday gerekli işlemler yapıldıktan sonra öğütülmek üzere değirmenlere gönderiliyordu.⁹⁴⁷ 996/1588 yılında Bursa'ya ziyaret eden Alman Reinhold Lubenau, Bursa'daki eski sarayı gezerken, acemioğlanların burada buğdayları önce türlerine göre ayırıp, sonra da defalarca yıkayıp kuruladıklarını gözlemlemiştir.⁹⁴⁸ Yaklaşık bir asır sonra 1086/1675 yılında Bursa'daki izlenimlerini aktaran Covell ve Wheler de eski sarayın, buğdayları temizlemek ve

⁹⁴⁰ Bilgin, age, s. 179.

⁹⁴¹ Bilgin, age, s. 128, 178, 179.

⁹⁴² Kepecioğlu, BK, c. I, s. 261.

⁹⁴³ BŞS, A 19 304a, 305a.

⁹⁴⁴ Bilgin, age, s. 178,179.

⁹⁴⁵ BŞS, A 58, 22a.

⁹⁴⁶ Nakkad; bir şeyin iyisini kötüsünden ayıran kimse. (Devellioğlu, age, s. 802.)

⁹⁴⁷ Bilgin, age, s. 153.

⁹⁴⁸ Lowry, age, s. 27.

Topkapı Sarayı için kaliteli un yapmak amacıyla kullanıldığını bildirmişlerdir.⁹⁴⁹ Hassa ambar giderleri arasında yer alan tekne yapımı, alımı ve ıslak buğdayların konulması için yapılan çuval masrafları da, buğdayların büyük teknelerde yıkanıp, kurutulduklarına işaret eder. Bundan sonra buğday kalburdan geçirilip, aş buğdayı ve tarhana yapımı için gerekli miktarı ayrılıp, öğütölmek üzere değirmenlere gönderiliyordu.⁹⁵⁰ Bu şekilde elde edilen has un, saray-ı atik/eski sarayda bulunan buğday anbarına taşınıp burada depolanıyordu. Ancak XVII. yüzyılda bu anbar yeterli gelmemiş olacak ki bir yenisi daha inşa edildi.⁹⁵¹ Depolanan bu un, İstanbul'daki sarayda kullanılmak üzere tedricen İstanbul'a naklediliyordu.⁹⁵² Bursa Sarayı'nda bulunan buğday, sadece un imalatı için kullanılmıyordu. "Gendüm küfte" denilen ve yemek yapmak için kullanılan dövölmüş buğday, bulgur ve tarhana da buğdaydan elde edilen diğeri ürünlerdi.⁹⁵³ Bulgur ve tarhana, üzerinde çatısı olan özel bir alana serilerek kurutuluyordu.⁹⁵⁴ Bu arada buğday öğütölmüş elendikten sonra geriye kalan kısmı, yani kepek de ayrı bir anbarda depolanıyordu.⁹⁵⁵

Revgan-ı sade (sadeyağ)⁹⁵⁶ hassa-ı hümayuna gönderilmek üzere alınan ürünlerden biriydi. Yağ talebiyle ilgili hükümlerde yağın iyisinden olması özellikle belirtiliyordu. XVI. yüzyılın sonlarında ise Bursa'dan alınacak yağın çeşidinin "karakeçili" olması isteniyordu.⁹⁵⁷ Zilhicce 953/Şubat 1547'de 28.615 vukiyye revgan-ı sade satın alınıp, ambara teslim edilmişti. Bu yağın bir kısmı İstanbul'a gönderilmiş, kalanı tekrar tartılarak depo edilmeye devam edilmişti.⁹⁵⁸ Şu halde sadeyağ da Bursa Sarayı'nda İstanbul'daki saraya gönderilmek üzere depolanan ürünler arasındaydı.

⁹⁴⁹ Lowry, age, s. 29.

⁹⁵⁰ Bilgin, age, s. 153.

⁹⁵¹ BŞS, B 116 8b.

⁹⁵² Bilgin, age, s. 45.

⁹⁵³ Bilgin, age, s. 161, 162, 163.

⁹⁵⁴ BŞS, B 90 58b; B 116 8b.

⁹⁵⁵ BŞS, B 116 8b.

⁹⁵⁶ Sütten elde edilen yemeklik yağ. (Gövsa, age, c. 5, s. 2353) Sadeyağ koyun sütünden yapılan tereyağından elde edilir. Tereyağının eritilerek su ve diğeri tortu bırakacak maddelerden arındırılmasıyla sadeyağ denilen yemeklik yağ ortaya çıkar.

⁹⁵⁷ Bilgin, age, s. 164.

⁹⁵⁸ BŞS, A 43 70a.

Anbar-ı hassa, 1082/1671 yılında kapsamlı bir tamirden geçirildi. Tavan, döşeme ve duvarları yenilendi. Anbarları onarıldı.⁹⁵⁹

c. Simithane

Bursa'daki simitkârhanesi İstanbul'un dışında olduğu halde İstanbul'daki matbah-ı âmireye bağlı olan tek işletme idi.⁹⁶⁰ Sarayın has un ihtiyacının tamamının karşılandığı Bursa'da tesis edilen bu kuruluştaki görevli simitçiler, buğdayın temininden öğütülmesine kadar bütün safhalarda hizmet görmekteydiler. Simit işletmesinin hizmet binası, Bursa'daki saray-ı amire içindeydi.

Bu simidhane için özel bir ambar ihdas edilmişti ve buradan sorumlu simit unu ambarcısı ve simid buğdaycısı gibi görevliler mevcuttu.⁹⁶¹ Hassa simidhanesinin başında bulunan kişiye ise simitçi başı (ser-simidgerân) ünvanı veriliyordu.⁹⁶² Simitçi başı olan kişi bu makama gelmeden önce genellikle, simidhanenin diğer birimlerinde görev yapmış kişiler arasından seçiliyordu.⁹⁶³ Simitçi başları bazı dönemlerde işinde mahir simitçi bulmakta güçlük çektikleri için becerikli buldukları acemi oğlanların, simitçiler bölüğüne naklini talep ediyorlardı.⁹⁶⁴ Simitçiler aslen Matbah-ı Âmireye bağlıydılar.⁹⁶⁵ Matbah-ı Âmire personeli ise Acemi oğlanlardan teşekkül ettiriliyordu. Ocak sistemine göre teşkilâtlanıyorlardı. Buna göre her grup bölüklere ayrılıyor ve her bölüğün başına bir bölükbaşı tayin ediliyordu.⁹⁶⁶ Simitçilerin askerlerden seçilmesi bazen çevre halkının rahat ve huzurunu kaçırarak birtakım olaylara neden olabiliyordu. İsa Bey Fenarî Mahallesi'nde yaşanan bir olayda, hassa simit kârhanesinde simitçi olan Helvacıoğlu Mustafa, beş-on levent ile birlikte hırsızlık amacıyla merdiven dayayıp bir eve girmeye çalışırken ev sahibi tarafından fark edilmişler, fakat kaçmayı da başarmışlardı. Yapılan takip sonucunda Helvacıoğlunun

⁹⁵⁹ BŞS, B 116 8b.

⁹⁶⁰ Bilgin, Arif, "XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Sarayın İaşesi", *Osmanlı*, Ankara, 1999, c. IX, s. 206.

⁹⁶¹ BŞS, A 58 63b.

⁹⁶² BŞS, A 44 67b.

⁹⁶³ BŞS, A 58 63b.

⁹⁶⁴ BŞS, A 58 22a.

⁹⁶⁵ Bilgin, age, s. 45.

⁹⁶⁶ Bilgin, agm, s. 206.

simit karhanesinde sakin olduğu, fakat bir gece öncesi kaçtığı anlaşıldı. Söz konusu simitçi örgütlü biçimde suç işleyen biri izlenimi uyandırmaktadır.⁹⁶⁷

Acemi oğlanlarının verdikleri zarar sadece çevre halkına değildi. Bazen sarayda saklanan unları kendilerine menfaat temin etmek amacıyla sarayın dışına çıkarabiliyorlardı. 956/1549 yılında yaşanan bir olayda, Hızır b. Abdullah adındaki acemi oğlanı, saray için saklanan unlardan bir miktarını çuvalla dışarıya çıkarıp, Davut isimli bir yahudiye emanet olarak vermişti. Üstelik bu, onun ilk vak'ası değildi. Hatta bu yüzden İstanbul'a gönderilmiş, bir süre orada hizmet ettikten sonra tekrar geri gelmişti.⁹⁶⁸

Bursa simitçileri, yaptıkları işin niteliğine göre; buğdaycı, ambarcı ve simitçi gibi branşlara ayrılmışlardı. Yaptıkları işlerde kendilerine yardımcı olan, yeniçeri ağasına bağlı bir acemi oğlanları grubu bulunuyordu. Ayrıca bazen buğday ve un hizmetinde görevlendirilmek üzere İstanbul'dan kilerci, kapıcı, buğdaycı ve ekmekçiler Bursa'ya gönderilebiliyorlardı. Sarayda çalışan bu görevliler ücretlerini hassa harç eminininden alıyorlardı. Simitçiler, XVI. yüzyıl ortalarında 16 kişi iken, yüzyılın sonunda sayıları iki katına çıkmıştır. XVII. yüzyılın ilk yarısında simitçilerin sayısında sürekli bir azalma yaşanmaya başlanmıştır. 1628'de 31 kişi iken, 1631 yılında bu sayı 24'e kadar inmiştir. Yüzyılın ortalarına gelindiğinde ise, maaş defterlerinde bu grubun adına hiç rastlanmaz olmuştur. Fakat bu durum, Bursa'da buğday ve un hizmetinde çalışan grubun istihdamından vazgeçildiği anlamına gelmemektedir. Zira yüzyılın ikinci yarısına ait olan bir buğday defteri Bursa'da bu dönemde simitçilerin varlığını henüz sürdürdüklerini göstermektedir.⁹⁶⁹

Simithane, XVII. yüzyılda oldukça yıpranmıştı.⁹⁷⁰ Bu yüzden anbar-ı hassa ile birlikte ayrıntılı bir şekilde onarıldı. Yağmurda akan çatısı aktarıldı, duvarları tahta ile kaplandı.⁹⁷¹

⁹⁶⁷ BŞS, B 14 68a.

⁹⁶⁸ BŞS, A 44 67b.

⁹⁶⁹ Bilgin, age, s. 46.

⁹⁷⁰ BŞS, B 90 58b.

⁹⁷¹ BŞS, B 116 8b.

d. Helvahane

Bursa Sarayı'nda bulunan helvahanede Hassa-i Hümayuna gönderilecek çeşitli yiyeceklerin yapımı gerçekleştiriliyordu. Bunlar daha ziyade şerbet, rubb ve turşu çeşitleriydi. Rubb, bir çeşit meyva suyu, meyvanın koyu şurubu, meyve peltesine deniyordu. Meyvelerin şırası çıkarıldıktan sonra şıranın kaynatılmasıyla elde ediliyordu.⁹⁷² Bunlardan nar rubbu (rubb-ı enar)/nar şerbeti ve koruk rubbu Bursa'nın İstanbul'daki saray için hazırladığı şerbetler arasındaydı. İstanbul'a düzenli olarak gönderiliyorlardı.⁹⁷³

Bir muhasebe kaydından anlaşıldığı kadarıyla koruk⁹⁷⁴ rubbunun hazırlanmasında 1604 yılında 10.600 kıyve (13,6 ton) koruk kullanılmıştır. Ham koruk için ödenen ücret 14.130 akçedir. Satın alınan bu koruk, küfün sepetlerine konularak değirmene götürülüyor ve burada şıra haline gelmesi sağlanıyordu. Değirmenci için 1604'de ödenen ücret 300 akçeydi. Artık sıvı hâle geldiği için nakliyesinde kullanılacak rubbun muhafazası içinse 150 akçe karşılığında 3 adet fiçı satın alınmıştır. Bu fiçılar sıvının akmasını önlemek için dışları ziftlenip, 350 akçe nakliye ücreti ödenerek Bursa Sarayı'ndaki helvahaneye taşınıyordu. Burada değirmenden getirilen şıra, 60 akçeye yeni kalaylatılmış olan kazanlarda, 9 ırgatın da yardımıyla helvacılar tarafından odun ateşinde kaynatılıyordu. Rubb kıvamı elde edilince kaynatma işlemine son verilip, rubb hasırın üzerine serilen kirpasa⁹⁷⁵ dökülerek soğumaya bırakılıyordu. Soğuma gerçekleşikten sonra rubb tekrar varillere konulup, İstanbul'a nakledilmeye hazır hâle geliyordu.⁹⁷⁶ Nar şerbetinin yapımı hakkında bu derece ayrıntılı bilgiler bulunmamaktadır. Ancak bazı kayıtlarda nar şerbetinden rubb şeklinde söz edilmesi, onun şerbetle rubb arasında bir kıvamda yapıldığına işaret etmektedir.⁹⁷⁷

⁹⁷² Bilgin, age, s. 160.

⁹⁷³ Bilgin, *Osmanlı Saray Mutfağı (1453-1650)*, İstanbul, 2004, s. 140.

⁹⁷⁴ Koruk, üzümün henüz olgunlaşmamış, henüz ekşi ve yeşil haline verilen addır. Gövsa, age, c. III, s. 1496.

⁹⁷⁵ Kirpas; Pamuklu veya keten dokuma bez. Kirpas astarlık ve gömleklik olarak yeniçerilere verilir. (bkz. Sertoğlu, Midhat, *Osmanlı Tarih Lugatı*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1986, s. 188)

⁹⁷⁶ Bilgin, Bursa Hassa Harc Eminliği, s. 158, 159, 160.

⁹⁷⁷ Bilgin, age, s. 159.

Bursa'daki sarayda Topkapı Sarayı için üretilen diğer bir ürün ise nane turşusuydu. Nane turşusu Bursa'daki sarayda bulunan helvaheneye bağlı bir birim olan turşuhanede hazırlanıyordu. Turşu yapımı için merkezden gönderilen helvacılar görevlendiriliyordu. 1614 yılına ait bir muhasebe kaydında⁹⁷⁸ nane turşusunun yapımında çalışan 750 işçiye ücret ödendiği görülmektedir. Nane için 6.719 akçe ödenirken, turşu yapımında kullanılan sirke v.b. diğer malzemeye ve nakliyeye 21.282 akçe harcanmıştır.⁹⁷⁹

4. Saray Personeli

Sarayda yukarıda adı geçen birimlerde hizmet verenlerin dışında da bazı görevliler bulunuyordu. Bunlar sarayın asayişini sağlayan kimselerdi.

Saraydar: Sarayın baş sorumlusuydu. Aldığı ücret XVI. yüzyılda ayda bir müd buğdaydı.⁹⁸⁰ Emri altında çalışan yeniçerilerin hizmetinden memnun olmadığı takdirde değiştirilmelerini isteyebiliyordu.⁹⁸¹ Bazen de yeniçeriler kendileri görev değişimi talebinde bulunuyorlardı.⁹⁸² Ancak bu taleplerini yönetime bildirmeleri de yine saraydar vasıtasıyla gerçekleşiyordu. Fakat görev değişimleri her zaman isteğe bağlı olmuyordu. Zira 924/1518 yılında sarayda hizmet eden dört oğlandan biri öldüğü, biri sakatlandığı ve biri de levend olup çıkıp gittiğinden, saraydar üç oğlana ihtiyaç duyulduğunu bildirmiştir.⁹⁸³

Bevvablar: Sarayın kapılarını beklemekle görevliydi. Topkapı sarayındaki bevvabların kapıları beklemenin dışında da bazı vazifeleri vardı. Divan günleri müracaat edenlere rehberlik ve hiç kimsenin kapılardan silahla geçmesine izin vermemek gibi. Divanda birinin cezalandırılması, darbedilmesi gerektiğinde bu iş bevvablara verilirdi.⁹⁸⁴ Bursa'daki saray kapıcılarının da öncelikli görevi şüphesiz kapıları beklemektir. Bu görev esnasında sarayın güvenliği açısından silahlı kimse

⁹⁷⁸ Bilgin, age, s. 159. (Kiril ve Metody Kütüphanesi (Sofya), Defter Fonu, nr. 46, 20a)'dan naklen.

⁹⁷⁹ Bilgin, age, s. 159.

⁹⁸⁰ BŞS, A 58 64a.

⁹⁸¹ BŞS, A 19 79a.

⁹⁸² BŞS, A 19 76a.

⁹⁸³ BŞS, A 25 204b.

⁹⁸⁴ Sertoğlu, age, s. 173.

sokmamaları gerekiyor olmalıydı. Bevvablar ücretlerini çeşitli haslardan alıyorlardı.⁹⁸⁵ Bursa Darphanesi mahsulü de bunlar arasındaydı. 896/1491 yılında Bursa Darphanesi âmili resm-i bevvab için 868 akçe ödemişti.⁹⁸⁶ Bevvablık hizmetini yürütenlerin Müslüman olmaları şart değildi. Gayrimüslimler de bevvab olabiliyordu.⁹⁸⁷

B. DARPHANE

Darphane, vurma, basma anlamlarına gelen Arapça bir kelime olan “darb” ile, Farsça ev anlamındaki “hane” kelimesinin birleşiminden oluşmuş bir kelimedir. Böylece anlamı paranın darb edildiği, yani basıldığı mekânı ifade eder. Darphane, kurum olarak paranın basılmaya başlamasıyla birlikte ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla darphanenin tarihi paranın tarihi kadar eskidir ve paranın mucidi Batı Anadolu’daki Lidyalılar tarafından kullanılmaya başlanmıştır. Paranın basımı için kullanılan aletler önceleri, örs, çekiç ve zımba (punc)dan ibaretti. Sikke adı verilen para, altın, gümüş veya bakırın, küçük kalıplara dökülmesiyle elde ediliyordu.⁹⁸⁸

Osmanlı Beyliği kurulduğu sıralarda Anadolu’da Bizans, Selçuklu ve İlhanlı sikkeleri kullanılıyordu. Osmanlı beyliği de diğer Anadolu beylikleri gibi İlhanlılara vergi ödüyordu.⁹⁸⁹ Ancak Bursa’nın fethinden sonra Orhan Gazi tarafından bağımsızlığın da bir alameti olmak üzere sikke darbedildi.⁹⁹⁰ Böylece tarihi ve basım yeri bilinen ilk Osmanlı parası 727/1327 yılında Orhan Bey tarafından Bursa’da bastırılmış oldu. Ancak Osman Bey’e ait olduğu öne sürülen bir gümüş sikke de bulunmaktadır.⁹⁹¹ Osman Bey’e ait olduğu iddia edilen bu sikkede darb yeri ve darb tarihi yer almamaktadır. Osman Gazi’nin hükümdarlığı döneminde Bursa henüz alınmadığına göre, eğer bu para gerçekse Bursa’nın dışında bir darphanede basılmıştır. Bu durumda Bursa darphanesi Osmanlı’nın ilk darphanesi olma özelliğini de kaybetmiş

⁹⁸⁵ BŞS, A 3 400 a, 400b.

⁹⁸⁶ BŞS, A 8 16b, 188b.

⁹⁸⁷ BŞS, A 3 400a, 400b.

⁹⁸⁸ Yatak, Süleyman, “Darphane Müessesesi ve Tarihte Darphane”, *Türk Dünyası Dergisi*, sy. 2, 1987, ss. 40-46, s. 40.

⁹⁸⁹ Yatak, agm, 40.

⁹⁹⁰ Sahillioğlu, Halil, “Darphane”, *DİA*, İstanbul, 1993, c. 8, ss. 501-505, s. 501; Yatak, agm, s. 41.

⁹⁹¹ Artuk, İbrahim, “Osmanlı Beyliği’nin Kurucusu Osman Gazi’ye Ait Bir Sikke”, *Türkiye’nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920)*, Ankara, 1980, s. 27-31.

olur. XVI. yüzyıl tarihçilerinden Hadidî'nin bir beyti de ilk sikkenin Osman Gazi döneminde darbedildiğini doğrular niteliktedir.

Buyurdu akçeye sikke kazalar

Ki Osman bin Ertuğrul Yazalar.⁹⁹²

Ancak yine de tarihi ve darb yeri kesin olarak bilinen ilk Osmanlı akçesi Bursa darphanesinde basılmıştır. Dolayısıyla Osmanlı devletinin ilk resmî darphanesi Bursa'dadır. Bursa'daki bu darphane, Hisar'da ve kale duvarına yakın bir yerde bulunmaktaydı.⁹⁹³ Saltanat kapıya oldukça yakın olan bu bina, 1950'li yıllara kadar ayakta idi. Ancak bugün bu binadan herhangi bir iz bulunmamaktadır. Fakat günümüzde Kur'ân kursu olarak kullanılan ve önceden darphane mescidi olduğu bilinen binanın hemen yanındaki boş arsanın darphanenin yeri olduğu zannedilmektedir.

Peki bu darphane Bizans döneminde de mevcut muydu? Eğer bina olarak mevcutsa, yine darphane olarak mı hizmet veriyordu? Yoksa Orhan Gazi tarafından mı inşa ettirilmişti? Elimizde şu an bulunan bilgilerle bu sorulara şimdilik kesin cevaplar vermek mümkün gözükmemektedir. Ancak, Oğuz Tekin'in "Bizans Sikkeleri" adlı eserinde yer alan Bizans dönemindeki önemli darphanelerin adları arasında Bursa yer almamaktadır.⁹⁹⁴ Ayrıca Kepecioğlu, kaynak göstermeksizin darphanenin Orhan Gazi tarafından inşa edildiğini bildirmektedir.⁹⁹⁵ Bizans döneminde Bursa'nın oldukça küçük bir kent, hatta kasaba olduğu düşünülürse, o dönemde Bizans'ın burada para basmış olma ihtimali hayli düşüktür. Ayrıca Bursa'da maden yatakları da bulunmuyordu. O dönemdeki para basma tekniklerine göre gerekli olan aletlerin buraya getirilip yerleştirilmesi de herhalde kısa sürede mümkündür. Zira bu dönemde para, darb usulü ile basıldığı için alet-edavattan ziyade insan gücüne ihtiyaç hissedilmekteydi. Darb işlemi için gerekli olan malzemeler; ocak, örs, çekiç, terazi, maşa, sikke ve kalıplardan

⁹⁹² Sahillioğlu Halil, "Akçe", DİA, İstanbul, 1989, c. 2, s. 225. (Hadidî, Tevârih-i Âl-i Osman, İÜ ktp, TY, nr. 1268, vr. 22a.)'den nakil.

⁹⁹³ BŞS, A 145, 27a.

⁹⁹⁴ Tekin, Oğuz, *Yapı Kredi Koleksiyonu Bizans Sikkeleri –Byzantine Coins-*, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 1999, s. 11, 42.

⁹⁹⁵ Kepecioğlu, BK, c. I, s. 349.

oluşuyordu.⁹⁹⁶ Tabii darphanede kullanılan ocağın yakıtı için odun veya kömür de gerekliydi. Burada ısıtılmış bir parça metal, iki kalıbın arasına yerleştiriliyor ve üstteki kalıba çekiçle vuruluyordu. Böylece alt ve üst kalıpların üzerindeki desenler sikkenin her iki yüzüne de işlenmiş oluyordu.⁹⁹⁷ Bu işlemlerin gerçekleşeceği bir binanın yapımı da Bursa'nın fethinden ilk Osmanlı akçesinin kestirildiği zaman olan 727/1327 yılına kadar geçen aşağı yukarı bir yıllık bir sürede herhalde gerçekleştirilebilirdi.

Orhan Gazi'ye ait olan ilk akçede; darb yeri, tarihi ve kim tarafından darbettirildiği yazılmıştır. Buna göre paranın bir yüzünde, “es-sultanü'l-a‘zam, Orhan b. Osman, halledallahu mülkehu” / “Yüce sultan Orhan b. Osman, Allah mülkünü daim kılsın” yazarken, diğer yüzünün ortasında; “La ilahe illallah Muhammedu'r-Rasulullah” ve bu yazının kenarlarında dört halifenin adları bulunmaktadır.

Bursa'daki darphanede para basılmaya başlanması, Osmanlı Devleti'nin tarihinde siyasî anlamda da önemli bir aşamadır. Zira bir hükümdarın kendi adına sikke darbettirmesi, Şark-İslâm devlet geleneğinde egemenliğin iki önemli simgesinden biri kabul ediliyordu. İlki hutbe okutmakdı ve bu şart Dursun Fakih'in Söğüt'te bir Cuma namazında okuduğu hutbe ile yerine getirildi. İkinci önemli devletleşme göstergesi olan sikke darbtı da Orhan Gazi tarafından ilk başkent olan Bursa'nın alınışından kısa bir süre sonra gerçekleştirildi.⁹⁹⁸ Bu dönemde beylikler daha çok İlhanlı sikkelerini kullanıyorlardı. İlk Osmanlı akçelerinde de İlhanlı sikke desenleri görülmektedir. Hatta Philip Remler, İlhanlıların küçük gümüş sikkelerinden oluşan bir havuzun, Anadolu beylikleri bağımsızlıklarını kazandıktan yıllar sonra bile basılan sikke desenleri için kaynak olarak kullanılmaya devam ettiğini iddia etmektedir.⁹⁹⁹

⁹⁹⁶ Artuk, Cevriye-İbrahim, “Kanuni Sultan Süleyman Zamanındaki Darphaneler”, *II. Uluslararası Türk-İslâm Bilim ve Teknoloji Tarihi Kongresi*, İTÜ, 28 Nisan- 2 Mayıs 1986, ss. 146-159, s. 147;

⁹⁹⁷ Pamuk, Şevket, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, İstanbul, 2003, s. 40; Artuk Cevriye-İbrahim, “Osmanlı İmparatorluğu Zamanındaki Darphanelere Genel Bir Bakış”, *I. Uluslar arası Türk-İslâm Bilim ve Teknoloji tarihi Kongresi*, İTÜ, 14-18 Eylül 1981, c. III, s. 269-273.

⁹⁹⁸ Özcan Ruhi, “Osmanlı Devleti'nde XVII. Yüzyılda Yapılan Sikke Tashihleri”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sy. 17, Bahar 2005, ss. 237-266, s. 238.

⁹⁹⁹ Pamuk, age, s. 34-35. (Remler, Philip, “Ottoman, Isfendiyarid and Eretnid Coinage: A Currency Community in Fourteenth Century Anatolia”, *American Numismatic Society Museum Notes* 25, (1980), 167-169, 188.)'den alıntı.

Orhan Gazi tarafından darb ettirilen ilk Osmanlı paraları, 1 dirhem 13,3/4 kırat (5,95 gr.), 11,1/2 k. (2,30 gr.) ve 5,3/4 k. (1,15 gr.) ağırlığında olmak üzere üç çeşitti.¹⁰⁰⁰ Bunlara teklik, ikilik ve beşlik deniyordu.¹⁰⁰¹ Teklik akçe miskalin¹⁰⁰² dörtte biri ağırlığındaydı (1,15 gr.). Bu akçe türünün darbına Orhan döneminden sonra da devam edilmiştir. Osmanlı akçesi olarak bilinen akçe türü de bu olmuştur. Devletin gelir ve giderlerinin hesaplamalarında bu akçe türü, bir ünite (para birimi) olarak kabul edilmiştir. İkilik ve beşlik akçe türlerinin ise Orhan Gazi'den sonra darbettirilmediği düşünülmektedir. Zira bu tür akçelere çok nadir rastlanmaktadır. Nitekim Fatih'in 1470'de "akçe-i büzürg" veya "gümüş-i sultaniye" adıyla darbettiği onluk "Muhammed Hânî" ye kadar akçenin gümüşten katları veya küsuratı basılmamıştır.¹⁰⁰³

Osmanlı Devleti'nde ilk gümüş sikkelerin basıldığı 727/1327 yılından Fatih dönemine kadar akçenin gümüş içeriğinde fazla bir değişiklik olmamıştır. Bu dönemde istikrarlı bir para politikası görülmüştür. Gümüş akçeler devletin belirlediği standartlara göre temiz ya da halis ayar gümüşten darb ettiriliyordu. Bu paraların içerisine bakır veya başka herhangi bir metal karıştırılmıyordu. Ancak zaman içerisinde kıymetli madenlerin azalması nedeniyle, Fatih'in ilk tahta çıktığı dönemde, 1444 yılında ilk tağşiş de gerçekleşti. Tağşiş, akçenin ağırlığının ve gümüş içeriğinin azaltılması anlamına geliyordu. Böylece devletin gümüş cinsinden yükümlülükleri de azalıyor ve aynı miktar gümüşle daha fazla ödeme yapabilmek imkânına kavuşuyordu.¹⁰⁰⁴

Fatih dönemini kapsayan 1444-1481 yılları arasında toplam 6 kez akçenin ağırlığı ve gümüş içeriği azaltıldı. Buna göre Fatih, önceleri her on yılda bir, saltanatının sonlarına doğru ise her beş yılda bir tağşiş yapmıştır. İlk tahta çıkış yılı olan 1444'den sonraki ikinci saltanat döneminde 865/1460-1461, 875/1470-1471, 880/ 1475-1476 ve 886/1481 yıllarında akçe hem ağırlık, hem içerdiği gümüş yönünden

¹⁰⁰⁰ Ağat, Nurettin, "Kırım Hanları Paralarının Nitelikleri ve Işık Tuttukları Bazı Tarihi Gerçekler", Türk Nüvizmatik Derneği Bülteni, no; 6, 1981, http://www.turknumismatik.org.tr/turkish/yayinlar/bultenler/bulten0607/B0607_M01.html,

¹⁰⁰¹ Sahillioğlu, agm, s. 225

¹⁰⁰² Miskal, bir buçuk dirhem veya yirmi dört kırat, yani 4, 81125 gramlık bir ağırlık ölçüsüdür. Sertoğlu, age, s. 227.

¹⁰⁰³ Sahillioğlu, agm, s. 225.

¹⁰⁰⁴ Erdem, Ekrem, "Osmanlı Para Sistemi ve Tağşiş Politikası: Dönemsel Bir Analiz", *Bankacılar Dergisi*, sy. 56, 2006, ss. 10-26, s. 12; Pamuk, age, s. 51.

küçültülmüştür.¹⁰⁰⁵ Böylece Orhan Gazi tarafından bastırıldığında Osmanlı akçesinin içerdiği saf gümüş oranı 1,06 gram iken, 1580'lerin başında bu oran 0,61 grama kadar inmiştir. Ancak bu dönemde tağşişlere rağmen akçe henüz istikrarını kısmen de olsa koruyabiliyordu. Asıl büyük değer kaybı 1585'de yapılan büyük tağşişle yaşandı. Böylece 100 dirhem gümüştan kesilen akçe miktarı 450'den 800'e çıkarıldı. Bir akçenin içindeki saf gümüş oranı da 0,35 grama kadar düştü.¹⁰⁰⁶

Tağşişler esnasında devlet, her 100 dirhem gümüştan kaç akçe kestirileceğine dair kanunnameleri darphanelere gönderiyordu.¹⁰⁰⁷ Böylece her tağşişde aynı miktar gümüştan elde edilen akçe sayısı artmış ve her defasında akçenin ağırlığı bir buğday tanesi kadar (48 mg.) azaltılmıştır.¹⁰⁰⁸ Para yeniden her darbettirildiğinde eski akçelerin kullanımı da yasaklanıyordu.¹⁰⁰⁹ Eski akçelerin yasaklanması kararı, doğal olarak tedavüldeki bütün paraların yeniden darphanede işlenmesini gerektiriyordu. Bu da darphaneler için çok yoğun bir çalışma dönemine geçilmesi anlamına geliyordu.¹⁰¹⁰

İlk sikkeler Bursa, Edirne ve Marmara havzasında bastırılmıştı. Ancak bu devrin şartları, para darbettirmek için gerekli madenleri birkaç merkezde toplayıp üretilen paraları tekrar taşraya dağıtmaya elvermiyordu.¹⁰¹¹ Her şeyden önce yol güvenliğini sağlamak bile yeterince zordu. Bu nedenle darphane sayısı henüz Fatih'in saltanatı sırasında 15 adetti. Bunlar Anadolu'da yer alan Bursa, Amasya, Ayasuluk, Tire, Konya, Kastamonu ve Canca (Gümüşhane) darphaneleriyle, Balkanlar'daki Serez, Novar (Nova Brdo) Üsküp ve Edirne ile İstanbul'dan oluşmaktaydı.¹⁰¹² Kanuni döneminde ise bu sayı daha da yükseldi. Kanuni Sultan Süleyman 36 yıl süren saltanatı boyunca 43 ayrı kentte

¹⁰⁰⁵ Pamuk, age, s. 51-54.

¹⁰⁰⁶ Pamuk, Şevket, *Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi 1500-1914*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s. 115.

¹⁰⁰⁷ Akgündüz, Ahmet, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukukî Tahlilleri*, İstanbul, 1990, c. I, s. 384, 404.

¹⁰⁰⁸ Erdem, agm, s. 12.

¹⁰⁰⁹ BŞS, A 3 59b.

¹⁰¹⁰ Sahillioğlu, agm, s. 226.

¹⁰¹¹ Pamuk, Paranın Tarihi, s. 38-39.

¹⁰¹² Akgündüz, age, c. I, s. 404, 533; Pamuk, Paranın Tarihi, 38; Erüreten, Metin, "Osmanlı Akçeleri Darp Yerleri", *Türk Nüvizmatik, Derneği Bülteni*, (17), 1985, http://www.turknumizmatik.org.tr/turkish/yayinlar/bultenler/bulten1700/B1700_M03.html; Sahillioğlu, Halil, "Bir Mültezim Zimem Defterine Göre XV. Yüzyıl Sonunda Osmanlı Darphane Mukataaları", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 23/1-2 (1962-63), s. 157.

adına sikke darbetti. ¹⁰¹³ Fakat sayıları ne kadar çok olursa olsun, devlet darphaneleri sıkı bir şekilde denetliyordu. Özellikle büyük kent merkezlerindeki darphaneler, çoğunlukla emanet düzeniyle devlet tarafından işletiliyordu. Daha küçük çaplı darphanelerin işletimini ise genellikle devlet bizzat kendisi yapmıyordu. ¹⁰¹⁴ İltizam sistemiyle işletilmek üzere mukataa olarak mültezimlere devrediyordu. Mukataa, devlet hazinesinin gelir kaynaklarından biridir. Konusu devlete ait gümrük, ispençe, ihtisab vb. bazı vergilerin tahsili olabileceği gibi, devlete ait tuzla, darphane, dalyan gibi bazı kurumların işletim hakkı da olabilmekteydi. Mukataalar tahvil denilen ve genellikle üç yılı kapsayan bir süre için açık attırmaya çıkartılırdı. Bir mukataayı bir tahvil döneminde işleten kimseye mültezim ya da âmil adı verilirdi. ¹⁰¹⁵ Bir de bu iki düzenin karması olan üçüncü bir darphane idare şekli vardı ki ona; “emanet ber- vech-i iltizam” deniyordu. Bu idare türünde devletin memuru olarak mukataaya emin olan kişi, aynı zamanda mukataayı özel bir girişimci gibi iltizama alarak tahvil sonunda belli bir meblağı ödemeyi taahhüt ederdi. Böylece bir kişi, aynı anda hem emin, hem de âmil olurdu. ¹⁰¹⁶

Bursa darphanesi, işletilmek üzere iltizama verilen darphaneler arasında yer alıyordu. ¹⁰¹⁷ Ancak darphanenin yönetiminde âmilin yanı sıra “nasb-ı padişahî” ile atanan bir de emin bulunuyordu. ¹⁰¹⁸ Amiller genellikle üç yıllık bir tahvil için mukataayı tutuyorlardı. Fakat bu durumun hiçbir garantisi yoktu. Zira tahvilin herhangi bir anında daha yüksek ücret öneren biri, mukataayı devralma hakkına sahipti. Nitekim Bursa darphanesinde de tahvil henüz tamamlanmadan başka taliplerin çıktığı görülebiliyordu. ¹⁰¹⁹ Bursa darphanesi 893/1488 yılı tahvilini 600.000 akçeye tutan Mehmed b. İsmail, yalnızca 8 ay 10 gün darphaneyi işletebilmiştir. Zira bu tarihte iltizam bedelini 30.000 akçe artıran Hacı Hamza ortaya çıkmış ve böylece darphanenin

¹⁰¹³ Pamuk, Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi, s. 114.

¹⁰¹⁴ Pamuk, Paranın Tarihi, s. 39.

¹⁰¹⁵ Tabakoğlu, Ahmet, *Türk İktisat Tarihi*, Dergah Yayınları, İstanbul, 1986, s. 177, 269; Sahillioğlu, agm, s. 146.

¹⁰¹⁶ Sahillioğlu, agm, s. 147.

¹⁰¹⁷ BŞS, A 3 399b; A 30 29b.

¹⁰¹⁸ BŞS, A 4 457b.

¹⁰¹⁹ BŞS, A 3 399b; A 7a 182a, 327a.

işletim hakkı ona geçmiştir.¹⁰²⁰ Böyle bir durum ortaya çıktığında eski mültezim “kıste’l-yevm” üzerinden yani iltizam ettiği tutarın karşılığını, iltizam ettiği gün sayısınca ödemek zorunda kalıyordu. Yeni mültezim ise mevcut tahvilin diğer mültezimden arta kalan zaman için yeni fiyata göre oluşan “kıste’l-yevm” üzerinden ödemede bulunuyordu.¹⁰²¹ Buna göre Hacı Hamza da yeni fiyat üzerinden darphanenin iltizam bedelini taahhüt ettiği yeni iltizam bedeli üzerinden ödemek durumundaydı. Ancak onun da mültezimliği pek uzun sürmedi. Henüz darphaneyi iltizama alalı dört ay bile olmamışken Pir Ahmed b. Hoşkadem mukataa bedelini 20.000 akçe daha arttırmak suretiyle işletim hakkını elde etti.¹⁰²²

Darphaneler mukataaya verilirken genellikle birkaç tanesi bir arada bulunuyordu. Hatta 878/1473 ve 880/1475 yılı tahvillerinde Anadolu ve Rumeli’deki darphanelerin tamamı birlikte aynı mültezime verilmişti.¹⁰²³ Fakat bu durum fazla uzun sürmedi ve 884/1479 tahvilinde Anadolu darphaneleri müstakil olarak iltizama verilmeye başlandı.¹⁰²⁴ Anadolu darphaneleri mukataasına genellikle Anadolu’da bulunan darphanelerin tamamı dahil ediliyordu. Bursa da bu darphaneler arasında bir nevi merkez konumundaydı.¹⁰²⁵ Ancak bazen farklı kentlerdeki darphanelerin müstakil olarak iltizama verildikleri de oluyordu. Örneğin Tire ve Amasya darphaneleri 918/1512 yılındaki bir kayıttan anlaşıldığı kadarıyla müstakil olarak iltizama verilmişlerdi.¹⁰²⁶ Ancak bu darphanelere yeni bir tahvilde müstakil olarak kimsenin talip olmayışı üzerine, diğer darphanelere de mültezim olan el-Hac İbrahim b. Mehmed iltizamına almıştır.

Darphanelerin iltizamına talip olan kimseler bazen tek başlarına, bazen de birkaç kişi birlikte mültezim oluyorlardı.¹⁰²⁷ İltizama aldıkları darphaneleri idare etmek üzere yerlerine vekiller nasbedebiliyorlardı. Anadolu darphanelerinin 897/1492 tahvilini birlikte tutan Yusuf b. Abdullah ve Hızır b. Abdullah, kendileri de Bursa’da Şehreküstü

¹⁰²⁰ BŞS, A 7a 182a.

¹⁰²¹ Sahillioğlu, agm, s. 148.

¹⁰²² BŞS, A 7a 327a.

¹⁰²³ Sahillioğlu, agm, s. 150-151.

¹⁰²⁴ BŞS, A 3 399b; Sahillioğlu, agm, s. 169.

¹⁰²⁵ BŞS, A 8 391a “...Bursa’nın ve gayrı yerlerin darphanelerini tutan..”

¹⁰²⁶ Sahillioğlu, agm, s. 172-174.

¹⁰²⁷ BŞS, A 8 181b, 14a, 330b.

Mahallesi'nde ikâmet etmelerine rağmen Bursa darphanesiyle ilgilenmek üzere günlük 5 akçe ücretle Cafer b. Abdullah'ı vekil atamışlardır.¹⁰²⁸ Aynı şekilde Tokat ve Amasya darphanelerinin işlerini görmek üzere de günlük 7 akçe ücret karşılığında Veli b. Mehmed'i vekil tayin etmişlerdir.¹⁰²⁹ Bu mültezimlerin kendi yerlerine atadıkları vekiller bunlarla da sınırlı kalmamış, darphanelerin tamamındaki tüm işlerle ilgilenmek üzere bir de "vekil-i mutlak" ve "naib-menab-ı âm" yani genel bir vekil tayin etmişlerdir.¹⁰³⁰

Bursa'da bulunan darphanede darbettirilen temel para birimi gümüş akçeydi. Altın sikke darbu yapılmıyordu. Zaten Fatih dönemine kadar Osmanlılar altın sikke darbettirmiyorlardı.¹⁰³¹ Ancak bu dönemde resmi standartlarda Venedik dükası üretilmeye başlandı. 1456 yılında yürürlüğe giren bir kanunnamesinde Fatih, Freng Florisi darbettiren darphane yöneticilerine yönelik talimatlar vermektedir.¹⁰³² 1475 yılında İstanbul'da bulunan Cenevizli gezgin Jacopo de Promontorio Olim de Campis de, Fatih'in bu dönemde Venedik sikke kalıplarıyla altın sikke darbettirdiğini yazmaktadır.¹⁰³³ Osmanlıların kendi adlarına altın sikke darbettirmeleri ise 882/ 1477-1478 yılında gerçekleşmiştir.¹⁰³⁴ Gerek yabancı devletlerin kalıplarıyla altın sikke üretimi yapan darphaneler, gerekse Osmanlı altını darbeden darphaneler, diğerlerinden ayrı iltizama veriliyordu.¹⁰³⁵ XVI. yüzyılda altın sikke darbettirilen yerler Doğu Anadolu, Suriye, Mısır, Balkanlar'da Sidrekapsi ve Kratova'daki altın madenleri etrafında bulunan darphanelerle İstanbul olarak sıralanabilir.¹⁰³⁶ Görüldüğü üzere Bursa altın sikke darbettirilen yerler arasında bulunmamaktadır.

¹⁰²⁸ BŞS, A 8 331a.

¹⁰²⁹ BŞS, A 8 312b.

¹⁰³⁰ BŞS, A 8 391a.

¹⁰³¹ İlk Osmanlı altının ne zaman darbettirildiği tartışmalı bir konudur. Ancak 1425'lerden itibaren güney ve doğu Avrupa kaynaklarında "Türk" altın dükalarından söz edilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Pamuk, Paranın Tarihi, s. 65,66.

¹⁰³² Akgündüz, Osmanlı Kanunnameleri, c. I, s. 441-442. Bu kanunnamenin tarihi kesin olarak tespit edilememiştir.

¹⁰³³ Sahillioğlu, agm, s. 177.

¹⁰³⁴ Pamuk, Paranın Tarihi, s. 66. Bu tarih Sahillioğlu tarafından 883/1479 olarak verilmiştir. Bkz. Sahillioğlu, agm, s. 180.

¹⁰³⁵ Sahillioğlu, agm, s. 178-181.

¹⁰³⁶ Pamuk, Paranın Tarihi, s. 67.

Osmanlı ekonomik hayatı altın ve gümüşün dışında bir para birimini daha içeriyordu. Fülüs/fels, pul ya da mangır/mangur gibi adlarla anılan bakır sikkeler özellikle günlük küçük çaplı alış-verişlerin vazgeçilmez para birimi olarak piyasalarda yerini almıştı. Ancak bakır sikkenin ilk olarak ne zaman darbettirildiği aynen gümüş akçe ve altın sikkelerde olduğu gibi tartışma konusudur. Bazı koleksiyonerler ellerinde Orhan Gazi dönemine ait bakır sikkelerin bulunduğunu iddia etse de, bu konuda kabul gören görüş ilk bakır sikke darbına I. Murad zamanında başlandığıdır.¹⁰³⁷ Pul kestirilen darphaneler de aynen altın ve gümüş sikkelerde olduğu gibi devlet tarafından iltizama veriliyordu. Bursa darphanesi de pul kestiren darphaneler arasında yer alıyordu.¹⁰³⁸ Bir dirhem bakır bir pul oluyor ve 8 adet pul bir akçeye eşit oluyordu.¹⁰³⁹ İkinci çeşit bir pul daha vardı ki bu da, bir dirhem bakırdan 3 adet olarak kesiliyordu. Böylece diğerinden üç kez daha küçük oluyordu ve ancak 24 adeti bir akçeye eşit haldeydi.¹⁰⁴⁰ Akçeden farklı olarak pul amillerinin iltizam süresince kaç kez pul kestirecekleri devlet tarafından iltizama verilirken açıklanmaktaydı.¹⁰⁴¹ Bundan maksat piyasaya fazla miktarda pul sürülmesine engel olmaktı. Aynen akçede olduğu gibi yeni pul basıldığında daha önceki dönemin pulları geçerliliklerini kaybediyorlardı.¹⁰⁴² Yeni kestirilen pullar darphane emini ve pul âmili vasıtasıyla iltizam bölgesindeki şehir ve kasabalara dağıtılıyordu.¹⁰⁴³

Bakır paralar akçe ve altından farklı olarak, devlet tarafından geri toplanmıyordu. Ancak bazen darphanede yeniden para basmak yerine, eski bakır paraların toplanıp, üzerlerine yeni tarihlerin kazındığı da oluyordu. Devlet tarafından yasaklanan bu durum, özellikle Bursa darphanesinde gerçekleşmiş ve bu yüzden de Bursa pul darphanesine bunu yasaklayan bir yasakname gönderilmiştir.¹⁰⁴⁴

¹⁰³⁷ Pamuk, Paranın Tarihi, s. 43.

¹⁰³⁸ BŞS, A 4 253b, 234a.

¹⁰³⁹ BŞS, A 8 405b.

¹⁰⁴⁰ Ölçer, Cüneyt, *Nakışlı Osmanlı Mangırları*, İstanbul, 1975, s. 10.

¹⁰⁴¹ BŞS, A 7 62a, 105b.

¹⁰⁴² BŞS, A 7 105b.

¹⁰⁴³ BŞS, A 8 417b, 405b.

¹⁰⁴⁴ Akgündüz, Osmanlı Kanunnameleri, c. II, s. 238.

Darphane Personeli

Bursa darphanesinin iltizama verildiği yukarıda belirtildi. Buna göre darphane, işletilmek üzere üçer yıllık tahviller halinde bir âmil ya da diğer adıyla mültezime veriliyordu.¹⁰⁴⁵ Âmil darphanenin yönetim ve işletilmesiyle bizzat kendisi ilgilenebileceği gibi yerine bir vekil de tayin edebiliyordu. Darphaneye dair her şeyden öncelikle o sorumluydu. Çalışanların atanması da ona aitti. Buna göre darphane personelini de o tayin ediyor ve ücretlerini de yine kendisi belirliyordu. Yalnız, âmili denetlemek üzere devletin tayin ettiği bir emin varsa, onun üzerinde bir otoriteye sahip olamıyordu.

Emin; mukataanın doğrudan devlete verilen malların üretildiği kısımlarının denetiminden sorumluydu.¹⁰⁴⁶ Padişah tarafından atanıyordu.¹⁰⁴⁷ Sikkenin tağşiş edilmemesi için âmil ve sahib-i ayarı kontrol etmekle görevliydi.¹⁰⁴⁸ Maaşlı olarak çalışıyordu. Ücretini sorumlusu olduğu darphane mahsülünden alıyordu.¹⁰⁴⁹ Bursa darphanesine emin olan kişi, aynı anda başka kurumlarla da ilgilenebiliyordu.¹⁰⁵⁰ Darphanede kullanılmak üzere sermaye olarak gümüş alımı görevi emine aitti. Emin satın aldığı gümüşü işlenmek üzere âmile teslim ediyordu.¹⁰⁵¹ Darphaneye girenlerden sorumlu olduğu kadar çıkanlardan da sorumluydu. Darphanenin ödemekle yükümlü olduğu maaş, ücret vb. için âmille birlikte onun da onayının alınması gerekiyordu.¹⁰⁵²

Kâtip; darphane âmili tarafından tayin ediliyordu. Görevi darphanenin gelir ve giderlerini yazmaktı.¹⁰⁵³ Günlük ücreti 3-6 akçe arasında değişiyordu.¹⁰⁵⁴ Ücretini

¹⁰⁴⁵ Bursa darphanesinin 937-977/1530-1569 yılları arasındaki tahvil dönemleri “Bursa Darphane ve Rüşum-ı İhzarîye Mukataası Teftiş Defteri” nde ayrıntılı bir şekilde yer almaktadır. Bkz. Mete, Zekai, Bursa Darbhane ve Rüşum-ı İhzarîye Mukataası Teftiş Defteri, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 1992, s. 53-141.

¹⁰⁴⁶ Çizakça, Murat, *İslâm Dünyasında ve Batıda İş Ortaklıkları Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999, s. 130.

¹⁰⁴⁷ BŞS, A 4 457b.

¹⁰⁴⁸ Sahillioğlu, agm, s. 165.

¹⁰⁴⁹ BŞS, A 8 253a.

¹⁰⁵⁰ 11 Muharrem 897/14 Kasım 1491’de Seydi Ahmed b. Resul, aynı anda hem darphane, hem de bozahane eminiydi. BŞS, A 8 249b.

¹⁰⁵¹ BŞS, A 4 457b.

¹⁰⁵² BŞS, A 4 191b, 310b

¹⁰⁵³ BŞS, A 8 330b.

¹⁰⁵⁴ BŞS, A 8 243b, 311b, 357b.

darphanenin gelir getiren kalemleri arasında bulunan Mudanya iskelesi mahsulünden alıyordu.¹⁰⁵⁵

Nöker; Farsça kul, hizmetçi, birinin emrinde çalışan kimse gibi anlamları olan nöker, darphanede hizmet ile görevliydi. Günlük ücreti 5 akçe civarındaydı.¹⁰⁵⁶

Sahib-i ayar; darphanede kesilen paraların ölçü ve ayarlarını tespit eden kişiydi.¹⁰⁵⁷ Teknik işlerden ve sikkelerin ayar ve ağırlıklarının devlet tarafından belirlendiği standartlara uygun olup olmadığının kontrolünden o sorumluydu.¹⁰⁵⁸ Günlük ücreti 6 akçe civarındaydı.¹⁰⁵⁹ Darphanede işlenecek kıymetli madenleri emin ve sarraf ona teslim ediyorlardı.¹⁰⁶⁰ Darphaneden yapılan ödemelerde de âmil ve eminle birlikte yine söz sahibiydi.¹⁰⁶¹

Darphane Hizmetlileri/Hademeleri; Darphanedeki çeşitli ayak işleriyle ilgilenen kimselerdi.¹⁰⁶²

Sikkegân; Sikkeleri kazanan kimsedir. Sahillioğlu, XVI. yüzyılda tüm ülkede sadece bir sikkegân bulunduğunu, bu kişinin İstanbul'da oturduğunu ve sikkeleri kazıp diğer yerlerdeki darphanelere gönderdiğini iddia etmektedir.¹⁰⁶³ Gerçekten de incelenen dönem içinde Bursa Şer'iyeye Sicilleri'nde Bursa darphanesinde sikkegân bulunduğuna dair kayda henüz rastlanmamıştır.

C. ZİNDAN

Hapishaneler, sanık veya suçlunun yargı kararıyla hürriyetinin kısıtlanması amacıyla kapatıldıkları yerlerdir.¹⁰⁶⁴ İslâm hukukunda hapis cezası, tazir cezaları arasında yer alır. İki çeşit hapis cezası vardır. Birincisi süreli hapis cezasıdır ki, bu tür cezada mahkumun hapiste kalma süresi devlet tarafından belirlenir. İkinci tür hapis cezasında ise önceden belirlenmiş bir süre bulunmaz. Hırsızlık, kalpazanlık v.b. adet

¹⁰⁵⁵ BŞS, A 8 311b.

¹⁰⁵⁶ BŞS, A 8 330b.

¹⁰⁵⁷ Pakalın, age, c. III, s. 93.

¹⁰⁵⁸ Pamuk, Paranın Tarihi, s. 39.

¹⁰⁵⁹ BŞS, A 53 230b.

¹⁰⁶⁰ BŞS, A 8 253b, 190a.

¹⁰⁶¹ BŞS, A 5 123b.

¹⁰⁶² BŞS, A 8 190a.

¹⁰⁶³ Sahillioğlu, age, s. 168.

¹⁰⁶⁴ Bardakoğlu, Ali, "Hapis", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, c. 16, s. 54.

haline getirilen suçlulara yönelik olan bu cezalarda, hapistede kalma süresi, suçlu işlediği suçtan tevbe edip, ıslah oluncaya kadardır.¹⁰⁶⁵ Hapis ve sürgün cezasının adeta birleştirilmiş bir versiyonu olan “kal‘abendlik” cezasındaki süre de yine devlet tarafından belirlenir.¹⁰⁶⁶

Osmanlılarda hafif ve orta ağırlıktaki suçları, özellikle de esnaf ve sanatkârların genel nizamnamelere aykırı olarak müşterilerin mağduriyetine neden olabilecek fiillerini cezalandırmada para cezasının yanı sıra sıklıkla hapis cezasına da başvurulduğu anlaşılmaktadır. Daha ağır suçlar içinse XVI. yüzyıldan itibaren kürek ve XVIII. yüzyıldan itibaren ise kalebentlik cezası uygulamaya konulmuştur. Fakat hapis cezasının etkin bir cezalandırma yöntemi olarak kabul edilip, ceza ve infaz hukukunda önemli bir yer edinmesi Tanzimat döneminde gerçekleşebilmiştir.¹⁰⁶⁷

Osmanlı Devleti’nde kayıtlara geçen ilk hapis olayları, XIV. yüzyılda Bursa’da meydana gelmiştir. 1392 yılında Anadolu beylerbeyi Timurtaş Paşa’nın Karamanoğlu Alaaddin Bey tarafından hapsedilmesine misilleme olarak Alaaddin Bey’in Mustafa ve Mehmed adlarındaki iki oğlu Bursa’da hapsedilmişlerdir. Bu olayda Osmanlı Devleti ile Karamanlılar arasında bir misilleme söz konusu olmuştur. Yıldırım Bayezid, Eflak seferine giderken Kara Timurtaş’ı Anadolu Beylerbeyliği görevine getirir. Engürü (Ankara) sancağını zabt etmekle görevlendirir. Her zaman olduğu gibi padişahın Rumeli’de bulunuşunu fırsat bilen Karamanoğlu Alaaddin Bey, Kara Timurtaş Paşa’yı bir gece baskısıyla ele geçirip Konya’ya götürerek hapseder. Ancak Bayezid’in Bursa’ya gazadan zaferle döndüğünü öğrenince Timurtaş’ı hapisten çıkarır. Elçi ve çeşitli hediyelerle birlikte onun gönlünü almaya çalışarak Bayezid’e gönderir. Ancak bu durum, Bayezid’i sefer kararından caydırmaya yetmez. Osmanlı ordusunun karşısında tutunamayan Alaaddin Bey yakalanır. Padişah Alaaddin Bey’e nasıl bir muamele yapılacağına dair karar vermeyi Timurtaş’a bırakır. O da idamla cezalandırır. Padişah bunu işitince çok üzülür. Alaaddin Bey’in Mustafa ve Mehmed adındaki iki oğlu ise

¹⁰⁶⁵ Akgündüz, age, c. I, s. 125.

¹⁰⁶⁶ Akgündüz, age, c. I, s. 126.

¹⁰⁶⁷ Bardakoğlu, agm, s. 63.

yakalanarak Bursa'ya götürülür ve burada hapsedilir.¹⁰⁶⁸ Ancak hapsedildikleri yer hakkında daha ayrıntılı bilgi bulunmamaktadır. Fakat II. Murad'ın veziri Yörgüç Paşa tarafından hapsedilen Canik beyi Alpaslan oğlu Hasan, Bursa Hisarı'ndaki bir evde 2 yıl boyunca tutulmuştur.¹⁰⁶⁹ Dolayısıyla tutsak edilen devlet adamları halkın konulduğu zindanlara atılmamış olabilir. Bununla birlikte Hisar'ın güneybatı ucunda bir zindanın var olduğu bilinmektedir.¹⁰⁷⁰ Zaten kalenin burada bulunan kapısının adı da "Zindankapısı"dır.¹⁰⁷¹ Hatta buradaki mahallenin adı da "Zindankapı Mahallesi" olmuştur.¹⁰⁷² Texier, Hisar'ın güneyinde, geniş ve dört köşe kuyusu olan eski bir hapishanenin varlığından söz eder.¹⁰⁷³ Bu hapishane "sultanın hapishanesi" olarak bilinen zindandır. Buranın dışında subaşların ve mir-i mîrânın da "tomruk" adı verilen hapishaneleri bulunuyordu.¹⁰⁷⁴ Sözlük anlamı kerestelik kütük olan tomruklar, bir çeşit tevkifhane görevi üstlenmişlerdi. Buralarda daha ziyade suçluluğu henüz ispatlanmamış, soruşturma aşamasındaki sanıklar tutuluyordu. Bursa'da mirliva tomruğu İbrahim Paşa Mahallesi'nde bulunuyordu.¹⁰⁷⁵

Tomruk kelimesinin tevkifhane, cezaevi anlamlarında kullanılmasının kökeninde tomruğun sözlük anlamı yatıyordu. Zira eskiden cürüm işleyenlerin ayakları 4-5 metre uzunluğunda, 40-50 cm. kutruna bir ağaç kütüğe geçirilirdi. Boylu boyuna ortasından ayrılmış olan bu kütüğün bir başı açılır kapanır vida ile tutturulup, kilitlenmeye elverişli bir şekilde yapılırdı. Böylece bir kütükte büyüklü küçüklü 8-10 çift ayak yeri açılırdı. Kaçma ihtimali olan suçluların ayakları, tomruktaki deliklerden hangisine uyarsa oraya sokulup kilitlenirdi.¹⁰⁷⁶ Daha sonra böyle bir uygulama yapılmasa bile tomruk, cezaevi anlamında kullanılmaya devam etti.

¹⁰⁶⁸ Öztürk, Necdet, "Osmanlılarda Hapis Olayları (1300-1512)", *Hapishane Kitabı*, (ed.; Emine Gürsoy Naskali, Hilal Oytun Altun), Kitabevi, İstanbul, 2005, s. 103; Neşri, age, c. I, s. 316-319.

¹⁰⁶⁹ Neşri, age, c. II, s. 601-603.

¹⁰⁷⁰ BŞS, A 25 72b; A 44 42b; A 81 201b; Kepecioğlu, BK, c. IV, s. 410.

¹⁰⁷¹ BŞS, A 35 563b.

¹⁰⁷² BŞS, A 35 74b, 565a; A 25 212b; A 69 66a; A 3 28a; A 97 15a.

¹⁰⁷³ Texier, age, I, 201.

¹⁰⁷⁴ Kepecioğlu, BK, c. IV, s. 410.

¹⁰⁷⁵ BŞS, B 118 72a.

¹⁰⁷⁶ Gövsa, age, c. 5, s. 2817.

Hisar'da yer alan hapishane ise daha ziyade zindan,¹⁰⁷⁷ mahbes¹⁰⁷⁸ ve sicn-i sultani¹⁰⁷⁹ adlarıyla anılıyordu. Bu hapishanede suçluların tutulduğu hücrelerin yanı sıra, kafes adı verilen bir bölüm de bulunuyordu.¹⁰⁸⁰ 1045/1635 yılında zindandaki kafesin çatısı tamir edilmiş, kiremitleri değiştirilmiş, bu bölümdeki tahta aksamdan yıpranan kısımlar onarılmıştır. Böylece yalnızca kafesin tamiri için 950 akçe harcanmıştır.¹⁰⁸¹ Belgelerde kafes tabir edilen bu kısım, mahkumların kaçmasını önlemek amacıyla kullanılan demir parmaklıklar olsa gerektir. Kafese sadece suçları sabit olanlar konuluyordu.¹⁰⁸² Zira zindanda suçluların kalması için hücre tabir edilen odalar da bulunuyordu. Bu odalar da zaman zaman yıpranıyor ve tamire muhtac hâle geliyorlardı. 1045/1635 yılındaki zindan tamirinde hücrelerin çatı ve kapıları esaslı bir tamirden geçirilmiş ve bunun için 3.700 akçe harcanmıştır.¹⁰⁸³ 1092/1681 yılında zindan yeniden yıpranmış, hatta hapishanenin fiziki şartları nedeniyle mahkumlardan bir kısmı firar etmeye başlamışlardır. Bunun üzerine zindanın üç tarafındaki duvar ve içerisindeki kuyunun tavan kısmı tamir ettirilmiştir.¹⁰⁸⁴ Ancak dikkat edilirse tamiri yapılan birimler arasında pencere bulunmamaktadır. Acaba gerçekten zindanda hiç pencere yok muydu? Zira XIX. yüzyılda en azından kadınlar hapishanesinde, mahkumların dışarıdan gelip geçenele konuşabilecekleri nitelikte pencerelerin var olduğu bilinmektedir.¹⁰⁸⁵ Fakat daha önceki dönemlerde zindanda pencerelerin varlığına ilişkin bir bilgiye henüz sahip değiliz.

Hapishanenin tamiri söz konusu olduğunda, yapılan işin sağlamlığı ayrı bir önem kazanmaktadır. Zira mahkumlar zindandaki en küçük bir deliği dahi kaçmak için kullanabiliyorlardı. Nitekim böyle bir olay yaşanmış, 979/1571 yılında suçları sabit olmadığı için zindanın kafesiz bölümüne yerleştirilen mahkumlar, zindanın yukarı kısmında bulunan bir delikten kaçmayı başarmışlardır.¹⁰⁸⁶ Yapılan inceleme sonucunda,

¹⁰⁷⁷ BŞS, A 4 156a; A 155 61a; A 32 117a; A 19 321a; A 145 88b.

¹⁰⁷⁸ BŞS, A 8 110a, 130b, 143a; A 19 352a.

¹⁰⁷⁹ BŞS, B 59 129b.

¹⁰⁸⁰ BŞS, A 93 45a; B 59 129b.

¹⁰⁸¹ BŞS, B 59 129b.

¹⁰⁸² BŞS, A 93 45a.

¹⁰⁸³ BŞS, B 59 129b.

¹⁰⁸⁴ BŞS, B 104 74a.

¹⁰⁸⁵ Kepecioğlu, BK, c. III, s. 26.

¹⁰⁸⁶ BŞS, A 93 45a.

bu delikten aşağıya kendilerini bir tülbentle sarkıttıkları ve böylece Cilimboz'daki sete inip kaçtıkları anlaşılmıştır. Zindancı daha önce de buradan mahkumların kaçtığını bildirerek, tamirini istemiştir. Bilirkişi heyeti, sözü edilen yerde iki benna zirai¹⁰⁸⁷ yerin yapılması ve iki tarafının sıvanması gerektiğini haber vermiştir. Onların ifadesine göre mahkumların kaçtıkları duvarın iç tarafı yüksektir ve dışarı da Cilimboz Vadisi'ne bakmaktadır. Bu tarifler bize hem hapishanenin yeri konusunda aydınlatıcı bilgiler vermekte, hem de buranın bir çeşit kule olduğu izlenimini uyandırmaktadır. Texier mahkumların hapsedildiği dört köşe bir kuyunun varlığından da söz etmektedir.¹⁰⁸⁸ 1092/1681 yılındaki zindan tamirinde zindanda bulunan kuyunun tavanının 28 zira olduğu belirtilmektedir.¹⁰⁸⁹ Kepecioğlu ise bu kuyuya sadece ağır ceza mahkumlarının konulduğunu bildirmektedir.¹⁰⁹⁰

Kadınlarla erkeklerin buldukları hapishaneler farklıydı.¹⁰⁹¹ Kadınlar için XV. yüzyılda ayrı bir hapishane bulunduğu belgelerden anlaşılmaktadır.¹⁰⁹² Ancak bazen kadınlar hapishanesinde istenmeyen bazı gayr-i ahlâkî durumlar yaşanabilmiştir.¹⁰⁹³ Bunda, o dönemde hapishaneye atılan kadınların büyük bir kısmını fuhuş suçunu irtikab edenlerin oluşturmasının payı büyüktür. Kadınlar hapishanesi 1092/1681 yılında kale ve zindanla birlikte 2.500 akçelik bir tamirden geçirilmiştir.¹⁰⁹⁴

Zindan iltizama verilmek suretiyle işletiliyordu.¹⁰⁹⁵ Fakat zindan çok da kârlı bir işletme olmasa gerek ki, yıldan yıla mukataa ücretinde neredeyse yarı yarıya bir düşüş gerçekleşmiştir.¹⁰⁹⁶ Zindanı mukataa ile tutanlar da tıpkı diğer mukataa sahipleri gibi kefil göstermek durumundaydılar.¹⁰⁹⁷ Zindan özel bir şahıs tarafından işletilebildiğine göre gelir getiren bir kurum olması gerekmektedir.

¹⁰⁸⁷ Bir benna zirai yaklaşık 75.8 cm. dir. Sertoğlu, age, s. 19.

¹⁰⁸⁸ Texier, age, c. I, s. 201.

¹⁰⁸⁹ BŞS, B 104 74a.

¹⁰⁹⁰ Kepecioğlu, BK, c. I, s. 320; c. III, s. 434.

¹⁰⁹¹ BŞS, B 104 74a.

¹⁰⁹² BŞS, A 8 143a.

¹⁰⁹³ BŞS, A 121 29b; A 44 42b.

¹⁰⁹⁴ BŞS, B 104 74a.

¹⁰⁹⁵ BŞS, A 67 433a; A 145 112a; A 25 72b.

¹⁰⁹⁶ 925/1519 yılında zindan mukataası 85.000 akçe iken, 962/1555 yılında 58.000 akçe ve 995/1587 yılına gelindiğindeyse 42.000 akçedir. BŞS, A 67 433a; a 145 112a; A 25 72b.

¹⁰⁹⁷ BŞS, A 67 433a.

Zindandaki mahkumların kaçmasına engel olmak amacıyla, burada nöbetçiler istihdam ediliyordu. Bunlara “zindancı” ya da “seccan” deniliyordu.¹⁰⁹⁸ Zindan görevlilerinin sorumluluğu oldukça ağırdı. Özellikle borç yüzünden hapis yatan kimseler hapisten kaçtıklarında onların ödemekle yükümlü oldukları meblağı, zindancılar ödemek zorunda kalıyorlardı.¹⁰⁹⁹ Bazen bu yüzden oldukça yüksek meblağlar ödenmesi gerekebiliyordu.¹¹⁰⁰ Eğer meblağı ödemezlerse, borçluyu bulup getirmeleri isteniyordu.¹¹⁰¹ Zindancılar böyle bir durumla karşılaştıklarında kaçak mahkumu bulup getirmekte oldukça gayretliydim.¹¹⁰² Tabii bu durum zindandaki mahkumların kaçmasını engellemek için daha çok çaba harcanmasını da gerekli kılıyordu. Fakat bazen zindancıların görevlerini kötüye kullandıkları da oluyordu. Nitekim 992/1069 yılında zindanı beklemekle görevli bekçi, zindandan fuhuş amacıyla bir kadını dışarıya çıkartmıştır.¹¹⁰³

Mahkumların zindana konma sebepleri çeşitliydi. Ama borçlu olma bu nedenlerin arasında önemli bir yeri haizdi. Zira borcunu ödeyemeyen birini, alacaklısı getirip, borcunu ödeyene kadar zindana kapattırabiliyordu.¹¹⁰⁴ Bazen zindandaki borçlunun yerine bir başkası zindanda kalmayı kabul ediyor ve ikisi değiş-tokuş ediyorlardı.¹¹⁰⁵ Eğer borçlu hapis yatamayacak derecede hasta olursa, alacaklılarının rızası alınarak serbest bırakılabiliyordu.¹¹⁰⁶ Hapsedilme nedenleri arasında borcun yanı sıra hırsızlık töhmeti önemli bir yer tutuyordu.¹¹⁰⁷ Ancak bazı özel durumlarda hırsızlık töhmeti altındaki mahkumların da salıverilmesi mümkündü. 896/1491 yılında pul âmili¹¹⁰⁸ olan Nasuh’un hanımı hırsızlık suçlamasıyla hapsedilmişti. Ancak Nasuh, hanımının yapması gereken tahsilatlar¹¹⁰⁹ bulunduğunu gerekçe göstererek dergâh-ı

¹⁰⁹⁸ BŞS, A 155 61a; A 19 321a; A 79 96b; B 113 54a, 56a.

¹⁰⁹⁹ BŞS, A 19 321a; A 103 12a; A 155 61a.

¹¹⁰⁰ BŞS, A 19 321a.

¹¹⁰¹ BŞS, A 103 12a.

¹¹⁰² BŞS, A 155 61a.

¹¹⁰³ BŞS, A 121, 30a.

¹¹⁰⁴ BŞS, A 103 12a; A 155 61a.

¹¹⁰⁵ BŞS, A 155 61a.

¹¹⁰⁶ BŞS, A 8 130b.

¹¹⁰⁷ BŞS, A 8 143a; A 4 156a.

¹¹⁰⁸ Pul basılan darphanenin mültezimi olan kişi.

¹¹⁰⁹ Belgede geçen ifade “... ilde mezkûrenin alımları olup ve alımlarının tahsili için dergâh-ı muallâdan hükm-i hümâyûn dahi vârid olduğu ecilden hapisten ihrâc olunub...” şeklindedir. BŞS,

mualladan hüküm çıkarttırmış ve serbest bırakılmasını sağlamıştır. Yine aynı yıl Karahisar Sancağı beyi Sinan Bey, bir mektup göndererek, Acemoğlu Mustafa'nın hapisten çıkartılmasını istemiştir. Bunun üzerine Mustafa hapisten çıkartılıp Sinan Bey'in mektubu getiren adamlarına teslim edilmiştir.¹¹¹⁰ Ancak Mustafa'nın hangi nedenle hapis yattığına dair bilgi verilmemiştir. Ayrıca Mustafa'yı teslim alan kişilerin onu serbest bırakmak amacıyla mı, yoksa kendi illerinde başka bir hapishaneye götürmek amacıyla mı teslim aldıkları da çok net olarak anlaşılamamaktadır.

Köleliğin yaygın olduğu bir dönemde sahiplerinin yanından kaçan köleler de pek tabii mevcuttu. İşte bu kaçak köleler yakalandıklarında belli bir süre hapse atılıyorlardı. Eğer bu esnada sahipleri çıkarsa kaçak köle hapisten çıkartılıp sahibine teslim ediliyordu.¹¹¹¹ Sahibinin bulunamadığı durumlarda ise devlet tarafından satılıyorlardı.¹¹¹² Böylece hazine gelir elde ediyordu.

Kalp akçe yani sahte parayla mücadele tüm devletler için daima önem arzemiştir. Osmanlı Devleti de bu konuda oldukça titiz davranmış ve üzerinde kalp akçe bulunanların hapsedilmesini istemiştir.¹¹¹³ Bunların yanı sıra halkın huzurunu ve düzenini bozacak hiçbir suçluya müsamaha gösterilmemiş ve yol kesmek suretiyle eşkiyalığa başlayanlar zindana atılmakla kalmamış, bazı hallerde idam edilmişlerdir.¹¹¹⁴ Farklı dönemlerde halkın ihtiyaçları göz önüne alınarak bazı meslek gruplarının görevlerini yerine getirmede gösterdikleri ihmal de hapisle cezalandırılmıştır. Örneğin Bursa'da halkın et ihtiyacının karşılanması için ihtiyaç duyulan kasaplık mesleğini icra etmemekte direnen Hızır, inadından vazgeçmediği için hapsedilmiştir.¹¹¹⁵ Aynı şekilde 983/1575 yılında şehir halkına satılan meyvelerin yeterince olgunlaşmadan toplandığı işitilince bir ferman yayınlanarak, ham meyveyi alan ve satanların hapsedileceği bildirilmiştir.¹¹¹⁶

A 8 143a. Oysa darphane âmili olan hanımı değil, Nasuh'tur. Hanımının ne tür alımlar yapacağı tam olarak anlaşılamamıştır.

¹¹¹⁰ BŞS, A 8 110a.

¹¹¹¹ BŞS, A 44 46b.

¹¹¹² BŞS, A 145 37a, 40a.

¹¹¹³ Kepecioğlu, BK, c. III, s. 242.

¹¹¹⁴ BŞS, B 25, 20b. Kepecioğlu, BK, c. I, s. 37.

¹¹¹⁵ BŞS, A 143 13b. Kepecioğlu, BK, c. II, s. 243.

¹¹¹⁶ BŞS, A 107 215b.

Pek çok nedenle sıradan insanların da rahatlıkla kısa bir süreliğine de olsa bulunabildiği zindanda acaba yaşam koşulları nasıldı? Buna ilişkin aydınlatıcı verilerden yoksunuz. Ancak hapiste ölenlerin ölüm sebepleri bize bu konuda belki bir fikir verebilir. 1513 yılında Ali b. Abdullah, zindandayken “iç ağrısı” yüzünden vefat etmiştir.¹¹¹⁷ 1564 yılında Bursa zindanındayken vefat eden meşhur hırsız Yanık Ali için bilir kişi tarafından yapılan incelemede herhangi bir darb yahut yara izine rastlanmadığı bildirilmiştir. Onlara göre Ali, eceliyle ölmüştür.¹¹¹⁸ Bunların yanı sıra hapisteyken ölen fakat ölüm nedeni hakkında herhangi bir açıklama getirilmeyen, neden gösterilmeyen kimseler vardır. Bunlardan 910/1504 yılında hapisteyken vefat eden lebban/sütçü Mehmed, alacaklılarının çokluğu nedeniyle sicillerde yer almıştır.¹¹¹⁹ Vasisi, ardında bıraktığı borçlarını ödeyebilmek için Mehmed’in yenice Köyü’ndeki mezarını satmak zorunda kalmıştır.¹¹²⁰ Benzer bir ölüm vak’asından, Mehmed b. İsa’nın zindandaki vefatından da yine alacaklılarının borçlarını talebi nedeniyle haberdar olmaktadır.¹¹²¹ Borçları nedeniyle hapsedildikleri çok açık olan bu iki kişinin, zindanda hangi nedenle öldükleri konusunda en ufak bir bilgi verilmemektedir.

Zindandan çıktıktan sonra buradaki ağır şartların tesirinden vefat edenler ya da edecek duruma gelenler olmuştur. 1428’de Bursalı meşhur nakkaş ve şair Safi, kendisini çekemeyenler tarafından dini inkâr anlamına gelebilecek bazı lafızlar söylediği iddia edilerek hapse atılmıştı. Ancak gerek zindan şartlarının bir sanatkâr için dayanılmaz koşullarda oluşu, gerekse uğradığı iftira nedeniyle Safi, bir süre sonra hapisten çıkartılmış olmasına rağmen, zindandan çıktıktan sonraki birkaç gün içinde vefat etmiştir.¹¹²² Yine zindanda hastalanan Sima Hatun, ölme ihtimali bulunduğundan kefalet yoluyla serbest bırakılmıştır.¹¹²³

¹¹¹⁷ Kepecioğlu, BK, c. I, s. 264.

¹¹¹⁸ BŞS, A 81 201b.

¹¹¹⁹ BŞS, A 19 382b; 409a.

¹¹²⁰ BŞS, A 19 352a.

¹¹²¹ BŞS, A 19 426b.

¹¹²² Mecdi, age, c. I, s. 217; Mehmed Süreyya, age, c. V, s. 1431; Sehi Bey, *Tezkire “Heşt Behişt”*, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, 1980, s. 118, 119; İsen, Mustafa, *Latîfî Tezkiresi*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1999, s. 386; Kepecioğlu, BK, c. IV, s. 102.

¹¹²³ BŞS, A 73 249b.

Zindan şartlarının, bazen mahkumların ölümcül hastalıklara yakalanmalarına yol açması, buraların tamamen denetimden uzak, kendi haline terk edilmiş kurumlar oldukları anlamına gelmemektedir. Zira Bursa zindanı zaman zaman bizzat Bursa kadısı tarafından denetleniyordu. Bu denetlemeler esnasında bazen haksız yere hapiste yatanlar tespit edilip, zindandan çıkartılmaları sağlanıyordu. Zindan yoklaması adı verilen bu ziyaretlerde kadı, mahkumlarla bizzat muhatap olup, “sen niçin haps olundun, suçun nedir?” yahut “seni kim haps eyledi, suçun nedir? diye soruyordu.¹¹²⁴ Bu esnada verilen cevaplar bazen tam anlamıyla hayat kurtarıyordu. Örneğin Deli Hasan adıyla tanınmış olan bir kişi, bir kariz/ lağım içinde bulunan eski bir dolamayı¹¹²⁵ çaldığı iddiasıyla haps olunmuştu.¹¹²⁶ Durum araştırıldığında Deli Hasan’ın gerçekten meczup olduğu ve söylediği sebeple hapse konulduğu ortaya çıktı. Bunun üzerine salıverilmesine karar verildi. Aynı denetimde zindanda neden bulunduğu araştırılan Mustafa b. Üveys’in de haksız yere hapis yattığı anlaşıldı. Mustafa, Samanlı’da Sinan adlı bir kişinin kız kardeşiyle evlenmiş, fakat bir süre sonra Sözü edilen Sinan, kız kardeşinden boşanması için baskı yapmaya başlamıştır. Mustafa boşanmaya razı olmayınca da, ineğini çaldığını iddia ederek hapse atılmasını sağlamıştır. Böylece Mustafa, altı-yedi aydır bu nedenle hapis yatmaktadır. Durum çevre halkına sorulduğunda Sinan’ın, çalındığını iddia ettiği ineğini bulduğu anlaşılmıştır. Böylece Mustafa’nın boşu boşuna hapiste tutulduğu ortaya çıkmıştır.¹¹²⁷ Haksız yere hapis yattığı bu denetimler sayesinde ortaya çıkarılanlardan biri de Hasan b. Hüseyin adındaki mahkumdur. Bu kişi, 20 koyununu zayi ettiği iddiasıyla işvereni tarafından hapsedirilmişdir. Hasan, böyle bir olayın olmadığını ve kendisine zulmedildiğini, haksız yere hapsedildiğini iddia etmektedir. Belgede yapılan incelemeye ilişkin bilgi verilmemekle birlikte, Hasan’ın salıverildiği kaydedilmiştir.¹¹²⁸ Demek ki isnad asılsızdır.

¹¹²⁴ BŞS, A 145 85b.

¹¹²⁵ Dolama; yeniçerilerin giydiği üst kaftanı. Etek uçları dolanıp bele sokulduğu için bu adı almıştır. Sertoğlu, age, s. 90.

¹¹²⁶ BŞS, A 145 88b.

¹¹²⁷ BŞS, A 145 85b.

¹¹²⁸ BŞS, A 145 85b.

Kadı tarafından yapılan denetimlerde, mahkumların yararına hareket edilmeye çaba gösterildiği anlaşılmaktadır. Hatta bir defasında kadı, 500 akçelik bir borç yüzünden hapis yatan bir kişinin borcunun 300 akçesini kendisi ödemiş, kalanını affetmesi için de alacaklıyı ikna etmiştir. Böylece borç yüzünden zindanda yatan mahkum Mehmed salıverilmiştir.¹¹²⁹

¹¹²⁹ BŞS, A 169 127a.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
HİSAR'DA SOSYAL HAYAT

I. KÜLTÜREL YAPI

A. Konut Kültürü

Osmanlı Devleti'nin kurulduğu yıllardan XVII. yüzyıl ortalarına kadar olan dönemde yapılan evlerden hiçbir örnek kalmamıştır. Ancak kaynaklardan edinebildiğimiz bilgiler, bu dönemde evlerin genellikle “tahtani” yani tek katlı olduğu yönündedir.¹ Bununla birlikte iki katlı olan evler de vardır.² Evlerin odalarına beyt, gurfe veya hücre gibi adlar verilmiştir. Aynı yapı içerisinde bunların hepsine birden rastlanabilmesi, ifade ettikleri anlamın farklı olduğuna işaret etmektedir. Beyt, daha büyük odaları ifade etmek üzere kullanılmış olmalıdır. Gurfe ve hücre daha küçük odalara ad olmuştur. Odaları birleştiren mekân, sofa veya hayattır. Sofa evin ortak kullanım alanıdır. Bir veya iki taraftan kapalı sokak ya da ortada bir meydan şeklinde yer alabilir. Sedat Hakkı Eldem, Türk evini sofanın konumuna göre dört ana tip plâna ayırarak inceler. Sofanın yeri ve şekli evin plan tipinin temelini oluşturur. Buna göre Osmanlı döneminde Türk evi; sofasız, dış sofalı, iç sofalı ve orta sofalı plan tiplerine ayrılır.³ Odalar sofanın evde bulunduğu yere göre konumlanır. Evlerde oda ve sofanın dışında farklı ihtiyaçların giderilmesine yönelik, kenif,⁴ hamam, mahzen, kiler, fırın gibi birimler vardır. Bu birimlerden kenif, genellikle evin içinde değil de bahçesinde yer alır. Osmanlı dönemindeki Bursa evleri üzerine yapılan çalışmalardan anlaşıldığı kadarıyla Bursa evlerinin yapısı, Türk evi hakkındaki bu genel tiplerden çok farklı değildir.⁵ Ancak bu konudaki çalışmalara konu olan evlerin geçmişi genelde XVII. yüzyıldan daha erkene inmemektedir. Bu çalışmanın kapsadığı zaman dilimi olan XV. ve XVI. yüzyıldaki Bursa evlerine ilişkin elimizdeki kaynaklar bir hayli sınırlıdır. Bu yüzden burada, Bursa Şer‘iyye Sicilleri’nden 100’ü XV. yüzyıla ait ve 100’ü XVI. yüzyıla ait

¹ Eldem, Sedat Hakkı, *Türk Evi Osmanlı Dönemi*, İstanbul, 1984, s. 3; BŞS, A 8 52a, 53a, 269a, 333b, 335a, 424b, 328b, 248b, 309a, 305a, 10a, 23b, 162a, 51a, 249b; A 26 191b; A 23 4b; A 35 75a; A 4 456b, 459b, 464a, 424b, 436b, 160b, 159a, 231a.

² BŞS, A 8 170a, 223b, 95a, A 4 292b, 203b, 168a; B 7 71b, A 25 212b.

³ Eldem, age, s. 16-20.

⁴ Tuvalet.

⁵ Tomsu, Leman, *Bursa Evleri*, İstanbul, 1950; Yediyıldız, M. Asım, “XVII. Yüzyıl Bursa Evleri (Bursa Şer‘iyye Sicillerine Göre)”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: 12, sy. 1, 2003, s. 185-192; Altınel, Meral, *Tarihi ve Kültürel Varlıkların Turizm Sektöründeki Önemi ve Eski Bursa Evleri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1994.

toplam 200 kayıt ayrıntılarıyla incelenerek, Hisar’da klâsik dönemde evlerin hangi birimlerden oluştuğu ve maddî değerleri hakkında bir fikir edinebilmeye çalışılmıştır.

Tablo 4. 1 XV. Yüzyıl’da Hisar’daki Evlerin Kat Oranı⁶

Kat sayısı	Adet	Oran
Tek katlı evler	88	% 88
İki katlı evler	12	% 12
Toplam	100	% 100

XV. yüzyılda Hisar’daki evlerin % 12’si iki katlı, % 88’i tek katlıdır. Buna göre bu dönemde evler genellikle tek katlı olarak inşa edilmiş, nadiren de iki katlı evler yapılmıştır. Evlerin oturma amacıyla kullanılan birimleri beyt, hücre, gurfe ve sofadan ibarettir.

Tablo 4. 2: XV. Yüzyıl’da Hisar’daki Evlerin Oturma Birimleri⁷

Evin müştemilatı	Tek katlı ev	İki katlı ev	Toplam	%
1 Beyt	41	5	46	% 46
2 Beyt	30	2	32	% 32
3 Beyt	10	2	12	% 12
4 Beyt	3	1	4	% 4
5 Beyt ve daha fazla	3	1	4	% 4
Harab veya üç duvarlı	2		2	% 2
Gurfe	28+1 (ocaklı)	10+1 alt	40	% 40
2 Gurfe	3		3	% 3
Hücre	1			% 1
Sofa	33	6	39	% 39
2 Sofa	5		5	% 5

Beyte sahip olmayan ev bulunmamaktadır. Ancak gurfe ya da hücresi olmaksızın yalnızca bir beytten ibaret evler de vardır.⁸ Evlerin % 46’sı tek beytliyken,

⁶ Bu tablo, XV. yüzyıla ait 100 adet ev kaydına dayanılarak oluşturulmuştur.

⁷ Tabloda beyt, sofa ve gurfe farklı olarak değerlendirildiği ve bir ev aynı zamanda bu birimlerden birkaçını birlikte içerdiği için “toplam satırı” verilmemiştir. Zira buradaki rakamların toplamı, ev sayısını göstermemektedir. Bunun yerine kaç evin zikredilen birimi içerdiğini gösteren “toplam sütunu” verilmiştir.

% 32'si iki beytlidir. Üç beyte sahip evlerin oranı % 12 iken, dört beytlilerinki yine % 12, beş ve daha fazla beytten oluşan evlerin oranı ise sadece % 4'tür. Evlerin % 44'ünde beytlerin yanı sıra gürfe veya hücre denilen odalar da bulunmaktadır. Bunlar bazen beytlerin üst katında, bazen de sofa, ahır, kenif gibi farklı birimlerin üstünde yer almaktadırlar.⁹ Nadiren de iki katlı bir evde gürfe altta, beyt üstte bulunmaktadır.¹⁰ Aynı anda birden fazla gurfesi olan evlerin oranı oldukça düşüktür. Bunlardan biri Yerkapı Mahallesi'nde olup bir beyt, 2 gürfe, bir kenif, çeşme, serdab, ahır ve muhavvatadan ibaret olup 7.000 dirhem değerindedir.¹¹ Diğeri ise İsa Bey Mahallesi'nde iki beyt, bir sofa, iki gürfe, bir kenif, mahzen ve muhavvatayı içermektedir.¹² Bu evin satış bedeli 6.000 dirhemdir. Her iki ev de tek katlı ve ortalama bir standarda sahiptir. Diğeri iki gurfeli ev ise Filboz Mahallesi'nde bulunup oldukça geniştir.¹³

Bu dönemdeki evlerin % 44'ü sofalı olarak inşa edilmişlerdir. Ancak bu, aynı zamanda evlerin yarıdan fazlasında sofa bulunmadığı anlamına gelmektedir. Sedat Hakkı Eldem, sofasız plan tipinde sofa vazifesini alt katlarda avlunun gördüğünü ve bu ev tipinin en iptidai ev tiplerinden biri olduğunu bildirmektedir.¹⁴

Tablo 4. 3. XV. Yüzyıl'da Hisar'daki Evlerin Diğeri Kullanım Birimleri

Birim adı	Tek katlı ev	İki katlı ev	Toplam	Oran
Kenif	63+4 müş	9	72+4=76	% 76
2 ve daha fazla kenif	2		2	% 2
Muhavvata/avlu	84	9	93	% 93
2 Muhavvata	1		1	% 1
Cennet/bahçe	14	1	15	% 15
Fırın	22	6	28	% 28
Kiler	2		2	% 2
Mahzen	3	1	4	% 4
Muhtebe	1		1	% 1
Hamam	1		1	% 1

⁸ BŞS, A 4 287b, 209b, 246a, 254a, 52b, 335b, 406a, 59a, 392b, 398b; A 8 146b, 176b.

⁹ BŞS, A 4 200b, 247a, 394a, 436a; A 5 24a, 25b; A 8 89b, 90a, 169a, 188b, 205b.

¹⁰ BŞS, A 8 182b.

¹¹ BŞS, A 4 94b.

¹² BŞS, A 199 11a.

¹³ BŞS, A 8 92b.

¹⁴ Eldem, Sedat Hakkı, *Türk Evi Plan Tipleri*, İTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları, 1968, s. 29.

Habiye-i ma	24	3	27	% 27
Çeşme	17	1	18	% 18
Istabl	10	1	11	% 11
Serdab	2		2	% 2
Mutfak	2		2	% 2
Havuz /fiskiye	3		3	% 3
Şadırvan		1	1	% 1
Yenbu	1		1	% 1
Bi'r-i ma	1		1	% 1
Akarsu	3	1	4	% 4
Kârhane	3	2	5	% 5
Dükkan	3	1	4	% 4

XV. yüzyılda Hisar'daki evlerde odaların dışındaki birimler oldukça çeşitlidir. Tuvalet/kenif genellikle bahçede yer almakta ve evlerin % 78'sinde bulunmaktadır. Aynı evde birden fazla kenif olması oldukça nadirdir.¹⁵ Büyük olduğu için veya miras paylaşımı nedeniyle müstemilatının bir kısmı bölünerek satılan bazı evlerin satış kayıtlarında kenifin müşterek olduğu vurgulanmaktadır.¹⁶ Bazen kenifin yanı sıra habiye-i ma/su havuzu da ortak kullanılabilir.¹⁷

XV. yüzyılda Hisar evlerinin % 52'sinde suyun evden eve terazi sistemiyle geçişini sağlayan bir su şebekesi yer almaktadır. Buna göre su Uludağ'ın eteğinde kurulmuş olan Hisar'ın eğimi doğrultusunda yukarıdan aşağıya doğru akarak evden eve geçmektedir. Bu sistem bileşik kaplar kanununa göre işlemekte, bir üst evden alt eve künkle gelen su, alt evin mermer haznesine dolmaktadır. Haznenin taşma seviyesinin biraz altında bırakılan giderle su diğer evlere gönderilebilmektedir. Bu sistemde su sürekli bir evden diğerine musluksuz bir şekilde akmaktadır.¹⁸ Bu durumda suyun bir evden diğerine temiz bir şekilde geçişini sağlamak bu suyu kullanan herkese ait bir görev haline almaktadır. Pek tabii ki suyun dolduğu mermer haznenin lavoba gibi kullanımı söz konusu değildir. Ev halkı su ihtiyacını karşılamak istediğinde evin bahçesindeki bu su haznesinden temiz bir kapla su almakta veya bu su büyük küplerde

¹⁵ BŞS, A 8 183b.

¹⁶ BŞS, A 8 146b, 181b, 182a, 196a.

¹⁷ BŞS, A 8 196a.

¹⁸ Çiftçi, Cafer, "Osmanlı dönemi Bursa Su Yollarının Bakımı ve Onarımında Vakıfların Rolü" *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sy. 3, 2002, s. 66.

depolanarak kullanım kolaylığı sağlanmaktadır.¹⁹ Hisar'daki bu su şebeke sisteminin geçmişi M. Ö. 202 yılına kadar uzanmaktadır. Kumandan Hannibal, Pınarbaşı suyunu künklerle yapılan isale ve şebeke vasıtasıyla Hisar'a getirmiştir. Bu suyun dağıtımı için Pınarbaşı menbainı yapılan hassas terazi tam 900 yıl hizmet vermiştir.²⁰

Bu sistemle Hisar evlerine dağıtılan su, çoğunlukla “habiye-i ma” adı verilen evlerin bahçelerinde yer alan akarsu havuzlarında birikir. Ancak bunların dışında bazı evlerde çeşmeler, havuzlar, fiskiyeler hatta şadırvanlar yer almaktadır.²¹ Nadiren de evin kendi bahçesinde bir su kaynağı/yeşbu veya bir su kuyusu/bi'r-i ma bulunmaktadır.²² Çok daha ender olarak bazı evlerde suyun kullanılmasına ait bu biçimlerin birkaçı bir arada bulunabilmektedir. Örneğin hem şebekeden gelen suyun biriktiği habiye-i ma, hem de su kaynağı aynı anda kullanılabilir.²³ Bol su kullanımını gerektiren hamam evlerde çok ender rastlanan bir birimdir.²⁴

Bazı evlerde serdab denilen ve sıcak yaz günlerinde oturmak için kullanılan yer altı odası/zir-i zemin bulunmaktadır.²⁵ Bu odalar daha ziyade hane halkını sıcaktan korumayı amaçlarken, uzun süreli saklanması gereken malzemelerin saklandığı mahzen, kiler gibi başka muhafaza mekânları da Hisar evlerinin bünyesinde yer almaktadır. Bunlardan kiler, mutfakta kullanılacak yiyecek ve içeceklerin korunmasını sağlarken, mahzenlerde ve muhtebe²⁶ denilen odalarda her zaman kullanılmayan ev eşyaları saklanmaktadır.²⁷ Evlerin % 28'sinde bulunan fırınlar yemek pişirmek amacıyla kullanılırken, mutfak sadece bazı büyük evlerde bulunmaktadır.²⁸

XV. yüzyılda Hisar evlerinin % 15'i “cennet” adı verilen bahçelere sahiptir. Ancak bu, diğer evlerin bahçesiz olduğu anlamına gelmemektedir. Zira buradaki evlerin

¹⁹ Çiftçi, agm, s. 66.

²⁰ Yalılı, Melike- Solmaz, Seval Kutlu Akal, “Su Temini Tesislerinin Tarihsel Gelişimi Sürecinde Bursa İli”, *Uludağ Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Dergisi*, cilt: 9, sy. 1, 2004, s. 173.

²¹ BŞS, A 4 233b, 94b, 398b, 392b, 311b, 390a, A 8 89b, 24b, 203a, 172b, 131b, 205b, 151a; A 5 35a.

²² BŞS, A 8 341a; A 4 366b.

²³ BŞS, A 4 59b.

²⁴ BŞS, A 5 313a.

²⁵ BŞS, A 8 341a, 183b.

²⁶ Muhtebe, Arapça “ihtebe” fiilinden türetilmiş bir kelime olup, gizleme ve saklama yeri gibi anlamlar taşımaktadır.

²⁷ BŞS, A 199 11a, 47a; A 4 436a; A 5 313a; A 8 183b.

²⁸ BŞS, A 8 169a, 188b; A 4 333a.

tamamına yakınının, % 94'ünün "muhavvata" denilen evin oturma ve diğer kullanım birimlerini çevreleyen bahçeleri vardır. Bu bahçeler genellikle meyveli ve meyvesiz ağaçlara sahiptir. Bazı evlerin ise hem cenneti hem muhavvatası bulunmaktadır.²⁹ İki muhavvatası, "muhavvata-yı dahiliye" ve "muhavvata-yı hariciye" si yani iç içe geçmiş iki farklı kompleksi ihtiva eden bahçeleri bulunan bazı büyük evler de vardır.³⁰

Evlerin % 12'sinde ise "ıstabl" adı verilen ahırlar yer almaktadır. Hisar gibi şehrin ortasında yer alan bir semtte ahırların bulunuşu, o dönemde binek olarak at, katır vb. hayvanların kullanılmasının getirdiği bir zorunluluktur. Bazı evler ise "kârhane" denilen imâlathanelere veya satış yapılan dükkânlara sahiptir.

Ayrıntılı olarak verilen tüm bu birimler kullanım amaçları doğrultusunda şu şekilde sınıflandırılabilir:

Tablo 4. 4. XV. Yüzyıl'da Hisar'daki Evlerin Odalarının Dışındaki Kullanım Birimleri

Birim	Adet	Oran
Su	52	% 52
Tuvalet	78	% 78
Banyo	1	% 1
Mutfak	2	% 2
Fırın	28	% 28
Kiler/mahzen/serdab/muhtebe	9	% 9
Ticarî işletme (imâlât veya satış yeri)	11	% 11
Bahçe	95	% 95
Ahır	12	% 12

Oturma ve kullanım birimleri birbirinden farklı olan bu evlerin, doğal olarak satış bedelleri de farklıdır. Bir evin maddî değeri, büyüklüğüne, içerdiği farklı kullanım alanlarına, kat sayısına ve konumuna göre belirlenebilmektedir.

²⁹ BŞS, A 4 238b, 247a, 390a, 398b; A 8 9b; A 5 45b, 92b.

³⁰ BŞS, A 4 109a.

Tablo 4. 5. XV. Yüzyıl'da Hisar'daki Evlerin Satış Bedelleri

Evin bedeli (akçe)	Adet	Oran
500-1050	6	% 6
1100-2500	32	% 32
2600-5.500	39	% 39
5600-9000	11	% 11
9600-12.500	8	% 8
14.000 ve üstü	2	% 2
Belirlenemeyenler	2	% 2
Toplam	100	% 100

XV. yüzyıl Hisar evlerinin % 88'inin değeri 10.000 dirhem altındadır. Tablo 1. 5.'e göre evlerin % 39'u 2.600-5.500 dirhem arasında rağbet bulmaktadır. Bu fiyat aralığındaki evler fazla hacimli olmayan orta büyüklükte bir beyt, bir sofa, bazen bunlara ilaveten bir gurfe, bir kenif ve bir muhavvatadan oluşan mütevazi yapılarıdır.³¹ Araştırma kapsamındaki evlere ait en düşük satış ücreti 580 dirhem olup, Şahin Lala Mahallesi'nde üç duvarlı bir beyt, müşterek bir kenif ve küçük bir muhavvatadan ibarettir.³² Evin yeri için ayda 5 dirhem de mukataa ücreti ödenmesi gerekmektedir. Evi satan, Halil bin Ali'dir. Herhangi bir sıfatı ya da mesleği yazılmadığından hakkında bilgi sahibi olamadığımız bu kişi, tarik-i has/özel yol, mezarlar ve iki evle sınırlı olan evini Şehdane binti Abdullah'a satmıştır. Şehdane ismi daha ziyade cariyelere verilmiştir. Baba adının da Abdullah olması, onun azatlı bir cariye olduğuna işaret etmektedir. Muhtemelen daha büyük bir evin müştemilatı olan bu üç duvarlı küçük evi başını sokmak için aldığı düşünülebilir. En yüksek ücretli ev ise Filboz Mahallesi'ndedir. Altı beyt, iki gurfe, iki sofa, üç kenif, iki fırın, habiye-i ma, çeşme, iki cennet ve bir muhavvatadan müteşekkil bu evin değeri 17.500 dirhemdir.³³ Bu evi satan kişi, Mehmed Çelebi bin Mevlana Bedrettin, alan ise Fatma Hatun binti Halil'dir. Evin eski sahibi ilmiye sınıfından bir babanın oğlu olup, kendisi de toplumda saygınlık ifadesi olan “çelebi” sıfatını haizdir. Yeni sahibe ise bu pahalı evi alabilecek maddi birikime sahip ve yine toplumda saygınlığı ifade eden “hatun” sıfatıyla anılmaktadır.

³¹ BŞS, A 4 53a, A 5 35a.

³² BŞS, A 8 181b.

³³ BŞS, A 8 92b.

Evin kale duvarına bitişik konumunun fiyatında nasıl bir tesir uyandırdığı tam olarak bilinmemektedir.

Tablo 4. 6. XVI. Yüzyılda Hisar'daki Evlerin Kat Sayısı

Kat sayısı	Adet	Oran
Tek katlı evler	60	% 60
İki katlı evler	40	% 40
Toplam	100	% 100

XV. yüzyılda Hisar'daki evlerin ancak % 12'si iki katlıyken, XVI. yüzyılda bu oranda ciddi bir artış gözlenmiş ve % 40'a ulaşmıştır. Şu halde zaman geçtikçe iki katlı evlere olan rağbet artmıştır. Kuşkusuz bu, sadece Bursa Hisarı'na mahsus bir durum değildir. Ankara evleri üzerine yapılan araştırmalara göre, oradaki evlerde de iki katlılık oranı zamanla artış göstermiştir. Ancak oradaki artış oranını % 40'lara ulaşması XVII. yüzyıl ortalarını bulmuştur.³⁴ Hisar'da bu orana çok daha erken ulaşılmasındaki en önemli faktör, bu bölgenin iskân için gördüğü rağbete karşılık vermede çektiği sıkıntı olmalıdır. Zira Hisar, kapalı ve sınırlı bir alan olduğu için, ev yapılacak boş arsa bulma konusunda zorluk yaşanmıştır. Bu durum, buradaki yapılaşmanın yatay değil de dikey yönde gelişmesine neden olmuştur.

Tablo 4. 7. XVI. Yüzyılda Hisar'daki Evlerin Oturma Birimleri

Evin müstemilatı	Tek katlı ev	İki katlı ev	Toplam	Oran
1 Beyt	22	6	28	% 28
2 Beyt	28	10	38	% 38
3 Beyt	11	5	16	% 16
4 Beyt	3	7	10	% 10
5 Beyt ve daha fazla	1	4	5	% 5
Harap veya üç duvarlı	1	1	2	% 2
1 Gurfe	11	14	25	% 25
2 Gurfe	5	7	12	% 12
1 Hücre	2		2	% 2
2 Hücre		2	2	% 2

³⁴ Taş, Hülya, *XVII. Yüzyılda Ankara*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2006, s. 212.

3 Hücre		2	2	% 2
1 Sofa	29	16	45	% 45
2 Sofa	7	6	13	% 13
3 Sofa ve daha fazla	1	2	3	% 3
Selamlık		5	5	% 5

Tablo 4. 7.'ye göre, XVI. yüzyıla gelindiğinde Hisar'daki evlerin oturma birimlerinin yoğunlaştığı yüzdeler, XV. yüzyıla göre farklılaşmıştır. En sık rastlanan ev biçiminde beyt sayısı birden ikiye yükselmiştir. Bu dönemde evlerin % 38'i iki beytlidir. Ancak tek beyte sahip evlerin oranı da hâlâ yüksek sayılabilecek bir orandadır. Üç beytli evlerin oranında küçük bir miktar artış yaşanmıştır. % 12'den % 16'ya yükselmiştir. Dört ve beş beytli evlerin oranında da bir miktar artış kaydedilmiştir. Buna karşılık gurfeye sahip olan ev sayısı azalmıştır. Tek veya iki gurfeli evlerin toplam oranı % 37'ye tekâbül etmektedir. Oysa XV. yüzyıl evlerinde aynı oran % 42'dir. Ancak XV. asır Hisar evlerinde yok denecek kadar az rastladığımız hücre denilen oda çeşidinin oranı, XVI. yüzyılda % 4'lük bir orana ulaşmıştır. En yüksek artış oranı ise sofada gerçekleşmiştir. Zira XV. yüzyılda % 43'lerde olan sofaya sahip olan ev oranı, XVI. yüzyılda % 61'e yükselmiştir.

XVI. yüzyılda daha önceki yüzyıl evlerinde hemen hiç rastlanmayan “selamlık” adlı birimin evlerin bünyesinde varılmaya başladığı görülmektedir. Selamlık, ailenin sosyo-ekonomik durumunu yansıttığından genellikle diğer odalardan daha iyi döşenmiş olup, aile reisinin ikâmetine ve misafir kabulüne ayrılmıştır.³⁵ Selamlık denilen bu iskân birimi, üst katlarda yer almaktadır ve bu dönem evlerinin sadece % 5'inde mevcuttur. Bu durum, Osmanlı toplum yapısında yerleştiği varsayılan harem-selamlık ayrımının,³⁶ XV. ve XVI. yüzyılda Bursa Hisarı'nda yer alan evlerde hiç de yaygın olmadığını göstermektedir. Benzer bir sonuç XVII. yüzyıl Ankarası üzerine yapılan bir araştırmada da ortaya çıkmıştır. Buna göre ilgili dönemde Ankara evlerinin büyük bir çoğunluğu tek odalı yapılar olup, harem-selamlık ayrımına gitme imkânına

³⁵ Tekin, Mehmet, *Hatay Tarihi –Osmanlı Dönemi-*, Ankara, 2000, s. 134.

³⁶ Ortaylı, İlber, *Osmanlı Toplumunda Aile*, Pan Yayıncılık, İstanbul, 2000, s. 126.

sahip değildir.³⁷ Bu bağlamda Osmanlı evlerinde harem-selamlık uygulamasının ne zamanda itibaren uygulanmaya başladığının ve hangi bölgelerde ne ölçüde var olduğunun araştırılmasına ihtiyaç vardır.

Tablo 4. 8. XVI. Yüzyıl'da Hisar'daki Evlerin Diğer Kullanım Birimleri

Birim adı	Tek katlı ev	İki katlı ev	Toplam	Oran
Kenif	43	28	71+3 müşterek	% 74
Kenif 2	3	1	4	% 4
Muhavvata	53	31	84	% 84
Muhavvata 2		1	1	% 1
Cennet	8	6	14	% 14
Fırın	21	21	42	% 42
Kiler	1		1	% 1
Dehliz		1	1	% 1
Mahzen		1	1	% 1
Halvet-i latife		1	1	% 1
Muhtebe	2		3	% 2
Hamam	2	1	3	% 3
Habiye-i ma	24	23	47	% 47
Zulle	1	1	2	% 2
İstabl	4	15	19	% 19
Serdab	3	15	18	% 18
Mutfak		4	4	% 4
Havuz /fiskiye	3	1	4	% 4
Şadırvan		1	1	% 1
Yenbu	12	2	14	% 14
Bi'r-i mâ		1	1	% 1
Akarsu	7	10	17	% 17
Kârhane	2	2	4	% 4
Dükkan	1		1	% 1

Tablo 4. 8. ile Tablo 4. 3. karşılaştırıldığında Hisar evlerinin müstemilatının XV. ve XVI. yüzyıllarda hemen hemen aynı olduğu görülür. Hatta evlerin içerdiği birimlerin yanı sıra bu birimlere sahip olma oranı da birbirine oldukça yakındır. Mesela evlerde kenif/tuvalet bulunma oranı her iki yüzyılda da değişmemiş ve % 78 olarak kalmıştır. Koruma birimleri olarak kabul edilen mahzen, kiler, muhtebe gibi birimler de % 7'lik oranını korumuştur. Yalnız bu tabloya dahil edilen evlerden birinde farklı bir koruma ve

³⁷ Taş, age., s. 213.

korunma birimi olarak karşımıza “dehliz” çıkmaktadır.³⁸ Bu dehliz Hisar’ın altında bulunan yer altı tünellerinin bir uazntısı olmalıdır. Serdablı evlerin oranında ise ciddi bir artış söz konusudur. XV. yüzyılda serdabı olan ev oranı % 2 ile sınırlıyken, XVI. yüzyılda bu oran % 18’e ulaşmıştır. Benzer bir artış fırına sahip olan evlerde de görülmektedir. XV. yüzyılda evlerin % 28’inde fırın bulunurken, bir yüzyıl sonra % 42’si fırına sahipti. Diğer bir deyişle evlerin yarıya yakınında yiyecekler fırınlarda pişirilebiliyordu. Suya sahip olma oranında da kayda değer bir yükselme olmuş ve içinde suyu bulunan evlerin oranı, % 52’den % 72’ye çıkmıştır. Pek çok birimde görülen bu artışa karşılık, bahçeli evlerin sayısında bir miktar düşüş kaydedilmiştir.

Tablo 4. 9. XVI. Yüzyıl’da Hisar’daki Evlerin Odalarının Dışındaki Kullanım Birimleri

Birim	Adet	Oran
Su	72	% 72
Tuvalet	78	% 78
Banyo	3	% 3
Mutfak	4	% 4
Kiler/mahzen/serdab/muhtebe	22	% 22
Ticarî işletme (imâlat veya satış yeri)	5	% 5
Bahçe	89	% 89
Ahır	19	% 19

Tablo 4. 9. da XVI. yüzyılda Hisar’daki evlerin iskân amacıyla kullanılan beyt, gurfe vb. dışındaki birimleri, kullanım amacı doğrultusunda toplu halde gösterilmiştir. Aynı amaçla XV. yüzyıl için yapılan Tablo 4. 4.’le bir karşılaştırma yapıldığında iki yüzyılda evlerin kullanım birimlerinde ciddi bir farklılık bulunmamakla birlikte, bu birimleri ihtiva etme oranlarında bazı iniş ve çıkışlar söz konusu olduğu görülür. Buna göre, su, banyo, mutfak, kiler/mahzen/serdab/muhtebe gibi koruma birimleri ve ahıra sahip olma oranında yükselme, bahçe ve ticarî mekânlarındaki ise azalma kaydedilmiştir. Bu da Hisar’da refah oranının gitgide yükseldiğinin işaretidir. Ahır sayısının artması binek hayvanlarındaki artışın bir sonucu olmalıdır. Su, banyo, mutfak

³⁸ BŞS, A 145 4a. Dehliz, üstü kapalı, uzun ve dar geçide verilen isimdir. *MEB Örnekleriyle Türkçe Sözlük*, İstanbul, 2004, c. I, s. 608.

gibi evin farklı birimlerin yapımının daha masraflı oluşu göz önüne alınırsa, bu da bir zenginlik alameti sayılmalıdır. Bahçe oranının düşmesi, arazinin artan nüfusa cevap vermekte zorlanmasından kaynaklanmaktadır. Ticarî mekânlar da yerleşim yerlerinden uzağa taşınmaya başlamış olmalıdır.

Tablo 4. 10. XV. Yüzyıl'da Hisar'daki Evlerin Satış Bedelleri

Evin bedeli (akçe)	Adet	Oran
500-1000	6	% 6
1100-2500	14	% 14
2600-5.500	35	% 35
5700-9500	15	% 15
9600-13.500	9	% 9
14.000 -20.000	10	% 10
21.000 ve üstü	8	% 8
Belirlenemeyenler	3	% 3
Toplam	100	% 100

Tablo 4. 10'a göre XVI. yüzyılda Hisar'daki evlerin % 35'i 2.600-5.500 dirhem arasında alıcı bulmaktadır. XV. yüzyılda da evlerin satışındaki en fazla orana sahip fiyat aralığı aynıdır. Bir beyt, bir sofa, kenif, muhavvata, fırın ve serdabdan oluşan ortalama bir Hisar evini 3.000 dirheme almak mümkünken, iki beyt, iki gurfe, kenif, muhavvata, fırın, yenbu/kaynak ve habiye-i mâdan mürekkep bir evin değeri 5.000 dirhem civarındadır.³⁹ Araştırma kapsamındaki en ucuz ev, İsa Bey Mahallesi'nde bulunup, bir beyt, bir kenif ve muhavvatadan ibarettir. Evi, atika yani azat edilmiş bir cariye olan Kadem? binti Abdullah, 700 dirheme Yahşi bin Abdullah'a satmıştır.⁴⁰ En pahalı ev ise Manastır Mahallesi'nde olup, 300.000 altın değerindedir. Bu evin beşi altta, üçü üstte olmak üzere sekiz beyti, iki sofası, iki hücresi, iki kenifi, iki fırını, bir serdabı, üç ma-i cârîsi/akarsuyu ile biri dahilî, diğeri haricî olmak üzere meyveli ve meyvesiz ağaçları olan iki muhavvatası bulunmaktadır. Osman Bey bin Mahmud tarafından Mehmed bin Piri'ye satılan bu büyük ev, kale duvarı ve saraya bitişiktir.⁴¹

³⁹ BŞS, A 20 333b; A 19 117a.

⁴⁰ BŞS, A 19 396b.

⁴¹ BŞS, A 153 92b.

B. Ev Döşemesi/Mefruşat

Klâsik dönem Osmanlı evlerinin iç döşemesinde masa, sandalye, vitrin gibi sabit mobilyalara çok az yer verilirdi. Zira bu tür mobilyalar, içinde buldukları her odaya farklı bir işlev kazandırır. Böylece mekânın kullanımında kısıntıya gidilmesine neden olurlar. Oysa Osmanlı toplumunda gündüz kaldırılıp, akşam tekrar yayılabilen yumuşak mobilyalar kullanılıyordu. Bu da odaların farklı amaçlara hizmet edebilmesine imkân sağlıyordu.⁴² İnceleme alanımız olan Hisar bölgesinde de durum farklı değildir. Elimizdeki belgelerden⁴³ anlaşıldığı kadarıyla, ev içi mefruşat oldukça sade bir görünüme sahiptir. Hemen her evde birbirine benzer döşeme malzemeleri kullanılmaktadır.

Üzerinde oturmak için minderler, gece yere serilip gündüz kaldırılan döşekler, yorganlar, yastıklar, çarşaf, elbise v.b. lerinin korunması için kullanılan bohçalar ve sandıklar yegâne mobilyalar olarak karşımıza çıkar.⁴⁴ Bu eşyaların değerleri yapıldıkları malzemeye ve sahip oldukları süslemelere, ayrıca kullanılmış olup olmadıklarına göre farklılık arz etmektedir. Örneğin kullanılmış bir döşek için biçilen değer 4 akçe iken,⁴⁵ döğme bir tafta döşek için bu değer 300 akçeye kadar çıkabilmektedir.⁴⁶ Ancak ortalama bir döşegin fiyatı bu dönemde 30-60 akçe civarındadır.⁴⁷ Kaliteli döşek yapmak için kullanılan kumaşların arasında taftanın yanı sıra, kadife ve kemha da yer alır. Kadife ve kemhadan yapılan döşeklerin değerleri 120-155 akçe civarındadır.⁴⁸ Yine sade bir yastığın değeri 10-15 akçe iken, kadife olanının 30 akçe, işlemeli bir yastığın değeri 40 akçe, Şâmî bir yastığınki 100 akçe ve döğme tafta bir yastığın ise 120-150 akçe olabilmektedir.⁴⁹ Meselâ gündelik olarak kullanılan yorganlar bulunabilen her türlü

⁴² Ze'evi, age, s. 36; Mantran, Robert, *XVI. ve XVII. Yüzyılda İstanbul'da Gündelik Hayat*, (çev: Mehmed Ali Kılıçbay), İstanbul, 1991, s. 165.

⁴³ Bir kişinin öldükten sonra geride bıraktığı tüm mal varlığının en ince ayrıntısına kadar tek tek kaydedilip, yanlarına da o günkü maddî değerlerinin yazıldığı terekeler, bu konudaki en temel kaynak olarak kullanılmıştır.

⁴⁴ Türklerde karyola, yemek masası v.b. batı tarzı mobilyalar XVIII. yüzyılda kullanılmaya başlanmıştır. Mantran, age, s. 164, 165.

⁴⁵ BŞS, A 12 40b.

⁴⁶ BŞS, A 12 18b.

⁴⁷ BŞS, A 12 126b, 125a, 124a, 134b, 163a.

⁴⁸ BŞS, A 12 126a, 134b, A 2 84b.

⁴⁹ BŞS, A 12, 41b, 40b, 4b, 32b, 126a.

kumaştan yapılabilirdi.⁵⁰ Bunların değeri 15-25 akçe civarındaydı.⁵¹ Bir de iyi cins kumaşlardan yapılan yorganlar vardı ki bunların değerleri 200-300 akçe gibi hayli yüksek miktarları bulabiliyordu.⁵² Kadife, özellikle de kırmızı kadife, kaliteli yorgan yapımında çok tercih edilen bir kumaş cinsiydi.⁵³ Bazı yorganlar tezgaha kurularak, kalemlle işlenirdi.⁵⁴ Kalemî denilen bu çeşit yorganlar diğerlerinden daha kıymetliydi.⁵⁵ Kadifenin yanı sıra beledî,⁵⁶ aynî, yemenî ve kemha yorganların yapıldığı kumaş çeşitleri arasında yer almaktaydı.⁵⁷ Yatak odası mefruşatından olan çarşaf ise genelde 10-20 akçe gibi mütevazî bir değere sahiptiler.⁵⁸ Ancak nakışlarla işlendiklerinde değerleri kat kat artıyordu. Münakkaş çarşeb/nakışlı çarşafın değerleri, kullanılan malzemeye ve işlenen nakışın niteliğine göre 40-150 akçe arasında değişiyordu.⁵⁹ Çarşaf için tercih edilen renk çoğunlukla beyazdı.⁶⁰ Ancak farklı renklerde çarşaf da rastlamak mümkündü.⁶¹

Geceleri yere serilerek herhangi bir odanın yatak odası haline gelmesini sağlayan döşek, yorgan ve yastıklar, gündüzleri toplanıp hemen her odada bulunan dolaplara kaldırılıyordu. Böylece aynı oda gece yatak odası, gündüzse oturma odası olarak hizmet verebiliyordu.⁶² Yatak olarak kullanılan malzemelerin kaldırıldığı yüklük ve dolaplar, duvar kalınlıkları içine gömülürdü. Bunlar boyları oranında duvarın içine açılmış oyuntular halindeydiler.⁶³ Dolapların dışında eşyaların saklanabildiği birimler olarak sandıklar karşımıza çıkmaktadır.⁶⁴ Hemen her evde bulunan sandıklara biçilen

⁵⁰ Abdülaziz Bey, *Osmanlı Âdet, Merâsim ve Tabirleri -Toplum Hayatı-*, (yay. haz. Kazım Arısan, Duygu Arısan Günay), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1995, s.199.

⁵¹ BŞS, A 12, 44b, 37b

⁵² BŞS, A 12 134b, 126a.

⁵³ BŞS, A 12 45a, 134b, 122a.

⁵⁴ Abdülaziz Bey, age, s.199, 200.

⁵⁵ BŞS, A 12 126a.

⁵⁶ Beledî yerli kumaş türüne verilen isimdir.

⁵⁷ BŞS, A 12, 45a, 32b, 93a, 43a. Kemha : Çözücü ve atkısı ipek, üst sıra atkısında ayrıca altın alaşımli gümüş veya doğrudan doğruya gümüşlü klaptanla dokunmuş ipeklî kumaşa verilen isimdir.

⁵⁸ BŞS, A 12 163a, 126a, 214a, 229b, 209b, 175b, 169a.

⁵⁹ BŞS, A 12 126a, 134b, 214a, 229b.

⁶⁰ BŞS, A 12 214a, 169a.

⁶¹ BŞS, A 12 148b.

⁶² Mantran, s. 164, 165.

⁶³ Eldem, *Türk Evi -Osmanlı Dönemi-*, s. 4.

⁶⁴ Cerasi, age, s. 178.

değer ise 3-100 akçe arasında oldukça geniş bir fiyat yelpazesinde değişebilmektedir.⁶⁵ Bu dönemde sandıklardan genellikle “çift” olarak söz edilmektedir.⁶⁶ Böylece aynı sandıktan iki tane yapıp bir arada kullanmanın adet olduğu anlaşılmaktadır. Abdülaziz Bey XIX. yüzyıl Osmanlı toplumunu tasvir ettiği eserinde sandıkların ceviz, ıhlamur, servi, ardiç gibi ağaçlardan üretildiklerini bildirmektedir. Bunların bir kısmı cilalı ve ince işçilikli olduklarından fiyatları yüksektir. Abdülaziz Bey, sandıkların yanı sıra zarif çekmecelerden de söz etmektedir. Ancak klâsik dönemde çekmecelere rastlanamamıştır.⁶⁷

Oturma odası mefruşatı kapsamında değerlendirebileceğimiz eşyalar arasında minderler en başta yer alır. Minderlerin kullanım alanının genişliği, sayı ve çeşidinin fazlalığına neden olmuştur. Abdülaziz Bey’in XIX. yüzyıl için, sedir minderi, yan minderi, köşe minderi, yemek minderi, uzun minder, erkân minderi v.s. gibi pek çok çeşidini saydığı bu önemli dekoratif unsur, XV. yüzyıl Bursa’ında da yaygın kullanım alanına sahip görünmektedir.⁶⁸ Bu dönemde sade bir minderın değeri 20 akçe civarındayken,⁶⁹ münakkaş bir minderın değeri süslemesinin niteliğine göre 30-150 akçe arasında bir değere sahip olabilmekteydi.⁷⁰ Minderler de diğer ev eşyaları gibi kadife, kemha, basma v.b. devrin gözde kumaşlarından imal edilmekteydiler. Diğer ev eşyalarında olduğu gibi minderlerin de kalemle işlenenleri daha kıymetliydi.⁷¹

Yere sermek için kullanılan dokuma türleri arasında halı, kaliçe, kilim,⁷² zili⁷³ gibi eşyalar yer almaktadır. “Kali” terimiyle ifade edilen halıların fiyatları 10-20⁷⁴ ilâ

⁶⁵ BŞS, A 12 124a, 125a, 126a, 131b, 148b, 175b, 214a.

⁶⁶ BŞS, A 12 148b, 131b, 134b, 126a.

⁶⁷ Abdülaziz Bey, age, s. 200, 201.

⁶⁸ Abdülaziz Bey, age, s.198.

⁶⁹ BŞS, A 12, 20a, 126a, 125a.

⁷⁰ BŞS, A 12, 4b, 125a, 126a, 131b, 134b.

⁷¹ BŞS, A 12, 4b.

⁷² Kilim, iki iplik sistemine dayanarak yapılan, tersi ve düzü bulunmayan havsız (tüysüz) dokumadır. Kilimin halıdan farkı havsız ve düğümsüz olması, düz dokuma yaygılardan farkı ise iki iplik sistemiyle yapılması ve desenlerinin kabarık olmasıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz. B. Deniz, “Osmanlı Dönemi Düz Dokuma Yaygıları (Kilim, Cicim, Zili, Sumak)”, *Osmanlı*, (ed: G. Eren), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, c. XI, s. 397.

⁷³ Zili (sili), üç veya daha fazla iplik sistemine dayanılarak yapılan bir düz dokuma yaygı türüdür. Bazı eski kaynaklarda uzun kilime de zili/sili denildiği belirtilmektedir. Teknik açıdan düz zili, çapraz zili, seyrek zili, damalı zili, konturlu zili (verneh) gibi beş ayrı çeşidi vardır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Deniz, agm, s. 395-409.

300⁷⁵ akçe arasında değişmektedir. Ancak halı köhne/eski olduğunda değeri de büyük oranda düşmektedir.⁷⁶ Boyutları, kalı/halıdan daha küçük olan kalıçenin fiyatı da herhalde kalıden daha az olmalıdır. Yere sermek için kullanılan diğer bir yaygı türü olan zilinin ortalama değeri 30-50 akçe arasında değişmektedir.⁷⁷ Eski bir ziliye yıpranma oranına göre 5-30 akçe arasında kıymet biçilebilmektedir.⁷⁸ Kilimlerin değeri ise 5-20 akçe civarındadır.⁷⁹

Anadolu'da kadınların genç kızlığı esnasında veya evlendikten sonra kendileri ve kocaları için, hayattayken veya kendileri öldükten sonra camiye serilmek üzere halı veya kilim dokumaları ya da dokutmaları adeti vardı. Dokunan bu kilim ve halılar zorda kalındığında bile satılıp elden çıkarılmaz, saklanırdı. Kişi öldükten sonra cenazesi üzerine serilir, defnedildikten sonra da camiye hayır olarak bağışlanırdı.⁸⁰ Bursa'da da bu geleneğin var olduğu muhtemeldir, ancak tereke kayıtlarında yer alan halıların bağışlanıp bağışlanmadığı anlaşılamamıştır.

Hisar'da Orta Halli Bir Hanımın Terekesindeki Mefruşatın Dökümü:

Çerağ Bey Mahallesi'nde 903/1497'te vefat eden Zeynep binti Mehmed'in terekesinde yer alan ev eşyaları, Hisar'da sakin orta halli bir hanımın sahip olduğu ev eşyaları hakkında fikir vermektedir.

Mefruşat	Değeri
..makrame	150
Kemha makrame	30
4 makrame	20

⁷⁴ BŞS, A 12, 37b, 56b, 106b.

⁷⁵ BŞS, A 12, 88b.

⁷⁶ BŞS, A 12, 16a (... üç köhne kâli küçük 35), 41b (... köhne kâli 10)

⁷⁷ BŞS, A 12 16a, 108b, 93a.

⁷⁸ BŞS, A 12 36b, 106b.

⁷⁹ BŞS, A 12 36b, 37b, 1a. Osmanlı dönemine ait saray tutanaklarında ve mahkeme sicillerinde, muhallefat kayıtlarında, terekelerdeki eşya listeleri içinde halı-kalıçe gibi dokumalarının yanında, kilim kelimesine de rastlanmaktadır. Topkapı Sarayı Müzesi Revan Kitaplığı'nda kayıtlı Âsâr-ı Resmiye, Kavânîn-i Osman Defterleri ile, 1640 tarihli Narh ve Ehl-i Hiref Defterlerinde kilimle ilgili bilgiler mevcuttur. Deniz, agm, s. 402.

⁸⁰ Deniz, agm, s. 398.

Münakkaş minder yüzü	130
Münakkaş çarşeb	150
Münakkaş çarşeb	80
Münakkaş bohça	80
Tafta bohça	50
Nezkeb nâ-tamam bohça	15
Kırmızı kadife yorgan çarşebiyle	200
Yeşil kadife yorgan çarşebiyle	300
Kemha minder	50
Yeşil kadife döşek	150
Kemha döşek	120
Kalemî kadife yastık	30
Yeşil kadife yastık	40
Yüz yastığı 2 adet	40
Döşek kılıfı 2 adet	60
Yastık kılıfı 4 adet	40
Minder kılıfı	15
Bir çift sandık	60
İki küçük sandık 2 kali 1 zili	180
Toplam	1.990 akçe

Zeynep binti Mehmed'in geride bıraktığı mal varlığının toplam değeri 4.905 akçe değerindedir. Bunun 1.990 akçelik kısmını yani % 40.5'ini ev eşyaları oluşturmaktadır. Bu eşyalar gayet mütevazı değerlere sahip, o dönemdeki hemen her evde bulunabilecek türden malzemelerden oluşmuştur. Yastık, yorgan, minder, döşek, çarşaf, bohça, makrame gibi kumaştan imal edilen eşyaların bazılarının maddî değerinin yüksek olduğu görülmektedir. Kadife yorganlarının yeşil olanı 300, kırmızısı ise 200 akçe değerindedir. Yine yeşil kadifeden bir döşegin fiyatı 150 akçe olarak belirlenmiştir. Çarşaflarının tamamı nakışlıdır. Muhtemelen bu kıymetli kumaşlardan

imâl edilmiş eşyalarını sakladığı iki küçük sandıkla yer döşemesi olarak kullandığı bir zilisinin toplam değeri ise 180 akçeden ibarettir.

C. Sofra/Yeme-İçme/Mutfak Kültürü

İnsanoğlunun hayatiyetini sürdürebilmesi için vazgeçilmez ihtiyacı olan beslenme, zaman içinde çeşitli şekiller almış ve böylece her toplumun kendine mahsus bir yeme-içme kültürü doğmuştur. Yeme-içme kültürü vücuda alınan gıdaların cinsinin yanı sıra, pişirilme (mutfak) ve sunulma aşamalarını da kapsar. Buna göre klâsik dönem Osmanlı toplumunun yeme-içme kültürünün kendine mahsus özellikleri bulunmaktadır. Batılı gezginlerce bazen şaşkınlık, bazen de hayranlıkla karşılanan Osmanlı mutfak kültürünün vazgeçilmez yiyeceklerinin başında çeşitli şekil ve niteliklerde yapılmış ekmecekler, hamur işleri, et, pilav ve sebze yemekleri gelir.⁸¹

Kendisine gösterilen hürmetin bir ifadesi olarak “nân-ı aziz” adıyla anılan ekmecek, Osmanlı mutfağının vazgeçilmez en temel besin maddesi olmuştur. Anadolu’da genellikle buğdaydan yapılırken, bazen kıtlık zamanlarında arpa veya çavdardan da ekmecek yapıldığı oluyordu. Buğday ekmeğinin en makbulü beyaz ekmecekti. Beyaz ekmeğin fudla, pide, somun gibi türleri bulunuyordu. Ekmeğin yanı sıra çörek çeşitleri de sofralarda önemli bir yer tutuyordu. Bunların dışında undan yapılan çok çeşitli mamüller Osmanlı mutfaklarının vazgeçilmezleriydi. Şüphesiz bunların arasında Avrupalılar tarafından tanınmadığı için hayret ve beğeniyle karşılanan böreğin hemen her çeşidi yapıyordu. Gerek etli, gerek sebze börekler tavada kızartılarak veya fırınlarda pişirilerek tüketiliyordu.⁸² Et tüketimi de oldukça yaygındı. Ancak özellikle İstanbul, Bursa gibi illerde et denilince akla koyun ve ya kuzu eti gelmekteydi. Dana etinin tüketimi oldukça nadirdi. Kümes hayvanları, özellikle de tavuk bol miktarda ve sevilerek yenirdi. Deniz ürünlerine olan rağbet çok fazla değildi. Et ürünlerinin yanında mevsimin imkân verdiği ölçüde çok çeşitli sebze yemekleri yapılırdı. Meyvelere ayrı bir önem atfedilir, ayrı bir öğün gibi yemek vakitlerinden farklı zamanlarda tüketilirdi. Osmanlı mutfağında tatlılara da büyük bir düşkünlük vardı. Meyvelerden yapılan

⁸¹ D’ohsson, M. De M., *18. Yüzyıl Türkiye’sinde Örf ve Adetler*, (çev. Zerhan Yüksek), Tercüman 1001 Temel Eser, t.s., 28.

⁸² Faroqhi, Suraiya, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam -Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla-*, (çev. Elif Kılıç), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000, s. 224, 225; Do’hsson, age, s. 28, 29.

reçeller, helva çeşitleri, baklava, sütlü tatlılar, aşure v.b. ailelerin ekonomik durumlarına göre sofralarda yerini alırdı. İçecek olarak süt, ayran, yazın hoşaf, kışın salep ve boza sevilerek tüketilirdi.⁸³

Tüm bu yiyeceklerin hazırlandığı mutfaklar ise çoğunlukla evlerin dışında yer alırlardı. Cerasi, bunun göçebe kültürünün bir uzantısı olduğunu düşünmektedir. Bilindiği üzere göçebe kültüründe çadır oturma yeridir ve mutfak, çamaşırhane ve kiler gibi farklı işlevler dışarıda, arazide gerçekleştirilir.⁸⁴ Mutfağın yerleşik hayata geçildikten sonra da evin oturma birimlerinden ayrı tutulmasında, yemek kokularının eve yayılmasını önlemek gibi bir amaç da güdülmüş olabilir. İnceleme alanımız olan Hisar'da durum diğer bölgelerden büyük farklılıklar arzmemektedir.

Bu dönemde özellikle de Hisar'daki mutfaklarda yemek pişirmekte kullanılan, kap-kacak ve diğer aletlerin neler olduğu ve pişirilen yemeklerin nasıl ve hangi kaplarla sunulduğuna ilişkin bilgileri edinmede tereke kayıtları eşsiz birer kaynaktır. Örneğin her evde bulunan ve 4-150 akçe arasında değişen değerlerde fiyat biçilmiş olan siniler, yerde oturarak yemek yeme geleneğinin bir göstergesidir.⁸⁵ Sinilerin yapıldıkları malzeme hakkında tereke kayıtlarında genellikle bilgi verilmemektedir. Yalnızca bir kayıтта “büyük tahta sini” ibaresi kullanılmış ve bu siniye 6 akçe değer biçilmiştir.⁸⁶ “Büyük tahta sini” hem aile bireylerinin etrafında toplanıp yemek yediği, hem de hanımların hamur işleri yapımında kullandığı tahta bir sofradır.⁸⁷ Tahtanın yanı sıra o dönemdeki diğer pek çok kap-kacakta olduğu gibi bakır da sini yapımında kullanılan malzemelerdendir. Nadir de olsa pirinçten imâl edilmiş siniler bulunmaktadır.⁸⁸ Bazı kayıtlarda “dipli sini” ifadesi yer almaktadır.⁸⁹ Burada diple kastedilenin sinilerin altında onun yerden yüksekte durmasını sağlayacak bir çıkıntı

⁸³ Faroghi, age, s. 225, 234; Do'hsson, age, s. 32; Öcalan, Hasan Basri, “Bursa'da Boza ve Bozahaneler”, *I. Bursa Halk Kültürü Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Bursa, 2002, c. I, s. 111-122.

⁸⁴ Cerasi, age, s. 176. Cerasi'ye göre, Batı Avrupa ve Akdeniz'de mutfak, adeta aile yaşamının birliğini temsil eden bir merkez durumundayken, Osmanlı kent uygarlığında ocaklı büyük mutfaklara pek rastlanmamaktadır.

⁸⁵ BŞS, A 12 124b, 125a, 98a, 106b, 88a, 126a, 131b, 135a, 163a, 209b, 214a; A 167 68a; A 2 22a, 41a; A 22 50a, B 1 11a, A 91 42b.

⁸⁶ BŞS, A 12/45a.

⁸⁷ BŞS, A 12, 32b'de sofraya ibaresi de kullanılmıştır. 10 akçe değer biçilmesi, onun tahtadan yapıldığına işaret etmektedir.

⁸⁸ BŞS, A 10 45b.

⁸⁹ BŞS, A 22 50a; A 2 84b.

olduğu tahmin edilmektedir. Sinilerin boyutları da birbirinden farklıdır. Biraz büyükçe olan sinilere “sini-yi büzürk”, daha küçük olanlarına ise “sini-yi kûçek” denmektedir.⁹⁰ Sininin daha küçük boyutlarında olan ve bardak, tabak, sahan gibi şeyleri taşımaya yarayan, aynı zamanda börek, tatlı gibi yiyeceklerin pişirilmesinde kullanılan düz kap şeklinde tanımlayabileceğimiz tepsilerden her evde birkaç tane bulunuyordu.⁹¹ Tepsilerin sinilerden en belirgin farkı kenarlarının daha yüksek oluşudur. Bunun nedeni tepsilerin yemek pişirme amacıyla kullanılmasıdır. Tepsilerin parasal değerleri sinilere göre daha düşüktür. Ortalama bir tepsinin fiyatı 10-30 akçe arasında değişmektedir.⁹² Ancak tepsilerin de gerek yapıldıkları malzemeye, gerekse büyüklüklerine göre çeşitleri bulunmaktadır. Tepsiler de siniler gibi en çok bakırdan imâl edilmekle beraber, pirinçten yapılan tepsiler de bulunmaktadır.⁹³ Tepsilerin “büzürk ve kûçekleri” yani büyük ve küçük tepsiler, semtin önde gelen ailelerinin evlerinde bir arada bulunurdu. Hatta bazı tepsiler çift olarak bulundurulurdu.⁹⁴ Tepsilerin bir de içinde pişirilecek yemeklere göre özel yapılmış olanları vardı. Baklava tepsisi, kuzu tepsisi gibi adlarla anılan bu tepsiler yalnızca bu yiyeceklerin pişirilmesine mahsustu. Bunun nedeni bazı yiyeceklerin pişirilmesi için özel kaplara ihtiyaç duyulmasıydı. Baklava ince kenarlı bir tepsiyle daha iyi pişirilirken, kuzu tepsisi normalden daha büyük olmalıydı. Pek tabii fiyatı da daha pahalıydı. Hisar’da Alaaddin Bey Mahallesi’nde vefat eden, maddî durumu orta halli sayılabilecek bir hanımın terekesinde 100 akçe bedel biçilen bir kuzu tepsisi bulunuyordu.⁹⁵ İvaz Paşa’nın torunuyla evli olan Hoca Mahmud Çelebi’nin geride bıraktığı oldukça zengin mal varlığının arasında 30 akçe değerinde bir baklava tepsisi bulunuyordu.⁹⁶ 25 akçelik baklava tepsileri de mevcuttu.⁹⁷ Ancak özel amaçlı tepsi kullanımı Hisar’da yaygın değildi. Saray Mahallesi’nde vefat eden bir kişinin

⁹⁰ BŞS, A 191 21a.

⁹¹ BŞS, A 12, 45a, 98a.

⁹² BŞS, A 12221a, 175b, 135a, 131b, 126a, 126b, 43a, 102a; A 7 121b; A 165 67b; A 167 48b.

⁹³ BŞS, A 12 131b.

⁹⁴ BŞS, A 191 21a, A 91 42b, 43a.

⁹⁵ BŞS, A 22 50a.

⁹⁶ BŞS, A 10 134b.

⁹⁷ BŞS, A 12 1a.

terekesinde ise 2 adet 16 akçe değerinde tepsi-i Türkî bulunmaktaydı.⁹⁸ Bu tepsinin hangi özelliğinden dolayı Türk tepsisi olarak nitelendirildiği anlaşılamamıştır.

XV. yüzyılda yemek pişirmek için kullanılan kaplar arasında kazan ve hereni⁹⁹ yer alıyordu. Bu dönemde, bugün yemek pişirmede en çok kullanılan kap olan tencerenin adına hiç rastlanmamış olması hayli ilginçtir. Aslında kazana yakın büyüklükte bir kap olarak nitelendirilen bu yemek pişirme aleti, sadece kalabalık ailelerin değil,¹⁰⁰ bir anne ve çocuktan oluşan çekirdek ailelerin de mutfaklarında yer almaktadır.¹⁰¹ Kazanların bir ailenin günlük yemeğinin hazırlanmasından ziyade, büyük miktarda yemeklerin tüketildiği kalabalık misafir gruplarının ağırlandığı özel günlerde kullanıldığını tahmin edebiliriz. Hereni dışında tencere kaydı bulunmadığına göre, günlük küçük miktarlarda tüketilecek yemeklerin hazırlanmasında sahanlardan¹⁰² da yararlanılıyor olmalıydı. Ancak herenîler de tek tip değildi. Çeşitli büyüklük ve şekillerde herenîler bulunuyordu. Küçük herenî, büyük herenî, hereni-i bakraç gibi türleri vardı.¹⁰³ XVI. yüzyıldan itibaren ise terekelerde tencere ifadesi kullanılmaya başlamıştır. Tencerelerin de aynen herenî gibi küçük ve büyük çeşitleri bulunmaktadır.¹⁰⁴ Tencerenin mutfığa girişi herenînin kullanımdan kalkması sonucunu doğurmamıştır. Bu dönemden itibaren tencere ve herenî mutfaklarda bir arada kullanılmıştır.

Altına ateş, üstüne pişirme kabının konulduğu, çember veya üçgen şeklindeki üç ayaklı bir destek olan sac ayağı¹⁰⁵ yemek pişirmede Hisar hanımlarının vazgeçemeyecekleri bir mutfak aletiydi.¹⁰⁶

Çorba, hoşaf v.b. sulu fakat kaşıkla yenilecek gıdalar için tas, sıcak yiyecekler için sahan ve tabak¹⁰⁷, ayrıca nitelikleri tam olarak belirtilmeyen çeşitli kap-kacaklar¹⁰⁸

⁹⁸ BŞS, A 91 42b.

⁹⁹ Kazana yakın boyutlardaki büyük boy tencere. Kazan. Ayverdi, İlhan, *Asırlar Boyu Tarihi Seyri İçinde Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, (redaksiyon: Ahmet Topaloğlu), İstanbul, 2005, c. II, s. 1244.

¹⁰⁰ BŞS, A 12, 108b.

¹⁰¹ BŞS, A 12, 43a.

¹⁰² BŞS, A 12, 43a.

¹⁰³ BŞS, A 12, 148b, 1a, 126b, 98a.

¹⁰⁴ BŞS, A 191 21a.

¹⁰⁵ Gövsa, age, c. 5, s. 2350.

¹⁰⁶ BŞS, A 12, 109a, 43a, 98a.

yemek için kullanılan kaplar arasında yer almıştır. Su, ayran, şerbet v.b. sıvı gıdaları tüketmek için ise testi,¹⁰⁹ çanak, maşrapa,¹¹⁰ bardak ve üskürelere istifade edilmiştir.¹¹¹ Kevgir, bıçak, havan da terekelerde sıklıkla karşımıza çıkan mutfak aletleridir.¹¹² Bunların dışında nadiren karşımıza çıkan mutfak araç-gereçleri arasında kaşık-kaşıklık,¹¹³ baklava tepsisi¹¹⁴, şerbet kaşığı,¹¹⁵ el tavası,¹¹⁶ tekne (hamur yapmak için kullanılır),¹¹⁷ havan,¹¹⁸ kevgir¹¹⁹ gibi özel kullanım amaçlı aletler yer alır. Tüm bu araç-gerecin yapıldıkları malzeme, sahibinin maddî durumuna ve devrin şartlarına göre çeşitlilik gösterir. Terekelerde cinsleri kaydedilen eşyalardan yola çıkarak ahşap, pirinç, çini ve bakırın dönemin mutfaklarını süsleyen malzemelerin yapımında kullanıldığını söyleyebiliriz.¹²⁰ Bu eşyaların bazıları sade, bazıları ise özel olarak süslenmiş, işlenmiştir.

Gerek yemek öncesinde ve sonrasında elleri yıkamak, gerekse abdest almak için leğen¹²¹ ve ibrikler kullanılmaktaydı. Hemen her kadının terekesinde karşımıza çıkan makrameler ise havlu veya peçete vazifesi görmekteydiler.¹²²

Hisar'da Farklı Ekonomik Düzeylerde Yer Alan Kişilerin Terekelerindeki Mutfak Eşyalarının Dökümü:

Hisar'da Nakkaş Ali Mahallesi'nde oturan ve Nakkaş Ali'nin torunu olan Mevlana Mehmed Çelebi Efendi b. Osman Çelebi'nin -ki daha ziyade Lâmii Çelebi diye tanınır- sahibi olduğu mutfak eşyaları sıradan bir Hisarlı'ya göre oldukça çeşitli ve

¹⁰⁷ BŞS, A 12, 50b,44b, 45a, 50b, 1a

¹⁰⁸ BŞS, A 12, 44a "yedi evani"

¹⁰⁹ BŞS, A 12, 120b

¹¹⁰ BŞS, A 12, 1a

¹¹¹ Üsküre, bardaktan daha büyük olan ve genellikle ayran içmek için kullanılan bir çeşit kâsedir. Bakırdan (BŞS, A 12, 109a,) veya çiniden yapılmış olanları (BŞS, A 12, 41a) mevcuttur.

¹¹² BŞS, A 12, 43a, 88a, 50b.

¹¹³ BŞS, A 12, 97b,

¹¹⁴ BŞS, A 12, 1a

¹¹⁵ BŞS, A 12, 37b

¹¹⁶ BŞS, A 12, 41b

¹¹⁷ BŞS, A 12, 32b.

¹¹⁸ BŞS, A 12, 1a. Bazı kayıtlarda "sarımsak döğücü" olarak geçer. BŞS, A12, 20a.

¹¹⁹ BŞS, A 12, 4b.

¹²⁰ BŞS, A 12, 41a (çini üsküre ve çini tabak), 32b (ağaç tabak, pirinç küçük tas), 40b (demirden sac ayak)

¹²¹ BŞS, A 12, 4b

¹²² BŞS, A 12, 41b, 4b, 16a.

kıymetlidir.¹²³ Terekesindeki mutfak eşyalarının dökümü yapıldığında bu durum daha açık bir biçimde anlaşılacaktır.¹²⁴

Mutfak Eşyası	Değeri
Âhen-i kebab 4	33
Âhen-i kebab maa âhen-i köfte 2	6
Âhen-i kebab maa se-pâ	12
Asiyâb-ı dest	24
Bakrac-ı büzürk	18
Bakrac-ı köhne	10
Bakrac-ı küçek	8
Bakrac köhne	9
Cam	120
Câme-i çuka-i aselî	232
Çini kase 2	9
Dest-i mâl-i sefid ¹²⁵	6
Dest-i mal	18
Diğer cam	60
Diğer desti	55
Diğer kapaklı	47
Diğer mizan	17
Güğüm köhne	14
Güğüm maa mâ-i hindiba	70
Güğüm-i küçek	14
Havan-ı büzürk	53

¹²³ Lâmiî Çelebi hakkında ayrıntılı bilgi için Nakkaş Ali bahsine bakınız.

¹²⁴ BŞS, A 191 20a-22a. Ayrıca Lâmiî Çelebi'nin terekesinin aslı ve Latin alfabesine aktarılmış şekli ile terekeyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Erünsal, İsmail, "Türk Edebiyatı Tarihinin Arşiv Kaynakları IV: Lâmiî Çelebi'nin Terekesi", *Journal of Turkish Studies Türklük Bilgisi Araştırmaları*, vol. 14, 1990, s.179-194. (Ayrıca bkz. Ek-3 Belge 4)

¹²⁵ Ak, beyaz bez.

Havan-1 büzürk	110
Havan-1 büzürk	42
Havan-1 kek	42
Havan-1 kek	12
Hereni	34
Hereni	34
Hereni	38
Hereni	33
Hereni	35
Hereni bzrk	100
Hereni kabili	14
Hereni khne	17
Hokka-i bakır maa gldan ve tepsi-i kek	10
Kase-i fagfuri kek 2	55
Kase-i İznik 3	11
Kase-i İznik maa tabak-1 kek	14
Kase-i mermer maa tepsi	16
Kase-i zeytn	32
Kase-i zcac	2
Kazgan	105
Kazgan-1 khne	53
Kazgan-1 kek	76
Kepe-i Engr	60
Kepe-i Halep	39
Kevgir maa kepe	3
Kevgir maa kepe	9
Leen maa ibrik	36
Maa maa se-p	9
Maraba-i kalay	13
Marapa-i khne	102

Mil'aka ¹²⁶ adet 5	15
Mizan-1 bzrk	38
Mizan-1 diğer	41
Mizan-1 khne	32
Mizan-1 kçek	15
Peşkir 2	13
Sahan ferd	17
Sahan ferd	20
Sahan-1 bzrk ift	40
Sahan-1 kevgir	8
Sahan-1 kçek maa tepsi-i hod ferd	14
Satır-1 khne	6
Se-pâ maa tepsi ve âhen	6
Serengebin-i aselî	28
Sikkin-i bzrk	32
Sini	87
Sini	79
Sini ortası	12
Sini-i bzrk	84
Sini-i khne	38
Sini-i kçek	120
Sofra-i Bulgarî	40
Sofra-i Bulgarî	26
Sofra-i kirpas	7
Sofra-i kirpas	15
Sofra-i řamdan maa bilek	6
Sahan-1 bzrg ift	40
şişe adet 3	32

¹²⁶ Kaşık

Tabak-1 fagfurî küçek	55
Tabak-1 sofrâ	27
Tabak-1 zeytûnî 2	26
Tabe adet 2	5,3
Tabe-i baklava çift	31
Tabe-i büzürk	12
Tabe-i güllac	19
Tabe-i kebab	38
Tabe-i köhne	4
Tabe-i köhne	6
Tabe-i şiş kebab	7
Tas	14
Tas	20
Tas küçek	8
Tas-1 büzürk	47
Tas-1 büzürk	48
Tas-1 köhne maa derahim	11
Tas-1 küçek	16
Tas-1 küçek	11
Tas-1 mutbak	55
Tencere-i büzürk	84
Tencere-i küçek	33
Tencere-i küçek	20
Tepsi çift	60
Tepsi çift	39
Tepsi-i börekçi adet 10	81
Tepsi-i büzürk	60
Tepsi-i büzürk	20
Tepsi-i Türkî	30
Tepsi-i Türkî	21

Tepsi-i Türkî 2	16
Tepsi-i Türkî 3	46
Toplam	3872.3 akçe

Lâmîi Çelebi'nin terekesinin yekûnu 83.536,5 akçe'dir. Listesi verilen mutfak eşyaları onun terekesinde sadece % 4,63'lük bir paya sahiptir. Terekesine oranla bir hayli düşük bir miktar gibi görünse de Lâmîi Çelebi'nin mutfak eşyalarına ayırdığı bütçe pek çok kimsenin geride bıraktığı tüm mal varlığından daha yüksek bir değere sahiptir. Onun sahip olduğu eşyaları farklı kılan sadece maddî değerleri değildir. Sahip olduğu mutfak araç gereçlerinin nitelikleri de ilginçtir. İki adet Bulgar sofrası ve bileklikli sofrâ şamdanı gibi özel bazı eşyalara sahiptir. Mutfağında çok sayıda yemek pişirme kabı bulunmaktadır. Sekiz adet hereni adı verilen büyük tencereye sahiptir. Ayrıca iki küçük bir büyük tenceresi de vardır. Yemek pişirmede kullanılan diğer bir önemli araç olan ve daha çok fırınlarda kullanılan tepsilerinin sayısı ise 23'tür. Bunların 10 tanesi börek pişirmeye mahsustur. İki tane büyük tepsidir. Geri kalan tepsileri ise Türkî tepsidir. On adet de tavası vardır. Tavaların bir kısmı belirli bir yiyeceğin pişirilmesine özel üretilmişlerdir. Tabe-i baklava, tabe-i güllaç, tabe-i kebab ve tabe-i şiş kebab gibi. Baklava tavası iki tanedir. Daha ziyade Ramazan ayında tüketilen bir tatlı olan güllaç için bir tane tava yeterli gelmiş gibi görünmektedir. Lâmîi Çelebi sahip olduğu sosyal konum itibariyle sık sık ziyafetler veren bir kişi olmalıdır. Bu durum onun mutfağında tatlıların ve çok sayıda büyük tencerenin yanı sıra özel kebablar hazırlayabilmek için bazı araç-gereçlerin bulundurulmasını gerektirmiştir. Kebab ve şiş kebab tavalarının yanı sıra, kebab pişirmeye mahsus demirler ve ızgaralar da bulunuyordu. Âhen-i kebab ve âhen-i köfte, kebab yapılmak üzere etlerin ve köftelerin dizildiği demir çubuklar olmalıydılar. 32 akçe kıymet biçilen büyük bıçak muhtemelen etlerin kesilmesinde kullanılıyordu. Köhne satır da evdeki kebab pişirme yoğunluğundan eskimiş olmalıdır. Binbir emekle hazırlanan leziz yemeklerin üzerinde yendiği sofrâ ve sinilerin de farklı büyüklükleri ve çeşitleri mevcuttu. Lâmîi Çelebi'nin mutfağında maddî değeri 79-120 akçe arasında değişen 5 adet sini bulunuyordu. Bunlardan en pahalısının küçük bir sini olması, onun özel işlemleri bulunduğuna işaret etmektedir. Terekede sini ortası olarak kaydedilen nesne, sininin yerden yüksek

durmasını sağlamış olmalıdır. Sinilerin dışında iki adet de Bulgar sofrası bulunuyordu. Tepsilere Türk tepsisi, sofralara ise Bulgar sofrası denmesi hayli ilginçtir. O dönemde yemekler ortadan yendiği için tabak sayısı yemek yiyen kişi sayısına göre oldukça azdı. Lâmiî Çelebi'nin terekesinde sadece 4 tane tabak bulunuyordu. Ancak sahanlar da aynı amaçla kullanılıyorlardı ve terekede 6 adet de sahan vardı. Bu sahanlardan biri süzme gerektiren işlemler için kullanılan kevgirdi. O dönemde sahan kevgirlerden ziyade kepçe kevgire yani delikli kepçelere daha sık rastlandığını söyleyebiliriz. Çorba v.b. sulu yiyecekler daha ziyade taslara konuluyordu. Lâmiî Çelebi'nin 9 adet tası bulunuyordu. Ancak bunlardan birinin dirhemlerinin de bulunması onun ölçme-tartma işlemlerinde kullanıldığını işaret etmektedir. Ölçme işlemleri için farklı büyüklük ve çeşitlerde 5 tane terazinin varlığı, mutfağın yemek hazırlamadaki yoğunluğundan kaynaklanmış olmalıdır. Hoşaf gibi içecekler de kaselerden içilmekteydi. Lâmiî Çelebi'nin 9 adet kasesi vardı. Bunlardan dördü İznik kasesi, ikisi fagfûri¹²⁷, biri cam, biri zeytûni¹²⁸ ve bir diğeri ise mermerdendi. Mermerden olanın tepsisi de vardı. Bu zarif kaselerden hoşafı Lâmiî Çelebi'nin sahip olduğu beş kaşıkla içiliyor olmalıydılar. Sofraya oturulurken sofraya-i kirbas/sofrabezi yere serilerek sofranın dışının kirlenmesi önlenmeye çalışılıyordu. Dest-i maller¹²⁹ ve makrameler¹³⁰ ise peçete vazifesi görüyorlardı. Lâmiî Çelebi'nin terekesindeki bileklikli sofraya şamdanına diğer terekelerde pek rastlanmamaktadır. Bu da onun sofraya düzenine verdiği önemin bir göstergesidir. Genelde su kabı olarak kullanıldığını bildiğimiz güğümlerden Lâmiî Çelebi'de üç tane bulunmaktadır. Ancak bunlardan biri "hindiba" denilen 50-100 cm. arasında boylanabilen bir tür bitki ile doludur. Su içmekte kullanılan maşrapalardan biri kalaylı bakırdır. Üç adet de niçin kullanıldığı belirtilmemiş cam şişe bulunmaktadır.

Tüm bu mutfak eşyalarının yanı sıra Lâmiî Çelebi'nin mutfağında çeşitli şerbetler, macunlar, gülsuları v.b. den oluşan çok sayıda yiyecek-içecek maddesi de yer almaktadır.

¹²⁷ Fagfûri, Çin'de yapılan porselenlere verilen addır. Kamus-ı Türkî, s.1000; Devellioğlu, age, s. 248.

¹²⁸ Zeytûni, zeytin rengine, koyu yeşil olan. Devellioğlu, age, s. 1184; Kamus-ı Türkî, s. 694.

¹²⁹ Dest-i mal, elbezi. Devellioğlu, age, s. 179.

¹³⁰ Makrame, sofraya havlusu, elbezi. Devellioğlu, age, s. 575.

Yiyecek Maddesi	Değeri
Dühn-i ¹³¹ kıst	7,2
Dühn-i kabak	10
Dühn-i zeyt ¹³²	5
Macun-ı akreb	35
Macun-ı aşhoş	22
Macun-ı felasife	52
Macun-ı karanfil	21
Macun-ı kemmun ¹³³	10
Macun-ı mukavvî	22
Macun-ı süreñcan	9
Macun-ı taftumin?	20
Ma-i mürver ¹³⁴ maa dühn-i fufyun ve dühn-i benefşec	7
Murabba ¹³⁵ -ı zencebil	30
Nebat-ı hamevî	4
Nüş-daru ¹³⁶	15
Sünbül maa kabak	34
Şarab-ı ...	45
Şarab-ı aşhoş	17
Şarab-ı aşhoş	20
Şarab-ı benefşe	30
Şarab-ı benefşec ¹³⁷	65
Şarab-ı dinarî	10

¹³¹ Sürünecek yağ. Devellioğlu, age, s. 193.

¹³² Zeytinyağı

¹³³ Kemmun, kimyon demektir.

¹³⁴ Mürver, beyaz çiçekleri kurutulup haşlanarak kullanılabilđi gibi suyu da içilebilen küçük bir ağaçtır. Kamus-ı Türkî, s. 1328.

¹³⁵ Murabba, kaynayıp kıvama geldikten sonra dondurulmuş meyve suyu tatlısı. Devellioğlu, age, s. 684.

¹³⁶ Tiryak, panzehir, şarap. Devellioğlu, age, s. 845.

¹³⁷ Menekşe.

Şarab-ı engebar	31
Şarab-ı limon	24
Şarab-ı mersin	21
Şarab-ı nilüfer	20
Şarab-ı şahterec	38
Şarab-ı şahterec ¹³⁸	40
Şarab-ı tüffah ¹³⁹	21
Şarab-ı usul	23
Şarab-ı verd ¹⁴⁰	75
Şarab-ı verd	5
Şarab-ı verd-i farid	61
Şeker kile 1	24
Zofayir müd 1	60
Zofayir müd 1	-
Toplam	933,2 akçe

Aynı terekede yer alan gıda maddelerinin toplam değeri olan 933,2 akçe terekenin % 1.11 gibi küçük bir kısmını oluşturmaktadır. Mutfak ve yiyecek maddeleri birlikte değerlendirildiğinde ise terekenin % 5.74'üne tekâbül etmektedirler. Görüldüğü üzere Lâmiî Çelebi, çok çeşitli meyve ve bitki şurubuna sahiptir. Bunların yanında çok çeşitli amaçlarla kullanılan macunları da vardır. Vücudu zinde tutmak için, macun-ı mukavvi/kuvvet macunu, muhtemelen akrep sokmalarına karşı kullanılan macun-ı akrep ve bugün hangi amaçla kullanıldığını ve hangi formüllerle yapıldıklarını bilemediğimiz değişik macunlar o dönemde evlerde bulunduruluyordu. Ayrıca nuşdarü/panzehirin varlığı bölgede zehirli hayvan ve böcek sokmalarının yaşandığına işaret ediyor olabilir. Bunların yanı sıra vücuda sürülen çeşitli bitkisel yağlar da büyük ihtimalle yine tedavi maksatlı kullanılıyordu. Yani bütün bu şurup, macun ve yağlar aslında o günün ilaçları sayılabilirler. Dolayısıyla bunları Lâmiî Çelebi'nin ecza deposu olarak kabul edebiliriz.

¹³⁸ Şahterec, 20-60 cm. boylarında otsu bir bitkidir.

¹³⁹ Elma şurubu

¹⁴⁰ Gül şurubu

Lâmîi Çelebi'nin mutfağındaki bu zengin içeriğe karşılık sıradan hatta maddî açıdan durumu pek de parlak olmayan bir Hisarlı'nın mutfağında ne tür eşyaların bulunduğunu daha somut bir biçimde görebilmek için Babüs's-sicn Mahallesi'nde sakinken öldürülen Karaca b. Abdullah'ın terekesinden yararlanılacaktır. Karaca 15 Şevval 902/16 Haziran 1497'de muhtemelen genç bir yaşta iken öldürüldüğünde geride kalan hanımı ile oğluna 1.160 akçeden ibaret bir mal varlığı bırakmıştır.¹⁴¹

Mutfak Eşyası	Değeri
İki üsküre	10
.. maa pirinç	15
Bıçak ...	5
Üç kapak	3
Sarımsak döğücü	2
On çanak	4
Demir sac ayak	6
İki tepsi	25
Bardak	1
Kevgir	5
Küçük bakraç	5
Sahan	10
Toplam	91 akçe

Karaca'nın mütevazî mutfak eşyaları toplam 91 akçe değerinde olup, terekesinin % 7,84'üne tekâbül etmektedir. Bunların arasında yemek pişirme amacıyla kullanılacak tencere, hereni gibi araçlar bulunmaması, mutfak eşyalarının daha ziyade hanımlar tarafından evlenirken çeyiz olarak getirilmesinden kaynaklanmaktadır. Mutfak eşyalarının arasındaki en ilginç malzeme "sarımsak döğücü"dür. Zira bu, Lâmîi Çelebi gibi varlıklı ve üst düzey bir hane reisinin mutfağında dahi yer almamaktadır.

¹⁴¹ BŞS, A 12 20a.

Yiyecek Maddesi	Değeri
Bulgur	3
Sadeyağ	10
Sarımsak	1
9 tane tavuk	30
Erikler	10
Sebze	1
Yulaf	1
Sirke maa turfe	4
Tuz	2
Kabak	1
Toplam	63 akçe

Karaca'nın sahip olduğu yiyecekler, genellikle temel gıda maddeleri olup, Lâmii Çelebi gibi çeşit çeşit macunlar ve içeceklerden oluşmamaktadır. Evinde beslediği dokuz tavuğunun hem yumurtasından hem etinden yararlanmakta, yemeklerini pişirmek için sadeyağ kullanmaktadır. Yiyecek malzemelerinin terekesine göre oranı % 5.4'tür. ancak mutfak eşyaları ile birlikte değerlendirildiğinde bu oran % 13.27'ye ulaşmaktadır. Bu da Karaca'nın mütevazı mal varlığı içinde mutfaka dair malzemelerin hatırı sayılır bir yer işgal ettiği anlamına gelir. Hisar'da oturan biri varlıklı sayılabilecek, diğeri kıt kanaat geçinen iki hane reisinin mutfaklarının durumu böyle iken, acaba mutfakla çok daha fazla içiçe yaşayan klâsik dönem Hisar hanımlarının mal varlıklarında mutfak eşyaları nelerdir? Bunun için İsa Bey Mahallesi'nde oturan Şehdane binti Abdullah'ın terekesi ele alınacaktır. Şehdane, atika yani azatlı bir cariye olup, 903/1497 yılında ölürken geride kalan bir oğlu ile bir kızına 3.460 akçelik mal varlığını bırakmıştır.¹⁴² Bu durumda o, orta halli bir hanımdır ve mal varlığı içinde mutfak eşyaları önemli bir yere sahiptir.

¹⁴² BŞS, A 12 124a.

Mutfak Eşyası	Değeri
Bakrac	10
Dest-i mal	10
Dipli sini	10
Evani-i mis 8 adet	80
Hereni	50
Hereni 2 adet	50
Hurda evani-i mis 8 adet	30
İbrik	10
Kaşık	1
Kızıl tas	15
Köhne kesme makrame	20
Köhne makrame	10
Makrame ...	100
Makrame 2 adet	25
Makreme	5
Maşrapa	5
Maşrapa	5
Peşkir	20
Sac ayak maşa demir	10
Sahan tabak	2
Sini	10
Toplam	478 akçe

Şehdane'nin terekesindeki mutfak eşyalarının toplam değeri 478 akçeyi bulmaktadır. Yemek koymak ve pişirmek için kap-kacak ve sofrada kullanılan kumaş el bezlerinden oluşan bu eşyaların tereke içindeki payı %13.81'dir. Lâmii Çelebi'nin sahip olduklarının yanında oldukça sönük kalmakla birlikte, karaca'nınkine göre oldukça zengindir. Bu veriler o dönemde azatlı bir cariyenin bile yemek pişirmek ve servis yapmak için gerekli tüm araç-gerece sahip olduğu göstermektedir.

Şehdane'den de daha düşük bir mal varlığına sahip olan ve muhtemelen yine azatlı bir cariye olan İnci binti Abdullah'ın terekesindeki mutfak eşyaları ise şunlardır:

Mutfak eşyası	Değeri
Kevgir-kepçe	5
2 tepsi 1 sahan	25
1 küçük tas ve tepsi	20
Hereni	25
Sini	10
Toplam	85 akçe

İnci binti Abdullah'ın terekesinin toplam tutar/yekûnu 415 akçedir.¹⁴³ Terekesindeki mutfak eşyalarının toplam değeri ise 85 akçedir. Şu halde İnci'nin terekesinde mutfak eşyaları % 20.48'lik bir yere sahiptir. İnci, 903/1497 yılında Yerkapı Mahallesi'nde vefat etmiştir. Mirasçı olarak geride kocası ve eski efendisinden başka kimse bırakmamıştır. Çok az ev eşyasına sahip olan İnci'nin mutfak eşyaları, yemek pişirebileceği bir tenceresi, üç tepsisi ve bir kevgir kepçesiyle, içinde yemek servisi yapabileceği bir sahan ve siniden ibarettir. Yine de terekesindeki mutfak eşyalarına ayrılan oranın diğer ev eşyalarına göre hayli yüksek oluşu, dikkat çekicidir.

D. Giyim-Kuşam Kültürü

Pek tabii ki klâsik dönemde Hisar'da yaşayan insanların giyim-kuşamı, Bursa'daki diğer semtlerden farklı değildi. Ancak burada kaynak olarak özellikle Hisar'da yaşayan insanlara ait kayıtlardan yararlanılmış ve özellikle burada yaşamış insanların giyim-kuşam portresi çıkartılmaya çalışılmıştır. O dönemin insanları bugünkü pantolonun yerine bedeninin alt tarafına şalvar veya çakşır denilen giysiler giyiyorlardı.¹⁴⁴ Bunlardan şalvar, üst kısmı geniş ve kırmalı, bacakları dizden aşağıya daralan bir çeşit pantolondur. Çakşır ise belden topuk kemiğine kadar uzanan ve vücuda sıkıca oturan

¹⁴³ BŞS, A 12 163a.

¹⁴⁴ BŞS, A 12 102a, 124b, 166a, 191b, 194a; A 114 29a

dar bir çeşit şalvardı.¹⁴⁵ Kadınların giydikleri çakşırılar sırma v.b. süslerle bezenirlerdi. Vücudun altına giyilen bu giysiler uçkur, miyan-bend ve kuşaklarla bele oturtulurdu.¹⁴⁶

Bedenin üstüne giyilen giyecek çeşitleri daha fazlaydı. Gömlekler hem kadın hem de erkeklerin sıklıkla kullandıkları ince üst giysiydi. Alaca, vale, münakkaş/nakışlı gibi çeşitleri vardı.¹⁴⁷ Bunlar dış giysi olarak kullanılan gömleklerdi. Bir de iç çamaşırı gibi kullanılan gömlekler vardı ki bunlar genellikle don, gömlek tarzında alt giysi ile birlikte zikredilirlerdi.¹⁴⁸ Gömleğin üstüne bazen bürde/yelek giyilirdi.¹⁴⁹ Bunların üstüne giyilen, bugünkü ceket benzeri bazı giysiler vardı. Bunlardan dolama önü açık, belden bir kuşakla bağlanan cübbeye benzer bir giyecekti. Genellikle çuhadan yapılırdı. Kadınların giydikleri dolamaların boyu diz kapaklarının altına kadar inerken, erkeklerin özellikle de yeniçerilerin dolamaları yere kadar uzanırdı.¹⁵⁰ Mavi, dolamalar için tercih edilen bir renkti ve “gök dolama” adıyla anılırdı.¹⁵¹ Dolamanın üzerine dolama kuşak denilen ayrı bir kuşak bağlanırdı.¹⁵² Bele bağlanan kuşakların başka çeşitleri de vardı. Pay-ı güzin, al kemha, ibrişim, kadife v.b. kuşakların değeri 100-350 akçe gibi oldukça yüksek sayılabilecek miktarlardaydı.¹⁵³ Diğer bir üst giysi olan kaba, kaftan gibi önü açık bir elbisedir.¹⁵⁴ Hisar’da yaşamış insanların tereke kayıtlarında kaba denilen giysiye dolamadan çok daha sık rastlanmaktadır. Kabaların da çuka, sof (yün), kutnî, sırma-yı kutnî, kemha, tafta, kadife, sırma-yı atlas müzehheb, dolama kaba, cübbe kaba, aba kaba gibi çeşitleri bulunuyordu.¹⁵⁵ Kabaların tercih edilen renkleri; ak (beyaz), al (kırmızı), alaca, gök (mavi), siyah ve mordu.¹⁵⁶

¹⁴⁵ Pakalın, age, c. I, s. 323; Fekete, Lajoş, “XVI. Yüzyılda Taşralı Bir Türk Efendi Evi”, *Belleten*, cilt XLIII, sy. 170, 1979, s. 462.

¹⁴⁶ BŞS, A 12 205a, 191b, 189b, 40b; A 167 68a.

¹⁴⁷ BŞS, A 12 41b, 44a, 102a, 148b, 194a; A 2 22a,

¹⁴⁸ BŞS, A 12 84a, 134b, 36b, 20a.

¹⁴⁹ BŞS, A 12 214a.

¹⁵⁰ Pakalın, age, c. I, s. 470, 471. Thevenot dolamayı, gömleğin üzerine giyilen, topluklara kadar inen önü ilikli, rahip kıyafetine benzeyen, kolları dar ve ellerin üst kısmını kaplayacak şekilde küçük daire şeklinde biten bir kıyafet olarak tanımlamaktadır. Thevenot, age, s. 82.

¹⁵¹ BŞS, A 12134a.

¹⁵² BŞS, A 12 125a, 126b, 134b, 209b, 16a.

¹⁵³ BŞS, A 12 131b, 134a, 36b, 194a; A 2 7b.

¹⁵⁴ Pakalın, age, c. II, s. 111.

¹⁵⁵ BŞS, A 12 167b, 93a, 194a, 134a, 126a, 126b, 131b, 139a, 166a, 169a, 214a, 134b, 191b, 43a., 205a, 102a, 44a, 32b, 41b.

¹⁵⁶ BŞS, A 12 191b, 107b, 98a, 93a, 41b, 37b, 40b, 56a, 4b.

Cübbe, kaftan ve ferace diğer üstlük giysileri olarak o dönemin Hisar'ında oturanların kıyafetleri arasında yerini almıştı. Feracenin hem kadın hem de erkek tarafından kullanılan türleri vardı. Kadın feraceleri elbiselerin üstüne giyilen dik yakalı, boyu neredeyse yere kadar uzun giyeceklerdi. Erkekler arasında feraceyi genellikle ilmiye sınıfından olanlar kullanırdı. Bunların giydikleri feraceler bazen kürkle kaplanırdı.¹⁵⁷ Diğer bir üst giysi olan kaftanların renk, şerit ve düğmelerine bakılarak sahibinin sosyal konumu belirlenebilirdi. Mesela vezirlerin giydikleri kaftanlar kadife kumaştan yapılır, altın düğmeli ve sırma şeritli olurdu.¹⁵⁸ Cübbe de uzun ve geniş kollu, geniş bedenli önü açık bir giyecekti.¹⁵⁹

XV. yüzyılda Hisar'da meskun olanlara ait tereke kayıtlarında bu üç giyeceğin adına nadiren rastlanır. Bunlar da üst düzeyde, askerî veya ilmiye sınıfına mensup varlıklı kimselerdir. Bu duruma terekesinde yer alan çok sayıda kitap ve isminde bulunan “çelebi” ünvanı nedeniyle ilmiye sınıfından olduğu düşünülen Pir Ahmed Çelebi'nin terekesindeki giyecekler güzel bir örnek oluşturmaktadır.

Tablo 5. 1. Pir Ahmed Çelebi b. Hamza Balı'nın Giyecek Eşyalarının Dökümü¹⁶⁰

Giyecek Eşyası	Değeri
2 çuka kaftan	500
Alaca elbise?	15
Bohça	20
Cübbe sof	250
Cübbe sof	250
Cübbe sof	250
Çuka ve sof Bolu cübbe?	20
Dülbend	200
Has kaftan	60

¹⁵⁷ Pakalın, age, c. I, s. 601, 602; Fekete, agm, s. 463, 464.

¹⁵⁸ Pakalın, age, c. II, s. 134.

¹⁵⁹ Gövsa, age, c. I, s. 428.

¹⁶⁰ BŞS, A 10 45b.

Kuşak	150
Molla kaftan	30
Molla kaftan	20
Münakkaş	30
Sof cübbe	150
Sof kaftan	150
Sof kaftan	150
Toplam	2.245 akçe

898/1493 yılında Kavaklı Mahallesi'nde vefat eden Pir Ahmed Çelebi'nin terekesinin yekûnu 272.422 gibi oldukça yüksek bir miktardır. Bu yüklü servetin tek varisi oğlu Mehmed Çelebi'dir. Mehmed Çelebi babasından kalan giyecekleri giymiş midir bilinmez ama, Pir Ahmed Çelebi hiçbir köhne (eski) olmayan 7 adet kaftanı vardı. Bunlardan ikisi çukadan,¹⁶¹ ikisi softan,¹⁶² ikisi mollalara mahsus ve biri de has kaftandı. Pir Ahmed Çelebi'nin 5 adet de cübbesi bulunuyordu. Cübbelerinin hepsi softan yapılmışlardı. Şu halde cübbeleri daha ziyade kışın kullanıyordu. Cübbe ve kaftanlarının altına ise alaca denilen kumaştan dikilmiş elbise giyiyordu. Beline ise 150 akçe değerinde bir kuşak bağlıyordu. 200 akçelik dülbend bezini sarıklarında kullanıyor olmalıydı.

Erkek kıyafetleri böyle iken, aynı dönemdeki kadın giyecekleri de onlardan çok fazla farklı değildi. Bunun için Hisar içindeki Kal'a-i Umurbey Mahallesi'nde 904/1498 yılında 9.331 akçelik bir muhallefat bırakarak vefat eden Bülbül binti Abdullah'ın terekesindeki giyecek eşyaları örnek olarak ele alınabilir.

Tablo 5. 2. Bülbül binti Abdullah'ın Terekesindeki Giyecek Eşyaları

Giyecek Eşyası	Değeri
2 ..başmak	5
2 çakşır	25

¹⁶¹ Çuka veya çuha, tüysüz, dümdüz ve ince sık dokunmuş kumaşa verilen isimdir. Gövsa, c. I, s. 510.

¹⁶² Sof, yün, yapağı anlamında kullanılır. Kamus-ı Türkî, s. 839.

2 rida	15
Al kinnab	20
Al tafta	120
Bürüncük çenber	20
Çeşm-i bend maa makrame	220
Don	60
Futa	40
Gömlek	20
İnciler	30
Kürk maa kaba	450
Münakkaş kadife	600
Müzehheb makrame	110
Nezkeb ¹⁶³	50
Nezkeb	10
Pay-ı güzin kaba	220
Terlik	50
Terlik	30
Terlik	30
Vale gömlek	20
Toplam	2.145 akçe

Bülbül binti Abdullah'ın terekesinde, giyecek eşyaları % 22.98'lik bir paya sahiptir. Onun da alt giysi olarak bir nevi iç çamaşırı olan don, üzerine çakşır denilen bir nevi pantolon, üst giysisi olarak gömlek ve onun da üzerine çeşitli cinslerde kabaları bulunmaktadır. Bunlar erkekler tarafından da kullanılan giysilerdir. Ancak her iki cinsin giydiği bu giyeceklerin kadınlar ve erkekler için farklı renk, kumaş ve kesimleri bulunmaktadır. Bülbül'ün terekesinde henüz dikime girmemiş kumaşlar da yer almaktadır. Bunların arasında 600 dirhem kıymetinde olan münakkaş kadife önemlidir.

¹⁶³ Nezkeb, hanımların kullandığı bir başlık çeşididir. Redhouse, Sir James W., *Turkish and English Lexicon New Edition*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 2006, s. 2079.

Eğer yaşasaydı Bülbül, bu kıymetli kumaştan yaptırdığı bir üst giysi ile pek çok akranı hanımı kendisine imrendirecekti. Ayrıca muhtemelen evin içinde dolaşırken kullandığı üç terliği ve dışarıda giydiği bir başmağı vardır. Nezkeb denilen bir başörtüsünden biri 10 diğeri 50 akçe değerinde iki tane bulunmaktadır. Diğer bir üst giysi olan ridadan da 2 taneye sahiptir. 30 akçe değerindeki inciler de muhtemelen elbiselerinin şıklığını tamamlayan birer düğme olarak Bülbül'ün terekesindeki yerini almıştır.

Bülbül binti Abdullah, XV. yüzyılda Hisar'da yaşayan azadlı bir cariye ve terekesindeki mal varlığı itibariyle orta halli bir hanımdır. Onun giyim kuşamı Hisar'daki diğer orta halli hanımların terekesiyle benzerlik göstermekte ve bu yüzyıldaki kadın-giyim kuşamı hakkında önemli bir fikir vermektedir. Maddî olanakları daha güçlü olan hanımların giyim-kuşamı hakkında bir fikir edinebilmek için de XVI. yüzyılda Çerağ Bey Mahallesi'nde vefat eden ve varlıklı bir hanım olan Emine binti Ali'nin terekesindeki giyim-kuşam eşyalarının dökümü yararlı olacaktır.

Tablo 5. 3. Emine binti Ali'nin Terekesindeki Giyim-Kuşam Eşyalarının Dökümü

Giyecek Eşyası	Değeri
...kaftan	92
2 gönlek	10
Ak don	17
Ak ipek	102
Arakiyye	18
Arakiyye	38
Arakiyye	6
Arakiyye	8
Arakiyye	40
Arakiyye	40
Baharî kemha	701
Başmak	17
Başmak	18

Beyaz ...	58
Bez	106
Bez	8
Bez	18
Bez	14
Çakşır	52
Çenber	10
Çenber	7
Çenber	5
Çenber	18
Çenber	18
Çenber	12
Çenber 2	6
Çeşm-i bend	94
Dolama/vale? don	67
Don	21
Don	15
Don	15
Don	12
Don	14
Don	14
Don-gönlek	70
Dülbend	186
Futa	10
Futa	15
Futa	63
Futa	22
Gönlek	200
Gönlek	59
Gönlek	20

Hatem	180
Hatem	41
İnci	370
İpek	15
Kaftan	60
Kebe	30
Kebe	23
Kebe	52
Kebe	111
Kebe	5
Kuşak	91
Kuşak	45
Küpe	106
Küpe	540
Mest	17
Muhaddem ¹⁶⁴ kaftan	360
Muhayyer? kaftan	92
Mukaddem ¹⁶⁵ kaftan	410
Nezkeb	18
Nezkeb	26
Nezkeb	6
Nezkeb	26
Nezkeb	26
Nezkeb	12

¹⁶⁴ Muhaddem, atın arka toynakları çevresinde beyaz tüyden oluşan halkaya verilen addır. (Redhouse, age, s. 1775.) Bu durumda “muhaddem kaftan” etekleri ve çevresi tüyle kaplanmış bir giyecek olmalıdır.

¹⁶⁵ Mukaddem, kalyoncuların, kalyon levendlerinin kırmızı fes, kırmızı keçeden levend külahı üstüne sardıkları saçaklı puşunun adıdır. (Koçu, Reşad Ekrem, Türk Giyim, Kuşam ve Süslenme Sözlüğü, Sümerbank Kültür Yayınları, Ankara, 1967, s. 176.) Kelime anlamı ise, önde giden, önce gelen, sunulan, değerli, üstün olandır. (Devellioğlu, s. 677.) Şu halde mukaddem kaftan da, muhaddem kaftanla benzer özellikler gösteren, etekleri ve çevresi farklı bir kumaş türüyle kaplanmış kıymetli bir giyecek olmalıdır.

Nezke	10
Siyah ferace	380
Şah-destur	17
Şah-destur	28
Tarak 2	15
Uçkur	2
Uçkur	11
Yüzük	10
Toplam	5.471 akçe

Emine binti Ali'nin terekesinin yekûnu 52.923 akçedir.¹⁶⁶ Sahip olduğu giyim-kuşam eşyaları terekenin %10.33'ünü oluşturmaktadır. Geride kalan varisleri eşi Rıdvan b. Abdullah, yetişkin bir hanım olan kızı Ayşe binti el-Hac Süleyman ve artık hayatta olmayan oğlu Mehmed'den olma torunu Piri'dir. Kızının baba adının farklı oluşundan anlaşıldığı üzere Rıdvan, Emine binti Ali'nin ilk kocası değildir. Emine kendisi hür bir babanın kızıdır ve yine öncelikle hür bir adam olan ve isminin başındaki el-Hac sıfatının işaret ettiği üzere varlıklı sayılabilecek bir erkekle evlenmiştir. Ancak daha sonraki eşi Rıdvan b. Abdullah, büyük ihtimalle azatlı bir köledir. Şu halde Emine, muhtemelen ilk eşinden ve babasından da hatırı sayılır bir miras almış, ikinci evliliğini yapmış, yetişkin çocukları ve torunu olan orta yaşlı bir hanımefendidir. İlk eşinden ölmediği halde ayrılmışsa, servetinin kaynağında babasının ve sonraki eşinin oynadığı rol artacaktır. Ancak kaynağı ne olursa olsun Emine, varlıklı bir Hisar hanımefendisidir ve giyim-kuşamına da özen göstermektedir. Zira Emine, yalnızca sokağa çıkarken üzerine giydiği üst giysilere 1.394 akçe ayırmıştır. Buna göre onun 5 farklı kaftanı ve bir de siyah feracesi bulunmaktadır. Kaftanlarının içine giydiği 6 gömleğinden biri 200 akçe değerindedir. Hangi amaçla kullanıldığı tam olarak anlaşılamayan 5 kebesi vardır.¹⁶⁷ Bunların içinde en değerlisi 111 akçe iken, en az değerlisi 5 akçedir. Beline bağladığı

¹⁶⁶ BŞS, A 167 68a.

¹⁶⁷ Kebe, kalın keçeye ve bu keçeden yapılmış kaput, kepeneğe dendiği gibi, Bursa'da dokunan bir tür kilime de ad olmuştur. Ayrıca kapı perdesi olarak kullanılan işlemeli keçeye de kebe denir. (MEB. Türkçe Sözlük, c. II, s. 1610.) Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü'nde ise çobanların giydiği gocuğun yapıldığı kalın keçe ve gocuğa kebe dendiği bildirilmektedir. Bkz. Pakalın, age, c. II, s. 236.

iki kuşağından biri 91 akçe, diğeri 45 akçe değerindedir. Yine aynı amaçla kullandığı iki de kıymetli sayılamayacak uçkuru vardır. Başına bağlamak üzere kullandığı 7 adet nezkebin en kıymetlisi 26 akçedir. Yine başa giyilen arakiyyedense Emine'nin terekesinde 6 adet vardır. Terekede henüz dikilmemiş çeşitli kumaşlar da vardır. Bunlardan 701 akçe değerindeki baharî kemhadan mevsimlik elbiseler yapılıyor olmalıdır. Çok sayıda bez ise farklı amaçlarla kullanılmıştır. Bu arada evde iş yaparken üzerine sardığı futalarının çokluğu da dikkat çekicidir.¹⁶⁸ Genelde kışın dini vecibeleri yerine getirmeyi kolaylaştırmak amacıyla kullanılan bir mestin değeri 17 akçedir. Terekede terlik olmaması ilginçtir. Dışarı çıkarken ayağa giyilen başmaktan ise iki tane mevcuttur. Çok sayıda iç çamaşırı ve bir tane de çakşırı vardır. Emine Hanım takılardan da hoşlanmaktadır. İki küpesi, üç yüzüğü ve kıymetli incileri bulunmaktadır. Takılarının toplam değeri, 1.247 akçedir. Saç tuvaletini de ihmal etmediği 2 tarağından anlaşılmaktadır.

Hisarlı varlıklı bir hanımın terekesinde bulunan giyecek eşyaları, Hisarlı hanımların kendilerine bütçeleri oranınca özen göstermelerinin yanı sıra, israftan da uzak durmuş olduklarına işaret etmektedir. Zira o dönemde 50.000 akçenin üzerinde bir servete sahip olan birinin giyim-kuşama ayırdığı bütçe %10.33'le sınırlı kalmıştır. Ayrıca terekesinde çok aşırı süslü ve pahalı giysiler bulunmamaktadır.

XVI. yüzyılda Hisar'daki varlıklı bir hanımın giyim-kuşamı böyle iken, acaba varlıklı bir beyefendi nasıl giyinmektedir? Bunun cevabını almada da yine Lâmiî Çelebi'nin terekesinden yararlanılacaktır.

Tablo 5. 6. Lâmiî Çelebi'nin Giyecek Eşyalarının Dökümü

Giyecek Eşyası	Değeri
Aba-yı çuka 2	62
Aba-yı köhne	15
Astar siyah	10
Astar-ı sefid ¹⁶⁹	16

¹⁶⁸ Futa, iş yaparken üzerinin kirlenmemesi amacıyla belden aşağı bağlanan bir çeşit önlüktür. Genellikle koyu kırmızı renkte dokunan futanın, ipekten olanları da bulunurdu. Pakalın, age, c. I, s. 637.

¹⁶⁹ Sefid, beyaz demektir.

Came bogasi mai	95
Came bogasi neftî	70
Came bogasi nohudi	108
Came-i çuka-i aselî	232
Came-i çuka-i benefşe	440
Came-i çuka-i benefşe	470
Came-i çuka-i sade maa postin	371
Came-i örücek	118
Destar kıt'a 2	144
Destar kıta 2	94
Destar kıta 2	140
Destar-ı köhne	23
Futa maa keçe-i hamam ve makrame ve makreme-i hindi	145
Gönlek-i köhne	1
Kebe-i siyah	42
Kebe-i yenbolu cedit	122
Keçe-i Selanik	90
Kise-i köhne	6
Miyan-bend-i hindî	33
Miyan-bend	6
Mücevveze 2	13
Mücevveze ¹⁷⁰ 2	13
Nemed-i sefid	44
Peşkir 2	13
Pirahen 3	69
Post-ı sürh ¹⁷¹	10
Şalvar-ı köhne	44

¹⁷⁰ Mücevveze, başa giyilen üstü bombeli bir çeşit kavuk, büyük sarık. Devellioğlu, age, s. 705.

¹⁷¹ Sürh, Farsça'da kırmızı kızıl demektir.

Tesbih-i mercan	30
Uçkur	3
Zıbın-ı mirzaî	36
Zir-i came	28
Toplam	3.156 akçe

Lâmîi Çelebi'nin değeri 85.000 akçeye yaklaşan terekesinde giyim-kuşamın, ancak % 3.77'lik bir yer işgal ettiği görülmektedir. Çok sayıda çamaşır, şalvar, gömlek, aba ve kebeler tıpkı diğer terekelerde olduğu gibidir. Terekesindeki en kıymetli giyecekleri biri 470, diğeri 440 akçe değerindeki iki came-i çuka-i benefşedir. Buna yakın değerdeki birkaç giyeceğinin dışında dikkat çekici kıymette ve çeşitte bir giysisi bulunmamaktadır. Başına giydiği başlıklara büyük önem verdiği görülmektedir.¹⁷² Mücevveze denilen kavuklarının yanı sıra, yine bir çeşit sarık olan destarları vardır. 30 akçe değerindeki mercan tesbihinin dışında takı veya süs eşyası bulunmamaktadır. Bu tabloya göre Lâmiî Çelebi'nin giyim-kuşamı sahip olduğu servete oranla oldukça mütevazıdır. Buradan hareketle, klâsik dönemde de tıpkı günümüz toplumunda olduğu gibi, kadınların erkeklere oranla giyim-kuşama daha fazla önem verdikleri anlaşılmaktadır. Pek tabii ki kadınların gardropları, her zaman erkeklerden zengin durumdadır.

II. EĞİTİM-ÖĞRETİM

Hisar'da klâsik dönemde yapılan eğitim ve öğretim faaliyetlerini iki farklı kısımda incelemek mümkündür. Bunlardan ilki, okullarda çocuklara yönelik olan ve bugün "örgün eğitim" kavramıyla karşılanan kurumsallaşmış eğitimidir. Henüz küçük yaştaki çocukların eğitimi için yapılan mekteplerle, daha ileri düzeyde öğrenim sağlayan medreseler dönemin eğitim-öğretim kurumları olarak hizmet vermişlerdir. İkinci kısımda incelenebilecek eğitim faaliyeti ise günümüzde "yaygın eğitim" kavramıyla karşılanan, halka yönelik olarak gerçekleştirilen ve camilerde yapılan dersler ve vaazlardır.

¹⁷² Osmanlılarda başa takılan başlıklar, onu takan kişinin mevkii ve sosyal durumu hakkında önemli ipuçları veren kıyafet tamamlayıcılarıydı. Thevenot, age, s. 83.

A. Hisar'daki Eğitim-Öğretim Kurumları

1. Mektepler

Hisar'ın bünyesinde tespit edebildiğimiz mektep sayısı 19'dur.¹⁷³ Buna göre Bursa içindeki mekteplerin coğrafi/sayısal dağılımı göz önüne alındığında, en yüksek okullaşma oranı %13.4 ile Hisar ve çevresinde gerçekleşmiştir.¹⁷⁴ Bu durumda, Hisar'ın sakinlerinin üst düzey bürokratlardan, saray halkına ve dönemin önde gelen ilim adamlarına kadar uzanan geniş bir yelpazeden oluşmasının önemli etkileri vardır. Böylece bu bölgede, hem okulları kurup işleyişinin devamını sağlayanlar, hem de eğitim almaya hevesli insanlar, diğer semtlere nazaran daha fazla olmuştur.

Hisar'daki mektepleri kurucuları açısından değerlendirecek olursak, 19 mektebin 9'unun ticaretle uğraşan kişiler tarafından kurulduğunu görürüz.¹⁷⁵ Bunların içinde bir mektebin kurulması ve işletilmesi için vakfedilen en yüksek meblağ, Kasaplık yapan Hacı Süle'nin, İmaret-i İsa Bey Mahallesi'nde yaptırdığı mektep için bağışladığı 70.000 dirhemdir.¹⁷⁶ Onun ardından ikinci en yüksek meblağ, Hoca Ece tarafından vakfedilen 1.000 eşrefi altındır.¹⁷⁷

Dört mektebin kurucusu ise ulemâdandır.¹⁷⁸ Bunlardan biri imam,¹⁷⁹ diğer üçü ise kadılık gibi üst düzey devlet görevleri almış kimselerdir. Mektep kurucuları arasında saray halkından olan bir kişi de göze çarpar. Bu zat, Sultan II. Bayezid'in oğlu Sultan Abdullah'ın azadlısı olan Kemal Bey b. Abdülhay'dır. Kemal Bey'in ömrü sultan ailesine hizmetle geçmiştir. Özellikle sultan ailesine mensup hanımlar, Bursa'daki vakıf hizmetleriyle yakından ilgilenmiştir. II. Bayezid'in hanımı, Sultan Ahmed, Sultan Murad ve Hundi Hatun'un annesi olan Bülbül Hatun'un 1513'te vakfettiği 52.000

¹⁷³ Hızlı, bu sayıyı 18 olarak vermektedir. Üstelik bu sayıya Akçeli Bekir Mektebi de dahil edilmiştir. Oysa Akçeli Bekir mektebi, Hisar'ın dışındaki Tekke Mescid Mahallesi'nde, İsmail Hakkı Tekkesi yakınlarında yer almış olmalıdır. (Bkz. Kepecioğlu, BK, c. IV, s. 49.) Akçeli Bekir dışında 2 mektebin daha ilavesiyle Hisar'daki mektep sayısı araştırmamızda 19 olarak gösterilmiştir.

¹⁷⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Hızlı, Bursa Sibyan Mektepleri, s. 41-46.

¹⁷⁵ Kepecioğlu, BK, c. I, s. 132; c. III, s. 59, 60, 442; c. IV, s. 164, 201; Beşbaşı, age, c. III, s. 398; BŞS, A 32 21b; A 32 41b; A 97 150a; A 145 296b, A 8 214b.

¹⁷⁶ BŞS, A 23 61b.

¹⁷⁷ BŞS, A 8 214b. (Yaklaşık 52.000 akçe)

¹⁷⁸ Kepecioğlu, BK, c. II, s. 10; III, 120; BŞS, A 4 183b, 273a, A 8 3b.

¹⁷⁹ BŞS, A 8 3b.

dirhem mütvellisi Kemal Bey idi.¹⁸⁰ Yine II. Bayezid'in oğlu Sultan Mahmud'un kızı "Hançerli Fatma Sultan" diye şöhret bulan Hanzade Sultan'ın vakıflarının tevliyetini de o yürütmüştü.¹⁸¹ Kemal Bey b. Abdülhay 5 Muharrem 945/4 Şubat 1538 tarihli vakfiyesinde Hisar'da Nakkaş Ali Mahallesi'nde bir mektep ile birbirine bitişik 13 odayı eğitim-öğretim yapılmak üzere bağışlamıştır.¹⁸²

Osmanlı Devleti'ne yaklaşık bir asır boyunca başkentlik yapan bir şehir olan Bursa'da üst düzey devlet görevlilerince yaptırılmış çok sayıda esere rastlamak tabiidir. Bu eserler arasında hiç şüphesiz çocukların eğitim hayatına ilk adımlarını attıkları mektepler de yer alıyordu. Devlet erkânının, gerek şehrin başlangıçta Hisar'dan ibaret oluşu, gerekse sarayın bu bölgede bulunması dolayısıyla yerleşmek üzere tercih ettiği Hisar da bu faaliyetten nasibini almıştı. Buna göre Hisar içindeki mekteplerden üç tanesi -ikisi paşa ailesi, biri de baş-defterdar olmak üzere- devlet erkânı tarafından yaptırılmıştı. Bunlardan biri, Çelebi Mehmed ve II. Murad dönemi vezirlerinden olan ve Yeşil Cami'nin mimarı Hacı İvaz Paşa b. Ahi Bayezid, diğeri Kara Timurtaş Paşa'nın soyundan gelen Mahmud Bey'dir.¹⁸³

Söz konusu gruptaki üçüncü mektep ise, II. Bayezid'in başdefterdarı, Leysî Çelebi adıyla tanınan Defterî Nureddin Hamza b. Ali'nin Tefsirhan Mahallesi'nde inşa ettirdiği külliyenin bir parçasıdır.¹⁸⁴ "Leys Mualimhanesi"¹⁸⁵, "Leysizade Muallimhanesi"¹⁸⁶, "Mevlana Nureddin Mektebi"¹⁸⁷, "Nureddin Efendi Muallimhanesi"¹⁸⁸ gibi adlarla tanınan bu mektebin bânisi Leys Çelebi aslen Aydınlı olup, Divân-ı Âlî defterdarlığı yapmıştır.¹⁸⁹ Evlatları onun ardından uzun yıllar "Leysîzâdeler" olarak anılmaya devam etmişlerdir.¹⁹⁰

¹⁸⁰ BŞS, A 23 207b.

¹⁸¹ BŞS, A 35 579b.

¹⁸² BŞS, A 40 266b.

¹⁸³ Kepecioğlu, BK, c. II, s. 364.

¹⁸⁴ BŞS, A 65 159b.

¹⁸⁵ BŞS, A 58 72b.

¹⁸⁶ BŞS, A 58 66a.

¹⁸⁷ BŞS, A 65 130b.

¹⁸⁸ BŞS, A 66 17b.

¹⁸⁹ Bkz. Mehmed Şemseddin, age, s. 485.

¹⁹⁰ BŞS, A 145 43a

Bunların dışında kalan diğer 2 mektebin kurucularının meslekleri hakkında kesin bir bilgi elde edilememiştir. Ancak onların da devrin hatırlı kimselerinden olma ihtimalleri hayli yüksektir.

Tablo 6. 1. Kurucularına göre Hisar mekteplerinin dağılımı

Mektebin kurucusu	Mektep sayısı	Oran
Tüccar	9	47.36
İlmiye sınıfına mensup	4	21.05
Saray halkına mensup	1	5.26
Üst düzey devlet görevlisi	3	15.78
Tespit edilemeyen	2	10.52
Toplam	19	100

Tablo 6. 1. 'den de anlaşıldığı üzere Hisar'daki mekteplerin kurucularının çoğunluğu, % 47.36'sı ticaretle uğraşan ve genellikle kendileri de Hisar'da ikâmet eden kişilerdir. Yalnız Hoca Seyyid Ahmed, Hisar dışında Hacı İlyas Mahallesi'nde meskundu.¹⁹¹ Ticaret erbâbından sonra en fazla mektep kurma gayreti içinde olanlar %15.78'le ilmiye sınıfına mensup olanlardır. Bunlardan birinin imam oluşu, imamların o günkü toplumda maddi, manevî açıdan son derece saygın olduklarına işaret etmektedir. Vezir, paşa, beylerbeyi, defterdar gibi üst düzey devlet yetkililerinin Hisar'da mektep kurmaya olan ilgileri de dikkatten kaçmamaktadır. Saraya mensup olanlar mektep inşası konusunda Hisar'a çok da fazla ilgi göstermemişlerdir. Zira sarayın gerçek temsilcileri olan sultanlar, daha ziyade büyük külliye yapılmayı tercih etmişlerdir. Bu külliye de Hisar'ın dışında bulunduğu için, onların bünyesinde yer alan mektepler, Hisar bölgesinin dışındadır. Bu konudaki tek örneğimiz Kemal Bey b. Abdülhay'dır ve o da doğrudan saray ailesinin bir üyesi değildir. Sultan II. Bayezid'in oğlu Sultan Abdullah'ın azadlısıdır.

¹⁹¹ BŞS, A 134 92b; A 59 79b; Kepecioğlu, BK, c. I, s. 132.

Mektep kurucularından sadece ikisi “seyyid”lik sıfatına sahiptir. Bunlardan biri aslen Malatyalı olup, tüccar bir aileye mensuptur.¹⁹² Diğeri ise Erzincanlı’dır ve o da aileden gelen ticarî bir geçmişe sahiptir.¹⁹³

Hisar’daki mektep kurucuları arasında hiç hanım bulunmayışı dikkat çekicidir. Zira, Bursa’da hanımların hayır işlerine verdikleri önem bilinmektedir. Eğitim faaliyetlerini desteklemek üzere pek çok vakıf kurmuşlardır. Üstelik hanımlar, mektep kurmaya medrese kurmaktan çok daha hevesli gözükmeğdirler. Tüm bunlara karşın Hisar’daki mekteplerin hiçbirinin kurucusunun hanım olmaması nasıl açıklanabilir? Öncelikle Bursa’da klâsik dönemde hanımlarca kurulmuş olan 16 mektepten 5’inin yeri tespit edilememiştir. 10’u hanedan mensubu hanımlarca inşa ettirilmiştir.¹⁹⁴ Bu hanımların yaptıkları vakıflar genellikle sadece mekteplerden oluşmuyordu. Oldukça büyük meblağlar, çeşitli sosyal hizmetlere yönelik olarak vakfediliyordu.¹⁹⁵ Handedan mensubu hanımlar da muhtemelen, Hisar gibi zaten yeterince gelişmiş bir bölgeye yatırım yapmak yerine, yeni yapılanan mahallelerin kalkınıp güçlenmesine yardımcı olmayı tercih etmişlerdi.

Tablo 6. 2. Hisar’daki Mekteplerin Mahallelere Göre Dağılımı

Mektebin bulunduğu mahalle adı	Mektep sayısı
Nakkaş Ali Mahallesi	1
Tefsirhan Mahallesi	1
Manastır	1
Yerkapı	3
İmaret-i İsa Bey	1
Zindankapısı	2
Saray	2
Kal’a-i Umurbey	1

¹⁹² BŞS, A 59 79b; Kepecioğlu, BK, c. I, s. 70.

¹⁹³ Baldırzade, age, s. 177.

¹⁹⁴ Hızlı, Sibyan Mektepleri, s. 47.

¹⁹⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Demirel, Hale, Mahkeme Sicillerine Göre XVI. Yüzyıl İlk Yarısında Bursa Vakıfları, U.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2006, s. 14-19.

Yaniçoğlu	1
Darphane	2
Güranî	1
Hisar içi	3
Toplam	19

Hisar'daki mekteplerin mahallelere göre dağılımının oldukça düzgün olduğu görölmektedir. Hemen her mahallenin çocuklarının, rahatlıkla gidip gelebileceği uzaklıkta bir mahalle mektebi bulunmaktadır. Ancak Yerkapı civarında bir yoğunlaşma da dikkatlerden kaçmamaktadır.¹⁹⁶ Tablodaki 3 mektebin yerinin “Hisar içi” olarak tanımlanmasının nedeni, buldukları mahallenin tam anlamıyla tespit edilememesinden kaynaklanmaktadır. Saray, Zindankapı ve Darphane civarında da ikişer adet mektep bulunmaktadır. Zira bu bölgeler, Hisar'ın güney-batı, kuzey-batı ve kuzey-doğusunda yer almaları hasebiyle iç kısımlardan geleceklere rahatlıkla hizmet verebilecek bir konumda yer almaktadırlar.

Aslında mekteplerde tam olarak kaç öğrencinin öğrenim gördüğu kesin olarak bilinmemektedir. Fakat mektep vakfiyelerinde kaç yetimin okutulacağına dair bilgiler yer almaktadır. Bu sayı genellikle 10 – 25 arasında değişmektedir.¹⁹⁷ Ancak burada söz konusu edilen rakamlar mektebin toplam nüfusunu göstermemektedir. Sadece vakıfca desteklenecek olan yetim sayısına işaret etmektedir. Bir mektepteki öğrenci sayısı şüphesiz mektebin fizikî şartlarından bağımsız değildi. Ancak Hisar'ın o dönemdeki nüfusundan hareketle kaç kişilik nüfusa bir mektep düştüğünü hesaplayabiliriz. 1521 yılında Hisar'da ev sahibi ve kiracı toplam 844 hane bulunmaktadır.¹⁹⁸ Hane sayısı, ortalama olarak her evde okul çağında iki çocuk olacağı varsayılarak ikiyle çarpıldığında karşımıza 1688 rakamı çıkmaktadır. Bu sayıyı Hisar'da mevcut olan okul sayısına böldüğümüzde ise bir mektepte ortalama kaç çocuğun öğrenim gördüğu anlaşılacaktır. Ancak bunun için öncelikle bu dönemde Hisar'daki mektep sayısının belirlenmesi gerekir. Mekteplerin hepsinin kesin kuruluş tarihleri bilinmemekle birlikte,

¹⁹⁶ 1521'de Hisar'daki en yoğun nüfus Yerkapı'dadır. Bkz. Barkan, age, s. 1-9.

¹⁹⁷ BŞS, A 40 266b; A 46 190a; A 8 214b.

¹⁹⁸ Barkan, Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterleri, s. 1-9.

iki tanesinin vakfiyesinin daha sonraki döneme ait olduğu belirlenmiştir.¹⁹⁹ Bu nedenle de mektep sayısı 17 olarak hesaplanmıştır. Böylece mektep başına ortalama olarak 100 çocuğun düştüğü anlaşılmaktadır. Doğal olarak bir evde aynı anda birden çok ilköğretim çağında çocuk bulunabileceği gibi, bazı evlerde okul çağında hiç çocuk bulunmayabilir. Dolayısıyla bir mektepte toplam ne kadar öğrenci olduğunu bu rakamlardan hareketle kesin olarak tespit etmek mümkün değildir. 1530 tahririnde Hisar'ın nüfusunda ciddi oranda bir düşüş kaydedilmiştir.²⁰⁰ Bu tahrir döneminde Hisar'da yaşayan hane sayısı 535'e inmiştir. Mektep sayısı değişmediğinden bir mektepte okuyan çocuk sayısı ortalama 63 civarındadır. 1573 tarihli tahrirlere dayanılarak aynı yolla yapılan hesaplamada ise Hisar'ın hane sayısı 1.196, mektep sayısı 18'dir.²⁰¹ Bu dönemde mektep başına 133 çocuk düşmektedir. Bu durum her mahallenin en az bir mektebe sahip olduğu şeklinde yorumlanabilir.

Bu mektepler, gerek kuruluş ve işleyişleri, gerekse verdikleri eğitim açısından dönemin diğer mekteplerinden herhangi bir farklılığa sahip değillerdi. Hepsi vakıf destekli olarak kuruluyorlar ve hayatiyetlerini de bu vakıflar sayesinde devam ettiriyorlardı. Mektep kurmak için harcanması gereken meblağ, diğer kurumlara örneğin medreselere nazaran oldukça mütevazıydı. Belki bu yüzden, belki de ilköğretime verilen önem sayesinde mektep kurulması için yapılan vakıflar azımsanmayacak boyutlardaydı. Hisar'da bu dönemde faaliyette olan 7 medreseye karşılık, 19 mektep bulunuyordu. Çoğunluğu ticaretle uğraşan kimselerce kurulan bu mekteplerin hemen hepsinin binası ya ev tarzında inşa edilmişti, ya da mevcut bir evin mektebe dönüştürülmüş şekliydi.²⁰² Bu arada, cami ve mescidlerde de çocuklara okuma yazma öğretilerek, temel eğitime katkıda bulunuluyordu.

Elbette bu mekteplerin işleyiş ve müfredatlarının günümüz modern okullarındaki gibi ayrıntılı bir şekilde belirlenmiş bürokratik kurallar dahilinde yürütüldüğünü ve tüm

¹⁹⁹ Bunlar vakfiyesi 1538 tarihli olan Kemal Bey Mektebi ile, vakfiyesi 1586 tarihli Seyyid Hüseyin Erzincanî Mektebi'dir.

²⁰⁰ Bu konuda ayrıntılı bilgi için "Hisar'da Demografik Yapı" bahsine bakınız.

²⁰¹ Ev sahibi 1.034 hane ile kiracı 162 hanenin toplamıyla o dönemde Hisar'daki toplam hane sayısı 1196 olarak belirlenmiştir. Beşle çarpıldığında 5.980 rakamı elde edilir. Buna mücerred sayısı da eklendiğinde 5.981, toplam nüfus olarak karşımıza çıkar. Mektep sayısı ise, vakfiyesi 1586 yılına ait olan Seyyid Hüseyin Erzincanî Mektebi hariç tutularak 18 olarak belirlenmiştir.

²⁰² BŞS, A 8 3b.

ülkede birbirinin tıpatıp aynısı olduğunu söylemek mümkün değildir. Fakat ülke genelindeki mektepler bazı temel ortak vasıflara sahip olmuşlardır. Öncelikle mekteplerin malî finansmanı vakıflar tarafından karşılanmıştır. Genellikle bulunduğu mahallenin hayırsever zengin sakinlerince kurulan mektep vakıflarının işleyişlerine dair düzenlenen vakfiyeler de birbirine benzer tarzdadır. Buna göre mekteplerde öncelikle yetimlerin okutulması istenmiştir. Bu öğrencilerin sadece eğitim masraflarının karşılanmasıyla yetinilmemiş, giyeceklerinin temini de sağlanmıştır.²⁰³ Vâkıf tarafından mektebin hasır, odun gibi fizikî ihtiyaçlarının temininin yanı sıra, mektep binasının zamanla yıpranıp, tamire ihtiyaç duyabileceği düşünülmüştür. Ayrıca öğrencilerin eğitimini üstlenecek muallim ve halife ile mektebin ihtiyaçlarının giderilmesiyle ilgilenen kayyım gibi vazifelilerin ücretlerinin düzenli olarak ödenmesini sağlayacak bir gelir sistemi düzenlenmiştir.²⁰⁴ Ancak bu kurumların vakıf destekli oluşları, devletin denetim ve gözetiminden uzak oldukları anlamına gelmemektedir. Zira bu kurumlarda görev yapan herkes mahalli idareci olan kadı'nın teklifi ve merkezî organların onayı ile atanıyordu. Özellikle de vakıfların ekonomik idaresini ellerinde bulunduran mütevelliler doğrudan kadı'nın gözetimi altında bulunuyordu.²⁰⁵ Ayrıca bu kurumlarla ilgili akademik, idarî ve ekonomik tüm sorunlar ilmiye bürokrasisinin esaslarına göre ele alınıp çözümleniyordu. Bu bağlamda yapılan tüm faaliyetler vakfiyedeki esaslara uygun bir biçimde mütevelliler, kadılar ve ilmiyenin üst organları tarafından ülke çapında hukukî bir prosedür içinde gerçekleştiriliyordu.

Ayrıca mekteplerin kurulması ve işletilmesi ile ilgili problemlerin çözümü için başvurulan tek kaynak her zaman vakfiye olmuyor, bazen bu sorunlar, ferman, nizamname talimatname gibi hukukî düzenlemelere de konu olabiliyordu. Bu okulların müfredat programları devlet tarafından düzenlenmiyordu. Ancak, söz konusu müfredat, İslâm ve Türk eğitim geleneğinin tarihî sürekliliği içinde şekillenerek teâmül haline gelmiş bir programdı.²⁰⁶

²⁰³ BŞS, A 40 266b; A 8 214b; A 137 91b.

²⁰⁴ BŞS, A 40 266b; A 23 61b; A 8 214b.

²⁰⁵ Akgündüz, Klâsik Dönem Osmanlı Medrese Sistemi, s. 204; BŞS, A 144 269a; A 662b.

²⁰⁶ Akgündüz, age, s. 204, 205.

2. Medreseler

Bursa genelinde klâsik dönem boyunca faaliyet gösteren 50 medrese bulunmaktadır.²⁰⁷ Bunlardan 7 tanesi Hisar'dadır. Böylece klâsik dönem Bursa medreselerinin % 14'ü Hisar bünyesinde eğitim vermiştir. Bu orana, mekteplerin Hisar içindeki okullaşma oranı olan % 13.4'ü de eklediğimizde Hisar'ın, Bursa'daki eğitim kurumlarının % 27.4'üne sahip olduğunu söyleyebiliriz. Medreselerin Hisar'da fazla sayıda olmasında, Hisar'ın o dönemde ileri düzeyde eğitime önem verilen, kültürlü, bilgili insanların yaşadığı bir bölge olmasının yanı sıra, fizikî konumunun da büyük bir etkisi bulunduğu söylenebilir. Zira Hisar şehrin tam ortasında yer almaktadır.

Tablo 6. 3. Kurucularına Göre Hisar Medreselerinin Dağılımı

Medresenin kurucusunun sosyal konumu	Medrese sayısı	Oran %
Sultan	1	14.28
Üst düzey devlet görevlisi	3	42.85
Tüccar	1	14.28
İlmiye sınıfı	2	28.57
Toplam	7	100

Hisar, Osmanlı Devleti'nde kurulan ikinci medreseye, Manastır Medresesi'ne ev sahipliği yapmıştır. Orhan Gazi, Bursa'nın fethinin ardından Hisar'daki bir manastırı medreseye dönüştürmüştür. Böylece Manastır Medresesi, Bursa'daki ilk medrese olarak tarihe geçmiştir. Manastır Medresesi, Molla Fenarî, Molla Yegan gibi ünlü ve yetkin ilim adamlarının müderrislik yaptığı bir ilim yuvası olarak hizmet vermiştir.²⁰⁸ Manastır'dan sonra Hisar'da kurulan ikinci medrese, Lala Şahin Paşa'nın Bursa'ya bir hizmetidir. Orhangazi ve I. Murad dönemi komutanlarından olan Edirne fâtihi Lala Şahin Paşa, bu medreseyi Yalak-âbad'da elde ettiği savaş ganimetleriyle yaptırmıştır.²⁰⁹ Kesin kuruluş tarihi bilinmemekle birlikte, vakfiyesinin düzenlenme tarihi olan 749

²⁰⁷ Hızlı, Bursa Medreseleri, s. 197.

²⁰⁸ Gökbilgin, Tayyib, *Bursa'da Kuruluş Devrinin İlim Müesseseleri, İlim Adamları ve Bursa Tarihçileri Hakkında -Necati Lügal Armağanı'ndan Ayrı Basım-*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1969, s. 263.

²⁰⁹ Ayverdi, age, c. I, s. 91.

/1348'den²¹⁰ önce yapıldığı söylenebilir.²¹¹ Hisar'daki üçüncü medrese de üst düzey bir devlet görevlisinin ailesinden biri, Çelebi Mehmed ve II. Murad dönemi vezirlerinden Bayezid Paşa'nın oğlu İsa Bey tarafından yaptırılmıştır. Medrese ve imaret için birlikte düzenlenmiş olan vakfiye Ramazan 839/1435 tarihlidir.²¹² Diğer üst düzey bir devlet görevlisi, II. Bayezid döneminde uzun bir süre başdefterdarlık yapan Leysî Çelebi de Hisar'da medrese vakfetmiştir.²¹³ Böylece Hisar'daki 7 medreseden 4'ü devlet yönetiminde rol almış kişilerce yaptırılmıştır. Bu da Hisar'daki medreselerin % 57.14'üne takabül eder. Geriye kalan 3 medreseden biri, Erzincanlı bir tüccar ailesine mensup olan Seyyid Hüseyin Erzincanî tarafından inşa ettirilmiştir.²¹⁴ İkincisi medresenin vâkîfı Lütfullah Çelebi'nin kimliği hakkında yeterli bilgi bulunmamakla birlikte, "çelebi" lakabına sahip bulunuşu onun büyük ihtimalle ilmiye sınıfına dahil olduğuna işaret etmektedir.²¹⁵ Üçüncü medrese ise Osmanlı'nın ilk şeyhülislâmı kabul edilen meşhur "Molla Fenarî" nin, Mevlana Şemseddin Mehmed el-Fenarî'nin kardeşi olan İsa Bey Fenarî'nin kurduğu vakıfların bünyesinde yer almaktadır.²¹⁶

Tablo 6. 4. Hisardaki Medreselerin Mahallelere Göre Dağılımı

Medresenin bulunduğu mahalle adı	Medrese sayısı
Kavaklı	1
Tefsirhan Mahallesi	1
Manastır	1
Yerkapı	1
İmaret-i İsa Bey	1
İsa Bey Fenarî	1

²¹⁰ VGMA, Defter no: 732, s. 74 ve devamı. Vakfiyenin bir sureti için bkz. Bilge, age, s. 299-305.

²¹¹ Ayverdi, medresenin yapılış tarihi olarak 740/1339 yılını kabul etmektedir. Bkz. Ayverdi, age, c. I, s. 91.

²¹² BOA., Vakfiyeler, 19/9; Topkapı Sarayı Arşivi D. 7087; Vakfiyenin bir sureti ve tercümesi için bkz. Bilge, age, s. 257-273, Kepecioğlu, BK, c. II, s. 334.

²¹³ Kepecioğlu, BK, c. II, s. 184; BŞS, A 65 159b.

²¹⁴ BŞS, A 137 91b-92b.

²¹⁵ Çelebi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Pakalın, age, c. I, s. 342.

²¹⁶ İsa Bey Fenarî'nin vakfiyesinde bir medrese inşa edildiğine dair bilgi bulunmamakla birlikte, daha sonraki yıllara ait belgelerden, bu vakıfların bünyesinde bir medresenin var olduğu anlaşılmaktadır. BOA, Vakfiyeler 19/6; BŞS, C 10 133b-134a; Kepecioğlu, BK, c. II, s. 336; Baykal, age, s. 69.

Güıranlı	1
Toplam	7

Hisar'daki medreselerin coğrafi dağılımlarının saraya yakın olan bölgede yoğunlaştığı görülmektedir. Manastır, Lala Şahin, Leysiye medreseleri saraya oldukça yakındır. Yerkapı'daki Lutfullah Çelebi Darülhadişi, Hisar'ın kuzeydoğusunda, Seyyid Hüseyin Erzincanî Darülhadişi güneyinde, İsa Bey Fenarî Medresesi batısında, İsa Bey Medresesi ise güneybatısında yer almaktadır. Yedi medreseden ikisi ihtisas medresesi olup, hadis üzerine eğitim vermektedir.

B. Hisar'da Halka Yönelik Eğitim Faaliyetleri

Hisar'daki eğitim hayatı sadece okullarla sınırlı değildi. Halkın eğitilip, aydınlatılmasına da büyük önem veriliyordu. Bazı vâkıflar, bunun için vakfiyelerinde bazı özel şartlar ortaya koymuşlardır. Bunlardan Seyyid Hüseyin Erzincani, medreseye atanacak müderrisin medresedeki öğrencilerin eğitiminin yanı sıra, yine kendisinin inşa ettirdiği mahalle mescidinde vereceği dersler yoluyla da halkı eğitmesini istemiştir.²¹⁷ Buna göre müderris ya da vakfiyede geçen orijinal adıyla “şeyh”, Pazartesi ve Perşembe günleri olmak üzere haftada iki gün mescide gelenlere tefsir ve hadis dersi verecektir. Ayrıca kandil, bayram gibi mübarek gecelerde yatsı namazından sonra Seyyid Hüseyin Erzincani Mescidi'nde toplanan halka aydınlatıcı vaazlar vermesi vâkıf tarafından istenmiştir.

Hisar'a bir mektep kuran Hoca Ece gibi bir hayırseverin hanımı olan Ayşe Hatun da, halkın eğitimini düşünenler arasında yer almıştır. Ayşe Hatun, Yerkapı Mescidi'nde her gün yatsı namazından sonra Muhammediye adlı kitabın okunmasını arzu etmiştir.²¹⁸ Kale Camii/ Şehadet Camii de Muhammediye okunması için vakıfda bulunan Hisar camileri arasındadır.²¹⁹

Bu tarz vakıfların amacı öncelikle dinî olmakla beraber, halkın kültürel anlamda gelişmesine katkıda bulunmayı da öngörmektedir. Zira o dönemde halkın sık sık bir

²¹⁷ BŞS, A 137 91b.

²¹⁸ BŞS, A 34 60b.

²¹⁹ BŞS, A 60 209b.

araya geldiği mekânlar olan mescidler, eğitim faaliyetleri için vazgeçilmez alanlar konumundadır. Ayrıca elektriğin olmadığı, aydınlatmanın mumlarla sağlandığı bir devirde özellikle yatsı namazları sonrasında kitap okumak, yahut vaaz vermek için seçilmesi de mânidârdır. Bunun nedeni gündüz işyerlerinde olmaları nedeniyle mahallede bulunamayan veya bulursa bile yine işleri nedeniyle mescidde ibadet dışında uzun süre harcaması mümkün olmayan insanların istifadesini sağlama düşüncesidir. Okunmak üzere seçilen kitab “Muhammediye” Kur’ân ve Hadis’e dayanarak dinî bilgiler vermekte ve Hz. Peygamber’in hayatını edebî bir üslupla anlatmaktadır. Bu kitap, Yazıcıoğlu Mehmed’in Arapça olarak yazdığı “Megâribu’z-zaman li Gurûbi’l-Eşya Fi’l-Ayn ve’l-Iyân” adlı eserinin manzum Türkçe’sidir.²²⁰ Kendi devrinde ve daha sonraki devirlerde oldukça etkili olmuştur. Evliya Çelebi, binlerce kişinin Muhammediye’yi ezbere bildiğini bildirmiştir. Bazen mevlit gibi besteli tarzda okunduğu da oluyordu. Bu şekilde okuyanlara “Muhammediyehân” deniliyordu.²²¹ Kendi türündeki eserler arasında en fazla basma ve yazma nüshası bulunan eser olması, onun halk nazarındaki değerini göstermesi açısından mânidardır.²²² Bu kitap sadece Anadolu’da değil, Balkanlar’da ve Kafkasya’da da halk arasında oldukça popülerdi.²²³ Eserin dili, klâsik edebiyatın bütün özelliklerine sahipti. Bu nedenle, Muhammediye halkın dinî ve ahlâkî yönden eğitilmesine katkıda bulunmasının yanı sıra, kültürel açıdan gelişmesinde de etkili oluyordu.²²⁴

Aslında okuma toplantıları ya da kıraat meclisleri adı verilen bu uygulama Selçuklular’dan beri Anadolu’da süregelen eski bir gelenektir. Özellikle okuma-yazma bilenlerin sayısının az olduğu dönemlerde halkın yazılı kültürle buluşturulmasında

²²⁰ Öztürk, Zehra, “Eğitim Tarihimizde Okuma Toplantılarının Yeri ve Okunan Kitaplar”, *Değerler Eğitim Dergisi*, 1 (4), 2003, s. 140. (11 nolu dipnot)

²²¹ Çelebioğlu, Âmil, *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, İstanbul, 1998, s. 173

²²² Çelebioğlu, age, s. 173. günümüze kadar ulaşan yazma ve matbu nüshaları için bkz. Öztürk, Zehra, “Osmanlı Döneminde Kıraat Meclislerinde Okunan Halk Kitapları”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, c. 5, sayı 9, 2007, s. 411-415. XVI. yüzyılda Bursa’da tedavülde olan kitaplar üzerine yapılan bir araştırmaya göre, Muhammediye, bu dönemdeki en yaygın kitaplar arasında yer almaktadır. Karataş, Ali İhsan, “XVI. Yüzyılda Bursa’da Tedavüldeki Kitaplar”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 10, sayı: 1, 2001, s. 219.

²²³ Aksu, Ali, “Romanya Türklerinde Kültürel Durum ve Mektep ve Aile Mecmuası”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, IX, I, 2005, s. 13; Şahin, Erdal, “Osmanlıların İdil Boyu Tatar Türklerinin Kültürü ve Diline Etkileri” *Osmanlı*, c. 9, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 353-360.

²²⁴ Öztürk, agm, s. 412.

önemli bir rolü haizdir.²²⁵ Bu bağlamda özellikle bu şekilde toplu halde yüksek sesle okunmak amacıyla yazılan kitaplar olmuştur. Mevlid, Muhammediye, Envarü'l-aşıkîn, Ahmediyye, Müzekki'n-nüfus, Mızraklı İlmihal vb. kitaplar, genellikle yatsı namazından sonra camilerde halka okunuyorlardı.²²⁶ Hisar semtinde de bu gelenek, vâkıflarca desteklenmek suretiyle yaşatılmaya çalışılıyordu.

III. HİSAR'IN GELİŞİMİNE KATKIDA BULUNAN ÜNLÜ AİLELER

Yeni bir yer fethedildiğinde, burada kalıcı olarak hâkim olabilmek için askerî kuvvetten fazlasına ihtiyaç vardır. Zira askerî denetim ne kadar güçlü olursa olsun, o bölgede sadece fizikî coğrafyaya hâkimiyeti sağlayabilir. Oysa bir yerde tam anlamıyla kalıcı bir egemenliği sağlayabilmek için beşerî alanda da hâkim unsur olmak gerekir. Bu yüzden gerek Selçuklular, gerekse Osmanlılar'da fetihlerin ardından Türkleşme ve İslâmlaşmayı temin için iskân siyaseti güdülmüştür.²²⁷ Bu şekilde iskân edilen Türkler, kendi örf, adet, gelenek ve göreneklerini yaşamaya başladıkça buldukları topraklara kendi hayat tarzlarını yavaş yavaş işlemişlerdir.²²⁸ Bursa'da da benzer bir yol izlenmiş ve Osmanlılar tarafından fethedildikten sonra Rumlar şehri terk etmişlerdir. Bursa'nın alınışı esnasında şehir hasar görmediğinden muhtemelen yapıların çoğu sağlam kalmayı başaramışlardır. Dolayısıyla Türkler, Rumlar'dan boşalan evlere yerleşmişlerdir. Ancak nüfus arttıkça mevcut binalara yenileri eklenmeye ve dolayısıyla Hisar büyümeye başlamıştır. Bu esnada şehrin Türkleşip İslâmlaşmasında önemli katkılar sağlayan cami, mescid, hamam, medrese, imaret, zaviye gibi yapılar inşa edilmiştir. Bunları yaptıranlar öncelikle devlet adamlarıdır. Ama zamanla farklı kesimlerden insanlar da maddî imkânları elverdiği ölçüde sakin oldukları Hisar'ın gelişimine katkıda bulunmaya başlamışlardır. İşte bu imar faaliyetlerini gerçekleştirerek, Hisar'ın Osmanlı döneminde kuruluş ve gelişimine katkıda bulunan pek çok önde gelen kişi ve onların aileleri Hisar'ı bir Türk-İslâm kenti haline getirmiştir.

²²⁵ Öztürk, agm, s. 401.

²²⁶ Öztürk, agm, s. 404, 405.

²²⁷ Çetin, Osman, *Anadolu'da İslâmiyet'in Yayılışı*, Marifet Yayınları, İstanbul, 1990, s. 106.

²²⁸ Şeker, Mehmet, *Türkistan'dan Anadolu'ya İnsan ve Toplum Hayatı*, Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2005, s. 28-31.

Aslında her fethedilen şehirde cami, medrese, zaviye vb. kurumları inşa etme ve buralarda görev yapacak personeli atama, Osmanlıların Selçuklular'dan devraldıkları bir gelenektir.²²⁹ Bu gelenek Hisar'da da sürdürülmüş ve Orhan Gazi ve diğer önde gelen devlet adamları buraya Türk-İslâm çehresi kazandıracak değişiklikleri büyük bir süratle gerçekleştirmişlerdir. Böylece kısa sürede farklı bir kimliğe bürünen Hisar'da, fetihden XVI. yüzyılın sonuna kadar Türkleşme ve İslâmlaşma faaliyetlerinin bir sonucu olarak 30'a yakın mescid, 5 zaviye, 2 imaret, 7 medrese, 19 mektep, 5 hamam inşa edilmiştir. Oldukça zengin vakıflarla desteklenen bu kurumları inşa ettirenler, Hisar'ın yeni çehresinin bir nevi mimarlarıdır. Bu kişiler ve aileler, Hisar'ın kuruluşuna ve gelişimine katkıda bulunanlar başlıkları altında iki farklı kategoride değerlendirilecektir.

A. HİSAR'IN KURULUŞUNA KATKIDA BULUNANLAR

1. İl-Erioğlu Ahmed Bey

İl-Erioğlu Hoca, Orhan Bey'in yakınındaki adamlarından biridir. Bursa'nın fethinde de bulunmuştur. Onun Hacı Ahmed adında bir oğlu vardır. O da babasıyla birlikte Bursa'nın fethine katılmıştır. Bursa kalesinde, Bey Sarayı yakınında bir mescid inşa ettirmiştir. Bu mescid, Hisar'da inşa edilen ilk mesciddir.²³⁰

2. Ahi Hasan

Ahi Hasan, Osmanlı Devleti'nin kurulmasında önemli hizmetleri geçen Ahi Şemseddin'in oğludur. Ahi Şemseddin aynı zamanda Osman Gazi'nin kayınpederi olan Şeyh Edebalı'nın kardeşidir. Ahi Hasan'ın kendisi de Osmanlı Devleti'ne büyük hizmetlerde bulunmuştur. Bursa'nın alınışını kolaylaştırmak üzere şehrin güneyindeki Atranos (Orhaneli) kalesinin alınmasında yer almıştır. Burası ele geçirilip kalesi yıkıldıktan sonra Bursa Hisarı'nın kuşatılması daha kolaylaşmıştır. Bursa, uzun süreli kuşatmaya daha fazla dayanamayıp teslim edildiğinde ise Ahi Hasan kale burcuna ilk çıkan kişiler arasında yer almış ve bazı rivayetlere göre buradaki ilk ezanı okumuştur.²³¹

²²⁹ Selçuklular döneminde Anadolu'da İslâmiyet'in yayılışında müesseselerin rolü hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Çetin, age, s. 147-252.

²³⁰ Neşri, age, c. I, s. 135.

²³¹ Neşri, age, c. I, s. 131, 135; Aşıkpaşaoğlu, age, s. 37; Uzunçarşılı, age, s. 117-119; Kepecioğlu, BK, c. II, s. 195.

Bursa kalesinde saraya yakın bir yerde, İl-Erioğlu Ahmed Bey'in yaptırdığı mescidin yanında bir zaviye yaptırmıştır.²³² Mescid ve bulunduğu mahallenin adı el-Hac Paşa,²³³ el-Hac Paşa el-Müfessir,²³⁴ el-Hac İvaz el-Müfessir²³⁵ ve Tefsirhan²³⁶ gibi adlarla anılmıştır. Ahi Hasan kendisi de bu zaviyede sakin olmuş ve Hisar'ın Türkleşme-İslâmlaşma sürecine katkıda bulunmuştur.²³⁷

3. Alaaddin Bey

Osman Gazi'yle Şeyh Edebalı'nın kızı Bâlâ Hatun'un oğludur. Asıl adı "Ali" iken o dönemdeki adet üzere "Alâü'l-milleti ve'd-din" kelimesi hafifletilerek "Alaaddin" adıyla anılmıştır.²³⁸ Bilecik'te Şeyh Edebalı'nın terbiyesinde yetişmiştir. Daha sonra Osman Gazi'nin yanında Yenişehir'de bulunmuştur. Osman Gazi vefat edince kardeşi Orhan Gazi'yle bir araya gelerek Hisar'da zaviyesi bulunan Ahi Hasan ve diğer önde gelen kimselerin huzurunda devleti kimin yöneteceğini görüşmüşlerdir. Orhan Bey padişahlığı kardeşi Alaaddin Bey'e teklif etmiştir. O da bütün halkı ve askerleri koruyup gözetecek, çobanlık edecek bir padişahın gerekli olduğunu, babalarının da henüz hayattayken beyliği Orhan Gazi'ye emanet ettiğini dolayısıyla devlete baş olmanın onun hakkı olduğunu söyleyerek tahttan feragat etmiştir. Bunun üzerine Orhan Gazi hiç değilse vezir olmasını istediye de, Alaaddin Bey bu teklifi de geri çevirmiş ve sadece Kite kazasına bağlı Fodra Köyü'nün kendisine verilmesinin yeterli olacağını bildirmiştir. Ömrünün geri kalanını da buranın mahsulüyle geçirmiştir.²³⁹

Bazı kaynaklarda Alaaddin Bey'in Orhan Gazi'nin veziri olarak Osmanlı Devleti adına sikke darbı, askerî elbisenin belirlenmesi ve sürekli ordu kurulması gibi önemli

²³² Neşrî, age, c. I, s. 135; Mecdi, age, c. I, s. 23.

²³³ BŞS, A 4 471a.

²³⁴ BŞS, A 8 230a.

²³⁵ BŞS, A 8 216b.

²³⁶ BŞS, A 19 125a.

²³⁷ Mecdi, age, c. I, s. 23. Ahilik teşkilatının, Anadolu'nun Türkleşme ve İslâmlaşmasında oynadığı önemli rol hakkında bkz. Çetin, age, s. 241-248; Şeker, Mehmet, *Fetihlerle Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslâmlaşması*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1973, s. 123-128.

²³⁸ O devirde Ali ismindekiler "Alaaddin", "Halil" ismindekiler "Hayreddin" gibi adlarla anılıyorlardı. Kepecioğlu, BK, c. I, s. 116.

²³⁹ Neşrî, age, c. I, s. 149; Aşıkpaşazade, Âlî neşri, s. 36, 37; Uzunçarşılı, age, s. 115.

devlet işlerinde öncülük ettiği belirtilmektedir.²⁴⁰ Ancak bu kişinin, Orhan Gazi'nin veziri Alaaddin b. Hacı Kemaleddin olduğu düşünülmektedir. Zira Orhan Gazi'nin kardeşi Alaaddin Bey'in ölüm tarihi bu kadar çok işi yapabilmesine imkân vermekten uzak görünmektedir. Alaaddin Bey 732/1332 yılında, yani henüz Orhan Gazi'nin siyasi hayatının başlarında sayılabilecek bir dönemde vefat etmiştir. Oysa devletin kökleşmesi ve ordunun düzenli hâle gelmesini sağlayan ve Alaaddin Bey'e atfedilen reformların Orhan Gazi'nin saltanatının sonlarına doğru yapılması daha mantıklı görünmektedir.²⁴¹

Alaaddin Bey Orhan Gazi'nin saltanata geçişinin ardından Bursa'da Kükürtlü'de bir mescid ve Hisar içinde bir mescitle hamam inşa ettirmiştir.²⁴² Hayatının geri kalanını Hisar'daki mescidinin yakınındaki evlerde geçirmiştir. Öldüğünde de babası Osman Gazi'nin yanına gömülmüştür.²⁴³

4. Lala Şahin Paşa

Lala Şahin Paşa, Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda önemli hizmetleri geçen kıymetli bir kumandandır.²⁴⁴ Hristiyan bir aileye mensup iken, küçük yaştan itibaren Orhan Gazi tarafından yetiştirilmiştir.²⁴⁵ Orhan Gazi devrinde de çeşitli hizmetleri bulunmakla birlikte, I. Murad'a lalalık etmesi nedeniyle "Lala Şahin Paşa" ünvanıyla tanınmıştır. Böylece Osmanlı Devleti'nde "paşa" ünvanını alan ilk kişi de o olmuştur. I. Murad tahta çıkınca yıldızı daha da parlamış ve beylerbeyi olarak orduya komuta etmiştir. Rumeli'nin fethinde önemli rol oynamıştır. Edirne, Filibe, Zağra ve bazı başka şehirler onun tarafından ele geçirilmiştir.²⁴⁶ Ölüm tarihi konusunda kesin bir bilgi elde edilememiştir. Sicill-i Osmanî'de 772/1370'de vefat ettiği yazılıyken, Kâmûsu'l-A'lâm'da 778/1376 yılında Niş'in fethi sırasında öldüğü kaydedilmiştir.²⁴⁷ Uzunçarşılı ise onun ölüm tarihinin bazı yerlerde 782/1380 olarak bildirildiğini fakat bunun doğru

²⁴⁰ Belig, age, s. 37; Mehmed Süreyyai, c. I, s. 5; Hammer, Bacon Joseph Von Purgstall, *Büyük Osmanlı Tarihi*, (çev. Mehmet Ata'nın tercümesi esas alınarak Mümin Çevik ve Erol Kılıç), İstanbul, 1990, c. I, s. 95-97.

²⁴¹ Uzunçarşılı, age, s. 581; Gibbons, Herbart Adams, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu*, Ankara, 1988, s. 60.

²⁴² Belig, age, s. 38; Neşri, age, c. I, s. 149; Mehmed Süreyyai, c. I, s. 5.

²⁴³ Neşri, age, c. I, s. 149; Belig, age, s. 38.

²⁴⁴ Uzunçarşılı, age, s. 572; Mecdi, age, c. I, s. 28, 29.

²⁴⁵ Uzunçarşılı, age, s. 572, Mehmed Süreyyai, c. V, s. 1562.

²⁴⁶ Kâmûsu'l-A'lâm, c. V, s. 3971; Mehmed Süreyyai, c. V, s. 1562; Uzunçarşılı, age, s. 572, 573.

²⁴⁷ Mehmed Süreyyai, c. V, s. 1562; Kâmûsu'l-A'lâm, c. V, s. 3971.

olmadığını, kesin bilgi elde edebilmek için yeni belgelere ihtiyaç duyulduğunu ifade etmektedir. Bununla birlikte 789/1387'deki Karaman Seferinde yer almamasından hareketle, bu tarihten önce öldüğünün kesin olduğunu yazmaktadır.²⁴⁸

Lala Şahin Paşa'nın geride çok sayıda hayrâtı kalmıştır. Bursa'da bir han, mescid ve medrese, Kirmastı/ Mustafakemalpaşa'da cami, zaviye ve köprü, Rumeli'de fethettiği yerlerde cami, medrese, imaret ve ayrıca Meriç Nehri üzerinde bir kargir köprü inşa ettirmiştir.²⁴⁹

Hisar'daki vakıfları bir mescid ve medresedir. Vakfiyesinin 749/1348 tarihli olduğu düşünülürse bu yapıların, Bursa'daki dolayısıyla Hisar'daki en eski Osmanlı eserleri arasında yer aldığı anlaşılır. Böylece Lala Şahin Paşa, Bursa'nın fetihden sonraki yapılanmasında katkıda bulunan Osmanlı devlet adamlarının arasında yerini almıştır.

5. Mevlana Kadı Mahmud (Koca Nâib Efendi)

Sultanönü'nde dünyaya gelmiştir. I. Murad devrinin önde gelen ilim adamlarındandır. İlimdeki derinliğine hayran olan Sultan Murad, onu Çandarlı Kara Halil yerine 761/1360 yılında Bursa kadısı olarak atamıştır.²⁵⁰ Yaklaşık on yıl bu görevi yerine getirdikten sonra kazaskerlik makamına yükseltilmiştir.²⁵¹ Görev esnasında yaşlandığı için yaşına hürmeten kendisine “Koca Efendi” denilmeye başlanmıştır. 774/1372 tarihinde Bursa'da vefat etmiş ve Pınarbaşı'ndaki Mevlevihane yakınında kubbeli bir türbeye defnedilmiştir.²⁵² Kendisi meşhur matematik âlimi Kadızade-i Rûmî'nin dedesidir.²⁵³

Koca Efendi Hisar'da iki mescid inşa ettirmiştir. Birisi Kavaklı Mahallesi'ndeki Kavaklı Mescid, diğeri ise Darphane Mahallesi'ndeki Koca Efendi Mescidi'dir.²⁵⁴

²⁴⁸ Uzunçarşılı, age, s. 573.

²⁴⁹ Kâmûsu'l-A'lâm, c. V, s. 3971; Mehmed Süreyya, c. V, s. 1562.

²⁵⁰ Mecdi, age, c. I, s. 37; Belig, age, s. 275. Mehmed Süreyya'da Mahmud Efendi'nin, Orhangazi döneminde Bursa kadısı olduğu bildirilmektedir. Mehmed Süreyya, c. III, s. 918.

²⁵¹ Belig, age, s. 275.

²⁵² Belig, age, s. 275; Mecdi, age, c. I, s. 37.

²⁵³ Mecdi, age, c. I, s. 37.

²⁵⁴ Belig, age, s. 275'de Koca Efendi'nin Kavaklı Mahallesi'nde Kavaklı Mescidi'ni yaptırdığı yazılıdır. Ancak Koca Naib'in Koca Efendi Mescidi'nden kaynaklarda söz edilmemektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Koca Efendi Mescidi ve Kavaklı Mescid bahsi.

B. HİSAR'IN GELİŞİMİNE KATKIDA BULUNANLAR

1. Fenarî Ailesi

“Fenarî” adı anıldığında ilk akla gelen kişi şüphesiz Osmanlı Devleti'nin ilk şeyhülislâmı, Şeyhülislâm Mevlana Şemseddin Mehmed el-Fenarî ya da daha yaygın tanınan adıyla “Molla Fenarî” dir.²⁵⁵ Bu ailenin Hisar'a çok emeği geçmiştir. Molla Fenarî, 833/1430'da Hisar'da Manastır Mahallesi'nde bir mescid inşa ettirmiştir.²⁵⁶ Bu mescid XVIII. yüzyıl sonlarına kadar aktif bir şekilde mahalle halkına hizmet vermiştir.²⁵⁷ XX. yüzyıl başlarında artık kullanılamaz hâle geldiğinden eve çevrilmiştir.²⁵⁸ Böylece Molla Fenarî'nin yaptırdığı mescid, yaklaşık beş yüz yıl Hisar'da hizmet vermiştir. Hisar'ın yapılanmasında katkıda bulunan Fenarî ailesi mensupları Molla Fenarî'yle sınırlı değildir. Molla Fenarî'nin erkek kardeşi İsa Bey Fenarî, Kaplıca Kapısı'na yakın bir yerde Hisar'ın güneybatısında bir mescid inşa ettirmiştir.²⁵⁹ Mescidin masraflarını karşılamak üzere bulunduğu çok sayıda vakfın arasında mescide yakın bir yerde inşa ettirdiği 7 dükkân da yer almaktadır. Şu an elimizde bulunan belgeler bize bu 7 dükkânın daha sonra medreseye tahvil edildiğini düşündürmektedir.²⁶⁰ Böylece vakfiyesinde doğrudan bir medrese vakfedildiğinden söz edilmese bile, İsa Bey Fenarî, daha sonra faaliyete geçtiği bilinen mescidin yanındaki medreseyle, Hisar'daki eğitim-öğretim hayatına katkıda bulunanlar arasında yer almış gözükmektedir.

²⁵⁵ “Fenarî” lakabının nereden geldiği hususunda farklı rivayetler bulunmaktadır. Bazıları bu lakabın, babası fenencilik yaptığı için verildiğini iddia etmektedirler. (Taşkoprülüzade, age, s. 22) Bu konudaki başka bir rivayete göre ise; Mevlana Şemseddin, Emir Sultan'a hediye ettiği bir fenerden dolayı bu adla anılır olmuştur. (Bursalı Mehmed Tahir Efendi, age, c. I, s. 314) diğer bir rivayete göre ise, “Fener” adlı bir köye nisbetle bu lakap kendilerine verilmiştir. (Taşkoprülüzade, age, s. 22.) Baldırzade, bu köyün, Maveraünnehir'de Horasan'da yer aldığını bildirmektedir. (Baldırzade, age, s. 226)

²⁵⁶ BOA, Vakfiyeler, 19/6. Molla Fenarî'nin ölüm tarihi bazı kaynaklarda 832/1429 olarak verilmiştir. (Hoca Sadeddin, age, c. II, s. 174; Neşrî, age, c. II, s. 609. Bazılarında ise ölüm tarihi 834/1431'dir. Mecdî, age, c. I, s. 53. Sicill-i Osmani'de her ikisi de yer almaktadır. (Mehmed Süreyya, c. V, s. 1580) Hüseyin Hüsameddin ise Molla Fenarî'nin 838/1434'e kadar yaşadığını iddia etmektedir.(Hüseyin Hüsameddin, “Molla Fenarî”, *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*, 19 (96), İstanbul, 1928, s. 155)

²⁵⁷ BŞS, B 240, 34a.

²⁵⁸ Kepecioğlu, BK, c. III, s. 197; Ayverdi, age, c. I, s. 399.

²⁵⁹ BOA, Vakfiyeler, 19/6.

²⁶⁰ BŞS, C 10 133b.

Fenarî ailesinin diğer fertleri kendileri Hisar içinde başka bir kurum inşa etmemiş olsalar da, Fenarîlerce inşa edilen kurumların varlıklarını sürdürebilmeleri için bazı vakıflarda bulunmuşlardır. Bunların en başta geleni, Mevlana Şemseddin Fenarî'nin eşi Fahrünnisa Hanım'dır. Fahrünnisa Hanım, sahip olduğu iki bahçeyi, eşi Molla Fenarî'nin Bursa'da inşa ettirdiği üç mescidin masraflarının karşılanmasına katkıda bulunmak üzere bağışlamıştır.²⁶¹ Bu üç mescidden biri Manastır Mahallesi'nde bulunduğundan, o dolaylı yoldan Hisar'ın gelişmesine yardımcı olmuştur. Manastır Mahallesi'ndeki bu mescide bağışta bulunanlar arasında Fenarî ailesinin azadlı kölelerinin de yer alması dikkat çekmektedir. Ali Çelebi el-Fenarî'nin²⁶² azadlısı Hurşid b. Abdullah, bu mescide 11.000 dirhem nakit para ile aynı mahalledeki evini vakfetmiştir.²⁶³ Ali Çelebi el-Fenarî'nin oğlu Mevlana Fahreddin Çelebi'nin azadlısı Hoca Sinan b. Abdullah da aynı mescide vakıfta bulunmuştur.²⁶⁴

Fenarî ailesinin azadlılarıyla birlikte Hisar'da başka emlakı ve vakıfları da bulunmaktadır.²⁶⁵

2. İvaz Paşa Ailesi

Yeşil Camii'nin mimarı, devlet adamı el-Hac İvaz Paşa b. Ahi Bayezid, Bursa'nın ve Hisar'ın tarihinde önemli bir rol oynamıştır. Karamanoğlu Mehmed Bey Osmanlı'nın fetret dönemi denilen geçici karışıklık devrinde, 884/1413 yılında Bursa'yı muhasara altına almaya kalkıştığıında İvaz Paşa, şehrin subaşı²⁶⁶ olarak başarılı bir savunma yapmıştır.²⁶⁷ İvaz Paşa, Karamanoğlu'nun geldiğini haber alınca Bursa halkını toplayarak gerekli erzak ve mühimmatı olanların kale/hisar içinde kalmasını, olmayanların ise boşuna kale içinde haps olmayıp gitmelerini istemiştir. Karamanoğlu Mehmed Bey, Bursa Hisar'ını tam 31 gün²⁶⁸ muhasara altında tutmuştur. Bu süre içinde

²⁶¹ BOA, Vakfiyeler, 19/6.

²⁶² Ali Çelebi, Molla Fenarî'nin oğlu Yusuf Balı'dan olma torunudur. 896/1491 yılında Molla Fenarî Vakfı'nın câbisidir. BŞS, A 8 18a; Kepecioğlu, BK, c. II, s. 114.

²⁶³ BŞS, A 18 87b.

²⁶⁴ BŞS, A 30 259b.

²⁶⁵ BŞS, A 4 415a; A 8 262a; A 19 424a.

²⁶⁶ Subaşı; bir şehrin ve bilhassa küçük kasabaların inzibat işlerinin âmirine verilen isimdir. Sertoğlu, age, s. 318. subaşı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Pakalın, age, c. III, s. 259-262.

²⁶⁷ Neşri, age, c.II, s. 517-525; Mehmed Süreyya, c. III, s. 843.

²⁶⁸ Tacu't-Tevarih'de 34 gün olduğu yazılmaktadır. Hoca Sadeddin Efendi, age, c. II, s. 80.

karşılıklı çatışmalar olmuş, Karamanoğlu şehri düşürebilmek için Pınarbaşı suyunu kesmeyi planlamıştır. Pınarbaşı suyu o dönemde Hisar'ın dışında birikiyordu. Buradan da Hisar'a girerek halkın su ihtiyacını karşılıyordu. Karamanoğlu, Zindankapı'nın dışında getirdiği külünklerle lağım kurarak suyun mecrasını değiştirmek istiyordu. Ancak bundan haberdar olan İvaz Paşa, kale muhafızları ile hücumla geçerek, duruma engel oldu.²⁶⁹ İvaz Paşa, kalenin dışına çıkararak ele geçirdiği Karamanoğlu askerlerini, kalenin burçlarına astırarak karşı tarafın moralini bozmayı hedefliyordu. Ama Karamanoğlu Mehmed Bey'in asıl moralini bozan olay Musa Çelebi'nin naaşının Bursa'ya getirilişi oldu. Zira Karamanoğlu, yandaşı olduğu Musa Çelebi'nin,²⁷⁰ Çelebi Mehmed'i yeneceğini umuyordu. Oysa şimdi cenazesi Hisar'a getirilmişti.²⁷¹ Karamanoğlu buna inanmak istemiyordu. Hatta bunun, kendisinin ve ordusunun moralini bozmak için düzenlenmiş sahte bir cenaze töreni olduğunu iddia ediyordu. Bu yüzden bizzat gidip, Musa Çelebi'nin tabutunu açtırıp ölüsünü görmek istedi.²⁷² O olduğunu anlayınca da şehri yakıp yıkıp kaçtı.²⁷³ Aslında Musa Çelebi'nin cenazesi tam zamanında yetişmişti. Çünkü Hisar halkı, hem kuşatmanın hem de karşılıklı çatışmaların etkisiyle hayli yorgun düşmüştü. Ayrıca Karamanoğlu, çeşitli savaş hilelerine başvurarak halkın direnme gücünü kırmak için elinden geleni yapmaya başlamıştı. Askerlerine kaplıca yolundan dağa doğru çıkmalarını, kaleyi gözaltında tutabilecekleri ve kaledekilerin kendilerini görebilecekleri bir yere geldiklerinde ellerindeki meşalelerle halka, kendilerine yardımcı birlik geldiğini haykırımlarını istemişti. Hacı İvaz Paşa, durumu araştırınca bunun basit bir savaş hilesinden ibaret olduğunu öğrendi. Bunun üzerine askerlerini savaşmak üzere Kaplıca Kapsı'ndan çıkarttı. Askerler çok sayıda ganimetle geri döndüler. Her ne kadar bunun gibi sevindirici gelişmeler olduysa da, İvaz Paşa'nın kendisi dahi yaralanmıştı. Kuşatmanın

²⁶⁹ Neşri, age, c. II, s. 519; Aşıkpaşaoğlu, age, s. 84; Hoca Sadeddin Efendi, age, c. II, s. 78, 79; Oruç Beğ, age, s. 72.

²⁷⁰ Musa Çelebi, Yıldırım Bayezid'in oğlu olup, iki yıl yedi ay yirmi gün padişahlık yapmıştır. Çelebi Mehmed'le giriştiği taht mücadelesinde Edirne'de yenik düşmüş, kaçarken bir bataklıkta içinde vefat etmiştir. Cenazesi Bursa'ya getirilerek babası Yıldırım'ın yanına gömülmüştür. Kamûsu'l-a'lâm, c. VI, s. 4207, 4208; Kepecioğlu, BK, c. III, s. 375.

²⁷¹ Hoca Sadeddin Efendi, age, s. 80.

²⁷² Neşri, age, c. II, s. 523.

²⁷³ Aşıkpaşaoğlu, age, s. 85; Neşri, age, c. II, s. 523; Hoca Sadeddin Efendi, age, s. 80.

uzaması halka bıkkınlık vermeye başlamıştı.²⁷⁴ İşte tüm bu nedenlerle Musa Çelebi'nin cenazesi, Hisar'ın muhasarasının tam zamanında kaldırılmasına vesile oldu.

Hacı İvaz Paşa, Karamanoğlu Mehmed Bey'in Bursa Hisarı'nı kuşatması esnasında gösterdiği üstün başarılarından ötürü, önce Bursa valiliğine sonra vezirliğe yükseltildi.²⁷⁵ Vezirliği esnasında siyasî anlamda önemli başarılar gösterdi. Özellikle Çelebi Sultan Mehmed'in ölümünü gizlemekteki mahareti, bir kargaşa çıkmasına engel oldu.²⁷⁶ Bunu sağlamak için, diğer vezirlerle birlikte padişahın ölüsünün arkasına birini oturtup, elini kolunu hareket ettirmişler, ölü padişaha sakalını sıvazlatmışlardır. Çelebi Mehmed'in vasiyeti üzerine oğlu Amasya'dan getirtilip tahta oturana kadar ölümünü tam 41 gün gizlemeyi başarmışlardır.²⁷⁷

İvaz Paşa II. Murad'ın saltanatı döneminde de vezirliğe devam etmiştir. Düzmece Mustafa'nın ortadan kaldırılmasında onun da önemli katkıları olmuştur.²⁷⁸ Ancak bu olayın sonucunda, Düzmece Mustafa'nın yanında yer alan beylerin affi konusunda diğer vezir İbrahim Paşa ile aralarında anlaşmazlık çıkmıştır. Padişahın İvaz Paşa'nın görüşüne uygun hareket etmesi ise vezir İbrahim Paşa ile aralarında bir daha asla düzelmeyecek bir düşmanlığın doğmasına neden olmuştur.

İvaz Paşa'nın, Hisar'a emeği geçen diğer bir ünlü şahıs olan Şeyhülislâm Molla Fenarî ile de araları açıldı.²⁷⁹ Buna sebep de Molla Fenarî'nin İbrahim Paşa'nın tarafında yer alması idi. Bu derin husumet yüzünden İvaz Paşa, Molla Fenarî kör olduğunda, "Allah'tan niyaz ederim ki şu kör kocanın cenaze namazını ben kıldırayım!" dedi. Bunu duyduğunda Molla Fenarî "O cahil bir adamdır. Cenaze namazını güzelce

²⁷⁴ Hoca Sadeddin Efendi, age, c. II, s. 79; Neşrî, age, c. II, s. 521.

²⁷⁵ Mehmed Süreyya, c. III, s. 843; Belîğ, age, s. 64; Hasan Taib, *Hatıra Yahut Mir'ât-ı Bursa*, Hüdavendigar Vilayeti Matbaası, 1323, s. 24. Mecdî, İvaz Paşa'nın Yıldırım'ın vezirlerinden olduğunu söylerken (Mecdî, age, c. I, s. 51), Gazzizade, II. Murad döneminde vezir olduğunu bildirir. (Gazzizade, age, s. 6.)

²⁷⁶ Neşrî, age, c. II, s. 553-555.

²⁷⁷ Aşıkpaşaoğlu, age, s. 92, 93; Neşrî, age, c. II, s. 555.

²⁷⁸ Hoca Sadeddin, age, c. II, s. 133, 134. Neşrî, age, s. II, s. 558-563; Aşıkpaşaoğlu, age, s. 94, 95; Oruç Beğ, age, s. 79.

²⁷⁹ Mecdî, age, c. I, s. 51.

bilmez, Allah'tan umarım ki, benim gözümü açar, onu kör eder de onun cenaze namazını ben kıldırırım” dedi.²⁸⁰

İvaz Paşa düşmanlarının saldırısından çekindiği için elbisesinin altına zırh giymeyi adet edinmişti. Düşmanları da bu adetini fırsat bilerek onun padişaha karşı bazı komplolar peşinde olduğunu söylediler. Padişah Sultan II. Murad da İvaz Paşa'nın huzurunda zırh kuşanmış olduğunu görünce söylenenlerin doğruluğuna hükmetti ve gözlerine mil çektirilmesini emretti.²⁸¹ 832/1429 yılında çıkan veba salgınında yaşamını yitirdi.²⁸² Rivayetlere göre de gerçekten namazını Molla Fenarî kıldırmıştır.²⁸³

el-Hac İvaz Paşa b. Ahi Bayezid Bursa'nın kültür hayatına önemli katkılarda bulunmuştur.²⁸⁴ Aslen Tokatlı olan bu ünlü kişi, Bursa'da Yeşil Camii gibi bir şaheserin ortaya çıkmasındaki emeğiyle tüm dünyada tanınmıştır. Ayrıca kendi malıyla Pirinç Hanı karşısında bir mescid, İmadiye diye anılan bir medrese ve Hisar'da bir mektep inşa ettirmiştir.²⁸⁵ Vakfiyesinde diğer vakfiyelerde pek rastlanmayan “mühtedî fonu” adlı özel bir uygulamayı gündeme getirerek farklılığını bir kez daha ortaya koymuştur.²⁸⁶ Buna göre din değiştirip Müslüman olan kimselere harcanmak üzere, vakfının gelirlerinden her gün iki akçe biriktirilecek ve bu para teşvik unsuru olarak mühtedîlere verilecektir.²⁸⁷

el-Hac İvaz Paşa'nın Hisar'da mektebin yanı sıra başka evkâfi ve emlâki de bulunmaktadır.²⁸⁸ Kendisinin ardından çocuklarının Hisar'da ikâmet ettikleri bilinmektedir.²⁸⁹

²⁸⁰ Hüseyin Hüsameddin, agm, s. 154; Taşköprülüzade, age, s. 28; Mecdi, age, c. I, s. 51, 52; Mehmed Süreyya, c. III, s. 843.

²⁸¹ Hoca Sadeddin, age, c. II, s. 140; Neşrî, age, c. II, s. 577.

²⁸² Neşrî, age, c. II, s. 609; Hoca Sadeddin, age, c. II, s. 174; Mehmed Süreyya, c. III, s. 843.

²⁸³ Taşköprülüzade, age, s. 28.

²⁸⁴ Pay, age, s. 37.

²⁸⁵ Kepecioğlu, BK, c. II, s. 362; BŞS, C 1 16a-19a, B 136 63a; B 14 60b. İvaz Paşa'nın tüm eserleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Pay, age, s. 41-43.

²⁸⁶ BŞS, C 1 17b.

²⁸⁷ İvaz Paşa'nın mühtedi fonu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Çetin, Osman, “Hacı İvaz Paşa Vakfiyesi'ndeki ‘Mühtedi Fonu’ Hakkında”, U.İ.F.D., sy. 3, c. III, 1991, ss. 167-175; Çetin, Sicillere Göre Bursa'da İhtida Hareketleri, s. 101-107; Pay, age, s. 108-110.

²⁸⁸ BŞS, A 8 424b; A 8 23b, 309a; A 47 126b.

²⁸⁹ BŞS, A 4 7b; A 7 121b; A 5 7a; A 176 22b; A 34 60b; A 14 208a.

Kepecioğlu'nun Bursa Kütüğü'nde verdiği şecereye göre, İvaz Paşa'nı dört oğlu vardır.²⁹⁰ Bunlar Balı Bey, Ahi Çelebi, Mahmud Çelebi ve Mevlana Muhyiddin'dir.²⁹¹ Fakat bunların arasında adı en fazla karşımıza çıkan Mahmud Çelebi'dir. O, Hisar'da Kavaklı Mahallesi'nde yaşamış ve 892/1487 yılında burada vefat etmiştir.²⁹² Öldüğünde geride yüklü bir miktar mal varlığı ile, üç eş ve 14 çocuk bırakmıştır. Hanımlarının isimleri; Hafsa, Şahnüvaz ve Gülbeden'dir. Çocuklarından 9'u erkek, 5'i kızdır. Oğullarının isimleri; Mehmed, Ahmed, Bekir, İbrahim, Hüseyin, Hasan, Yakup, İsmail, Mustafa iken, kızlarınıninki; Eslemebeşe, Nefise, Hatice, Ayşe ve Fatma'dır.²⁹³

Mahmud Çelebi, henüz hayattayken 29 Safer 891/ 6 Mart 1486'da Aközler mevkiindeki bir bahçeyi vakfetmişti. Bu bahçede oğulları Ahmed ve Mehmed Çelebi'ye yardımcı olmaları için üçü erkek, biri kadın olmak üzere toplam dört kölesini vakfetmişti.²⁹⁴ Mahmud Çelebi'nin hanımı Hafsa binti Abdullah ise vakfetmek üzere ev satın almıştı. Eşinin ölümünden 4 yıl sonra Kavaklı Mescid Mahallesi'nde 4.000 dirheme satın aldığı bir evi cüz okunmak üzere bağışlamıştı.²⁹⁵ Hafsa Hatun, maddî özgürlüğüne sahip bir hanımdı. Eşi henüz hayattayken ticarî nitelikli borç ilişkilerine giriyordu.²⁹⁶ Aynı şekilde Mahmud Çelebi'nin diğer bir hanımı olan Şahnüvaz Hatun binti Abdullah da, Nakkaş Ali Mahallesi'nde terzilik yapan bir şahıstan alacaklı durumdaydı.²⁹⁷ Şu halde İvaz Paşa'nın gelinleri ekonomik yönden kendi başlarına hareket edebilecek maddî bir varlığa sahiptiler ve bu konuda tamamen özgürdüler.

İvaz Paşa ailesinin özellikle Kavaklı Mescid Mahallesi'nde mülk edinmeye eğilimi olduğu görülmektedir. Zira İvaz Paşa'nın kendisinin burada mülkü ve vakıfları olduğu gibi, oğlu Mahmud Çelebi'nin evi de buradaydı.²⁹⁸ Onun gibi oğulları Mehmed

²⁹⁰ Kepecioğlu, BK, c. II, s. 364.

²⁹¹ Sicillerde geçen bir belgeye göre İvaz Paşa'nın bir de Eslem Hatun adında kızı var gibi görünmektedir. Ancak bu Eslem Hatun, İvaz Paşa'nın oğlu Mahmud Çelebi'den olma torunu olmalıdır. Muhtemelen baba adı atlanarak doğrudan dede adı verilmiştir. BŞS, A 14 208a.

²⁹² BŞS, A 7 121b; A 5 7a; A 4 7b. Mahmud Çelebi, babasının ölümünden 70 yıl sonra vefat ettiğine göre, öldüğünde yetmiş yaşının üzerinde olmalıdır.

²⁹³ Kepecioğlu'nun verdiği şecerede Ahmed, Hüseyin ve Ayşe adlı çocukların isimleri yer almamaktadır. Kepecioğlu, BK, c. II, s. 364.

²⁹⁴ BŞS, A 5 34b.

²⁹⁵ BŞS, A 8 95a.

²⁹⁶ BŞS, A 4 25b.

²⁹⁷ BŞS, A 5 136b.

²⁹⁸ BŞS, A 8 424b, 23b, 309a; A 5 7a; A 47 126b; A 7 121b.

ve Ebubekir Çelebiler de Kavaklı Mescid Mahallesi'nde ev sahibi olmayı tercih etmişler ve babalarının evine bitişik bir evi satın almışlardı.²⁹⁹ Yukarıda belirtildiği gibi Mahmud Çelebi'nin hanımı vakfedeceği evi dahi bu mahalleden almayı tercih etmişti.³⁰⁰ Bu ailenin Kavaklı Mescid'in bitişğinde yer alan Yerkapı Mahallesi'nde de emlâki bulunuyordu.³⁰¹

Mahmud Çelebi'nin ölümünün ardından geride kalan çocukları içinde henüz bebeklik çağında olduğu düşünülen Hasan da bulunuyordu.³⁰² Hasan'ın bakımını ağabeyi Ebubekir Çelebi üstlenmişti. 910/1504 yılında onun için günlük 20 dirhem nafaka tayini yapılmıştı.³⁰³ Mahmud Çelebi'nin diğer çocuklarının babaları öldüğünde yetişkin olduğu anlaşılmaktadır. Zira Ahmed, Mehmed, Ebubekir Çelebiler ve Eslem Beşe Hatun daha onun sağlığında gayr-i menkul alışverişinde bulunuyorlardı.³⁰⁴ Aldıkları bir evin babalarının evine bitişik, diğerinin ise babalarının mülkü olup yine onun evine komşu bulunması dikkat çekicidir. Bu durumda Mahmud Çelebi'nin çocuklarını yakınında tutmaya özen gösterdiği söylenebilir.

Kızı Eslem Beşe 897/1492 yılında babasıyla aynı adı taşıyan eşi Hoca Mahmud Çelebi bin Hoca Hayreddin'i kaybetmişti.³⁰⁵ Mahmud Çelebi, isminin başındaki "hoca" lakabına bakılırsa tüccar olmalıdır. Ancak terekesinde bulunan kitaplar, onun ilme önem verdiğine işaret etmektedir. Kendisi tefsir, hadis ve akaid kitaplarının yanı sıra bir de tıp kitabına sahiptir. Hanımı Eslem Hatun'a 245.616 akçelik bir servet bırakmıştır. Eslem Hatun'un kocası öldüğünde çocuğu bulunmamaktadır. Fakat kocasının anne ve babası henüz hayattadır. Bu durumda ölen kişinin yaşının bir hayli genç olduğu ve çiftin evlenmelerinin üzerinden fazla bir zaman geçmediği düşünülebilir.

²⁹⁹ BŞS, A 4 7b.

³⁰⁰ BŞS, A 8 95a.

³⁰¹ BŞS, A 34 60b; A 14 208a.

³⁰² Mahmud Çelebi 892/1487 yılında ölmüştü. Oğlu Hasan Çelebi için nafaka talebi ise 910/1504 yılında yapıldı. (BŞS, A 19, 417a) Bu durumda Hasan Çelebi'nin en az 18 yaşında olması gerekir. Ya da Hasan Çelebi yaşı küçük olduğu için değil de, kendini idare edebilecek akli olgunluğa erişemediği için vesayet altında tutulmuştur.

³⁰³ BŞS, A 19 417a.

³⁰⁴ BŞS, A 4 7a; A 4 472a.

³⁰⁵ BŞS, A 10 134b. Kepecioğlu, BK, c. III, s. 181.

İvaz Paşa aslen Tokat'lıdır. Bu yüzden Tokat'ta da evkâfi bulunmaktadır. Bu evkâfın gelirlerinden torunları da hisselerini alıyorlardı. 909/1503 yılında buradaki vakıfların mütevellisi Mahmud Çelebi'nin oğlu İbrahim Çelebi'ydi. Diğer kardeşlerinin yalnız Tokat'tan aldıkları hisse kişi başına yıllık 12.000 dirhem, bir müd buğday ve bir müd arpa olarak gözükmektedir.³⁰⁶ Bunun dışında torunlarının, İvaz Paşa'nın Bursa'daki evkâfından da gelirleri bulunuyordu ve bunları düzenli olarak almaya devam ediyorlardı.³⁰⁷

Kaynaklarda Hacı İvaz Paşa'nın oğulları arasında en çok karşımıza çıkan Mahmud Çelebi ve onun çocuklarına ilişkin bilgilerdir. İvaz Paşa'nın diğer çocuklarından Ahi Çelebi'nin, şair Atayi olduğu iddia edilmiştir.³⁰⁸ Ancak bunun doğruluğu ispatlanamamıştır. Ahi Çelebi 841/1437 yılında ölmüş ve babası İvaz Paşa'nın yanına gömülmüştür.³⁰⁹

Kepecioğlu, 1003/1595'de Kavaklı Mahallesi'nde vefat eden Ataullah Çelebi'nin de İvaz Paşa'nın torunlarından olduğunu iddia etmektedir.³¹⁰ Ataullah Çelebi'nin baba adı El-Hac İvaz Çelebi'dir. Pek tabii ki bu İvaz Çelebi'yle vezir İvaz Paşa'nın aynı kişi olması mümkün değildir. Zira İvaz Paşa 832/1429 yılında ölmüştür. Ataullah Çelebi ise bundan 171 yıl sonra vefat etmiştir. Ancak torunlarından biri olması Kepecioğlu'nun da belirttiği üzere ihtimal dahilindedir. Eğer Ataullah Çelebi'nin annesi olan Fatma Hatun'un babası Ebubekir Çelebi, Mahmud Çelebi b. İvaz Paşa'nın oğlu ise, Ataullah Çelebi annesi tarafından İvaz Paşa'nın torunudur. Ataullah Çelebi'nin terekisinde İvaz Paşa Mektebi'nin tamirinden borçlu olduğu görünmektedir.³¹¹ Bu durum da onun İvaz Paşa ailesiyle ilgisi bulunduğunu destekler niteliktedir. Ayrıca Ataullah Çelebi'nin oturduğu mahallenin "Kavaklı" oluşu da dikkatten kaçmamalıdır. Zira Kavaklı Mahallesi, İvaz Paşa ailesinin nesiller boyu yerleşmeyi tercih ettikleri bir mahalledir.³¹² Ataullah Efendi'nin muhallefatının toplam değeri 1.017.800 akçe gibi

³⁰⁶ BŞS, A 19 160b.

³⁰⁷ BŞS, A 19 356b.

³⁰⁸ Kepecioğlu, BK, c. I, s. 193.

³⁰⁹ Kepecioğlu, BK, c. I, s. 98.

³¹⁰ Kepecioğlu, BK, c. I, s. 192.

³¹¹ BŞS, A 176 22b.

³¹² BŞS, A 8 424b; A 5 7a; A 4 7a, 472a; A 7 121b.

çok yüksek bir miktardır. Bu zengin mirasın varisleri, annesi ve üçü kız biri erkek olmak üzere dört çocuğudur. Ancak bu zengin miras sadece onlara kalmamıştır. Ataullah Çelebi, sahip olduğu mal varlığının vasiyet edebileceği üçte birlik kısmını bağışlamayı tercih etmiştir. Buna göre Kavaklı Mescid Mahallesi'ndeki 80.000 akçe değerindeki evini ve 28.800 akçe değerindeki kıymetli kitaplarını bağışlamıştır. Değerine bakılırsa bu basit bir evden ziyade köşk tarzında yapılmış geniş ve kıymetli bir yapı olmalıdır. Mahallenin fakirlerinin avarız vergisinin ödenmesi için 10.000 akçe, yetimlerin giydirilmesi için 1500 akçe, fakirlere yemek verilmesi için 15.000 akçe, cüz okuyacaklar için 18.000 akçe, techiz ve tekfin masrafları için 18.000 akçe, ifa edemediği hac ibadetinin yerine getirilmesi için 10.000 akçe, dükkânlarının tamiri için 10.000 akçe ayrılmasını vasiyet etmişti.³¹³

3. Çerağ/Çırak Bey

Tokat'lı Ahi Bayezid'in oğlu, Hacı İvaz Paşa'nın kardeşidir.³¹⁴ Bursa'da Hisar içinde bir mescid yaptırmıştır.³¹⁵ Başka bazı hayır eserleri bulunduğu da bildirilmektedir.³¹⁶ Bursa'da büyük bir veba salgının ortaya çıkarak pek çok önde gelen kişinin ölümüne sebep olduğu 832/1429 yılında vefat etmiştir.³¹⁷ Kepecioğlu, mezarının Pınarbaşı'nda olduğunu söylemektedir.³¹⁸ Ancak Çerağ Bey Mescidi'nin bahçesindeki bir mezar taşının üzerinde Çerağ Bey'e ait olduğunu bildiren bir yazı bulunmaktadır. Fakat bu yazı ve mezar taşı orijinal değildir. Hatta yazının Çerağ Bey'in ölümünden çok daha sonraki dönemlere ait olduğu da gayet açıktır.³¹⁹

Çerağ Bey'in ailesinin diğer fertleri hakkında ayrıntılı bilgi elde edilememiştir. Ancak Safiye ve Selçuk Beşe adında iki kızının var olduğu bilinmektedir.³²⁰

³¹³ BŞS, A 176 22b.

³¹⁴ Kepecioğlu, BK, c. I, s. 340.

³¹⁵ Hoca Sadeddin, age, c. II, s. 174.

³¹⁶ Kepecioğlu, BK, c. I, s. 340; Mehmed Süreyya, c. II, s. 401.

³¹⁷ Hoca Sadeddin, age, c. II, s. 174; Neşrî, age, c. II, s. 609.

³¹⁸ Mehmed Süreyya, age, c. II, s. 401; Kepecioğlu, BK, c. I, s. 340.

³¹⁹ Baykal, Bursa ve Anıtları, s. 61.

³²⁰ Kepecioğlu, BK, c. IV, s. 102, 140.

4. İsa Bey

İsa Bey, II. Murad dönemi vezirlerinden olan Bayezid Paşa'nın oğludur.³²¹ Hisar'da bir mescid,³²² imaret ve medrese yaptırmıştır.

5. Satı Fakih

Bayram Bey'in oğlu olan Satı Fakih, Hacı İvaz Paşa'nın 829/1426 tarihli vakfiyesinde şahitler arasında yer almaktadır.³²³ Hisar'da daha sonra adıyla anılacak olan mahallede bir mescid yaptırmıştır.³²⁴ Hüsam ve Murad adlı iki oğlu vardı.³²⁵ Gelini Ayşe Hatun, Alaaddin Bey evkâfı mütevellisi idi.³²⁶

6. Nakkaş Ali

Nakkaş Ali aslen Bursalı'dır. Fakat Timur Bursa'yı kuşattığı sırada henüz çocuk yaşta olduğu halde onu yanına alıp Maverâünnehir'e götürmüştür. Burada nakkaşlık sanatını öğrenmiş ve mâhir bir nakkaş olarak Bursa'ya dönmüştür.³²⁷

Nakkaş Ali, Bursa'da Yeşil Camii'nin nakışlarını yapmasıyla ünlenmiştir.³²⁸ Bu nakışların yapımı yaklaşık beş yıl sürmüştür. 827/1424 yılında nakışlar tamamlanmıştır.³²⁹ Nakkaş Ali ayrıca kendi adına Hisar içinde Satı Caddesi'nde bir mescid yaptırmıştır.³³⁰ Daha sonra bu mescidin bulunduğu mahalle, "Nakkaş Ali" adıyla anılmaya başlanmıştır.³³¹ Kendisinin mezarının bu mescidin yakınında olduğu bildirilmektedir.³³² Ancak bugün bu mezardan hiçbir iz kalmamıştır. Nakkaş Ali'nin ailesi, kendisinin vefatından sonra da uzun yıllar Hisar'da oturmaya devam etmiştir.³³³

³²¹ Hoca Sadeddin, age, c. II, s. 127. Bayezid Paşa, Düzmece Mustafa olayını çözümlenmeye çalışırken, İzmiroğlu Cüneyd Bey tarafından öldürülmüştür. (Neşri, age, c. II, s. 559; Hoca Sadeddin, age, c. II, s. 127)

³²² Bugünkü Devlet Hastahanesi'nin hemen altında yer almaktadır.

³²³ BŞS, C 1 19a.

³²⁴ Kepecioğlu, BK, c. IV, s. 127.

³²⁵ BŞS, A 18 162b; A 17 95a.

³²⁶ BŞS, A 17 95a.

³²⁷ Mecdi, age, c. I, s. 431; Belig, age, s. 177.

³²⁸ Ayverdi, age, c. II, s. 94.

³²⁹ Ayverdi, age, c. II, s. 94.

³³⁰ Belig, age, s. 177.

³³¹ BŞS, A 8 366a; B 40 13a.

³³² Belig, age, s. 177.

³³³ BŞS, A 191 20a.

Nakkaş Ali'nin çocukları arasında en ünlü olanı defterdarlık yapan Osman Çelebi'dir.³³⁴ Osman Çelebi, aynı zamanda 892/1487 yılında Hüdavendigâr evkâfının mütevellisiydi.³³⁵ Bunların yanı sıra şahsî ticarî borç ilişkilerinde bulunuyordu.³³⁶ Nakkaş Ali'nin Osman Çelebi'nin dışında Mustafa, Nefise ve Fatma adında üç çocuğu daha bulunmaktaydı.³³⁷ Ancak diğer çocukları hakkında fazla bir bilgi elde edilememiştir. Yalnızca Fatma adındaki kızının 891/1486 yılında öldüğü bilinmektedir. Fatma'nın annesi, azatlı bir cariye olan Dilber binti Abdullah'tır.³³⁸

Osman Çelebi'nin çocukları arasında yer alan Mahmud Çelebi, meşhur şair Lâmiî Çelebi'den başkası değildir. Çok sayıda telif ve tercüme eseriyle ilim ve edebiyat alanlarında adından bolca söz ettiren Lâmiî, "Câmi-i Rum" olarak şöhret bulmuştur. Ona bu ünvanın verilmesinin nedeni, Molla Câmi'nin, başta "Nefehâtü'l-üns" ve "Şevâhidü'n-Nübüvve" olmak üzere pek çok eserini Türkçe'ye kazandırmış olmasıdır. Tercüme eserlerin kültürel gelişimde büyük rol oynadığına inandığı için yoğun bir tercüme faaliyetine girişmesinin yanı sıra, telif eserleriyle de Türk Edebiyatı'nda önemli bir yere sahip olmuştur.³³⁹ Bunların arasında özellikle Bursa'nın güzelliklerini anlattığı "Şehrengîz-i Bursa" adlı eseri, Bursa şehir tarihi açısından oldukça önemlidir.³⁴⁰ Aynı zamanda bir Nakşibendiyye şeyhi olan Lâmiî Çelebi, dedesinin zaviyesinde yaşamış ve yine burada vefat etmiştir.³⁴¹ Öldüğünde geriye dördü erkek, ikisi kız olmak üzere toplam altı çocuk ve 85.000 akçeye yaklaşan zengin bir muhallefat bırakmıştır. Hanımı Hümâ Hatun kendisinden önce vefat etmiş olmalıdır.³⁴² Çocuklarının isimleri Abdullah, Derviş, İbrahim, Ahmed, Safiye ve Zeynep'tir. Nakkaş Ali Mahallesi'ndeki evinin

³³⁴ Mehmed Süreyya, c. IV, s. 1288; Baldırzade, age, s. 222; Belig, age, s. 177; Kepecioğlu, BK, c. IV, s. 39

³³⁵ BŞS, A 5 451a.

³³⁶ BŞS, A 8 366a.

³³⁷ Kepecioğlu, BK, c. III, s. 146. Kepecioğlu, Lâmiî'nin şeceresinde Nakkaş Ali'nin Mustafa, Nefise ve Osman adında üç çocuğu olduğunu göstermektedir. Fatma Hatun'dan bahsetmemektedir. Ancak belgelere göre Nakkaş Ali'nin, Dilber adında azatlı bir cariyeden olma Fatma adında bir kızı daha bulunmaktadır. (BŞS, A 5 43a) Bu durumda Nakkaş Ali'nin çocuk sayısı dörde çıkmaktadır.

³³⁸ BŞS, A 5 43a.

³³⁹ Baldırzade, age, 222; Mehmed Şemseddin, age, s. 548; Mehmed Süreyya, age, c. III, s. 899; Alpay, agm., s. 75-79.

³⁴⁰ Alpay, agm, s. 86, 87. Şehrengîz-i Bursa hakkında ayrıntılı bir bibliyografya için bkz. Tıgılı, agm, s. 763-770.

³⁴¹ Bakırcı Mehmed Raşid, age, s. 221; İsmail Belig, age, s. 177; Baldırzade, age, s. 223; Mehmed Şemseddin, age, s. 548; BŞS, A 191 20a.

³⁴² Kepecioğlu, BK, c. III, s. 146.

kıymeti 40.000 akçe gibi yüksek bir meblağdır.³⁴³ Terekesi içinde çok sayıda kitap yer almaktadır.³⁴⁴ 938/1531 yılında ölen Lâmii Çelebi'nin kabri dedesi Nakkaş Ali'nin yaptırdığı mescidin hazîresinde yer almaktadır.³⁴⁵

Osman Çelebi'nin Lâmii Çelebi dışında Mustafa adlı bir oğluyla, Nefise, Ayşe, Habibe ve Hafsa adında dört kızı daha bulunmaktadır.³⁴⁶ Kızlarından Hafsa Hatun, Mevlana Mehmed Şah Çelebi ile evlenmiştir. 918/1512 tarihli bir vakfiyesi bulunmaktadır.³⁴⁷ Buna göre, öldüğü gece ve ölümünden sonraki kırkıncı günde harcanmak üzere 5.000 dirhem, ıskât-ı salat, savm ve diğer vecibeler için 500 dirhem vakfetmiş, hac vazifesinin yerine getirilmesi için 5.000 dirhem vasiyet etmiş, 5.000 dirhem de her gün ruhuna Kur'ân-ı Kerim okunmak üzere istirbah edilmesi için vakfetmiştir. Bu belgeden Hafsa Hatun'un maddî açıdan oldukça iyi durumda bulunduğunu ve hac vazifesini yerine getirememiş olduğunu anlıyoruz. Ayrıca vakfiye tarihine göre Hafsa Hatun'un 918/1512'den sonra öldüğünü de rahatlıkla söyleyebiliriz.

Lâmii Çelebi'nin çocuklarından "Lem'î" diye tanınan ve babası gibi şair olan Derviş Mehmed, önce babasından daha sonra da Hoca Hayreddin Efendi'den ilim tahsil etmiş ve müderris olmuştur. Çeşitli medreselerde görev yaptıktan sonra 957/1550 yılında vefat etmiş ve o da tıpkı babası ve dedesi gibi Nakkaş Ali Hazîresi'ne defnolunmuştur.³⁴⁸ Lâmii'nin diğer bir oğlu Ahmed Çelebi de 962/1555'de ölmüş ve aynı hazîreye gömülmüştür.³⁴⁹

7. Defterdar Sinan Bey

Fatih döneminde defterdarlık yapan Sinan Bey, el-Hac Bağdadizade Ethem Efendi'nin oğludur. Akşehir'de yetişmiş, öncelikle divan kâtibliği görevinde bulunmuş, bir süre Amasya'da hizmet ettikten sonra eyalet defterdarı olarak atanmıştır. İstanbul'un

³⁴³ BŞS, A 191 20a.

³⁴⁴ Lâmii'nin terekesinin orijinal metni ve transkripsiyonuyla, tereke içinde yer alanların yorumu ve özellikle de kitaplarla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Erünsal, agm, s. 179-194. Terekenin metni için ayrıca bkz. Ek-3 Belge 4.

³⁴⁵ Baldırzade, age, s. 223; Bursalı Mehmed Tahir, age, c. II, s. 492. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Nakkaş Ali Hazîresi ve Nakkaş Ali Zaviyesi bahsi.

³⁴⁶ Kepecioğlu, BK, c. IV, s. 39.

³⁴⁷ BŞS, A 20 241a.

³⁴⁸ Bakırcı Mehmed Raşid, age, s. 240; Mehmed Şemseddin, age, s. 548; Mehmed Süreyya, age, c. III, s. 901.

³⁴⁹ Mehmed Şemseddin, age, s. 549.

fethinden sonra ise Fatih tarafından başdefterdarlık görevine getirilmiştir.³⁵⁰ Defterdar Sinan Bey, II. Murad'ın kızı Şehzade Hatun ile evliydi. Sultan Murad, Yenişehir'in Barçınlı ve Elmas köylerini kızına temlik etmiştir. Şehzade Hatun da bunları, kocası Sinan Bey'e vermiştir.³⁵¹ Sinan Bey'in Edirne'de evkâfı olduğu bilinmektedir.³⁵² Hanımından aldığı köyleri bu evkâfa bağışlamıştır.³⁵³ Bu köylerin yanı sıra Bursa'da Zindankapısı içindeki bazı emlakini de Edirne'deki evkâfına gelir olmak üzere bağışlamıştır.³⁵⁴

Sinan Bey defterdarlığı esnasında oldukça önemli hizmetlerde bulunmuş, fakat Mahmut Paşa³⁵⁵ ile arasındaki anlaşmazlık nedeniyle 862/1457 yılında önce görevinden alınmış sonra da öldürülmüştür.³⁵⁶ Hanımı Şehzade Hatun ise kendisinden sonra uzunca bir süre daha yaşamış ve 885/1480 yılında Bursa'da vefat etmiştir. Cenazesi Alaaddin Türbesi'ne defnedilmiştir.³⁵⁷

Sinan Bey'in Kasım ve Hatice adında iki çocuğu bulunuyordu.³⁵⁸ Hatice Hatun babasının vefatından sonra evkâfının tevliyetini yürütmüştür.³⁵⁹ Annesi Şehzade Hatun'dan kendisine intikal eden Bursa'nın Kelesan Köyü'nün bir hissesini o kullanıyordu. Aynı köyün diğer hissesi Defterdar Sinan Bey'in Edirne'deki evkâfına bağışlanmıştı.³⁶⁰ Hatice Hatun, babasının evkâfının mütevellisi olarak Bursa'daki evkâfıyla da ilgileniyordu. Bu bağlamda 890/1485 yılında Bursa'da Zindankapı'da bulunan vakfa ait bir evin satışını vekil yoluyla gerçekleştirdi. Bu evi, aslında Hatice Hatun'un kardeşi Kasım Bey kiraya vermişti. Ancak evi kiralayan kişi bir ekmekçi olduğundan, evi ekmek fırınına dönüştürmüştü. Kiracı daha sonra inşa ettirdiği fırının

³⁵⁰ Pakalın, Mehmed Zeki, *Maliye Teşkilatı Tarihi (1442-1930)*, Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Yayını, no: 1977-180/1, s. 55.

³⁵¹ Kepecioğlu, BK, c. IV, s. 217.

³⁵² BŞS, A 4 462b.

³⁵³ Kepecioğlu, BK, c. IV, s. 217.

³⁵⁴ BŞS, A 4 462b.

³⁵⁵ Mahmut Paşa, Fatih Sultan Mehmed devrinin meşhur sadrazamıdır. Kâmûsu'l-a'lâm, c. VI, s. 4223.

³⁵⁶ Pakalın, Maliye Teşkilatı Tarihi, s. 55; Tursun Bey, *Tarih-i Ebu'l-Feth*, (haz. Merto Tulum), İstanbul, 1977, s. 100. Sicill-i Osmani'de Başdefterdar olan Sinan Paşa'nın, 955/1548'de azledildiği ve bundan sonra da vefat ettiği bildirilmektedir. (Mehmed Süreyya, c. V, s. 1511) Ancak eldeki belgelere göre ya bu tarihte yanlışlık vardır, ya da iki farklı Defterdar Sinan bulunmaktadır. (BŞS, A 4 462b)

³⁵⁷ Kepecioğlu, BK, c. IV, s. 217.

³⁵⁸ BŞS, A 4 462b; Kepecioğlu, BK, c. IV, s. 158.

³⁵⁹ BŞS, A 4 462b.

³⁶⁰ Kepecioğlu, BK, c. IV, s. 217.

bedelini ödeyeceği kiradan kesmiş, bu durum da mütevellî Hatice Hatun tarafından onaylanmıştı.³⁶¹ Bu basit satış akdinden Kasım Çelebi'nin 890/1485 yılında artık hayatta olmadığı anlaşılmaktadır. Tevliyet görevi de daha önce Kasım Çelebi'de iken onun vefatıyla kardeşi Hatice Hatun'a geçmiştir. O da büyük ihtimalle kârlı olmadığını düşündüğü bu binayı satmayı tercih etmiştir. Defterdar Sinan Bey'in Hisar içinde bundan başka evkâfi olup olmadığı şimdilik bilinmemektedir.

8. Leys Çelebi

Asıl adı Hamza Efendi b. Ali olmasına rağmen "Leys Çelebi" lakabıyla tanınmıştır.³⁶² Bazı kaynaklarda bir adının da "Nureddin" olduğu bildirilmektedir.³⁶³ Babası Aydın âlimlerindedir.³⁶⁴ Eğitimini tamamladıktan sonra Bursa'da müderrislik yapmaya başlamış, fakat muhasebe konusundaki yeteneği nedeniyle 886/1481 yılında başdefterdarlığa atanmıştır.³⁶⁵ II. Bayezid'in tahta geçmesinin ardından kısa bir süre daha görevinde kaldıktan sonra azledilmiş, fakat bir yıl sonra tekrar aynı göreve getirilmiştir.³⁶⁶ Ancak beş yıl sonra tekrar azledilmiştir. 908/1502 yılında üçüncü ve son bir kez daha başdefterdarlığa atanmıştır. 910/1504'de ise yeniden azledilmiş ve müderris olarak Bursa'ya gönderilmiştir.³⁶⁷

Leys Çelebi, Bursa'da bulunduğu bu son dönemde Hisar içinde bir zaviye, mescid ve muallimhane yaptırmıştır.³⁶⁸ 913/1507'de vefat ettiğinde, kendi yaptırdığı zaviyeye defnolunmuştur.³⁶⁹ Yaptırdığı eserler uzun yıllar Hisar halkına hizmet vermeye devam etmiştir.

9. Mevlana Vildan

Mevlana Vildan'ın asıl adı, Mevlana Mehmed b. Yenlik'tir. 884/1479 ve 889/1484 yıllarında Bursa kadılığı yapmış olmasının yanı sıra, Anadolu Kazaskerliği

³⁶¹ BŞS, A 4 462b.

³⁶² Belig, age, s. 304. Mehmed Şemseddin, age, s. 485. Niçin bu ünvanın verildiğine dair bkz. Leys Çelebi Mescidi bahsi.

³⁶³ Mehmed Süreyya, c. IV, s. 1267; Pakalın, Maliye Teşkilatı Tarihi, s. 62.

³⁶⁴ Belig, age, s. 304.

³⁶⁵ Mehmed Süreyya, c. IV, s. 1267.

³⁶⁶ Pakalın, Maliye Teşkilatı Tarihi, s. 62; Mehmed Süreyya, c. IV, s. 1267.

³⁶⁷ Mehmed Süreyya, c. IV, s. 1267.

³⁶⁸ BŞS, A 65 159b; Mecdi, age, c. I, s. 329, Belig, age, s. 305.

³⁶⁹ Belig, age, s. 305; Mecdi, age, c. I, s. 329.

gibi önemli makamlarda da bulunmuştur.³⁷⁰ Mevlana Vildan'ın kardeşleri Mevlana Şüca³⁷¹ ve İlyas Çelebi'dir.³⁷² Hanımı Hafsa Hatun da, kendisi gibi ilmiye sınıfına mensup bir babanın, Mevlana Tacettin'in kızıdır.³⁷³ Yüksek miktarlarda borç verebilmesi, varlıklı bir hanım olduğuna işaret etmektedir.³⁷⁴

Mevlana Vildan'ın Hisar'da Manastır Mahallesi'nde oldukça kıymetli bir mülkü bulunmaktaydı. Bu ev iki katlı, bahçe içinde fiskiyesi, şadırvanı, iki ayrı fırını, çok sayıda odası, biri Pınarbaşı, diğeri Gökdere suyundan gelen iki farklı su kaynağı ve tuvaleti olan bir yapıydı. Evin kapıcıları için ayrıca bir ünitesi bulunuyordu.³⁷⁵ Bu mülkün yarı hissesi, Mevlana Vildan'ın vefatından sonra kızı Rehnüma Hatun'a kalmıştır. Mevlana Vildan'ın Rehnüma Hatun'un dışında Paşabula adında bir kızı daha bulunmaktaydı. Paşabula, Mustafakemalpaşalı Abdurrahman Ağa ile evliydi.³⁷⁶ Mevlana Vildan'ın bunlardan başka çocuğu olup olmadığı şimdilik bilinmemektedir. Ancak vakıflarına müteveli olarak kardeşi İlyas Çelebi'nin tayin edilişi, oğlu bulunmadığına işaret etmektedir.³⁷⁷ Zira o dönemde vâkıflar, çoğunlukla vakıflarının tevliyetini oğullarına vermeyi tercih ediyorlardı.

Mevlana Vildan'ın Hisar'da bir mektep inşa ettirdiği düşünülmektedir. Zira Hisar'da Mevlana Vildan adına bir mektep bulunmaktadır.³⁷⁸ Bununla birlikte Mevlana Vildan'ın bir mektep inşa ettirdiğine dair bir kayda rastlanamamıştır. Ancak ardından uzun yıllar yaşayan bir vakfi bulunduğu ve bu vakfin Hisar'da yatırımlar yaptığı bilinmektedir.³⁷⁹ Mevlana Vildan'ın 893/1488 yılında vefat ettiği bildirilmektedir.³⁸⁰

³⁷⁰ Mecdi, age, c. I, s. 215, 216, 217; Kepecioğlu, BK, c. III, s. 1.

³⁷¹ BŞS, A 19 181b, 426b.

³⁷² BŞS, A 8 233a, 282a.

³⁷³ BŞS, A 5 366a.

³⁷⁴ BŞS, A 5 161a, 366a.

³⁷⁵ BŞS, A 8 233a.

³⁷⁶ Kepecioğlu, BK, c. I, s. 36.

³⁷⁷ BŞS, A 8 282a.

³⁷⁸ BŞS, A 66 71a; A 97 203b.

³⁷⁹ BŞS, A 8 282a; A 25 213a.

³⁸⁰ Mecdi, age, c. I, s. 217. Aslında sicillerde Mehmed b. Yenlik adında birinin tereke kaydı bulunmaktadır. 872/1467'de Yiğitoğlu Mahallesi'nde vefat eden bu kişi, geride varis bırakmadığı gibi, doğru dürüst bir mal varlığına da sahip değildir. Ayrıca ölüm tarihi de Mevlana Vildan'la uyuşmamaktadır. Zira o, 892/1487 yılında henüz sağdır. Bu nedenle bu kişinin, kazaskerlik ve kadılık yapmış Mehmed b. Yenlik olma ihtimali neredeyse yok gibidir. Bu durumda "Mehmed b. Yenlik" adını taşıyan iki farklı kişinin yaşamış olduğu anlaşılmaktadır. BŞS, A 2 62a; A 5 366a.

10. Şeyh Paşa

Şeyh Paşa b. Şehabeddin b. Bayezid, Hisar'da bir mahalleye adını vermiştir. Tüccar olan Şeyh Paşa'nın çok sayıda vakfından birisi de adını verdiği bu mahallede inşa ettirdiği mesciddir.³⁸¹ Şeyh Paşa ve ailesi bu mahallede yaşamıştır.³⁸² Burada hem mülkleri, hem de vakfettikleri yerler bulunmaktadır.³⁸³ Ancak oldukça varlıklı olan bu ailenin ne mülkleri, ne de vakıfları Şeyh Paşa Mahallesi'yle sınırlıdır. Şeyh Paşa, Bursa'nın çeşitli yerlerindeki dükkân, ev, değirmen gibi vakıflarının yanı sıra bir de tuzla vakfetmiştir.³⁸⁴ Ayrıca Mudurnu'da da bir mescid ve zaviye inşa ettirmiştir. Bunlarla da yetinmemiş, Kudüs'e de vakıftan para gönderilmesini istemiştir.³⁸⁵

Şeyh Paşa'nın hangi tarihte öldüğü tam olarak anlaşılamamıştır. Kepecioğlu, 897/1492'de öldüğünü bildirmektedir.³⁸⁶ Ancak 885/1480 yılına ait sicil kayıtlarında Şeyh Paşa'dan "merhûm" şeklinde söz edilmektedir.³⁸⁷ Bu yıllarda Şeyh Paşa'nın vakfının tevliyetini önce aile dışından bir birey yürütmüş, 889/1484 yılından itibaren ise bu görevi Şeyh Paşa'nın kızları yerine getirmişlerdir.³⁸⁸

Şeyh Paşa'nın hanımı Muhsine binti Hoca Hasan'dır.³⁸⁹ Çocuklarının isimleri ise Sitti,³⁹⁰ Fatma,³⁹¹ Ayşe,³⁹² Mustafa,³⁹³ Mehmed,³⁹⁴ Nasuh'tur.³⁹⁵ Kızlarından Fatma Hatun, Şeyh Paşa Mahallesi'nde oturuyordu.³⁹⁶ İbrahim Çelebi b. Mehmed Bey b. Hızır Bey ile evliydi. Ancak eşi öldürüldü ve böylece kızı Ayşe ile birlikte onun mal varlığı ve sahip olduğu köleleri ile ilgilenmek zorunda kaldı.³⁹⁷ Fatma Hatun bir süre sonra

³⁸¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. "Şeyh Paşa Mescidi" bahsi.

³⁸² BŞS, A 8 415a.

³⁸³ BŞS, A 8 415a; A 4 29b.

³⁸⁴ BŞS, A 19 356a; A 19 22a, 206a, 54a; A 4 144b; A 8 301a, 171b, 402b, 331b; A 3 395a.

³⁸⁵ Kepecioğlu, BK, c. IV, s. 235; BŞS, A 65 123a.

³⁸⁶ Kepecioğlu, BK, c. IV, s. 235.

³⁸⁷ BŞS, A 3 395a.

³⁸⁸ BŞS, A 4 39a, 104b, 144b; A 8 149b; A 199 14b.

³⁸⁹ BŞS, A 8 372b. Kepecioğlu, Şeyh Paşa'nın hanımının adının Sitti hatun binti Seyyid Hasan olduğunu bildirmektedir. (Kepecioğlu, BK, c. IV, s. 235)

³⁹⁰ BŞS, A 4 75b; A 3 407b, A 8 372b.

³⁹¹ BŞS, A 4 29a, 284a, 283b; A 5 13a; A 47 35b.

³⁹² BŞS, A 199 14b.

³⁹³ BŞS, A 8 415a, 430b.

³⁹⁴ BŞS, A 5 120b.

³⁹⁵ BŞS, A 3 293b.

³⁹⁶ BŞS, A 4 29a.

³⁹⁷ BŞS, A 4 283b, 284a.

babasının evkâfının mütevelliliğini yürütmeye başladı.³⁹⁸ Bu arada Bedreddin Mahmud b. Ahmed ile evlendi.³⁹⁹ Fatma Hatun'la ilgili 961/1554 yılına ait bir ibrâ kaydının bulunması, onun oldukça uzun bir ömre sahip olduğunu göstermektedir.⁴⁰⁰ Şeyh Paşa'nın diğer bir kızı Ayşe Hatun, kısa bir süre kızkardeşi Fatma Hatun ile birlikte Şeyh Paşa Vakfı'nın tevliyetini yürütmüştür.⁴⁰¹

Şeyh Paşa'nın oğlu Mustafa, henüz genç yaşta iken, annesinin babası Tatar Seyyid Hasan b. Seyyid Alaaddin'in vakfına müteveli olmuştu.⁴⁰² Şeyh Paşa Mahallesi'nde o da mülk sahibiydi. Ancak mülklerinden birini 900 dirheme satmıştı.⁴⁰³ Şeyh Paşa'nın diğer bir oğlu Nasuh'un ise Bursa yakınında bir bağı vardı. Ayrıca Hacı Baba Mahallesi'nde de mülkü bulunmaktaydı.⁴⁰⁴

Şeyh Paşa'nın kızı Sitti ise kölesini azad eden hayırsever bir hanım olarak karşımıza çıkmaktadır.⁴⁰⁵ Sitti Hatun, Edirne'de vefat eden teyzesinin mirasını isteme konusunda, diğer kardeşlerinden ayrılmış ve teyzesi Dürrihan'ın varisi olduğunu iddia etmiştir.⁴⁰⁶

11. Kara Ali Bey

Kara Ali Bey, Osman Gazi'nin silah arkadaşlarından Aykut Alp'in oğlu olup Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde önemli hizmetlerde bulunmuştur. Osman Gazi'yle birlikte çarpışmış, Abolyond Gölü üzerindeki Alyos Adası'nı barış yoluyla ele geçirmiştir. Rivayete göre burada bulunan büyük kilisenin Rumlar arasında çok saygın bir yeri olan papazını ailesiyle birlikte Osman Gazi'ye getirmiştir. Osman Gazi de papazın güzelliği dillere destan kızını Kara Ali Bey'le evlendirmiştir. Orhan Gazi

³⁹⁸ BŞS, A 5 13a.

³⁹⁹ BŞS, A 5 542a.

⁴⁰⁰ BŞS, A 47 35b.

⁴⁰¹ BŞS, A 199 14b.

⁴⁰² BŞS, A 8 430b.

⁴⁰³ BŞS, A 8 415a.

⁴⁰⁴ BŞS, A 3 293b.

⁴⁰⁵ BŞS, A 4 75b.

⁴⁰⁶ BŞS, A 8 372b.

döneminde ise Hereke ve civarını fethetmiştir. Ancak bu savaş esnasında isabet eden bir ok yüzünden gözünün birini kaybetmiştir.⁴⁰⁷

Kara Ali Bey'in, babası ve kendisi gibi çocukları ve torunları da uzun yıllar Osmanlı Devleti'ne hizmet etmişlerdir. Oğlu Kara Timurtaş Paşa, I. Murad döneminde Rumeli beylerbeyi olarak Anadolu ve Balkanlar'da çok sayıda şehri fethetmiştir.⁴⁰⁸ Kara Timurtaş Paşa'dan olma torunları Yahşi, Oruç, Ali ve Umur beyler, üst düzey devlet görevlileri olarak çalışmışlardır. Kardeşlerin en büyüğü olan Yahşi Bey, Niş fatihi olarak tanınmıştır. Ankara Savaşı'nda öldürülmüştür. Diğer oğulları da vezir olarak görev almışlardır.⁴⁰⁹

Kara Ali Bey, Bursa'da Hisar içindeki Yerkapı'da bir mescid yaptırmıştır. Bu mescidin masraflarını karşılamak üzere Bursa'ya bağlı Dürdane Köyü'ndeki bağları bağışlanmıştır. XIX. yüzyılda hâlen ayakta olan mescid ve çeşme için buradaki bağlar ve hizmetçiler gelir getirmeye devam ediyordu.⁴¹⁰ Bu mescidin hemen yanında yer alan bir mezarın Kara Ali Bey'e ait olabileceği düşünülmüşse de bunu ispatlayacak herhangi bir delil elde edilememiştir.

12. Oruç Bey

Oruç Bey, Kara Ali Bey'in torunu ve Timurtaş Paşa'nın oğludur. Kardeşleri Umur ve Ali beylerle birlikte II. Murad döneminde vezir olarak atanmıştır.⁴¹¹ Oruç Bey daha sonra Anadolu Beylerbeyi olmuştur.⁴¹²

Oruç Bey, ardında çok sayıda hayır eseri bırakarak 829/1426 yılında vefat etmiş ve Hisar içindeki Mahmud Bey Mektebi/ Kapamalı Mektep'e gömülmüştür.⁴¹³ Oruç Bey'in Hisar'a olan katkısı bir mescid ve bir de hamam inşasıdır.⁴¹⁴ Hamamın gelirini yine Timurtaş Paşa'nın ailesinden gelen Mahmud Bey'in yaptırmış olduğu Kapamalı

⁴⁰⁷ Hoca Sadeddin, age, c. I, s. 63, 64; Solakzade, age, s. 18; Kâmûsu'l-A'lâm, c. V, s. 3639; Kepecioğlu, BK, c. I, s. 125; Uzunçarşılı, age, s. 573, 574; Hammer, age, c. I, s. 94.

⁴⁰⁸ Hoca Sadeddin, age, c. I, s. 76-77, 89, 134, 154-156; Aşıkpaşaoğlu, age, s. 64.

⁴⁰⁹ Neşri, age, c. II, s. 559; Hoca Sadeddin, age, c. II, s. 125.

⁴¹⁰ BOA, C. BLD. 61/3043.

⁴¹¹ Neşri, age, c. II, s. 559; Hoca Sadeddin, age, c. II, s. 125.

⁴¹² Neşri, age, c. II, s. 583.

⁴¹³ Mehmed Süreyya, c. IV, s. 1281; Kepecioğlu, BK, c. IV, s. 33.

⁴¹⁴ Kepecioğlu, BK, c. IV, s. 33.

Mektep'e bağışlamıştır.⁴¹⁵ Bursa'nın yanı sıra, Kütahya ve Geyve'de vakıfları bulunmaktadır.⁴¹⁶ Balıkesir'de medrese ve hamam, Kayabey Mahallesi'nde bir mescid, ayrıca Kepsut ilçesinde bir mescid inşa ettirmiştir. Hacıköy'de bir çiftliği bulunuyordu.⁴¹⁷ Bunların dışında Balkanlar'da da eserler bırakmıştır. Dimetoka'da XX. yüzyılın başlarına kadar ayakta kalmayı başarabilmiş bir medrese ve hamam yaptırmıştır.⁴¹⁸ Oruç Bey'in Hisar'da 890/1485 yılında torunlarına intikal eden mülkü bulunuyordu.⁴¹⁹

13. Seyyid Hüseyin Erzincanî

Seyyid Hüseyin Erzincanî bin Seyyid Abdurrahim, adından da anlaşılacağı üzere, Hz. Peygamber'in soyundan gelmektedir. Aslen Erzincanlı olan Seyyid Hüseyin, Erzincan'da ticaretle uğraşırken, Kanunî Sultan Süleyman zamanında ailesiyle birlikte Bursa'ya gelip yerleşmiştir.⁴²⁰ Hayatının geri kalanını Bursa'da yaşamış ve yaptığı vakıflarla Bursa'nın gelişimine katkıda bulunmuştur. Hayatı hakkında fazla bir bilgiye sahip olmadığımız Seyyid Hüseyin'in Hasan adında bir erkek kardeşi bulunmaktadır.⁴²¹ Belgelerde "fahru's-sâdat" sıfatıyla anılan Seyyid Hüseyin, 1586 yılında Bursa Hisarı içinde yer alan Filboz Mahallesi'nde ikâmet etmekteydi.⁴²² Geride bıraktığı eserler de yine bu mahalle civarında yer almıştır. İnşa ettirdiği mescid, darü'l-hadis ve mektep Filboz Mahallesi yakınlarındadır. Dolayısıyla Seyyid Hüseyin'in öncelikle yaşadığı yere hizmet etmeyi tercih ettiği anlaşılmaktadır. Zira Bursa dışında İstanbul'da bulunan mülkünü de Bursa'daki vakıflarına gelir olmak üzere bağışlamıştır.⁴²³

⁴¹⁵ Kepecioğlu, Bursa Hamamları, s. 16; Baykal, Bursa ve Anıtları, s. 65. Mahmud Bey ve Hisar'da inşa ettirdiği mektebi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mahmud Bey (Kapamalı Mektep) bahsi.

⁴¹⁶ BOA, C.EV. 214/10677; 136/6771; 38/1897.

⁴¹⁷ Kepecioğlu, BK, c. IV, s. 33.

⁴¹⁸ Ayverdi, age, c. I, s. 483.

⁴¹⁹ BŞS, A 4 333a.

⁴²⁰ Baldırzade, age, s. 177.

⁴²¹ Seyyid Hasan, kardeşi Seyyid Hüseyin'in ölümünden kısa bir süre sonra vakfa mütevellî tayin edilmiştir. BŞS, A 153 76a, 89b, 91a, 91b.

⁴²² BŞS, A 137 97b.

⁴²³ BŞS, A 137 91b.

1595'te ölen Seyyid Hüseyin, Yeşil Türbe adıyla da bilinen ve kendisinin inşa ettirdiği mescidin yanında yer alan türbesine gömülmüştür.⁴²⁴ Vakıflarını ölümünden çok önce meydana getirmiştir.

⁴²⁴ Baldırzade, age, s. 177; Kepecioğlu, BK, c. II, s. 265; Baykal, Bursa ve Anıtları, s. 65.

SONUÇ

Bu çalışmada Osmanlı Devleti'nin ilk başkenti, altı asırlık koca çınarın ilk filizi Bursa şehrinin nüvesi olan Hisar'ın klâsik dönemdeki durumu ele alınmıştır. Hisar, tahrip edici muharebelere girişilmeden alındığı için, hemen tüm yapıları sağlam bir şekilde Osmanlılar'ın eline geçmiştir. Şehri terk eden Rumlar'dan boşalan evlere Türkler'in yerleştirilmesiyle birlikte burası, fizikî yönden bir Rum şehri görüntüsüne sahip bir Türk şehri haline gelivermiştir. Ancak bu durum fazla uzun sürmemiş, fizikî yapı insan unsurunun bir eseri olduğu için süratle inşa edilen mescid, zaviye, medrese, hamam gibi yapılarla Hisar, kısa zamanda bir Türk-İslâm şehri kimliğine bürünüvermiştir. Hisar'a Türk-İslâm damgasını ilk vuranlar sultanlar ve devlet adamları olmuş, onları maddî güce sahip Hisar sakinleri izlemiştir.

Fetihten sonra gerçekleştirilen imar faaliyetleri pek tabii ki Hisar'la sınırlı kalmamış, sultanlar şehrin farklı yönlerde gelişmesini teşvik edecek biçimde büyük ölçekli külliye inşaa ettirerek, yeni yerleşim alanlarının doğmasını sağlamışlardır. Fakat şehir ne kadar büyüyüp gelişirse gelişsin, Hisar surların ardındaki güvenli konumuyla daima gözde yerleşim yerlerinden olmayı sürdürmüştür. Maddî açıdan varlıklı kişiler, kentin önde gelen sanatkârları, şairler, sultan ailesine mensup olup da Bursa'ya sürgüne gönderilenler gibi elit kesimin yerleşmek için tercih ettikleri semtlerin başında Hisar gelmiştir. Belki de bunun doğal bir sonucu olarak klâsik dönemde Hisar'da yer alan 30 mescide karşılık sadece iki imaret mevcuttur. Zira bu semtin ihtiyaç sahiplerinin sayısı diğerlerine oranla hayli düşük olmalıdır.

Hisar, gözde bir yerleşim yeri olmasının yanı sıra saray, darphane gibi kamu binalarını bünyesinde barındırmasıyla da özeldir. Başkentliği boyunca yönetim merkezi olan Bey Sarayı, İstanbul başkent olduktan sonra bile asıl sarayla olan bağlantısını tamamen yitirmemiştir. Artık yönetsel işlevselliğini yitirmekle beraber, İstanbul'daki sarayın iâşesini teminde önemli görevler üstlenmiştir. İşte asıl Topkapı Sarayı'yla olan bu organik bağ, ona farklı bir hüviyet kazandırmış ve belki de onun bir çeşit uzantısı olarak görülmesine neden olmuştur.

Güneşin ışıkları altındaki parlak kubbesiyle Osman Gazi'yi cezbeden Saint Elie Manastırı ve Bizans döneminden kalma saray kalıntıları o dönemlerde Bursa'yı ziyaret eden seyyahların dikkatini çekmiş ve buraları tarihî mekânlar olarak uzun uzun tasvir edilmiştir. Gerçekten de Bizans döneminden kalma bir şapelin köşesinde yer alan Osman Gazi ve ailesinin kabirleri ve Bizans'tan kalma bahçelerde inşa edilmiş Osmanlı köşkleriyle Bey Sarayı, Hisar'da medeniyetlerin buluştuğu farklı bir atmosfer yaratmıştır. Bursa'da bu şekilde Bizans ve Osmanlı medeniyetlerinin bir arada, iç içe geçmiş bir vaziyette görülebileceği, her taşı, her köşesi farklı bir devrin sesini fısıldayan başka bir semt bulunmamaktadır. Dolayısıyla Hisar, Bursa'nın her yönüyle müstesna bir semtidir.

Bu çalışmada Hisar'a özel bu sonuçların yanında, genel anlamda klâsik dönem Osmanlı medeniyetine ilişkin bazı bulgular da elde edilmiştir. Dar bir alanın derinlemesine incelenmesinin pratik sonuçları olarak karşımıza çıkan ince ayrıntılar, mikro alanda makronun anlaşılmasını kolaylaştırmaktadır. Örneğin, bir vakıf medeniyeti olarak nitelendirilen Osmanlı'da vakıf kurumunun yerel bazda kuruluş ve işleyiş mekanizmasına dair ince ayrıntılar elde edilebilmiştir. Buna göre devrin insanları sahip oldukları en küçük bir mal varlığını bile vakfetmekten büyük bir mutluluk duymakta ve vakıfta bulunmak için ilk önce buldukları çevreyi, çoğunlukla da mahallesindeki mescidi veya mektebi tercih etmektedirler. Vâkıf, eğer maddî gücü elveriyorsa çocukların okuyacağı bir mektep, gençlerin yüksek tahsil göreceği bir medrese veya mahalle sakinlerinin ibadetlerini yerine getirebileceği bir mescid inşa ettiriyordu. Bunların hiçbirine güç yetiremiyorsa, zaten var olan bir kurumun sürekliliğini sağlamak üzere sahip olduğu menkul veya gayr-i menkulünü vakfediyordu. Bunu yaparken, vakfettiği kurumun kendi sakini olduğu mahallede olmasına büyük özen gösteriyordu. Zira inceleme alanımız içindeki mahallelerde yapılan vakıfların çok büyük bir çoğunluğunda durum böyledir. Oturduğu mahallenin dışında bir yere vakıfta bulunanlar yok denecek kadar azdır. Adeta bir gelenek halini alan bu hususun en önemli nedeni, İslâm dininin "Komşusu açken tok yatan bizden değildir" prensibi gereğince yardım edecek kişilerin öncelikle kendi çevrelerinden işe başlamalarıdır. Böylece sahip olduğu maddî gücü vakıf yoluyla amme hizmetine sunmak isteyen herkes, kendi mahallesinin gelişimine katkıda bulunacak kurumlar kurmuş ya da halihazırda var olan

kurumların sürekliliğini sağlayacak önlemler almıştır. Bu durum aynı zamanda kollektif bir kalkınma bilincine sahip oluşun da göstergesidir.

Bu sonuçların yanında çalışmanın bazı sınırlamaları da bulunmaktadır. Örneğin, Hisar'daki ekonomik hayata dair kayda değer bilgiler elde edilememiştir. Aslında Hisar gibi içinde tek bir çarşı, han ya da büyük çaplı imalathane barındırmayan bir alanda canlı bir ticarî hayattan söz etmek mümkün olmasa gerektir. Zira burada birkaç ekmek fırını ile az sayıdaki küçük esnaf dışında ticarî faaliyet bulunmamaktadır. Ev satış kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla da ticarete veya imalata ayrılmış mekânlar, yerleşim yerine olan ihtiyaç nedeniyle gitgide azalmaktadır. O dönemde Bursa'da çok yaygın olan bozahanelerden Hisar'da bir tane bile yer almamış olması dikkat çekmektedir. Bazen nahoş olayların da yaşanabildiği o devrin eğlence mekânları olan bozahaneler, üst düzey insanların yaşadığı bu semtin muhafazakâr yapısıyla uyuşmamış olmasıyla yorumlanabilir.

Klâsik Osmanlı döneminin üst düzey insanların yerleşim birimi olan, kurum ve kuruluşlarıyla ve Osmanlı öncesi medeniyetlerden taşıdığı izlerle diğerlerinden ayrılan “Hisar” semtinin Bursa içindeki sosyo-ekonomik konumunun tam anlamıyla belirlenebilmesi için şehrin diğer semtlerinin de incelenmesine ihtiyaç vardır. Şimdiye kadar şehir bazında yapılan ve şehirdeki neredeyse her şeye yüzeysel olarak değinen çalışmaların yerine daha küçük ölçekli sözgelimi bir semt ya da büyük bir mahalle gibi yerleşim birimlerinin her birinin derinlemesine incelenmesi, bize ele alınan şehrin kimliği hakkında çok daha doyurucu bilgiler verecektir. Yerel tarih alanında yapılan bu araştırmaların artması neticesinde ise Osmanlı Devleti'nin kurum ve kuruluşlarının pratikteki işleyişi, bu işleyişin yöresel farklılıkları olup olmadığı daha iyi anlaşılacak ve Osmanlı toplum yapısının çözümlemesi çok daha kolay yapılabilecektir.

BİBLİYOGRAFYA

I-ARŞİV BELGELERİ

A-BURSA ŞER'İYYE SİCİLLERİ

A 1	A 48	A 143
A 2	A 53	A 144
A 3	A 58	A 145
A 4	A 59	A 153
A 5	A 60	A 155
A 6	A 62	A 163
A 7	A 64	A 165
A 7a	A 65	A 166
A 8	A 66	A 167
A 10	A 67	A 169
A 11	A 68	A 174
A 12	A 69	A 176
A 14	A 72	A 178
A 16	A 73	A 191
A 17	A 74	A 199
A 18	A 79	A 200
A 19	A 79	B 1
A 20	A 81	B 5
A 21	A 82	B 7
A 22	A 91	B 8
A 23	A 93	B 14
A 24	A 94	B 15
A 25	A 97	B 16
A 26	A 98	B 22
A 27	A 100	B 25
A 30	A 101	B 26
A 32	A 103	B 29
A 34	A 107	B 31
A 35	A 112	B 40
A 36	A 113	B 44
A 39	A 114	B 45
A 40	A 116	B 47
A 42	A 121	B 55
A 43	A 124	B 56
A 44	A 133	B 58
A 45	A 134	B 59
A 46	A 137	B 61
A 47	A 141	B 65

B 75	B131	C 1
B 87	B 133	C 2
B 90	B 136	C 3
B 104	B 140	C 10
B 113	B 228	C 11
B 116	B 240	
B 118	B 258	

B- DİĞER ARŞİV BELGELERİ

BOA, A.MKT.MVL. 84/83.

BOA, C. BLD. 49/2436; 129/6438; 93/4601; 61/3043; 86/4267.

BOA, C. EV. 589/29737; 252/12734; 67/3330; 115/5706; 121/6023; 78/3880; 205/10217; 214/10677; 136/6771; 38/1897; 307/15632; 562/28384; 32/1570; 329/16709; 45/2207; 18/869; 48/2397; 55/2718; 160/7973.

BOA, C.EV.; Evkâf 11222.

BOA, EV. HMH. d. 38.

BOA, İ.MVL. 423/18553.

BOA, İŞD 48/2661.

BOA, TTd 166.

BOA, TTd 23.

BOA, Vakfiyeler 19/6.

BOA, Vakfiyeler, 19/9.

VGMA, Defter No: 732, s. 74 ve devamı.

II- KİTAP ve MAKALELER

Abacı, Nurcan, *Bursa Şehri'nde Osmanlı Hukuku'nun Uygulanması (17. Yüzyıl)*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2001.

Abdülaziz Bey, *Osmanlı Âdet, Merâsim ve Tabirleri -Toplum Hayatı-*, (yay. haz. Kazım Arısan, Duygu Arısan Günay), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1995.

Ağat, Nurettin, "Kırım Hanları Paralarının Nitelikleri ve Işık Tuttukları Bazı Tarihi Gerçekler", Türk Nümizmatik Derneği Bülteni, no; 6, 1981, http://www.turknumismatik.org.tr/turkish/yayinlar/bultenler/bulten0607/B0607_M01.html,

Ahmed Refik, *Bizans Karşısında Türkler*, İstanbul, 1927.

Akgündüz, Ahmet, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukukî Tahlilleri*, İstanbul, 1990, c. I.

_____, *Şer'îye Sicilleri*, I - II, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1988.

Akgündüz, Hasan, *Klâsik Dönem Osmanlı Medrese Sistemi*, Ulusal Yayınları, İstanbul, 1997.

Aksel, Bahar-Öğretmen, Filiz, *Kent Araştırmaları Bibliyografyası*, İstanbul, 2001.

- Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi- Türk Şehir Tarihi*, cilt 3, sy. 6, 2005.
- Aksu, Ali, “Romanya Türklerinde Kültürel Durum ve Mektep ve Aile Mecmuası”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, IX, I, 2005, ss. 11-27.
- Alada, Adalet Bayramoğlu, *Osmanlı Türk Şehrinde Mahalle*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 1989.
- Alpay, Günay Kut, “Lamii Chelebi and his Works”, *Journal of Near Eastern Studies*, vol. 35, number 2, 1976, ss. 73-93.
- Altınel, Meral, *Tarihi ve Kültürel Varlıkların Turizm Sektöründeki Önemi ve Eski Bursa Evleri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1994.
- Anastassiadou, Meropi, *Tanzimat Çağında Bir Osmanlı Şehri Selânik*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998.
- Artuk Cevriye-İbrahim, “Osmanlı İmparatorluğu Zamanındaki Darphanelere Genel Bir Bakış”, *I. Uluslararası Türk-İslâm Bilim ve Teknoloji tarihi Kongresi*, İTÜ, 14-18 Eylül 1981, c. III, ss. 267-275.
- _____, “Kanuni Sultan Süleyman Zamanındaki Darphaneler”, *II. Uluslararası Türk-İslâm Bilim ve Teknoloji Tarihi Kongresi*, İTÜ, 28 Nisan- 2 Mayıs 1986, ss. 146-159.
- Artuk, İbrahim, “Osmanlı Beyliği'nin Kurucusu Osman Gazi'ye Ait Bir Sikke”, *Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920)*, Ankara, 1980, ss. 27-31.
- Aşıkpaşaoğlu, *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, (haz. Nihal Atsız), Ankara, 1985.
- Aşıkpaşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osman Âşıkpaşazâde Tarihi*, (neşr. Âlî Bey), Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1332.
- August Pfizmaier, *Die Verherrlichung der Stadt Bursa: Eine Reihe Türkischer Gedichte von Lâmiy'y*, Wien, 1839.
- Ayverdi, Ekrem Hakkı, *Fatih Devri Sonu İstanbul Mahalleleri*, Ankara, 1958.
- _____, *İstanbul Mimari Çağının Menşei Osmanlı Mimarisinin İlk Devri 630-805 (1230-1402)*, Baha Matbaası, İstanbul, 1966, c. I.
- _____, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri 806-855 (1403-1451)*, Baha Matbaası, İstanbul, 1972, c. II.
- _____, *Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri 885-886 (1451-1481)*, Baha Matbaası, İstanbul, 1973, c. III.
- Ayverdi, İlhan, *Asırlar Boyu Tarihi Seyri İçinde Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, (redaksiyon: Ahmet Topaloğlu), İstanbul, 2005, c. II.
- Bakırcı Mehmed Raşid, *Zübdetü'l-Vekâyi der Belde-i Celile-i Bursa*, Millet Kütüphanesi Ali Emirî , Kayıt no: 89.

- Baldırzade Selisî Şeyh Mehmed, *Ravza-i Evliya*, (haz. Mefail Hızlı, Murat Yurtsever), Bursa, 2000
- Baltacı, Cahit, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, c. I-II, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 2005.
- Bardakoğlu, Ali, “Hapis”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1997, c. 16, ss. 54-67.
- Barkan, Ömer Lütfi- Meriçli, Enver, *Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterleri*, TTK, Ankara, 1988.
- Barkan, Ömer Lütfi, “İmaret Sitelerinin Kuruluş ve İşleyiş Tarzına Ait Araştırmalar”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, sy. 23, 1962/63, ss. 239-296.
- _____, “Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I, İstilâ Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zâviyeler”, *Vakıflar Dergisi*, Ankara, 1942, c. II, ss. 279-353.
- _____, “Tarihî Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi” *Türkiyat Mecmuası*, c. 10, İstanbul, 1951, ss. 1-26.
- Bayartan, Mehmed, “Osmanlı Şehrinde Bir İdarî Birim: Mahalle”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü Coğrafya Dergisi*, İstanbul, 2005, sayı 13, ss. 93-107.
- Baykal, Kazım, *Bursa ve Anıtları*, Bursa, 1950.
- Beliğ, İsmail, *Güldeste-i Riyaz-ı İrfan ve Vefeyat-ı Dânişverân-ı Nâdiredân*, Hüdavendigâr Matbaası, 1287.
- Beşbaş, Nermin-Denizli Hikmet, *Türkiye’de Vakıf Abideler ve Eski Eserler*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1983, c. III.
- Bilge, Mustafa, *İlk Osmanlı Medreseleri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1984.
- Bilgin, Arif, “XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Sarayın İaşesi”, *Osmanlı*, Ankara, 1999, c. IX, ss. 806-819.
- _____, *Osmanlı Taşrasında Bir Maliye Kurumu Bursa Hassa Harç Eminliği*, İstanbul, 2006.
- _____, *Osmanlı Saray Mutfağı (1453-1650)*, İstanbul, 2004.
- Broquiére, Bertrandon de la, *Bertrandon De La Broquiére’in Denizaşırı Seyahati*, (ed. Ch. Schefer), Eren Yayınları, İstanbul, 2000.
- Bursalı Mehmed Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, (haz. A.Fikri Yavuz, İsmail Özen), İstanbul, 1975, c. I.
- Cebecioğlu, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Ankara, 1997.
- Cemal, A., *Bursa*, İstanbul, 1932.

- Cerasi, M. Maurice, *Osmanlı Kenti*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1999.
- Cezar, Mustafa- Sertoğlu, Mithat, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, İskit Yayınevi, İstanbul, 1957, c. I.
- Clavijo, Ruy Gonzales de, *Embassy to Tamerlane 1403-1406*, (trc. Guy Le Strange), (ed. Fuat Sezgin), Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, Frankfurt, 1994.
- Çalığışu, Eser, “Süleyman Paşa Mescidi ve Şeyh Şami Çeşmesi” *Bursa Araştırmaları Kent Tarihi ve Kültürü Dergisi*, sy. 13, 2006, ss. 62.
- Çelebi, İlyas, “Osmanlı Medrselerinin Kuruluşu, Yükseliş ve Çöküş Nedenleri, *Osmanlı*, (ed. Güler Eren), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, c. V, ss. 168-175.
- Çelebioğlu, Âmil, *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, İstanbul, 1998.
- Çetin, Osman, “Hacı İvaz Paşa Vakfiyesi’ndeki ‘Mühtedi Fonu’ Hakkında”, U.İ.F.D., sy. 3, c. III, 1991, ss. 167-175.
- _____, *Anadolu’da İslâmiyet’in Yayılışı*, Marifet Yayınları, İstanbul, 1990.
- _____, *Sicillere Göre Bursa’da İhtida Hareketleri ve Sosyal Sonuçları (1472-1909)*, T.T.K. Basımevi, Ankara 1994.
- Çiftçi, Cafer, “Osmanlı dönemi Bursa Su Yollarının Bakımı ve Onarımında Vakıfların Rolü” *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sy. 3, 2002, ss. 57-74.
- Çizakça, Murat, *İslâm Dünyasında ve Batıda İş Ortaklıkları Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999.
- D’ohsson, M. De M., *18. Yüzyıl Türkiyesi’nde Örf ve Adetler*, (çev. Zerhan Yüksek), Tercüman 1001 Temel Eser, t.s.
- Dağlıoğlu, Hikmet Turhan, *1558-1589 Onaltıncı Asırda Bursa*, Bursa Halkevi Yayınları, 1940.
- Darkot, Besim, “Bursa”, *İA*, MEB, c. II, İstanbul, 1986, ss. 806-819.
- Demirel, Hale, *Mahkeme Sicillerine Göre XVI. Yüzyıl İlk Yarısında Bursa Vakıfları*, U.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2006.
- Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara, 1996.
- Deniz, Bekir, “Osmanlı Dönemi Düz Dokuma Yaygıları (Kilim, Cicim, Zili, Sumak)”, *Osmanlı*, (ed: G. Eren), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, c. XI, ss. 395-409.
- Doğan, Işık, *Osmanlı Mimarisinde Tarikat Yapıları Tekkeler, Zaviyeler ve Benzer Nitelikteki Fütüvvet Yapıları*, İstanbul, 1977.

- Doğru, Halime, *XVIII. Yüzyıla kadar Osmanlı Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Görüntüsü*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 1995.
- Dörtok, Zeynep, Bursa'nın Kent Dokusu Üzerine Tarihsel Bir İnceleme (17. yy), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa, 2001.
- Düzbakar, Ömer, XVII. Yüzyıl Sonlarında Bursa'da Ekonomik ve Sosyal Hayat, Ankara Üniversitesi Sosyoloji Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2003.
- Eldem, Sedat Hakkı, *Türk Evi Osmanlı Dönemi*, İstanbul, 1984.
- _____, *Türk Evi Plan Tipleri*, İTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları, 1968.
- Erdem, Ekrem, "Osmanlı Para Sistemi ve Tağış Politikası: Dönemsel Bir Analiz", *Bankacılar Dergisi*, sy. 56, 2006, ss. 10-26.
- Ergenç, Özer, *XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa*, Ankara, 2006.
- _____, "Osmanlı Şehrindeki 'Mahalle'nin İşlev ve Nitelikleri Üzerine", *Osmanlı Araştırmaları*, sy. 4, 1984, ss. 69-78.
- Ersoy, Neriman, XIX. Yüzyılda Filibe Şehri (1839-1876), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2003.
- Ertuğ, Zeynep Tarım, "İmaret", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 22, ss. 219-220.
- Ergin, Osman, *Türk Şehirlerinde İmaret Sistemi*, İstanbul, 1939.
- Erünsal, İsmail, "Türk Edebiyatı Tarihinin Arşiv Kaynakları IV: Lamii Çelebi'nin Terekesi", *Journal of Turkish Studies Türklük Bilgisi Araştırmaları*, vol. 14, 1990, (Fahir İz Armağanı), ss. 179-194.
- Erüreten Metin , "Osmanlı Akçeleri Darp Yerleri", Türk Nümizmatik, Derneği Bülteni, (17), 1985, http://www.turknumismatik.org.tr/turkish/yayinlar/bultenler/bulten1700/B1700_M03.html;
- Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi Topkapı Sarayı Bağdat 304 Yazmasının Transkripsiyonu-Dizini*, (haz. Zekeriya Kurşun, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı), 2. Kitap, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1999.
- _____, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, (ter. Zuhuri Danışman), İstanbul, 1970, c. III.
- Eyice, Semavi, "Bursa'da Osman ve Orhan Gazi Türbeleri", *Vakıflar Dergisi*, 1962/63, sy. 5, ss. 131-147.
- Faroqhi, Suraiya, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam -Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla-*, (çev. Elif Kılıç), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000.
- _____, *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*, (çev. Neyyir Kalaycıoğlu), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2004.

- Fayda, Mustafa, "İslam Dünyasında İlk Şehir Tarihleri ve İbn Şebbe'nin Medine-i Münevvere Tarihi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. XXVIII, 1986, ss. 167-180.
- Fekete, Lajoş, "XVI. Yüzyılda Taşralı Bir Türk Efendi Evi", *Belleten*, cilt XLIII, sy. 170, 1979, ss. 457-480.
- Gabriel, Albert, *Une Capitale Brousse Bursa*, Paris, 1958.
- Gazzizade Abdülatif, *Hülasatü'l-Vefeyat*, Bursa Yazma ve Eski Basma Eserler Kütüphanesi, Genel no: 2162.
- Gerber, Haim, *Economy and Society in an Ottoman City: Bursa, 1600-1700*, The Hebrew University, Jerusalem, 1988.
- Gibbons, Herbart Adams, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu*, Ankara, 1988.
- Gökbilgin, Tayyib, *Bursa'da Kuruluş Devrinin İlim Müesseseleri, İlim Adamları ve Bursa Tarihçileri Hakkında -Necati Lügal Armağanı'ndan Ayır Basım-*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1969, ss. 261-273.
- Gövsa, İbrahim Alaettin, *Resimli Yeni Lûgat ve Ansiklopedi (Ansiklopedik Sözlük)*, İskit Yayınları, İstanbul, ts. , c. I-V.
- Göyünç, Nejat, "Hane Deyimi Hakkında", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, sayı: 32, Mart 1979, ss. 331-348.
- _____, *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1969.
- Hammer, Bacon Joseph Von Purgstall, *Büyük Osmanlı Tarihi*, (çev. Mehmet Ata'nın tercümesi esas alınarak Mümin Çevik ve Erol Kılıç), İstanbul, 1990, c. I.
- Hasan Taib, *Hatıra Yahut Mir'ât-ı Bursa*, Hüdavendigâr Vilayeti Matbaası, 1323.
- Hızlı, Mefail, *Mahkeme Sicillerine Göre Osmanlı Klâsik Dönemi Bursa Medreselerinde Eğitim Öğretim*, Bursa, 1997.
- _____, *Osmanlı Klâsik Döneminde Bursa Medreseleri*, İstanbul, 1998.
- _____, *Mahkeme Sicillerine Göre Osmanlı Klâsik Döneminde İlköğretim ve Bursa Sıbyan Mektepleri*, Bursa, 1999.
- _____, "Osmanlı Vakıf Sisteminde Rakabe", *U.Ü.İ.F.D.*, sy. 6, cilt 6, 1994, ss. 53-70.
- _____, "Bursa Mahkeme Sicilleri Rehberi", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c.12, sy. 1, 2003, ss. 367-426.
- _____, "Bursa Saray Kapısı Nerede?", *Bursa Araştırmalar Dergisi*, sayı 6, Ağustos, 2004, Bursa, ss. 53-55.
- Hoca Sadeddin Efendi, *Tacü't-Tevarih*, (haz. İsmet Parmaksızoğlu), Kültür Bak. Yay., 1992, c. II.
- Hüsameddin Bursevî, *Menâkıb-ı Üftade*, Mustafa Kara Özel Kütüphanesi

- Hüseyin Hüsameddin, “Molla Fenârî”, *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*, 19 (96), İstanbul, 1928, ss.148-158.
- İlca, Ali, “Tarihî Mirasımızdan Bir Örnek: Çorum Güpür Hamamı ve Vakfiyesi”, *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2002/1, ss. 316-343.
- İbn Battuta Tancî, Ebû Abdullah Muhammed, *İbn Battuta Seyahatnamesi*, (çev., A. Sait Aykut), c. I, İstanbul, 2004.
- İbn Kemal, *Tevarih-i Âl-i Osman, I. Defter*, (yay. haz. Şerafeddin Turan), TTK Basımevi, Ankara, 1970.
- İnalcık, Halil, “15. Asır Türkiye İktisadî İctimaî Tarihi Kaynakları”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, No 15/1-4 (1953-1954), ss. 51-67.
- _____, “Bursa I. XV. Asır Sanayi ve Ticaret Tarihine Dair Vesikalar” *Belleten*, cilt XXIV, 1960, ss. 45-66.
- _____, “Bursa and the Commerce of the Levant” *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, III, 2: pp. 131-47.
- _____, “Bursa: XV. Asır Sanayi ve Ticaret Tarihine Dair Vesikalar”, *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, İstanbul, 1996, ss.203-258.
- _____, *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)*, (çev. Ruşen Sezer), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001.
- İnalcık, Halil - Arı, Bülent, “Türk-İslâm-Osmanlı Şehirciliği ve Halil İnalcık’ın Çalışmaları”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi Türk Şehir Tarihi*, cilt 3, sayı 6, 2005, ss. 27-56.
- İsen, Mustafa, *Latîf Tezkiresi*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1999.
- İsmail Hakkı Bursevi, *Silsile-i Celvetiyye*, İstanbul, 1291.
- Joseph von Hammer Purgstall, *Geschichte der Osmanischen Dichtkunts bis auf unsere Zeit*, Petsch, 1837, c. II.
- Kaplıanoğlu, Raif, *Bursa yer Adları Ansiklopedisi*, Bursa, 2001.
- Kara, Mustafa, “Bursa’nın Arşivlerini Konuşturan Adam: Kamil Kepecioğlu”, *Bursa Araştırmaları Dergisi*, Bursa, 2003, sy. 3, ss. 23-25.
- Karataş, Ali İhsan, “XVI. Yüzyılda Bursa’da Tedavüldeki Kitaplar”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 10, sayı: 1, 2001, ss. 209-230.
- _____, Mahkeme Sicillerine Göre XVIII. Yüzyılda Bursa’da Gayrimüslimler, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Bursa, 2005.
- Kâtip Çelebi, Cihannümâ, İstanbul, 1145.
- Kaygalak, Sevilay, Kapitalistleşme Sürecinde Bir Osmanlı Anadolu Kenti: Bursa, 1840-1914, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu

Yönetimi (Kentleşme ve Çevre Sorunları) Anabilim Dalı,
(Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2006.

Kazıcı, Ziya, *İslâm Müesseseleri Tarihi*, Kayıhan Yayınevi, İstanbul, 1996.

_____, “Osmanlı Eğitim ve Öğretim Sisteminde Genel Medreseler”, *Osmanlı*,
(ed. Güler Eren), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, c. V, ss.
161-167.

Kepecioğlu, Kamil, *Bursa Hanları*, Bursa, 1934.

_____, *Bursa Hamamları*, Bursa, 1935.

_____, “Bursa’da Şer’î Mahkeme Sicillerinden ve Muhtelif Arşiv Kayıtlarından
Toplanan Tarihî Bilgiler ve Vesikalar”, *Vakıflar Dergisi*, sy. 2,
Ankara, 1942, ss. 405-421.

_____, *Bursa Kütüğü*, c. I-IV, Genel No: 4519-4522, Bursa Yazma ve Eski
Basma Eserler Kütüphanesi.

Koçu, Reşad Ekrem, *Türk Giyim, Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, Sümerbank Kültür
Yayınları, Ankara, 1967.

Koyunluoğlu, Memduh Turgut, *İznik ve Bursa Tarihi*, Bursa, 1935.

Köroğlu, Gülgün, “Sur İçinde İmparatorluk Mekânları Konstantinopolis’teki Bizans
Sarayları”, *Toplumsal Tarih Dergisi*, sy. 152, Ağustos 2006, ss. 12-
24.

_____, “İstanbul’daki Bizans İmparatorluk Sarayları”, http://www.obarsiv.com/e_voyvoda_0607.html, 1 Mayıs 2007.

Köseoğlu, Neşet, *Tarihte Bursa Mahalleleri XV. ve XVI. Yüzyıllarda*, Bursa, 1946.

Kunter, Halim Baki, “Kitabelerimiz I”, *Vakıflar Dergisi*, sy. 2, 1942, ss. 431-455.

Lâmîî Çelebi, *Şehrengîz-i Bursa*, Hüdavendigâr Vilayeti Matbaası, 1288.

Liebe-Harkort, Klaus, Beitrage zur sozialen und Wirtschaftlichen Lage Bursa sam
Anfang des 16. Jahrhunderts, Universität Hamburg,
(Yayınlanmamış Doktora Tezi), Hamburg, 1970.

Lowry, Heath W., *Seyyahların Gözüyle Bursa 1326-1923*, (çev. Serdar Alper), Eren
Yayınları, İstanbul, 2004.

Mantran, Robert, *XVI. ve XVII. Yüzyılda İstanbul’da Gündelik Hayat*, (çev: Mehmed
Ali Kılıçbay), İstanbul, 1991.

Maydaer, Saadet, “Seyyid Hüseyin Erzincanî Vakfı”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat
Fakültesi Dergisi*, c. 16, sy. 2, 2007, ss. 287-308.

Mecdi Mehmed Efendi, *Şakaik-i Nu’mâniyye ve Zeyleri Hadaiku’s-Şekâik*, (neşre haz.
Abdülkadir Özcan), I-V, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1989.

Mehmed Neşrî, *Kitab-ı Cihannüma*, (Yay: F. R. Unat-M. A. Köymen) T.T.K. Basımevi,
Ankara 1987, c. I - II.

- Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, (yay. haz. Nuri Akbayar), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1996, c. I-VI.
- Mehmed Şemseddin, *Bursa Dergâhları Yadigar-ı Şemsi*, I-II, (haz. Mustafa Kara, Kadir Atlansoy), Uludağ Yayınları, Bursa, 1997.
- Mete, Zekai, Bursa Darbhane ve Rüsüm-ı İhzarîye Mukataası Teftiş Defteri, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 1992.
- Miss Pardoe, *Şehirlerin Ecesi İstanbul -Bir Leydinin Gözüyle 19. Yüzyılda Osmanlı Yaşamı-*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2004.
- Nazım, *Muhtasar Bursa Tarih ve Coğrafyası*, Bursa, 1937.
- Ocak, Ahmet Yaşar, “Zaviyeler”, Vakıflar Dergisi, sy. XII, 1978, ss. 247-269.
- Ocak, Ahmet Yaşar-Faroghi Suraiya, “Zaviye”, *MEB İslâm Ansiklopedisi*, c. 13, İstanbul, 1986, ss. 468-476.
- Ortaylı, İlber, *Osmanlı Toplumunda Aile*, Pan Yayıncılık, İstanbul, 2000.
- _____, *Tanzimattan Cumhuriyete Yerel Yönetim Geleneği*, Hil Yayınları, Ankara, 1985.
- Oruç Beğ Tarihi*, (haz. Nihal Atsız), Tercüman 1001 Temel Eser, ts.
- Öcalan, Hasan Basri, “Bursa’da Boza ve Bozahaneler”, *I. Bursa Halk Kültürü Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Bursa, 2002, c. I, ss. 111-122.
- Ölçer, Cüneyt, *Nakışlı Osmanlı Mangırları*, İstanbul, 1975.
- Özcan, Ruhi, “Osmanlı Devleti’nde XVII. Yüzyılda Yapılan Sikke Tashihleri”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sy. 17, Bahar 2005, ss. 237-266.
- Özdeğer, Hüseyin, *1463-1640 Yılları Bursa Şehri Tereke Defterleri*, İstanbul, 1988.
- Öztürk, Necdet, “Osmanlılarda Hapis Olayları (1300-1512)”, *Hapishane Kitabı*, (ed.; Emine Gürsoy Naskali, Hilal Oytun Altun), Kitabevi, İstanbul, 2005, ss. 101-129.
- Öztürk, Zehra, “Eğitim Tarihimizde Okuma Toplantılarının Yeri ve Okunan Kitaplar”, *Değerler Eğitim Dergisi*, 1 (4), 2003, ss. 131-155.
- _____, “Osmanlı Döneminde Kıraat Meclislerinde Okunan Halk Kitapları”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, c. 5, sayı 9, 2007, ss. 411-415.
- Pakalın, Mehmed Zeki, *Maliye Teşkilatı Tarihi (1442-1930)*, Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Yayını, no: 1977-180/1.
- _____, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, 2004, c. I-III.
- Pamuk, Şevket, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Paranın Tarihi*, İstanbul, 2003.
- _____, *Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi 1500-1914*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.

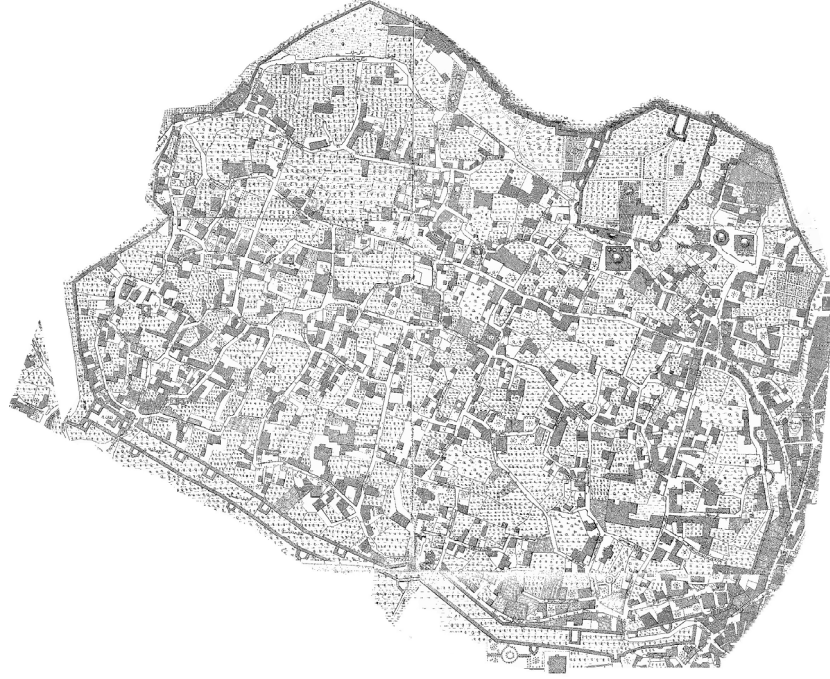
- Pay, Salih, *Bursa İvaz Paşa Külliyesi*, Bursa, 1996.
- _____, “Bursa Kadı Defterleri ve Önemi”, *U.Ü.İ.F.D.*, c.10, sy. 2, 2001, ss. 87-95.
- Redhouse, Sir James W., *Turkish and English Lexicon New Edition*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 2006.
- Reyhan, Cenk, XVIII. Yüzyılda Bir Kuzey-Batı Anadolu Kenti: Bursa Örneği Şehir Toplumunun Sosyal-Ekonomik ve Kültürel Analizi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2002.
- Ross Marvin Chauncey, “A pair of lost Byzantine Doors”, *Journal of the American Oriental Society*, Vol., 60, No. 4 (Dec. , 1940), ss. 576-578.
- Sahillioğlu, Halil, “Bir Mültezim Zimem Defterine Göre XV. Yüzyıl Sonunda Osmanlı Darphane Mukataaları”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 23/1-2 (1962-63), ss. 145-181.
- _____, “Akçe”, *DİA*, İstanbul, 1989, c. 2, ss. 224-227.
- _____, “Darphane”, *DİA*, İstanbul, 1993, c. 8, ss. 501-505.
- Sehi Bey, *Tezkire “Heşt Behişt”*, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, 1980.
- Sertoğlu, Midhat, *Osmanlı Tarih Lugatı*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1986.
- Singer, Amy, *Osmanlı’da Hayırseverlik*, İstanbul, 2004.
- Şahin, Erdal, “Osmanlıların İdil Boyu Tatar Türklerinin Kültürü ve Diline Etkileri” *Osmanlı*, c. 9, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, ss. 353-360.
- Şakiroğlu, Mahmut H. , “Bursa Bibliyografyası” *Türk Kültürü*, XIV, sy. 162, Nisan 1976, ss. 45-57.
- Şeker, Mehmet, *Fetihlerle Anadolu’nun Türkleşmesi ve İslâmlaşması*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1973.
- _____, *Türkistan’dan Anadolu’ya İnsan ve Toplum Hayatı*, Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2005.
- Şemseddin Sami, *Kâmus-ı Türkî*, İstanbul, 1996.
- _____, *Kâmûsu’l-A’lâm*, I-VI, Mihran Matbaası, İstanbul, 1306/1889, c. I- VI.
- Tabakoğlu, Ahmet, *Türk İktisat Tarihi*, Dergah Yayınları, İstanbul, 1986.
- Taş, Hülya, *XVII. Yüzyılda Ankara*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2006.
- Taşkın, Ünal, Osmanlı Devleti’nde Kullanılan Ölçü ve Tartı Birimleri, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Elazığ, 2005.

- Taşköprülüzade, İsamüddin Ebu'l-hayr Ahmed Efendi, *eş-Şakaiku'n-Numaniye fi Ulemai'd-Devleti'l-Osmaniye*, (Neşreden: Ahmed Subhi Furat), İstanbul Edebiyat Fakültesi Yayınları, no: 3353, İstanbul, 1985.
- Tek, Abdürezzak, "Tekkeler Kapatılmadan Önce Nakşîliğin Bursa'daki Tarihî Süreci", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 16, sy. 1, 2007, ss. 211-240.
- Tekin, Mehmet, *Hatay Tarihi –Osmanlı Dönemi-*, Ankara, 2000.
- Tekin, Oğuz, *Yapı Kredi Koleksiyonu Bizans Sikkeleri –Byzantine Coins-*, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 1999.
- Texier, Charles, *Küçük Asya Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi*, (çev. Ali Suat, sad. Musa Yıldız), Ankara, 2002, c. I.
- Thevenot, Jean, *1655-1656'da Türkiye*, (çev; Nuray Yıldız), Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, 1978.
- Tıgılı, Fatih, "Klâsik Türk Edebiyatında Şehrengiz Çalışmaları Hakkında Bibliyografya Denemesi", *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and and History of Turkish or Turkic*, vol. 2/4, 2007, ss. 763-770.
- Tomsu, Leman, *Bursa Evleri*, İstanbul, 1950.
- Tursun Bey, *Tarih-i Ebu'l-Feth*, (haz. Mertol Tulum), İstanbul, 1977.
- Türbedar İbrahim Efendi, *Menâkıb-ı Üftade*, Mustafa Kara Özel Kütüphanesi.
- Uluçay, Çağatay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, Ankara, 1992.
- Uzer, İhsan, *Bursa Mahalle ve Sokakları Rehberi*, Bursa, 1945.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi I*, Ankara, 1982.
- Yalılı, Melike- Solmaz, Seval Kutlu Akal, "Su Temini Tesislerinin Tarihsel Gelişimi Sürecinde Bursa İli", *Uludağ Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Dergisi*, cilt: 9, sy. 1, 2004, ss. 171-181.
- Yalman, Bedri, *Bursa*, İstanbul, 1977.
- _____, "Bursa'nın Kültür Varlıkları", *Düşkapı: Bursa*, (der. Ertuğrul Kaan), Pera Basın Yayın, Bursa, 2002, ss.
- Yalmanoğlu, Nezaket, *Bursa Bibliyografyası*, Kültür Ofset, Ankara, 1998.
- Yatak, Süleyman, "Darphane Müessesesi ve Tarihte Darphane", *Türk Dünyası Dergisi*, sy. 2, 1987, ss. 40-46.
- Yediyıldız, M. Asım, *Şer'iyeye Sicillerine Göre Bursa'nın Sosyo-Ekonomik Yapısı (1655-1658)*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 1988.
- _____, "XVII. Yüzyıl Bursa Evleri (Bursa Şer'iyeye Sicillerine Göre)", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: 12, sy. 1, 2003, ss. 185-192.

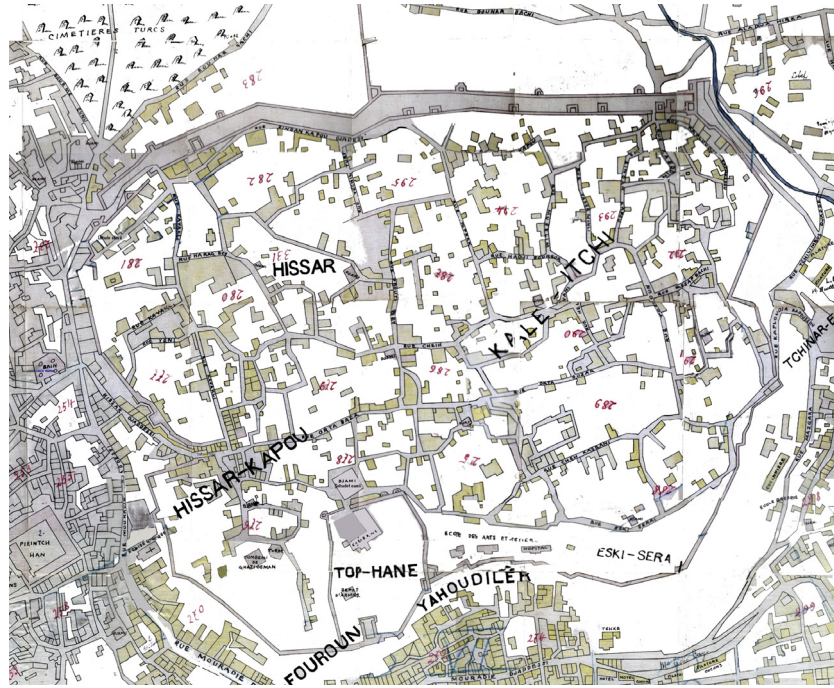
- Yıldızalp, Erhan, *Kale İçi Şehir Hisar*, (Yayınlanmamış Notlar), Erhan Yıldızalp Kütüphanesi, Bursa, 2003.
- Yılmaz, Fikret, “XVI. Yüzyılda Osmanlı Toplumunda Mahremiyetin Sınırlarına Dair”, *Toplum ve Bilim*, , sy. 83, 99/2000 K1ş, ss. 92-110.
- Ze’evi, Dror, *Kudüs -17. Yüzyılda Bir Osmanlı Sancağında Toplum ve Ekonomi*, İstanbul, 2000.

EKLER

Ek-1 : HARİTALAR

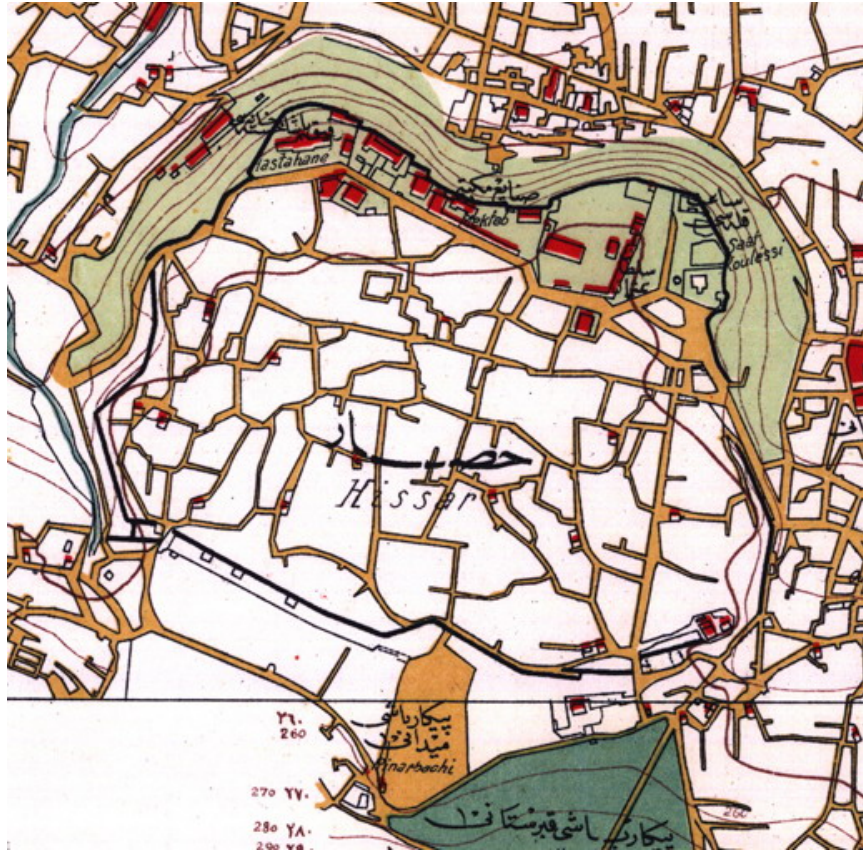
Harita 1: 1862 Tarihli Bursa Haritasında Hisar (Osmangazi Belediyesi Arşivi'nden alınmıştır.)

Harita 2: 1880 Tarihli Bursa Haritasında Hisar (Osmangazi Belediyesi Arşivi'nden alınmıştır.)

Harita 3: 1907 Tarihli Bursa Haritasında Hisar (Osmangazi Belediyesi Arşivi'nden alınmıştır.)

Harita 4: 1921 Tarihli Bursa Haritasında Hisar (Osmangazi Belediyesi Arşivi'nden alınmıştır.)

Harita 5: Tarihi Mekânlarıyla Hisar Haritası (Osmangazi Belediyesi Plan-Proje Müdürü Aziz Elbaş tarafından çizilmiştir.)

Ek-2: RESİMLER

Resim 1ve 2 Alaaddin Bey Mescidi

Resim 3 Kavaklı Mescid

Resim 4 Şehadet Camii

Resim 5: Yerkapı Mescidi

Resim 6: Çerağ Bey Mescidi

Resim 7 İmaret-i İsa Bey Mescidi

Resim 8 Şeyh Paşa Mescidi

Resim 9 Veled-i Yanıç Mescidi

10 Veled-i Yanıç Minaresi ve Çeşmesi

Resim 11 ve 12 İsa Bey Fenari Mescidi (önden ve yandan görünüşü)

Resim 13 Satı Fakih Mescidi

Resim 14. Hatipzade Mescidi

Resim 15 Güranlı Mescidi

Resim 16 Üftade Camii

Resim 17 Darphane (Nilüfer Hatun) Mescidi'nin Yeri

Resim 18 Lala Şahin Paşa Medresesi

Resim 19 Yerkapı Muallimhanesi

Resim 20 Orhan Hamamı

Resim 21 Oruç Bey Hamamı Kalıntıları

Resim 22 İbrahim Paşa Hamamı

Resim 23 Osman Gazi Türbesi (dıştan görünüş)

Resim 24 Osman Gazi'nin Sandukası

Resim 25 Orhan Gazi Türbesi

Resim 26 Orhan Gazi'nin Sandukası

Resim 27 Orhan Gazi Türbesi'nin Zeminindeki Bizans Mozaikleri

Resim 28 Oruç Bey Kabri

Resim 29 Oruç Bey Türbesi (inşaat halinde)

Resim 30 Nakkaş Ali Haziresi

Resim 31 Üftade Türbesi

Resim 32 Kabil-i Vücut Ali Efendi Mezarı

Resim 33 ve 34 Saltanat Kapısı (İçten ve dıştan görünüş)

Resim 35 ve 36 Fetih Kapısı (İçten ve dıştan görünüş)

Resim 37 ve 38 Kaplıca Kapsı

Resim 39 ve 40 Yerkapı (İçten ve dıştan görünüş)

Resim 41 Zindankapı

Resim 42 Şehadet Camii'ne bakan Kale Sokak

Resim 43 Bizans Sarayı Kalıntıları

Resim 44 Bey Sarayı Kalıntıları

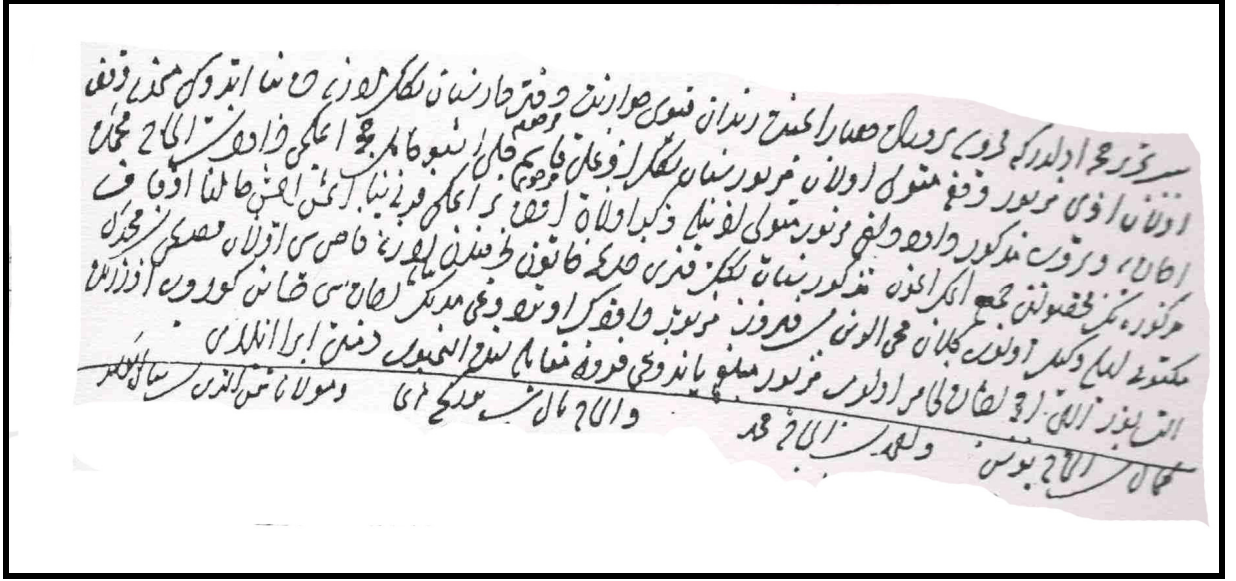
Resim 45 ve 46 Sur Kalıntıları

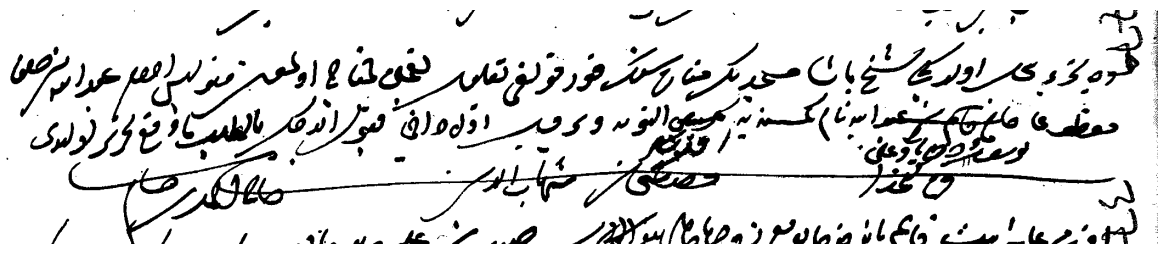
Resim 47 ve 48 Saltanat Kapısı'na giden surlar (Restorasyondan önceki ve sonraki hali)

Ek-3: BELGELER

Belge 1: Defterdar Sinan Bey'in Edirne'de yaptırdığı mescidi için ZindanKapısı'nda vakfettiği ev (BŞS, A 4 462b)

Belge 2: Şeyh Paşa Mescidi'nin tamiri (BŞS, A 79 163b)

فی الصلوات واداءات اوقاف ورسوم كالمزاول ورسوم
 ورسوم باقية ضرورية في اتمام احوالهم كرسوم ورسوم في
 سنة ٩٧٧٢ الموعود ٩٧٧٢ الموعود ٩٧٧٢

١٥٢٤

دل شای = ٢٥٠
 قاشق = ٢٥٠
 معاطع = ٢٤
 رسم = ٢٤
 ١٥٠٠

١٥١٤

١٢٦٠

بولی	بولی	بولی	بولی
٣٦٠	٧٢٠	١٥٠	٤٧٧

بولی	بولی	بولی
١٢٠	٧٢٠	٧٢٠

٣٥٤

کس	کس	کس	کس
٣٩	١٠	٥٠	١٥٨

الخرج والموال

١٥٧٧

Belge 3: Şahin Lala Vakfı 977 yılı Muhasebesi (BŞS A 91 44a)

کلام در شعور مولانا محمد علی قلی صاحب مدظلہ العالی
 مملات و فی الجملہ مولانا عبد اللہ و درویش علی و ابی طالب
 و لغز طہ و عدالتیہ زبیر کاس و صفحہ طہ و کولج الشکر الخافق
 عشر سہ و فی الجملہ سہ سہ ۹۳۱

کلام عدم زبیر و ابی اللہ صی سراج لایہ لبید مجنون تاتق ہفت بکر تاتی کف الاطار
 ۱۰۵۵ ۳۰۰ ۵۰ ۷۲ ۱۱۶ ۲۲

مناقب ضولہ ببار الدین نفوس القدر الہیہ تنبیہ الغافلین رشفات نصیای رسالہ ربیعہ
 ۲۰ ۴۶ ۳۸ ۲۵ ۱۰

شہ و کلستان باب اول و بق مع السید کاخدا فتاویٰ صوفیہ مثنوی و درخزیر
 ۳۰ ۸۱ ۱۶ ۳۷۵ ۸۰۵ ۷۰۰

قاض خان عوارف معارف فضل الخلیفہ صابو جلد اول شرف الیقین للسید
 ۲۳۰ ۸۰ ۲۶۰ ۵۷ ۴۵

۱۵ ۳۳ ۷۵ ۲۰ ۵۱ ۳۷۰
 ۳۲ ۳۷۵ ۲۲۰ ۵۳۵ ۱۹۰ ۱۰۰
 ۳۹ ۱۸۵ ۳۳ ۳۶۸ ۳۲
 ۷۱ ۱۹۰ ۶۰ ۳۳۰ ۵۸۲
 ۳۳۵ ۵۰۰ ۱۱۰ ۱۳۰ ۳۱۰ ۳۰
 ۲۰۰ ۲۶۴ ۷۵ ۸۰ ۳۰۰ ۱۰۵
 ۱۳۰ ۳۸۰ ۷۵ ۳۴ ۳۳۵
 ۳۳ ۱۵ ۳۲ ۱۷۵ ۵۰ ۳۳۰
 ۲۳ ۷۵ ۸۱۰ ۵۷ ۳۲
 ۷۹ ۱۰۲ ۳۶ ۳۰
 ۳۰ ۳۰ ۵۰ ۳۱ ۳۱۵
 ۵۰ ۶۲۰ ۷۵ ۷۲
 ۵۱ ۳۱ ۱۶ ۵۵۰ ۵۴ ۲۶۵
 ۷۵ ۳۶۰ ۵۴ ۳۵ ۳۱۰
 ۱۲ ۳۰ ۲۲۰ ۲۵ ۳۰
 ۱۵ ۸۰ ۶۰ ۸۵ ۹۱۰
 ۳۳ ۳۵ ۲۰۰ ۱۷ ۳۰ ۱۵
 ۱۶ ۱۷ ۱۶ ۲۷ ۶۵
 ۲۰۰ ۳۹ ۱۵ ۳۹ ۷۰ ۷۰
 ۳۴ ۳۳ ۲۳ ۱۱ ۲۱ ۱۳ ۵۱
 ۱۳ ۳ ۳۱ ۵۷ ۶۰ ۳۳

۱۷ ۱۳ ۲۷ ۷۰ ۳۹
 ۱۳ ۱۰۸ ۹۳ ۱۳۲
 ۲۸ ۲۸ ۲۳۰ ۲۲ ۸۲
 ۲۵ ۱۰۰ ۱۰ ۱۵ ۲۷ ۳۸
 ۲۱ ۳۱ ۲۶ ۱۴ ۴۹ ۳۴
 ۲۰ ۲۶ ۲۸ ۲۰ ۳۳ ۳۹ ۲۷
 ۱۱ ۱۱ ۱۱ ۱۱ ۱۱ ۱۱ ۱۱
 ۲۰ ۳۸ ۲۰ ۳۸ ۱۵
 ۹ ۱۳ ۸۷ ۳۶ ۷۱
 ۴ ۳۳ ۴ ۳۳ ۴ ۳۳
 ۲۸ ۲۸ ۲۸ ۲۸ ۲۸ ۲۸
 ۲۰ ۲۰ ۲۰ ۲۰ ۲۰ ۲۰
 ۱۸ ۱۸ ۱۸ ۱۸ ۱۸ ۱۸
 ۸ ۸ ۸ ۸ ۸ ۸
 ۱۲ ۱۲ ۱۲ ۱۲ ۱۲ ۱۲
 ۱۵ ۱۵ ۱۵ ۱۵ ۱۵ ۱۵
 ۲۱ ۲۱ ۲۱ ۲۱ ۲۱ ۲۱
 ۲۳ ۲۳ ۲۳ ۲۳ ۲۳ ۲۳
 ۲۸ ۲۸ ۲۸ ۲۸ ۲۸ ۲۸
 ۳۱ ۳۱ ۳۱ ۳۱ ۳۱ ۳۱
 ۳۳ ۳۳ ۳۳ ۳۳ ۳۳ ۳۳
 ۳۶ ۳۶ ۳۶ ۳۶ ۳۶ ۳۶
 ۳۸ ۳۸ ۳۸ ۳۸ ۳۸ ۳۸
 ۴۰ ۴۰ ۴۰ ۴۰ ۴۰ ۴۰
 ۴۲ ۴۲ ۴۲ ۴۲ ۴۲ ۴۲
 ۴۴ ۴۴ ۴۴ ۴۴ ۴۴ ۴۴
 ۴۶ ۴۶ ۴۶ ۴۶ ۴۶ ۴۶
 ۴۸ ۴۸ ۴۸ ۴۸ ۴۸ ۴۸
 ۵۰ ۵۰ ۵۰ ۵۰ ۵۰ ۵۰
 ۵۲ ۵۲ ۵۲ ۵۲ ۵۲ ۵۲
 ۵۴ ۵۴ ۵۴ ۵۴ ۵۴ ۵۴
 ۵۶ ۵۶ ۵۶ ۵۶ ۵۶ ۵۶
 ۵۸ ۵۸ ۵۸ ۵۸ ۵۸ ۵۸
 ۶۰ ۶۰ ۶۰ ۶۰ ۶۰ ۶۰
 ۶۲ ۶۲ ۶۲ ۶۲ ۶۲ ۶۲
 ۶۴ ۶۴ ۶۴ ۶۴ ۶۴ ۶۴
 ۶۶ ۶۶ ۶۶ ۶۶ ۶۶ ۶۶
 ۶۸ ۶۸ ۶۸ ۶۸ ۶۸ ۶۸
 ۷۰ ۷۰ ۷۰ ۷۰ ۷۰ ۷۰
 ۷۲ ۷۲ ۷۲ ۷۲ ۷۲ ۷۲
 ۷۴ ۷۴ ۷۴ ۷۴ ۷۴ ۷۴
 ۷۶ ۷۶ ۷۶ ۷۶ ۷۶ ۷۶
 ۷۸ ۷۸ ۷۸ ۷۸ ۷۸ ۷۸
 ۸۰ ۸۰ ۸۰ ۸۰ ۸۰ ۸۰
 ۸۲ ۸۲ ۸۲ ۸۲ ۸۲ ۸۲
 ۸۴ ۸۴ ۸۴ ۸۴ ۸۴ ۸۴
 ۸۶ ۸۶ ۸۶ ۸۶ ۸۶ ۸۶
 ۸۸ ۸۸ ۸۸ ۸۸ ۸۸ ۸۸
 ۹۰ ۹۰ ۹۰ ۹۰ ۹۰ ۹۰
 ۹۲ ۹۲ ۹۲ ۹۲ ۹۲ ۹۲
 ۹۴ ۹۴ ۹۴ ۹۴ ۹۴ ۹۴
 ۹۶ ۹۶ ۹۶ ۹۶ ۹۶ ۹۶
 ۹۸ ۹۸ ۹۸ ۹۸ ۹۸ ۹۸
 ۱۰۰ ۱۰۰ ۱۰۰ ۱۰۰ ۱۰۰ ۱۰۰

Belge 4: Lâmiî Çelebi'nin terekisi BŞS. A 191 20a

ÖZGEÇMİŞ

Doğum Yeri ve Yılı : Bursa, 1977

Öğr.Gördüğü Kurumlar : **Başlama Yılı** **Bitirme Yılı** **Kurum Adı**

Lise : 1991 1994 Bursa İmam-Hatip Lisesi

Lisans : 1994 1999 Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Yüksek Lisans : 2000 2002 Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Doktora : 2002 Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Medeni Durum : Bekâr

Bildiği Yabancı Diller ve Düzeyi : İngilizce, Arapça

Çalıştığı Kurum (lar) : **Başlama ve Ayrılma Tarihleri** **Çalışılan Kurumun Adı**

1. 2002 Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

...

Yurtdışı Görevleri :

Kullandığı Burslar :

Aldığı Ödüller :

Üye Olduğu Bilimsel ve Meslekî Topluluklar :

Editör veya Yayın Kurulu Üyelikleri :

Yurt İçi ve Yurt Dışında katıldığı Projeler :

Katıldığı Yurt İçi ve Yurt Dışı Bilimsel Toplantılar:

Yayımlanan Çalışmalar
:

Diğer :

Saadet MAYDAER

Tarih-İmza
Adı Soyadı